

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 4 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Бортняк Катерина Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк Валерій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, ректор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Національного авіаційного університету

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Національного авіаційного університету

Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 3 від 02.11.2023 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстрований Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Волошкевич Г.А. ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПЕРШИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНИХ СУДІВ (XIX – ПОЧ. XX СТ.).....	1
Загуменна Ю.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	8
Карпічков В.О. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ БУКОВИНИ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	23
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО	
Дмитришин В.С. РОЗПОРЯДЖАННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ, СТВОРЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....	33
Кухарев О.Є. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЧАСТКИ У СТАТУТНОМУ (СКЛАДЕНОМУ) КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА У СФЕРІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	41
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО	
Петруненко Я.В. ІНВЕСТУВАННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ СЕКТОР ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ	46
Сошников А.О. МІЖНАРОДНІ СПОНСОРИ ВІЙНИ ТА ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ: ВІД КОНКРЕТНОГО Кейсу ДО СИСТЕМНИХ РІШЕНЬ.....	53
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО	
Леусенко І.В. ЗАБРУДНЕННЯ ТА ЗАСМІЧЕННЯ МОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: ГЕНЕЗА ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	60
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Булкат М.С. ТЕНДЕНЦІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	65
Голодник Ю.А. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НІМЕЧЧИНИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	72
Добрянська Н.В. ЗАХИСТ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	77
Кошманов М.О. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СЛУЖБОВОЇ ЛОГІСТИКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....	83
Руденко М.М. ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ	89
Тополя Р.В. КОНЦЕПЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ... ..	97
Яроцький В.О. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ, ЩО МОЖУТЬ ПЕРЕБУВАТИ В ОБІГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	101

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Луценко Ю.В.
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ.....108

Тагієв С.Р., Івашко С.В.
ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ЩОДО КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....114

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Макода В.Є.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ:
АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....119

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Ольшак М.В.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ЄС ЩОДО РФ.....128

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Рядінська В.О., Гаврилюк Л.В.
ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....134

Медвідь А.Б.
ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ: ЗА І ПРОТИ143

Піфко О.О., Калинюк С.С.
БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ТА ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК
В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....149

Янковий М.О.
СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВИЯВЛЕННЯ.....155

Діденко Л. В.
РАННІЙ РОЗВИТОК ТРАСТУ В ЗАГАЛЬНОМУ ПРАВІ.....159

Ізбаш О. О.
ТРАСТИ В ПРАВІ ШОТЛАНДІЇ ТА ПАР.....165

Мануїлова К. В.
ГАЗЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВО, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ДО ТРАСТІВ, ТА ЇХ ВИЗНАННЯ.....170

Цибульська О.Ю.
ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ТРАСТУ.....175

Буга Г.С., Кузьменко С.Г.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....181

Корнієнко М.В.
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА, ЯК ЗАХИСНИКА В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО
РЕЖИМУ В ДЕРЖАВІ.....186

Шопіна І.М.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ БЛАГОДІЙНИМИ
ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ.....191

Денисова А.В.
СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ.....196

Віхляєв М.Ю.
СУБСИДІАРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ:
ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ.....200

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....206

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Voloshkevych H.A. HISTORY AND FIRST STAGE DEVELOPMENT OF THE JUVENILE COURT (THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY).....	1
Zahumenna Yu.O. LEGAL BASIS OF UKRAINE’S SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	8
Karpichkov V.A. PECULIARITIES OF THE JUDICIAL SYSTEM OF BUKOVINA AS PART OF THE AUSTRIAN (AUSTROUS-HUNGARIAN) EMPIRE IN THE END XVIII – BEGINNING OF THE XX CENTURY	23

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Dmytryshyn V.S. DISPOSITION OF PROPERTY RIGHTS OF INTELLECTUAL PROPERTY ON OBJECTS CREATED WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	33
Kukhariev O.Ye. LEGAL REGIME OF A SHARE IN THE CHARTER (POOLED) CAPITAL OF A COMPANY IN THE SPHERE OF INVESTMENT ACTIVITY	41

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Petrunenko Ya.V. INVESTMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR AS MEANS OF EFFICIENT USE OF PUBLIC FUNDS.....	46
Soshnykov A.O. INTERNATIONAL SPONSORS OF WARS AND PUBLIC PROCUREMENT: FROM A SPECIFIC CASE TO SYSTEMIC SOLUTIONS	53

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Leusenko I.V. POLLUTION AND LITTERING OF MARINE SPACE: THE GENESIS OF LEGAL RESEARCH.....	60
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bulkat M.S. TRENDS IN DEFINING THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW.....	65
Holodnyk Yu.A. ACTIVITIES OF GERMAN LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF CITIZENS, THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE: AN EXAMPLE FOR UKRAINE	72
Dobrianska N.V. PROTECTION OF THE RIGHT TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION: CERTAIN ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE	77
Koshmanov M.O. CONCEPT AND CONTENT OF OFFICIAL LOGISTICS OF PUBLIC SERVANTS IN UKRAINE.....	83
Rudenko M.M. CONTENT OF ADMINISTRATIVE LAW SUPPORT FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MIA OF UKRAINE	89

Topolia R.V. CONCEPTS OF ADMINISTRATIVE AND LAW SUPPORT OF EXPERT ACTIVITIES.....	97
Yarotskyi V.O. CONCEPTS AND TYPES OF VIRTUAL ASSETS THAT MAY BE IN CIRCULATION ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE	101
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Lutsenko Yu.V. PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION WEAPONS CIRCULATION IN UKRAINE.....	108
Tahiiiev S.R., Ivashko S.V. THE PROSECUTOR’S OFFICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF CRIMINAL POLICY IMPLEMENTATION REGARDING THE COORDINATION OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES.....	114
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Makoda V.Ye. THEORETICAL, LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE	119
INTERNATIONAL LAW	
Olshak M.V. EFFECTIVENESS OF EU ECONOMIC SANCTIONS REGARDING RUSSIA.....	128
CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE	
Riadinska V.O. Havryliuk L.V. LEGAL PROBLEMS OF DETERMINING THE INTEGRITY CRITERIA OF PUBLIC OFFICIALS.....	134
Medvid A.B. ON THE ISSUE OF MODERNIZATION OF THE CONSTITUTION: PROS AND CONS.....	143
Pifko O.O., Kalyniuk S.S. THE BOLOGNA PROCESS AND HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: ACTUALIZATION AND DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE ACTIVATION OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES.....	149
Yankovyi M.O. INVESTIGATION SCENE AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS: FEATURES AND WAYS OF DETECTION.....	155
Didenko L. V. EARLY DEVELOPMENT OF TRUST IN COMMON LAW INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	159
Izbash O. O. TRUSTS UNDER THE LAW OF SCOTLAND AND SOUTH AFRICA.....	165
Manuilova K. V. THE HAGUE CONVENTION ON THE LAW APPLICABLE TO TRUSTS AND THEIR RECOGNITION.....	170
Tsybulska O. Yu. MAIN ELEMENTS OF THE TRUST.....	175
Buha H.S., Kuzmenko S.H. LEGAL REGULATION OF PATRON SERVICE IN UKRAINE.....	181
Korniienko M.V. FEATURES OF THE ACTIVITIES OF LAWYERS-HUMAN RIGHTS DEFENDERS I N THE CONDITIONS OF THE TOTALITARIAN REGIME IN THE STATE	186
Shopina I.M. FEATURES OF PUBLIC EXAMINATION BY CHARITY AND VOLUNTEER ORGANIZATIONS.....	191
Denysova A.V. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN UKRAINE.....	196
Vikhliiaiev M.Yu. SUBSIDIARITY AS A PRINCIPLE OF FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION: CONTENT AND MAIN GUARANTEES OF COMPLIANCE.....	200

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 34(091):343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/01>

Волошкевич Г.А.

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПЕРШИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНИХ СУДІВ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

У запропонованій статті аналізуються причини виникнення судів для неповнолітніх у країнах Європи та Америки в XIX – початку XX ст. Розглядається процес становлення органів ювенальної юстиції, характеризуються основні моделі судових установ для неповнолітніх, наводяться характерні риси ювенального судочинства та судоустрою.

У статті розглянуто історичний контекст розвитку кримінальної відповідальності неповнолітніх та становлення судів для неповнолітніх. Обґрунтовано, що наявна кримінальна система не сприяла перевихованню неповнолітніх правопорушників, а навпаки призводила до збільшення кількості повторних злочинів, що вчинялися неповнолітніми, посилювала вплив дорослого злочинного середовища. Одним з засобів протидії цьому явищу стала гуманізація покарання неповнолітніх злочинців та домінування виховного підходу при призначенні покарання. Установлено, що на першому етапі становлення виховного підходу його суть полягала у виключенні підлітків із негативного соціального середовища (неблагополучної сім'ї, вуличних молодіжних угруповань тощо) та включення в штучно створене соціально-позитивне (реформаторії, притулки, клуби тощо). В цей період, були закладені теоретичні та практичні передумови створення ювенальних судів: написані та опубліковані дослідження, впроваджені окремі елементи ювенального судочинства. На другому етапі, у країнах Західної Європи, Північної Америки та Австралії формується особливий порядок розгляду справ у суді за участю неповнолітніх та відбувається становлення ювенального суду. У статті визначено та проаналізовано найбільш характерні риси судів для неповнолітніх: особлива мета створення та діяльності, одноосібний склад суду та додаткові вимоги до його судді, непублічний порядок розгляду справи та Особливий характер заходів, що застосовувалися до неповнолітніх правопорушників. У статті встановлено та проаналізовано дві основні моделі судів для неповнолітніх: американську та німецьку.

Ключові слова: кримінальна відповідальність неповнолітніх, кримінальне покарання, виправний вплив, перевиховання, реінтеграція, ювенальне правосуддя, відновлювальне правосуддя, ювенальна юстиція, суд для неповнолітніх.

Постановка проблеми. У переліку проблем, які потребують негайного реагування з боку влади та українського суспільства, одну з головних позицій посідає високий рівень підліткової злочинності. Рівень дитячої злочинності в нашій державі протягом десятиліть продовжує залишатися високим, хоча в останні роки і демонструє тенденцію до поступового зменшення. Так, з 2001 по 2010 рр. неповнолітніми або за їх участю в середньому вчинялося близько 3–6% усіх видів злочинів, з 2010 року цей показник поступово зменшився і в довоєнні роки коливався

в межах 1–2%, а з початком російської агресії відбулося ще більш суттєве падіння – майже у два рази [1; 2, с. 42–25]. Водночас, якими б втішними не виглядали цифри падіння рівня дитячої злочинності ми повинні усвідомлювати, що в умовах післявоєнної кризової ситуації в економіці країни та падінням матеріального забезпечення усіх верств населення, слід очікувати підвищення рівня девіантної поведінки у середовищі найбільш вразливих соціальних груп, і, насамперед, неповнолітніх. Звісно, що на перший погляд може здатися, що автор статті перебільшує її значення

і вона носить другорядний характер у порівнянні з такими питаннями як реформування економічного сектору, модернізації системи управління тощо. Однак, на наш погляд, саме питання пов'язані з вихованням та збереженням підростаючого покоління повинні стати на перше місце у державній політиці. У протилежному випадку, в майбутньому на загрожує втрата значного людського потенціалу, за відсутності якого проводити розбудову економіки, соціального чи культурного сектору безглуздо. Україна, як соціальна, демократична та правова держава повинна піклуватися про права дітей, що визначено як у Конституції України, її законодавстві, а також низки міжнародних актів підписаних та ратифікованих нашою державою.

Також варто звернути увагу і на той факт, що незважаючи на загальне зменшення чисельності неповнолітніх злочинців, серед них стабільно високий відсоток становлять ті хто вже мав проблеми з законом, але знову вдався до вчинення правопорушення. Так, за висновком А. Благи «із виявлених протягом досліджуваного періоду часу неповнолітніх, що вчинили злочини у складі групи, майже половина мали попередній кримінальний досвід, у т.ч. з яких судимість не знята й не погашена» [3, с. 73].

Пошуки форм протидії явищу криміналізації підлітків в сучасному світі зумовлює звернення до світового історичного досвіду боротьби з дитячою злочинністю, зокрема до історії виникнення ювенальних судів, які зіграли важливу роль у перевихованні неповнолітніх правопорушників. На сьогодні, саме становлення спеціальної системи правосуддя для неповнолітніх вважається одним з головних завдань держави. Так, у новій стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства», яка була прийнята Комітетом міністрів в лютому 2022 року, однією з стратегічних цілей визначено розбудову «дружнього до дитини правосуддя» на основі спеціалізованих установ відновлювального правосуддя, оскільки загальні суди «часто створюються для дорослих» і «недостатньо визнають і враховують специфічні потреби дітей у ситуаціях контакту та конфлікту із законом» [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день у юридичній науці зроблено значні кроки у напрямку дослідження діяльності як зарубіжних, так і вітчизняних ювенальних судів на першому етапі їх функціонування. Серед останніх праць українських дослідників слід

виділити публікації Н. Крестовської, У. Ковни, Н. Чудик-Білоусової, В. Харчука, Я. Мачужака. Активно досліджуються проблеми історії становлення ювенальної юстиції закордоном, при цьому дедалі більше публікацій присвячена розвитку системи ювенальних установ не лише в європейських країнах та США, але й в інших державах світу. Так, можна привести приклад дослідження Tokikazu Konishi про японську модель ювенальної юстиції [5] та статтю Shirsti про становлення ювенальної юстиції в Індії [6].

Постановка завдання. У рамках запропонованої статті, на наш погляд, слід звернути увагу на низку ключових питань, відповіді на які дадуть можливість здійснити комплексний аналіз історичних витоків становлення в країнах світу спеціалізованої системи правосуддя щодо неповнолітніх, і охарактеризувати моделі ювенальних судів в країнах світу у XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На зламі XVIII–XIX ст. розвинуті країни Європи та Америки переживали серйозні трансформації у політичному та соціально-економічному житті: відбувався перехід до товарно-ринкової економіки, зростали обсяги виробленої промислової продукції, активно розвивалася внутрішня та зовнішня торгівля, тривали урбанізаційні процеси тощо. Однак, ці процеси несли з собою не лише позитивні зміни у житті населення країн, оскільки руйнація старих відносин відбувалася дуже болісно і супроводжувалася певними негативними явищами: зростанням соціальної незахищеності, надмірною експлуатацією, збільшенням числа бідних та безпритульних тощо. Періоди економічного піднесення, супроводжувалися тривалими економічними кризами, які викликали масові скорочення, зниження заробітної плати тощо. Зростання міського населення при збереженні низькопродуктивної сільської праці поставило на порядок денний питання щодо забезпечення населення необхідними продуктами харчування, дефіцит яких особливо відчувався в період неуродів, посух і досить часто ту чи іншу місцевість охоплював голод. Вплив цих процесів не міг не позначитися на суспільстві. Як в місті, так і в сільській місцевості починають з'являтися маргінальні прошарки людей, схильних до протиправної поведінки. Руйнація старих владних інститутів та незавершеність процесу формування нових, які могли б належним чином забезпечити правопорядок у державі, лише сприяла кількісному зростанню цього прошарку.

Як наслідок, це призводило до росту криміногенної ситуації в країні, і характерною рисою цього часу стає швидке зростання дитячої злочинності, що відзначалося багатьма вченими того періоду. Зокрема, російський фахівець А.І. Зака, зазначає: «В країнах Західної Європи, а також і в Росії, спостерігається як абсолютне, так і відносне зростання дитячої злочинності». З ним погоджувався його колега доктор Вінес з США: «в останні роки злочини, як здається, стали більше вчинятися молоддю і юний вік злочинця стає характерною рисою нової епохи» [7, с. 501].

Перед урядами багатьох держав постає питання про характер політики, яку вони будуть проводити в подальшому, про методи, якими вони будуть зупиняти підлітків-правопорушників. Насамперед, суспільство і держава повинні були визначитися, який принцип буде покладений в основу цієї політики – покарання (а отже посилення репресивних заходів) чи перевиховання (домінуючими, за таких умов, повинні були стати заходи виховного характеру). Перший напрямок вимагав від держави незначних зусиль і передбачав посилення кримінальної та адміністративної відповідальності неповнолітніх правопорушників. Однак, такий крок, на думку сучасників, міг би виявитися руйнівним і мати несприятливі наслідки, оскільки репресивні заходи не створювали можливості для ресоціалізації неповнолітнього правопорушника, а отже повинні були в підсумку привести його на злочинний шлях. Наявні статистичні дані свідчили, що ця загроза є цілком реальною, адже з кожним роком зростав показник неповнолітніх правопорушників, які вчиняли повторні злочини вже після відбуття покарання. Так, в Німеччині кількість рецидивістів, що не досягли 18 річного віку, зростає з 15,2% у 1889 році до 19% у 1895 році. В Англії 64% всіх неповнолітніх, що були направлені у спеціальні виправні заклади у 1894 р. були рецидивістами. З них, 462 особи мали 2 судимості, 222 – 3 судимості, 96 – 4 судимості; 46 – 5 судимостей. В Австрії з 895 осіб, що поступили до державних виховних притулків, 34% були рецидивістами, а 13,5% з них мали 3-и і більше судимостей. [8, с. 442].

Таким чином, наведені статистичні дані вказували, що спроба боротьби з дитячою злочинністю шляхом посилення репресивних заходів не лише не дасть корисного результату, а навпаки може посилити темпи зростання кількості неповнолітніх правопорушників.

Протилежним напрямком державної політики могло стати проведення комплексної реформи

кримінального та кримінально-процесуального законодавства з метою зміщення акценту з репресивних на виховні заходи впливу щодо неповнолітніх правопорушників. Проте, поставало питання чи може бути досягнутий подібний результат у рамках збереження старої судової системи, яку більшість сучасників визнавали одним з головних інструментів негативного впливу на злочинців в цілому. «Жорстокість покарання та неупорядкованість судочинства», зазначав італійський просвітник Чезаре Беккарія, є характерною ознакою епохи XVIII століття. Звісно, що така судова система ніяким чином не могла позитивно вплинути на неповнолітнього правопорушника та скерувати його у напрямку повернення до соціуму. Стурбованість недосконалістю судової системи, яка калічила, а не виправляла неповнолітніх, можна зустріти на сторінках праць багатьох авторів XVIII–XIX ст., які займалися цією проблематикою. Так, англійський юрист П. Кінг дослідивши злочинність в Англії у період другої половини XVIII століття прийшов до висновку про абсолютну незахищеність дітей правопорушників (10–13 років), які проходили всі етапи судового процесу нарівні з дорослими, утримувалися в одному приміщенні разом з ними, отримували аналогічні покарання. Подібна практика призводила до того, що за словами інспектора королівських тюрем Англії та Уельса: «дитина входила до тюрми не за злочини, а по віку, виходила ж з неї зі знаннями щодо вчинення злісних проступків». Водночас, проблема полягала не лише в тому, що за умови спільного розгляду справ та відбуття покарання з дорослими, юні правопорушники переймали досвід від своїх старших «колег». Більш значним недоліком була неможливість спрямувати дитину у потрібному напрямку через відсутність у діючих судах належних інструментів впливу та умов їх застосування. Практика публічних розглядів справ разом з дорослими не враховувала психологічні особливості поведінки людини у підлітковому віці: намагання копіювати поведінку старших, максималізм у поглядах, прагнення до «героїзації» в очах свого оточення [9, с. 146]. Судді, які здійснювали розгляд справи часто не мали досвіду та навичок необхідних для подолання бар'єру, який неповнолітній правопорушник вибудовував між собою та судом, тож не могли усвідомити справжні причини вчинення правопорушення. Але навіть подолання цього бар'єру не гарантувало успішного вирішення справи, оскільки діюче законодавство часто не залишало судді вибору, надаючи йому

лише репресивні інструменти у вигляді штрафів, тілесних покарань чи ув'язнення. Натомість, примусові заходи виховного характеру у тогочасному законодавстві не були передбачені.

Неможливість виправлення дитини в рамках старої судової системи, поступово приводить до висновку про необхідність виокремлення неповнолітнього правопорушника з загального процесу розгляду справи, створення спеціалізованої установи та процедури розгляду справ за їх участю. Спочатку обговорення відбувається лише на теоретичному рівні і не виходить за межі наукової дискусії, проте вже у другій половині XIX ст. в ряді держав починають відбуватися поступові зміни, які свідчили про відхід від традиційної моделі судочинства у справах неповнолітніх. Так, у США було прийнято ряд рішень спрямованих на виокремлення неповнолітніх з загального судового процесу: створені спеціальні заклади куди дітей поміщали з метою обмежити вплив дорослих злочинців (Нью-Йорк, 1824), на законодавчому рівні передбачено, що покарання для неповнолітніх за окремі види злочинів повинно відрізнятися від покарання дорослих (Іллінойс, 1831). Важливим кроком на шляху до утворення ювенального суду стало прийняття у 1869 році в Бостоні рішення розглядати справи неповнолітніх правопорушників на спеціальних судових засіданнях, які проводилися в окремих приміщеннях. За результатами розгляду таких справ суд отримував право застосувати до неповнолітнього режим пробації – тобто передати його під нагляд представника штату не застосовуючи до нього тюремного ув'язнення. Врешті, у США був прийнятий федеральний закон, яким заборонявся судовий розгляд справ осіб, що не досягли 16 років, разом з дорослими правопорушниками.

Досить часто дослідники, що аналізують цей період, намагаються применшити значення цих нововведень. Так, на думку М. Назарова та Л. Васінцевої: «Це були лише окремі спроби, які кардинально не змінювали каральну спрямованість кримінальної політики стосовно неповнолітніх». На наш погляд, погодитися з подібним висновком у повній мірі неможливо. Дійсно, більшість з цих ініціатив носили локальний характер і могли не виходити за межі штату. Водночас, саме вони в подальшому забезпечили появу перших ювенальних судів, дали можливість отримати практичний досвід важливих складових елементів ювенального суду, які в подальшому набули широкого поширення: окремий судовий розгляд, інститут пробації тощо. Врешті, не випадково, що

саме Массачусетс та Іллінойс, як ми побачимо далі, стали піонерами ювенального судоустрою на американському континенті.

Наступним етапом, наприкінці XIX ст. стає утворення перших ювенальних судів у країнах світу. Серед дослідників немає єдиної точки зору, якій країні належить право вважатися родоначальницею ювенального суду. У вітчизняній [10] та зарубіжній літературі [11–12] спочатку пальма першості у відкритті першого ювенального суду належала США, де в 1899 р. він був створений в штаті Іллінойс у містах Денвер та Чикаго. Водночас, в останніх дослідженнях дедалі частіше звертається увага на іншу країну – Австралію, де як вважається суди для неповнолітніх могли існувати з 1890 року, а вже звідти їх досвід міг бути запозичений Канадою та США. На користь цієї тези західні дослідники наводять чисельні аргументи за та проти, що очевидно вимагає більш детального аналізу цього питання [13, 14]. На наш погляд, зважаючи на характер впливу на подальший розвиток системи ювенальних судів в інших країнах світу якщо Австралії і формально належало право першості у створенні суду для неповнолітніх, то саме американським судам вдалося реалізувати таку модель, що якнайкраще на той час відповідала цілям і завданням ювенальної юстиції, і це обумовило запозичення американського досвіду іншими країнами. Так, у своєму аналізі розвитку японської системи ювенальної юстиції Токіказу Коніші відзначає: «Під час періоду Тайшо (1912–1926) його (Іллінойського суду) добра слава також поширилася в Японії. У результаті сейм ухвалив Закон про неповнолітніх 1922 р., який був розроблений під впливом американської системи ювенальної юстиції» [5].

З часом суди для неповнолітніх набувають свого розповсюдження і у багатьох країнах світу. Особливо активно йшла розбудова судів для неповнолітніх в європейських країнах, де вони з'являються у більшості європейських держав у першій чверті XX ст., а саме: Великобританії (1905), Нідерландах (1905), Австрії (1908), Італії (1908), Португалії (1911), Бельгії (1912), Франції (1914), Іспанії (1918), Росії (1910), Угорщині (1908), Румунії (1913), Польщі (1919), Швейцарії (1911–1913 рр.). У подальшому ювенальні суди поширювалися і в інші регіони, хоча цей процес і не носив стабільного характеру. Так, в Єгипті, який був британським протекторатом, суди для неповнолітніх виникли у Александрії та Каїрі у 1904 році, тобто за рік до відкриття першого власне британського ювенального суду у Бірмін-

гемі. Канада, яка являлася англійським домініоном, взагалі претендувала на роль піонера ювенальної юстиції, оскільки перші суди тут були засновані у 1894 році. Натомість, інший домініон Індія, почав впроваджувати елементи ювенального судочинства лише у 20-ті р. XX ст. [6].

Що вирізняло ці суди з поміж інших? На наш погляд, можна виділити декілька найбільш важливих та характерних рис:

1. Особлива мета. На відміну від загальних судів метою нового суду стає не притягнення правопорушника до відповідальності, а створення умов для його перевиховання.

2. Склад суду. Більшість ювенальних судів не передбачали колегіального розгляду справ, натомість проведення судового засідання та прийняття рішення доручалося одному судді. Такий підхід дозволяв створити належний психологічно-емоційний ефект спілкування з підсудним, створити безцінну атмосферу взаємної довіри. Як справедливо зазначив з цього приводу бельгійський суддя Кімпіоні: «Інші судді будуть зайвими свідками і від їх присутності не буде жодної користі».

3. Особа судді. Мета створення та особливості розгляду справ у ювенальному суді обумовлювали підвищені вимоги до кандидатів на посаду судді. Судді ювенальних судів повинні були володіти не лише ґрунтовними юридичними знаннями, а й мати педагогічні та психологічні здібності, щоб знайти індивідуальний підхід до неповнолітнього правопорушника, спрямувати його на шлях виправлення.

4. Спеціальна процедура розгляду справ за участю неповнолітніх. В судах для неповнолітніх перевага надавалася спрощеному порядку розгляду справи, відмови від значної кількості формалізованих процедур, а також зменшення кола осіб, що були присутніми під час судового розгляду.

5. Особливий характер заходів, що застосовувалися до неповнолітніх правопорушників. В ювенальних судах наголос в першу чергу робився на допомогу неповнолітнім, а не їх покарання. Оскільки головним завданням суду визначалося виправлення правопорушника, то було розроблено комплекс заходів виховного характеру, що стимулювали правомірну поведінку і захищали від негативного впливу середовища дорослих злочинців. Серед таких заходів, найбільш поширеними були: залишення на свободі, проте з накладанням обов'язку періодично з'являтися до суду; залишення на свободі під наглядом спеціального опікуна (попечителя); направлення у прийомну родину з встановлен-

ням нагляду опікуна; направлення до спеціальних притулків для неповнолітніх.

6. Залучення до роботи суду представників громадських організацій. Для перших ювенальних судів стало активне залучення до судового процесу представників благодійних організацій, що здійснювали опіку над неповнолітніми. Представники цих організацій, за рішенням суду, повинні були збирати інформацію про умови життя неповнолітніх, склад їхньої родини, біографічні факти які могли б дати суду бачення причин кримінальної поведінки неповнолітнього. Також, у випадку залишення неповнолітнього на волі після закінчення розгляду справи, представники цих організацій здійснювали нагляд дітьми, проводили з ними виховну роботу, допомагали у працевлаштуванні тощо. Так, характерною рисою американських ювенальних судів стала широка та активна співпраця з жіночими клубами та товариствами захисту дітей від жорстокого поводження, які виконували функції опікунів неповнолітніх, забезпечували їх матеріальну підтримку, спряли знаходженню робочих місць [15, с. 24].

Щодо моделі організації ювенальних судів, то традиційно в науковій літературі прийнято ділити їх на два види:

1) автономний суд для неповнолітніх, що не пов'язаний із загальним судом (США, Канада, Англія, Бельгія, Франція, Нідерланди, Польща, Угорщина, Єгипет);

2) загальний суд, який отримав функції розгляду справ щодо неповнолітніх (Німеччина, Австрія, Іспанія, Португалія, кантони німецької Швейцарії) [16, с. 167].

Водночас, як показує практика, більшість країн обираючи за основу ту чи іншу модель, пристосовували її до власних потреб, враховуючи специфіку національного судоустрою та місцевого законодавства. Так, в Шотландії на початку XX ст. склалася особлива система ювенальної юстиції, яка носила не стільки судовий, скільки адміністративний характер, а справи неповнолітніх правопорушників розглядала спеціальна комісія, члени якої проходили відповідну підготовку. Японія, хоча і знаходилася під сильним впливом американської моделі ювенальної юстиції, на відміну від США передала справи неповнолітніх правопорушників спеціальним Трибуналам, які не належали до судової гілки влади, а являлися адміністративним органом, що входив до складу міністерства юстиції. Деякі країни також пішли шляхом створення спеціалізованих складів суддів у справах неповнолітніх (Ірландія, Італія).

Висновки. Таким чином, зародження ювенальних судів в ряді країн світу стало об'єктивно зумовленим наслідком спроби держави та суспільства подолати і перешкодити подальшому розвитку злочинності серед неповнолітніх. Особливий склад, функції та порядок діяльності цих судів – все це створювало умови для збереження юної особистості, яка могла бути втрачена в умовах тюремного оточення. В XIX ст. були закладені теоретичні та практичні передумови створення

ювенальних судів: написані та опубліковані дослідження, впроваджені окремі елементи ювенального судочинства, що дозволило наприкінці цього періоду перейти до створення ювенального суду. Найбільш активний розвиток ювенальних судів відбувається у Європі на початку XX ст. В процесі історичного розвитку було сформовано дві основні моделі судів для неповнолітніх: американська – окремий, автономний, суд; та німецька – загальний суд з особливим порядком розгляду справ.

Список літератури:

1. Див.: В'юник М.В. Інфографіка застосування Кримінального кодексу України: за даними 2001–2019 років URL: <https://newcriminalcode.org.ua/statistics> (Дата звернення: 20.09.2023);
2. Yagunov D., Impact of the 2022 russian military aggression on crime trends in Ukraine (Analysis of crime prevention policy in the light of crime statistics for ten months of 2022/ *European Political and Law Discourse*, 2022, Volume 9, Issue 6. P. 35–80.
3. Блага А. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції // *Південно-український правничий часопис*. 2022. № 1-2 С. 71–76.
4. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр. : «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» від 23 лютого 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4> (Дата звернення: 20.09.2023).
5. Tokikazu Konishi History, Aim, and Structure of the Juvenile Justice System in Japan URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286965201.pdf> (Дата звернення: 20.09.2023).
6. Shirsti Role of juvenile justice system in India URL: <https://legalvidhiya.com/role-of-juvenile-justice-system-in-india/> (Дата звернення: 20.09.2023).
7. Дриль Д.А. Явления ранней развращенности и преступности / *Юридический Вестник*. 1892. № 4. С. 499–522.
8. Тарасова Е.П. Детские суды за границей / *Дети-преступники*. Книгоизд-во «В.И. Знаменский и К0», 1912. С. 429–482.
9. Волошкевич Г.А. Організаційно-правові проблеми становлення ювенальних судів в Російській імперії./ *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : збірник наукових праць*. Ч., 2010 С. 4–8.
10. Ковна У. Ювенальна юстиція: історичний досвід / *Вісник Львівського університету Серія юридична*. 2004. Вип. 40. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=604&i=&w=г> (Дата звернення: 20.09.2023).
11. Alison S. Burke History of the Juvenile Justice System / *Introduction to the American Criminal Justice System* URL: <https://openoregon.pressbooks.pub/ccj230/chapter/13-3-history-of-the-juvenile-justice-system/#return-footnote-697-1> Дата звернення: 20.09.2023);
12. Aaron Meng, Roland Segal and Eric Boden American juvenile justice system: history in the making URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110316612.227/html> Дата звернення: 20.09.2023).
13. Daniel King, Andrew Day, Paul Delfabbro The Emergence and Development of Specialist Courts: Lessons for Juvenile Justice from the History of the Children's Court in South Australia? / *The Open Criminology Journal*, 2011, 4: 40–47. URL: <https://benthamopen.com/ABSTRACT/TOCRIJ-4-40> Дата звернення: 20.09.2023).
14. Jennifer Anderson Juvenile courts : an Australian innovation? / *The Adelaide Law Review* Vol. 35, No. 2, 2014, 331–359. URL: <https://law.adelaide.edu.au/ua/media/577/ch6-alr-35-2-anderson.pdf> Дата звернення: 20.09.2023).
15. Мірошніченко І.В. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні / *Університетські наукові записки*. 2013. № 3(47). С. 20–33.
16. Мартіросян А., Мартіросян Л. Виховний підхід до кримінальної відповідальності неповнолітніх у західноєвропейській ювенальній юстиції: історичний аспект / *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 164–168.

Voloshkevych H.A. HISTORY AND FIRST STAGE DEVELOPMENT OF THE JUVENILE COURT (THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)

In the article reasons of origin of courts are analysed for minor in the countries of Europe and America in the XIX – beginning of XX v. Becoming organs of juvenile justice is examined, the basic models courts for minor are characterized, the distinguishing features of juvenile judiciary and legal proceeding are examined.

The article deals with the historical context of the development of juveniles` criminal responsibility, types of punishments and the process of humanness of law. It is substantiated that the existing criminal system did not contribute to the re-education of juvenile delinquents, but on the contrary led to an increase in the number of repeated crimes committed by juveniles, strengthened the influence of the adult criminal environment. One of the means of counteracting this phenomenon was the humanization of the punishment of juvenile criminals and the dominance of the educational approach when imposing punishment. It is stated in the article that the first stage was characterized by exception the juveniles from social environment (that is from troubled families, street groups etc.) and inclusion of these juveniles into artificial social positive environment (reformatons, receiving homes, clubs). During this period, the theoretical and practical prerequisites for the creation of juvenile courts were laid: studies were written and published, certain elements of juvenile justice were implemented.

The second stage is characterized by the countries of Western Europe, North America, and Australia a juvenile court is being formed. The article analyzes the most characteristic features of courts for minors: the special purpose of their creation and operation, the one-person composition of the court and additional requirements for its judge, the non-public procedure for the consideration of the case and the special nature of the measures applied to minor offenders. The article establishes and analyzes two basic models of juvenile courts: american and german

Key words: *criminal responsibility of juveniles, criminal punishment, resocialisation, juvenile justice, renew justice, juvenile law, juvenile courts, courts for minor.*

Загуменна Ю.О.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

На шляху до європейської інтеграції України поряд із традиційними питаннями в сфері політики та економіки, все частіше увага приділяється питанням безпеки. Для цього є всі підстави, а саме повномасштабна збройна агресія Росії проти України, спорідненість інтересів у безпековій сфері України та Європейського Союзу, а також неспинно зростаючий безпековий потенціал нашої держави, який може бути ефективно використаний у взаємних інтересах у післявоєнний період. Актуальність обраної теми дослідження обумовлена значимістю розглянутої в ній проблематики для Європи в цілому та для України як її складової частини, з одного боку, а з іншого – як держави, для якої Європейський Союз є однією з пріоритетних напрямів проведення її зовнішньополітичного курсу.

Завданням цієї статті є з'ясування змістовних характеристик Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, визначення особливостей співпраці України з Євросоюзом у безпекових питаннях, а також з'ясування місця нашої держави у механізмі забезпечення безпеки і стабільності в Європі.

У статті досліджуються правові аспекти політики безпеки України в контексті євроінтеграційних прагнень, з урахуванням відкритої збройної агресії Росії проти нашої країни. Зауважено, що Європейський Союз у сфері забезпечення безпеки в регіоні набув значний досвід щодо взаємодії між державами-членами Союзу та його центральними органами безпеки, а також у співпраці з окремими державами не членами Союзу, до яких відноситься й Україна.

Дослідження питань співпраці з Європейським Союзом у сфері безпеки обумовлено розв'язанням Російською Федерацією повномасштабної війни проти України, а також потребою для нашої держави, яка претендує на активну участь у вирішенні безпекових викликів у Європі, зваженого наукового аналізу Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС та інших безпекових питань, пов'язаних із збройною агресією Росії проти України. Дана стаття є спробою зробити внесок у розуміння нових можливостей Європейського Союзу у здійсненні безпекової політики, важливих як для України, так і держав-членів ЄС і, як наслідок, для перспектив зовнішньої політики України у європейському напрямі.

Ключові слова: *Європейський Союз, безпекова політика, Стратегія зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, Спільна політика безпеки та оборони, Європейська політика сусідства/Політика Східного партнерства, збройна агресія.*

Постановка проблеми. Посилення безпекових загроз за умов воєнного стану є найсерйознішим викликом не лише для національної безпеки як такої, але і для виживання самої держави, збереження її суверенітету, територіальної цілісності, гарантування прав і свобод людини та незворотності конституційно проголошеного стратегічного курсу України на повноцінну інтеграцію у структури Європейського Союзу і НАТО. В останні десятиліття динаміка національної безпеки в різних країнах суттєво підвищилася, що було детерміновано не лише істотно зростаючою кількістю викликів і загроз, але й нарощуванням їх кумулятивної сутнісної небезпеки для людини, суспільства

і держави (міждержавні конфлікти, транснаціоналізація тероризму, загроза ядерної війни, надзвичайні ситуації і катастрофи техногенного й природного характеру, пандемія коронавірусу COVID-19 тощо). Ці виклики й загрози постійно ставлять під знак запитання національну безпеку, роблячи її крихкою, вразливою, нестабільною, і, відтак, змушують різні держави активувати ті чи інші надзвичайні (екстремальні) правові, організаційні та політичні заходи для її належного забезпечення (гарантування) і захисту. Але при цьому все ж основною, перманентною, найбільш поширеною та водночас найбільш небезпечною загрозою національній безпеці кожної країни – реально чи потенційно – вважається

війна (зокрема, поряд із класичним «збройним» її еквівалентом в обіг останнім часом потрапили так звані гібридні [1, с. 124–130; 2, с. 43–44] та інформаційні [3, с. 49–50; 4; 5; 6, с. 98–105] війни). Направду, як зауважують учені, «розвиток суспільства чи не перманентно супроводжується внутрішніми та міждержавними конфліктами із застосуванням насильства, яке у різних випадках набуває форм: збройних інцидентів, воєнних акцій, воєнних конфліктів, збройних конфліктів тощо» [7, с. 107; 8, с. 99].

На шляху до європейської інтеграції України поряд із традиційними питаннями в сфері політики та економіки, все частіше увага приділяється питанням безпеки. Для цього є всі підстави, а саме повномасштабна збройна агресія Росії проти України, спорідненість інтересів у безпековій сфері України та Європейського Союзу, а також неспинно зростаючий безпековий потенціал нашої держави, який може бути ефективно використаний у взаємних інтересах у післявоєнний період.

У сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, серед багатьох чинників, що безпосередньо впливають на перспективи співпраці між Україною і Європейським Союзом у безпекових питаннях, слід відмітити те, що жодна країна світу не спроможна самостійно ефективно протистояти сучасним викликам і загрозам. Вбачається, що регіональна безпекова політика визначатиметься, насамперед, ефективністю регіональних безпекових структур. До європейських регіональних структур відноситься Спільна політика безпеки та оборони ЄС (СПБО), що є основним чинником Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, тобто є частиною політики Європейського Союзу. На сьогодні Спільна політика безпеки та оборони ЄС (СПБО) істотно поступається безпековому потенціалу Організації Північноатлантичного договору (НАТО), але із значною впевненістю можна зауважити, що в майбутньому саме Європейський Союз змушений буде взяти на себе всю відповідальність за європейську регіональну безпеку.

Дослідження питань співпраці з Європейським Союзом у сфері безпеки обумовлено розв'язанням Російською Федерацією повномасштабної війни проти України, а також потребою для нашої держави, яка претендує на активну участь у вирішенні безпекових викликів у Європі, зваженого наукового аналізу Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС та інших безпекових

питань, пов'язаних із збройною агресією Росії проти України. Дана стаття є спробою зробити внесок у розуміння нових можливостей Європейського Союзу у здійсненні безпекової політики, важливих як для України, так і держав-членів ЄС і, як наслідок, для перспектив зовнішньої політики України у європейському напрямі.

Отже, актуальність обраної теми дослідження обумовлена значимістю розглянутої в ній проблематики для Європи в цілому та для України як її складової частини, з одного боку, а з іншого – як держави, для якої Європейський Союз є однією з пріоритетних напрямів проведення її зовнішньополітичного курсу.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових документів Європейського Союзу з безпекових питань, а також визначення завдань і пріоритетних напрямів діяльності Євросоюзу у згаданій сфері. *Завданням* статті є з'ясування змістовних характеристик Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, визначення особливостей співпраці України з Європейським Союзом у безпекових питаннях, а також з'ясування місця нашої держави у механізмі забезпечення безпеки і стабільності в Європі.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження особливостей безпекової політики України в умовах євроінтеграції ґрунтується на наукових здобутках вітчизняних, так і зарубіжних науковців, таких як А. Войціховський (2020), О. Гладенко (2010), О. Довжук (2015), І. Кочев (2011), В. Лісовський (2011), Р. Лобанов (2005), В. Мандрагеля (2011), А. Мартинов (2015), М. Окладна (2018), А. Рацін (2016), В. Ржевська (2016), І. Стахурський (2016), С. Фоменко (2015), В. Шамраєва (2020), І. Яковюк (2017) та багато інших. Серед наукових праць зазначених науковців значне місце посідають дослідження питань теоретико-правового осмислення політики безпеки і оборони Європейського Союзу, а також міжнародно-правовий аналіз нормативно-правової основи міждержавного співробітництва у даній галузі. Однак, урахувавши те, що Україна стала об'єктом збройної агресії з боку Росії, загрози виникнення інших конфліктів у європейському регіоні стали більш динамічними, відповідна проблематика наукових досліджень не втрачає своєї актуальності, а навпаки потребує нових наукових поглядів і підходів серед правознавців різних галузей.

Виклад основного матеріалу. Розширення Європейського Союзу зумовило історичні зміни політичних, географічних та економічних умов

як для самого Євросоюзу, так і для України. Нині Європейський Союз та Україна мають спільний кордон і як безпосередні сусіди повинні посилювати свій політичний та економічний взаємозв'язок, насамперед у безпековій сфері [9].

Європейський Союз у контексті забезпечення регіональної безпеки накопичив значний досвід щодо взаємодії між державами-членами Євросоюзу та його центральними органами безпеки, а також у співпраці з окремими партнерами і союзниками (державами – не членами ЄС), до яких відноситься й Україна.

Без сумніву, співробітництво України з Європейським Союзом у питаннях регіональної безпеки буде більш ефективним, якщо наша держава зможе зберегти свій суверенітет, у тому числі територіальну цілісність, і не зійде з демократичного курсу розвитку та європейської інтеграції. Звертаючи увагу на всі існуючі безпекові ризики основним завданням для нашої держави є підвищення власного безпекового потенціалу, який вкрай потрібен як самій Україні, так і Європейському Союзу, а також максимальна інтеграція до різноманітних безпекових програм і структур Євросоюзу [10, с. 4–5].

Зміни в геополітичній та безпековій ситуації, що склалася біля кордонів Європейського Союзу, спричинена появою нових збройних конфліктів на сході Європи і на Близькому Сході та агресивною зовнішньою політикою Російської Федерації, змусили Євросоюз виробити нове комплексне бачення своєї зовнішньої і безпекової політики. Так, 28 червня 2016 р. на засіданні Європейської Ради ЄС була схвалена Глобальна Стратегія зовнішньої політики та політики безпеки ЄС «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» [11].

Нова Глобальна Стратегія відобразила колективну думку держав-членів ЄС і запропонувала стратегічне бачення глобальної ролі Євросоюзу в регіоні. Документ став уособленням нового погляду на захист спільного європейського майбутнього, який об'єднав усі проєвропейські політичні сили в Європейському Союзі. Глобальна Стратегія передбачає амбітний вихід Євросоюзу на більш універсальний рівень у питаннях безпеки і оборони, перетворення його з європейської регіональної міжнародної організації на глобального гравця.

За критеріями класифікації нова Глобальна Стратегія відноситься до внутрішніх джерел права Європейського Союзу [12]. Цей міжнарод-

ний документ має загальне застосування (нормативний характер), є обов'язковим і має пряму дію в усіх державах-членах ЄС. За юридичною силою він дорівнюється закону в національній правовій системі держав-членів ЄС, що визначає цілі і завдання в питаннях безпеки і оборони щодо подальшої внутрішньої і зовнішньополітичної діяльності як окремих держав-членів ЄС, так і центральних органів Євросоюзу. Стратегія містить «модельні» норми права, які держави-члени ЄС повинні відобразити у своєму національному законодавстві.

На підставі цього, можемо стверджувати про те, що нова Глобальна Стратегія зовнішньої політики та політики безпеки ЄС «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» 2016 року визначає ключові інтереси та принципи, якими Євросоюз зобов'язаний керуватися при всіх зовнішніх впливах [12].

Водночас, зовнішня політика та політика безпеки ЄС повинні базуватися на пріоритетах, які безпосередньо стосуються й регіону Східного партнерства (зовнішньополітична ініціатива Європейського Союзу, яка поширюється як на держав-членів Євросоюзу, так і на східноєвропейських сусідів – Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну [13]): безпека Європейського Союзу; зміцнення держав та суспільств на сході та півдні Євросоюзу; комплексний підхід Європейського Союзу до існуючих конфліктів; колективний регіональний устрій, що ґрунтується на співпраці; глобальне управління в XXI столітті [11].

Європейська політика сусідства/Політика Східного партнерства передбачає співпрацю у безпековій сфері, а саме взаємодія з питань запобігання конфліктів за допомогою раннього запобігання, реформування сектору безпеки, протидії терористичним загрозам, нелегальній міграції, торгівлі людьми, контрабанді та політиці радикалізації тощо [13]. Отже, в орбіту безпекової політики потрапляє чимала кількість правових питань, розв'язання яких вимагає значних зусиль як на загальноєвропейському, так і на національному рівнях.

Відповідно до нової Глобальної Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС пріоритетними напрямками у майбутніх заходах є:

– **Безпекова політика Європейського Союзу.** Задля досягнення і підвищення добробуту громадян держав-членів та східноєвропейських сусідів Європейський Союз повинен здійснювати заходи з протидії терористичним загрозам, економічній нестабільності, зміні клімату та будь-яким загро-

зами енергетичній сфері. Глобальна Стратегія передбачає, що з метою підтримання міжнародного миру і безпеки держави-члени ЄС повинні об'єднатися у своїх зусиллях на виконання зобов'язань, закріплених у чинних міжнародних договорах. Важливим визнається співробітництво Європейського Союзу зі своїми стратегічними партнерами, починаючи від Організації Північно-атлантичного договору (НАТО) та іншими регіональними міжнародними організаціями (Організації з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ, Ради Європи – РЄ тощо).

– **Політика зміцнення держав на сході та півдні Європейського Союзу.** Глобальна Стратегія містить положення про те, що зміцнення держав на сході і півдні Євросоюзу та інших регіонах світу належать до сфери інтересів Європейського Союзу. У межах політики добросусідства багато країн мають можливість поглиблювати співпрацю з Європейським Союзом у сфері безпеки і оборони, державного управління, економіки, соціальних питань, енергетичної безпеки, зміни клімату, а також спільне розроблення ефективної політики в сфері міграції для Європи та її партнерів.

– **Комплексний підхід Європейського Союзу до існуючих конфліктів.** Участь Європейського союзу у підтримці міжнародного миру і безпеки повинна ґрунтуватися на комплексному підході, що вимагає послідовного використання всіх видів політики Євросоюзу. Європейський Союз повинен діяти багатогранно, оскільки існуючі конфлікти (наприклад, в Україні, Грузії, Сирії тощо) мають декілька вимірів та розгортаються на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях. Жоден конфлікт не можливо вирішити самостійно, тому Європейський Союз повинен заохочувати і розвивати ефективне співробітництво з партнерами – іншими державами та міжнародним організаціями.

– **Колективний регіональний устрій.** У сучасних умовах розвитку міжнародних відносин, між глобальним тиском і місцевою опозицією, європейська регіональна динаміка стає більш дієвою та пріоритетною. З метою ефективного управління безпекою, отримання економічних вигод від глобалізаційних процесів, а також повного вивчення культур та ідентичності повинен бути розширений спектр використання добровільних форм державної допомоги. У різних регіонах (в Європі, Середземномор'ї, Близькому Сході, Африці тощо) Європейський Союз повинен бути неупередженим у досягненні визначених пріоритетів, які є важливими у досягненні кінцевої мети.

– **Глобальне управління в XXI столітті.** Європейський Союз прагне створити міжнародний правопорядок, заснований на принципах і нормах сучасного міжнародного права, який забезпечує всеосяжне дотримання прав і свобод людини, мирне вирішення міжнародних спорів тощо. Безумовно, такий підхід буде сприяти зміцненню позиції Організації Об'єднаних Націй як універсальної основи міжнародної системи, що базується на міжнародно-правових засадах, а також співпраці з іншими міжнародними організаціями та окремими державами [14, с. 60–61].

Згідно нової Глобальної Стратегії Європейський Союз виступає основним світовим лідером і захисником європейських цінностей. Водночас, Стратегія визначає відповідальність й інших міжнародних організацій, таких як Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Глобальна Стратегія окреслює багатовимірний підхід до будь-яких конфліктів та криз, що підкреслює наміри Європейського Союзу бути залученим до мирного вирішення затяжних конфліктів у країнах Східного партнерства.

У будь-якому разі, наведені фактори змусили Європейський Союз впритул зайнятися проблематикою подальшої інтеграції держав-членів щодо Спільної політики безпеки і оборони (СПБО). Відповідно до нової Глобальної Стратегії Євросоюз буде здійснювати повне залучення держав-партнерів Східної Європи у програмах та установах Європейського Союзу для подальшого участі їх у Спільній політиці безпеки та оборони (СПБО).

Про пріоритетність цих питань свідчить те, що раніше ці питання розглядалися під час неформальних зустрічей міністрів оборони держав-членів ЄС, що відбувалися як правило раз на рік. Тепер подібні зустрічі поводяться на регулярній основі на всіх рівнях діяльності як керівних органів Євросоюзу, так і власне держав-членів.

Результатом роботи Європейської Комісії, Європейського парламенту та інших керівних органів стало прийняття в грудні 2016 р. на засіданні Ради ЄС низки міжнародних документів, об'єднаних у так званий «Зимовий пакет» з Європейської безпеки і оборони [15]. До цього «пакету» увійшли: нові політичні цілі і наміри у сфері безпеки і оборони – План імплементації Глобальної Стратегії ЄС з питань безпеки та оборони; фінансові засоби, визначені в Європейському оборонному плані дій; комплект пропозицій з виконання Спільної декларації ЄС-НАТО [16].

У розвиток документів, що містяться в «зимовому пакеті» 25 березня 2017 р. лідери держав-членів ЄС прийняли Римську декларацію [17], яка містить зобов'язання започаткувати союз держав-членів ЄС, який допоможе створити більш конкурентоспроможну і інтегровану оборонну промисловість і зміцнить спільну безпеку і оборону у співпраці та взаємодоповнюваності з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). А в оприлюдненій трохи раніше Європейською Комісією ЄС «Білій книзі» про майбутнє Європи, що окреслювала основні виклики і можливості для Європи в найближче десятиліття, стверджувалося, що Європейський Союз «повинен підтримувати свою безпеку», бо лише засобів «м'якої сили» недостатньо у часи, «коли сила може превалювати над законом» [18].

Подальшим інтеграційним процесом у сфері Спільної політики безпеки і оборони (СПБО) стало прийняття 22 червня 2017 р. Плану «постійного структурного співробітництва» держав-членів ЄС у військово-політичній сфері. Цей проєкт об'єднав затверджені раніше Європейською Комісією Європейський план дій щодо оборони та План імплементації Глобальної Стратегії ЄС з питань безпеки та оборони. Він, зокрема, передбачає створення багатомільярдного оборонного фонду для проведення досліджень і закупівлі військового обладнання [19].

Для України розвиток європейських безпекових структур відкриває додаткові можливості для розвитку співробітництва з Європейським Союзом і паралельно для посилення власної обороноздатності. Подібна співпраця є взаємовигідним процесом, оскільки, з одного боку, Україна робить свій внесок у безпеку європейського регіону, а з іншого, в процесі спільних навчань і тренувань отримує необхідний практичний досвід.

Розглядаючи перспективи поглиблення співробітництва між Україною та Євросоюзом у межах Спільної політики безпеки і оборони (СПБО), потрібно брати до уваги, що нова Глобальна Стратегія ЄС «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» 2016 р. містить важливий напрям – «працювати з ключовими партнерами, державами і регіональними об'єднаннями, які поділяють погляди Європейського Союзу». Україна, як бачимо, за цим критерієм є важливим партнером Євросоюзу на Сході. У Глобальній Стратегії ЄС Україна відзначена у розділі «Європейська система безпеки», у контексті протидії агресії Російській Федерації, що підтверджує її ключову роль у забезпеченні безпеки в європей-

ському регіоні та визначає перспективність такої співпраці [11].

Першочерговим внеском України до забезпечення безпеки в Європі, як уже зазначалося, є зміцнення власної обороноздатності, протистояння і стримування російської агресії на сході нашої держави. Проте, зважаючи на географічне розташування України, розуміння нею ситуації у Східній Європі, набутий у протистоянні російській агресії практичний досвід, вироблені механізми протидії гібридним загрозам, у майбутньому Україна має достатні шанси стати активним учасником зовнішньополітичної і безпекової діяльності Європейського Союзу, а також брати участь у місіях та операціях Євросоюзу, як це зараз роблять, наприклад, Швейцарія і Норвегія [19].

Інтегруванням України до європейської системи безпеки і оборони забезпечується закріпленням у національному законодавстві зовнішньополітичного курсу держави на європейську інтеграцію [9]. Так, у преамбулі Конституції України «підтверджується незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [20]. У п. 3 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» 2018 р. серед фундаментальних національних інтересів України визначається «інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [21]. Водночас, основним принципом, який визначає порядок формування державної політики України у сферах національної політики і оборони є «дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки» [22]. Згідно ст. 32 Стратегії забезпечення державної безпеки 2022 р. серед пріоритетів національних інтересів України та забезпечення державної безпеки є «інтеграція сектору безпеки і оборони в безпековий євроатлантичний простір» [22].

Важливо звернути увагу на те, що перелік загроз, визначених Стратегії забезпечення державної безпеки 2022 р. [22] практично співпадає з переліком загроз для держав-членів Євросоюзу, передбачених у Глобальній Стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС «Спільне бачення, спільні дії: сильніша Європа» 2016 р. [11]. Вважається, що така близькість у підходах між Україною та Європейським Союзом щодо визначення

основних стратегічних інтересів та сприйняття існуючих криз і загроз створює сприятливі умови для налагодження і розвитку взаємовигідного співробітництва у безпекових питаннях.

До початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, серед перспективних напрямів співпраці України з Європейським Союзом у безпекових питаннях, українські експерти визначали енергетичну безпеку (17,5%) та інформаційну безпеку (16,2%). Другу групу пріоритетних сфер складала: військова взаємодія і участь в операціях ЄС (12,5%); протидія нелегальній міграції (10%); кібернетична безпека (8,7%); протидія гібридній агресії (7,5%). До третьої за значимістю групи входили: реформування сектору безпеки (5%); боротьба з тероризмом (5%). І найменш значимими напрямками розвитку співробітництва України з Європейським Союзом експерти називали: екологічну безпеку; боротьбу з організованою злочинністю; науку і освіту; боротьбу з корупцією; соціальну безпеку; сталий розвиток [23].

З метою реалізації обраного зовнішньополітичного курсу України на європейську інтеграцію, який за результатами соціологічного опитування, проведеного групою «Рейтинг» протягом 4–9 листопада 2021 р., підтримувалась більшістю населення (62% українців підтримали вступ України до Європейського Союзу, а 32% не підтримали; при цьому 58% опитаних підтримали вступ в НАТО, а 35% проти), наша держава докладає значних політичних і економічних зусиль [24]. Згодом, згідно соціологічного опитування, проведеного 2–11 травня 2022 р. Національним демократичним інститутом в Україні підтримали вступ України до Європейського Союзу вже 90% респондентів, а вступ до НАТО – 73% [25]. Результати опитування Київського міжнародного інституту соціології та Національного демократичного інституту, проведеного з 2 по 9 серпня 2022 р. в Україні свідчать про те, що 92% опитаних українців хотіли б, щоб Україна стала членом Європейського Союзу до 2030 р., зокрема 79% хотіли б ступу України до НАТО до 2030 р. [26]. Донедавна це стосувалося лише питань приєднання до зони вільної торгівлі Європейського Союзу, надання Україні безвізового режиму, розвитку наукової, культурної та спортивної співпраці тощо. Однак, з початку збройної агресії Росії проти України все більш очевидним стає питання, що європейська інтеграція повинна передбачати й приєднання до безпекової складової Європейського Союзу, а саме Спільної політики безпеки та оборони (СПБО).

Нині, Європейський Союз можна розглядати як неформальну регіональну міжнародну організацію колективної безпеки та оборони. При цьому, якщо Україна зможе досягти подальшого прогресу на шляху євроінтеграції, то у майбутньому, можливо постане питання про повне членство України в Європейському Союзі, а безпековий статус Євросоюзу ймовірно вже достатньою мірою формалізується і Україна зможе отримати повноцінні безпекові гарантії, яких у неї не було.

Практична співпраця з Європейським Союзом у межах Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) розпочалося із погодженням «Механізму щодо консультацій та співпраці між Україною та Європейським Союзом у сфері врегулювання криз» 2002р., підписанням Угоди про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу з врегулювання криз 2005 р.; затвердженням у 2005 р. Плану дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки (документ визначає пріоритети спільної безпекової політики); прийняттям рішення в 2010 р. про приєднання України до реалізації військово-морської операції Європейського Союзу з протидії актам піратства біля узбережжя Сомалі «Атланта» (Фрегат ВМС України «Гетьман Сагайдачний» був задіяний у цій операції у січні-березні 2014 р.); підписанням у 2014 р. Угоди щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (надання практичної допомоги нашій державі у запровадженні європейських стандартів у системі силових та правоохоронних органів та сприяння процесу імплементації реформи сектору цивільної безпеки) [27, с. 294, 298–300]; підписанням у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [28]; підписанням у 2015 р. Адміністративної угоди між Міністерством оборони України та Європейським оборонним агентством (створює правову основу для практичної співпраці між підприємствами оборонно-промислового комплексу України та державами-членами Агентства) [27, с. 294, 298–300]; підписанням Угоди про участь України у Поліцейській Місії Європейського Союзу у Боснії і Герцеговині 2020 р. тощо.

Водночас, Україна поступово намагалася активізувати співпрацю з Європейським Союзом у секторі безпеки і оборони. І до початку російсько-української війни можна зазначити певні здобутки у цій сфері. В першу чергу, це стосується питань

використання української транспортної авіації, участь українських підрозділів у миротворчих і гуманітарних операціях під егідою ЄС, залучення у формуванні бойових тактичних груп ЄС, поглиблення військово-технічного виробництва, взаємодія правоохоронних органів у протидії нелегальній міграції, організованій злочинності, кіберзлочинності, незаконному обігу наркотичних засобів тощо [10, с. 3].

З метою залучення України до реалізації Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) та загалом зближення позицій з Європейським Союзом з ключових безпекових питань регіонального і міжнародного характеру, з 2005 р. була започаткована практика приєднання нашої держави до заяв Євросоюзу з актуальних зовнішньополітичних питань. Таким чином, Україна отримала можливість виступати на міжнародній арені з позицій Європейського Союзу, яким користуються усі держави-кандидати та держави-члени ЄС. Обговорення актуальних питань з регіональної та міжнародної безпекової політики у межах Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) стало постійним пунктом порядку денного будь-яких заходів політичного діалогу Україна – ЄС [27, с. 299].

З моменту збройного вторгнення Російської Федерації в Україну безпекова і оборонна політика Європейського Союзу зазнала кардинальних змін. Війна в Україні остаточно показала рівень загроз від Російської Федерації для Європи, насамперед, ядерний і енергетичний тероризм. На думку, Президента Брюссельської школи врядування Карел де Гухт російсько-українська війна змінила підходи щодо безпеки та оборони ЄС і НАТО. На перший план вийшли питання «стримування та територіальна оборона, але водночас нині ми спостерігаємо глобальне геополітичне суперництво». Російська агресія проти України «збільшила співпрацю між ЄС і НАТО. Це стосується не лише програм тренування, але дебатів та дій щодо безпеки та оборони. НАТО посилює свою присутність у Центральній та Східній Європі» [29].

Серед тих питань, які постали після 24 лютого 2022 р. особливе місце займає енергетична безпека. Це стосується відмови Європи від російських енергоресурсів, адже це вже стало зрозуміло всім, що Російська Федерація використовує енергетичний сектор задля отримання зовнішньополітичного впливу на Заході.

Карел де Гухт визначив три основні завдання перед Заходом: адаптуватися до безпекових загроз з боку Російської Федерації, працювати

над створенням нових альянсів (союзів держав), адже традиційні форми об'єднань, які існували до цього, вже змінилися, та розробляти нові стратегії, які б пристосовували нинішні геополітичні ризики [29].

Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель в березні 2022 р. на неформальному Саміті в Версалі завив: «Для подолання ширших економічних наслідків війни проти України нам слід посилити економічну стійкість Європи, припинити енергетичну залежність від Росії й продовжувати зміцнення європейської політики оборони» [30].

Війна в Україні – це третій асиметричний шок, як називають його економісти, який пережив Євросоюз за останні два десятиліття, після фінансової та економічної кризи 2008-го року, подальшої кризи Єврозони і пандемії COVID-19. Асиметричний шок – це раптова зміна економічних умов, яка зачіпає окремі держави-члени ЄС більше, ніж інші. Війна в Україні дійсно має набагато більший вплив на сусідні країни через наплив біженців та суттєву залежність цих країн від російських енергоносіїв.

Щоб запобігти безпековому ослабленню Європейського Союзу асиметричними потрясіннями, політики держав-членів ЄС заявляють про необхідність нарощувати потенціал щодо прояву солідарності з країнами, які постраждали найбільше. Це те, що Євросоюз робив після кризи 2008–2009 рр., а також зіткнувшись з економічними наслідками пандемії COVID-19.

Глави держав і урядів держав-членів ЄС на згаданому Саміті у Версалі в березні 2022 р. дійшли згоди щодо необхідності якомога швидше скоротити залежність від імпорту російського газу, нафти і вугілля. Євросоюз більше не хоче «підгодовувати» воєнну машину Кремля за рахунок імпорту російських енергоносіїв. Так, уже наприкінці березня 2022 р. Європейська Комісія представила план забезпечення поставок для держав-членів ЄС у майбутній зимовий сезон, а наприкінці травня 2022 р. визначила деталі плану ЄС REPowerEU щодо припинення залежності від імпорту викопного палива з Росії [30].

Водночас, слід визнати, що план скорочення енергетичної залежності від Росії має багато важливих внутрішніх наслідків як для Європейського Союзу в цілому, так і для його зовнішньої безпекової політики. Три шляхи скорочення європейської залежності від Росії – це диверсифікація поставок (збільшення закупівлі зрідженого природного газу

у таких постачальників, як США, Катар, Норвегія, африканських виробників, тощо), енергоефективність і прискорення використання відновлюваних джерел енергії.

Крім того, Європейський Союз вирішив скоротити споживання не лише російського газу, але й нафти і вугілля, для якої Росія також є основним постачальником. Задля уникнення дефіциту електроенергії держави-члени ЄС вирішили прискорити впровадження відновлюваних джерел енергії.

Нарешті, розв'язання Російською Федерацією війни проти України змусило держави-членів ЄС збільшити витрати на оборону. Держави-члени ЄС вирішили витратити більше, але перш за все витратити краще, тобто спільно. Деякі держави-члени ЄС, такі як Німеччина, вже ухвалили нові важливі заходи в цій галузі з додатковими витратами на оборону обсягом 100 млрд. євро в 2022 р. зі збільшенням оборонного бюджету до більш ніж 2% ВВП з 2024 р. Такі витрати повинні бути скрізь, де витрати на оборону все ще занадто низькі. Знову ж таки, це завжди болючі рішення в умовах високого державного боргу і нестачі державних ресурсів, але Росія не залишила вибору Євросоюзу [30].

З поверненням війни на європейську землю всі держави-члени ЄС повинні більш активно брати участь у прийнятті відповідальності за власну безпеку. Новий стратегічний курс у цьому напрямку був підготовлений Високим представником Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозепом Боррелем та був ухвалений Радою закордонних справ 21 березня 2022 р. Це дозволить забезпечити основу для ефективного і скоординованого використання додаткових коштів у межах ЄС, забезпечуючи повну взаємодоповнюваність з НАТО.

Загострення проблеми європейської безпеки викликало масовий наплив біженців з України до Європейського Союзу. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), уже близько 4,2 млн. українців перетнули європейський кордон [31]. Держави-члени ЄС, що межують з Україною продемонстрували чудову мобілізацію і солідарність, вітаючи біженців. Євросоюз допомагає найбільш безпосередньо зацікавленим державам-членам ЄС впоратися з цим напливом. Але проблема біженців, окрім безпекових питань також порушує більш широке питання відновлення спільної політики ЄС у галузі надання притулку та міграції для зміцнення солідарності.

Європейський Союз повністю усвідомлює, що війна в Україні матиме жакливі наслідки для країн з ринковою економікою, яка формується, і країн, які розвиваються, що є імпортерами енергоносіїв. Вони постраждають навіть більше, ніж держави-члени ЄС, від зростання цін на викопне паливо. І справа не тільки в енергетиці. Вплив на ринок зерна, пшениці, а також кукурудзи, соняшника і добрив, основними експортерами яких були Росія і Україна, також буде значним. Ціни на основні сільськогосподарські продукти і без того були високими. Вони, ймовірно, будуть зростати і далі, що може привести до серйозних страждань і політичної нестабільності в середині Європейського Союзу [30].

Досліджуючи питання безпеки України в аспекті євроінтеграції, не можна оминати ситуацію, яка виникла перед нашою державою з початку збройної агресії Росії 24 лютого 2022 р. Тоді перед Україною знову постало питання про те, до якого ж альянсу (союзу держав) належить Україна? Де її майбутнє? Відповідь виявилася очевидною. 28 лютого 2022 р. Президент Володимир Зеленський разом із Головою Верховної Ради Русланом Стефанчуком та Прем'єр-міністром Денисом Шмигалем підписали спільну заявку на членство України в Європейському Союзі [32].

Низка держав-членів ЄС закликали дозволити Україні вступити до Європейського Союзу за спеціальною спрощеною процедурою, яку в умовах російської агресії запропонував Прем'єр-міністр Словаччини Едуард Хегер.

1 березня 2022 р. Євросоюз зареєстрував українську заявку на членство, а ввечері того ж дня Європейський парламент рекомендував надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. 17 червня 2022 р. Європейська Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ в ЄС, а 23 червня 2022 р. ухвалила відповідну резолюцію. Цей документ рекомендаційний, а остаточне рішення мала ухвалити Європейська Рада [33].

Рішення Європейської Ради, яке було ухвалено 23 червня 2022 р., воно відмінне від тієї рекомендації, яку надала Європейська Комісія, тому що статус кандидата Україна отримали безумовно. У рішенні написано, що великі лідери 27 держав-членів ЄС надали Україні європейську перспективу і прийняли рішення надати Україні статус кандидата [33].

Набуття Україною статусу кандидата на членство ЄС стало, без перебільшень, безпрецедентним

рішенням для Європейського Союзу. Цим рішенням Євросоюз підтвердив, що найбільшого значення для європейської спільноти мають демократичні цінності та політичні прагнення держави та її народу, а не просте виконання формальних вимог, які до цього часу мали вирішальне значення. Прийняттям такого рішення ЄС пройшло перевірку на свою життєздатність та резистентність геополітичним безпековим викликам, які можуть або розколоти, або зміцнити європейські держави.

По суті, статус кандидата для України суттєво підвищує рівень відповідальності Європейського Союзу за процеси в політичній, економічній, соціальній, гуманітарній та безпековій сферах України, а також за досягнення нею перемоги у війні, яку розв'язала Росія 24 лютого 2022 р.

Перспектива членства в Європейському Союзі, за визнанням багатьох експертів, є важливим драйвером реформ в Україні, у тому числі в безпековій та оборонній сферах, який підкріплюється солідним фінансуванням з боку Євросоюзу, яке надається країнам зі статусом кандидата на членство.

На думку Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала, статус кандидата у членство ЄС для України означає:

По-перше, це юридичне закріплення європейського майбутнього України. Це означає, що Україна не просто потенційно колись може приєднатися до Європейського Союзу, а що процес запущено, і вона відповідає вже значній кількості критеріїв, які висуваються до кандидатів.

Підготовка до членства передбачатиме завершення всеохоплюючої трансформації всіх сфер (політичної, економічної, соціальної, гуманітарної та безпекової). У цьому Україну постійно підтримуватиме Європейська Комісія, надаючи необхідну консультаційну та іншу допомогу.

Україна стане повноправним членом програм та ініціатив Європейського Союзу, відкритих як для держав-членів ЄС, так і держав зі статусом кандидата на членство. Україна, як країна-кандидат, матиме ширші можливості для того, щоб її голос був почутий під час формування політик ЄС.

Отримавши статус-кандидата та розпочавши рух до членства в Європейський Союз, Україна ставатиме більш привабливою для інвесторів. Бізнес-клімат наблизатиметься до умов, як у державах-членів ЄС – інвестори діятимуть на ринку, який є передбачуваним, а бізнес – захищеним. Привабливість для інвесторів також потребува-

тиме надійних гарантій безпеки після перемоги над російським агресором.

Україні буде доступна фінансова допомога для країн, які готуються до вступу в Європейський Союз (Інструмент передвступної допомоги, ІРА). Така допомога може надаватися через гранти, інвестиції або як технічна допомога.

Крім того, акумулюючи кошти для відновлення України сьогодні через спеціальний Трастовий фонд солідарності, Європейський Союз ставитиметься до таких інвестицій не як до післявоєнної відбудови третьої країни, а інвестування в добробут потенційного майбутнього члена ЄС [34].

Від початку повномасштабної російської агресії Україна працювала над запуском ленд-лізу озброєння не лише зі США, а й з європейськими партнерами.

Допомога Україні стала першим випадком в історії, коли Європейський Союз надає летальне обладнання третій країні. За іронією долі, Євросоюз надає Україні летальну зброю через свій Європейський фонд миру (ЕФМ).

Від 24 лютого 2022 р. було оголошено шість пакетів військової допомоги Україні, завдяки чому загальна сума коштів, наданих нам через Європейський фонд миру (ЕФМ) як для летальної, так і для нелетальної зброї, досягла 3 млрд. євро.

Втім, слід визначити той факт, що з кінця квітня 2022 р. європейські зобов'язання щодо військової допомоги Україні мали тенденцію до зниження. Попри те, що війна вступила у критичну фазу, нові двосторонні ініціативи з надання допомоги у державах-членів ЄС вичерпалися. Проте, вже за останні місяці спостерігаються певні зрушення у загальноєвропейському підході до військової допомоги Україні.

Зокрема, міністри оборони країн Європейського Союзу на зустрічі у Празі 30 серпня 2022 р. погодилися розпочати роботу над схемою місії ЄС з військової допомоги Україні на тлі широких дебатів щодо збільшення витрат на оборону та військової підготовки.

17 жовтня 2022 р. міністри закордонних справ держав-членів ЄС на зустрічі у Люксембурзі схвалили рішення про створення місії військової допомоги на підтримку України (EUMAM Ukraine). Мандат місії триватиме два роки. Загальна сума витрат на цей період становитиме 106,7 млн євро.

Місія має розпочати роботу в середині листопада 2022 р. Вона працюватиме на території держав-членів Євросоюзу і матиме свій оперативний штаб у Брюсселі для загальної координації на стратегічному рівні.

Очікується, що протягом цього часу навчання пройдуть до 15 тис. українських військовослужбовців, пізніше їхня кількість може зрости. Польща буде однією з базових країн, на території якої проходитимуть навчання українські військові, що логічно пояснюється географічною близькістю до України.

На додачу до запланованої навчальної місії, Європейський Союз також хоче найближчими місяцями значно розширити військову допомогу Україні в питанні постачання озброєнь у межах Європейського фонду миру (EPF).

Водночас у ключових столицях держав-членів ЄС та Європейської Комісії напрацьовуються нова європейська оборонна політика і повістка.

Для забезпечення оперативності значна частина зброї, яку наразі постачає Європейський Союз, походить із власних запасів держав-членів, а не спеціально виготовлена. На початку вересня 2022 р. з цього приводу Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель розкритикував держави-члени за те, що вони занадто пізно ухвалили рішення про підготовку українських збройних сил (тренувальна місія), а також звернув увагу на необхідність більшої координації зусиль між державами-членами ЄС у виробництві боєприпасів і озброєння.

Під час дебатів із законодавцями в Європейському парламенті Жозеп Боррель заявив, що «військові запаси більшості держав-членів ЄС були не вичерпані, але значною мірою виснажені, тому що ми надали українцям велику їх кількість. Ці запаси потрібно поповнити. Найкращий спосіб – робити це разом. Це буде дешевше» [35].

Під час багатьох політичних дискусій в органах та інституціях Європейського Союзу, неодноразово звучала ініціатива щодо прийняття спеціального законодавчого акту про допомогу Україні. Такий документ дозволив би розв'язати одразу декілька питань:

- по-перше, це надасть державам-членам ЄС фінансову підтримку для забезпечення надходження військового обладнання в Україну;

- по-друге, така програма запустить європейський військово-промисловий комплекс на середньо- і довгострокову перспективу.

Серед експертів існує думка, що суттєвого збільшення витрат на власну оборону держав-членів ЄС є малоімовірним. Держави-члени ЄС не зможуть оперативного перерозподілити кошти, необхідні для підтримки масштабної програми з озброєння України. Крім цього, банальне збіль-

шення витрат на оборону в державах-членів ЄС лише для того, щоб витратити їх на заміну обладнання, що буде надіслано Україні, залишить європейські збройні сили в тому ж технологічному стані, якими вони були до 24 лютого 2022 р.

Щоби пом'якшити це фінансове навантаження, Європейський Союз може надати фінансові ресурси для підтримки надходження допомоги Україні. Для цього він може погодитися позичити або перерозподілити десятки мільярдів євро, щоб стимулювати європейську оборонну промисловість надавати сучасне обладнання Україні. Це надасть Європейському Союзу фінансову потужність і гнучкість, щоб не лише підтримувати Україну, а й зміцнювати власну безпеку і оборону.

Структурно Євросоюз міг би реалізувати цю програму одним із двох способів. Перше рішення, що є «на поверхні»: Європейський Союз може просто виділити додаткові суми на фінансування Європейського фонду миру (EPF). Ці кошти напряму виділялися державам-членам ЄС, надаючи їм ресурси для заміни обладнання, надісланого в Україну, подібно до того, як у Сполучених Штатах використовують повноваження на вилучення власних запасів збройних сил.

Така модель, безперечно, вимагає кратного збільшення бюджету Європейського фонду миру (EPF). На сьогодні вже надана допомога Україні поглинула більше половини бюджету фонду в 5,7 млрд. євро на 2021–2027 рр.

Окрім цього, хоча за допомогою активації Європейського фонду миру (EPF) Євросоюз швидко відреагував на агресію Росії, за нинішніх параметрів фонд може діяти лише в межах своїх повноважень – тобто надавати кошти. Фонд не має повноважень ані самостійно закуповувати озброєння та обладнання, ані організувати їх доставляння в Україну.

Другий підхід до реалізації ініціативи військової підтримки України під час збройної агресії Росії передбачав би надання Європейському Союзу ролі спільного замовника для використання виділених на програму коштів.

Хоча в умовах брюссельської бюрократії цей механізм складніший, ніж просто збільшення Європейського фонду миру (EPF), це має більш стратегічні вигоди. Європейський Союз міг би отримати додаткові ресурси для замовлення європейським компаніям великої кількості озброєння для заміни наявного, яке відправляють в Україну держави-члени ЄС.

В якості «пілотного проекту» у липні 2022 р. Європейська Комісія запропонувала створення

короткострокового інструменту для зміцнення європейського оборонного промислового потенціалу шляхом спільних закупівель державами-членами ЄС. Цей інструмент покликаний задовольнити найбільш нагальні та критичні потреби в оборонній продукції, що виникли внаслідок агресії Росії проти України.

Програма спільних оборонних закупівель дозволить уникнути конкуренції між державами-членами ЄС щодо однакових продуктів і сприятиме значній економії коштів. Це посилить оперативну сумісність і дозволить Європейській оборонній базі краще адаптувати свої виробничі потужності для виробництва необхідної продукції. Новий інструмент ЄС підтримуватиме дії консорціумів, що складаються щонайменше з трьох держав-членів.

Це не лише додасть європейським міністерствам оборони впевненості, що вони можуть замінити військову техніку, надіслану в Україну, але й стимулюватиме їх до цього, оскільки натомість вони отримують абсолютно нові системи (так званий круговий обмін і оновлення озброєння).

Звичайно, варто подивитися згодом, як це працюватиме на практиці, й потім масштабувати на поточні потреби як України, так і держав-членів ЄС.

Можливо, що деякі держави-члени ЄС можуть відмовитися від втрати контролю над процесом оборонних закупівель і наполягати на тому, що вони мають унікальні вимоги до озброєння.

Рішення Польщі придбати та пізніше ліцензувати виробництво південнокорейських основних бойових танків замість співпраці з Німеччиною є чітким показником того, наскільки зменшилася довіра до дієвості спільних оборонних ініціатив в Євросоюзі.

Держави-члени ЄС мають розглядати війну в Україні як глобальний виклик власній безпеці, схожий за масштабами на світову фінансову кризу чи пандемію. Враховуючи, що фонд відновлення після пандемії ЄС акумулює близько 800 млрд. євро у вигляді позик та грантів, то вся надана європейська військова допомога Україні поки що становить лише нікчемну частину цієї суми.

Держави-члени ЄС несуть величезні економічні витрати, обмежуючи економічну взаємодію з Російською Федерацією. Тому, для Європейського Союзу сприймаючи такий величезний економічний стрес, потрібно виділяти адекватну кількість ресурсів, необхідних для підтримки оборонного потенціалу України [35].

Під час прес-конференції за підсумками роботи Ради міністрів ЄС із закордонних справ Висо-

кий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель заявив, що загальна військова допомога, яку Україна отримала від Європейського Союзу та його держав-членів, на сьогодні вже становить 8 млрд. євро, що включає військове обладнання, або близько 45% від обсягу допомоги, яку Київ отримує від США [36].

Впровадження дієвої загальноєвропейської ініціативи військової допомоги для України – це випробування того, чи здатний Європейський Союз досягти більшої самодостатності в обороні та чи можуть його держави-члени підтримати одне одного у разі загрози безпеці та оборони.

Очевидно, що рівень взаємодії з Європейським Союзом у безпекових питаннях залежить від спроможності і наполегливості самої України. Однак, слід відмітити суттєві виклики, які з'явилися сьогодні перед Україною на шляху до європейської інтеграції: 1) з огляду на існування воєнної конфліктності в регіоні, економічну кризу та нестабільність виникла вкрай небезпечна безпекова ситуація, що несприятливо впливає на самостійний розвиток української державності; 2) усередині країни має місце суспільний конфлікт через політичні, економічні та соціальні проблеми, високий рівень корупції, недотримання прав і свобод людини тощо; 3) неефективне державне управління і недостатнє фінансування сектору безпеки і оборони, низький рівень демократичного цивільного контролю, низький рівень довіри населення до правоохоронних органів призвело до низької ефективності національного сектору безпеки і оборони. Саме ці фактори суттєво сповільнюють ефективність і обмежують можливості співпраці України з Європейським Союзом у питаннях Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), а також стримують розвиток даного співробітництва у політичній, економічній, соціальній, безпековій та воєнній сферах.

Починаючи з 2014 р., грубим порушенням Російською Федерацією норм і принципів міжнародного права, дестабілізацією ситуації в Україні (Донбас і Крим), затяжними конфліктами в Азово-Чорноморському регіоні та завершуючи повномасштабним збройним вторгненням Росії в Україну, європейська система безпеки була поставлена під загрозу. Завдяки цьому, Європейський Союз визнає, що відносини із Російською Федерацією сьогодні набули ключового стратегічного виклику і виникла нагальна необхідність у виробленні послідовного та єдиного підходу до неї. Істотні зміни у відносинах Європейського Союзу з Росій-

ською Федерацією ґрунтуються на повазі сучасного міжнародного права, тому Євросоюз жодним чином не визнає незаконну анексію Російською Федерацією українського півострову Крим та всіма діями засуджує дестабілізацію на Сході України з 2014 р. [37] і повномасштабну збройну агресію Росії проти України в 2022 р., і продовжуватиме підвищувати стійкість своїх східних сусідів і підтримуватиме їхнє право вільно визначати свій підхід до Євросоюзу.

Для України важливим є постійна підтримка з боку Європейського Союзу у зусиллях мирного врегулювання конфлікту на Донбасі та винесення на міжнародний порядок денний питання повернення Криму, а тепер й досягнення воєнної перемоги над російським агресором. Європейський Союз у межах безпекового співробітництва з Україною надає суттєву допомогу малому та середньому бізнесу, гуманітарну допомогу жителям постраждалих територій, інвестиції у критично важливі об'єкти інфраструктури, а також підтримку правоохоронним системам і підрозділам збройних сил. Завдяки цьому, Україна розраховує на подальшу на всеохоплюючу підтримку своїх європейських інтеграційних прагнень та подальше поглиблення співробітництва з Європейським Союзом у межах Спільної політики безпеки та оборони (СПБО).

Поза всяким сумнівом, можна стверджувати, що безпека держав-членів ЄС безпосередньо пов'язана із військово-політичною ситуацією в Україні. Українська сторона із задоволенням приєдналася до співпраці в межах ініціативи Європейського Союзу щодо проголошення 2022 р. роком європейської оборони. Крім того, Україна почала впроваджувати Стратегію деокупації та реінтеграції Криму, створивши Кримську платформу як потужний міжнародний майданчик для діалогу, яка стала важливим інструментом консолідації міжнародної підтримки та досягнення цієї мети, а також зміцнення європейської та глобальної безпеки та оборони [38].

Чималу роль у створенні Кримської платформи відводиться саме державам-членам ЄС, які брали безпосередню активну участь в інавгураційному саміті платформи та підтримці підсумкової декларації. Це є переконливим свідченням того, що Європейський Союз стоятиме поруч з нами до повного відновлення територіальної цілісності України [39].

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що Європейському Союзу вдалося пройти довгий шлях від окремих пропозицій

щодо того, як активізувати співпрацю між державами-членами ЄС та державами-не членами у сфері безпеки і оборони, до конкретних затверджених планів, які виглядають достатньо амбітними. При цьому, європейська безпекова політика є ключовим питанням, яке допомагає зрозуміти динаміку відносин Європейського Союзу із країнами Східної Європи, зокрема з Україною. Потенціал та масштаб Європейської політики сусідства/Політики Східного партнерства, незважаючи на основну мету, зберегти розвиток у напрямі демократизації та європейських цінностей, останнім часом були поставлені під сумнів. Свідченням нездатності Європейського Союзу сформулювати швидке та ефективне рішення стало розв'язання війни в Грузії, Україні тощо.

Проте, Європейський Союз зміг відновити свої оборонні спроможності і суттєво просунути вперед у безпековій політиці завдяки цілісного бачення цього процесу, наявності великої кількості відповідних структур, програм та інструментів. Аналіз документів щодо Східного партнерства свідчить про те, що Європейський Союз зберіг усі раніше прийняті пріоритети для безпеки держав регіону Східного партнерства, логічно доповнивши їх кібербезпекою, протидією гібридним загрозам, хімічних та біологічних загроз та надзвичайних ситуацій, воєнною допомогою тощо. Звичайно, перелік цих напрямів безпеки вкрай важливий й для України в у мовах воєнної агресії Росії.

Україна, яка й раніше займала лідируючі позиції щодо розвитку співробітництва з Європейським Союзом у сфері безпеки і оборони, і яка вже дев'ятий рік протистоїть гібридній агресії Російської Федерації, вже виконала частину визначених Євросоюзом завдань і, ймовірно, зможе виконати всі зобов'язання, які передбачені документами ЄС із Європейської політики сусідства/Політики Східного партнерства та набуття повноправного членства в Євросоюзі.

Очевидно, що в подальшому регіональне співробітництво України з Європейським Союзом спиратиметься на всебічну підтримку нашої держави у питаннях, що стосуються суверенітету, територіальної цілісності, захисту національних інтересів, безпеки держави і людини. Зі свого боку, Україна повинна продовжувати підтримувати політику Європейського Союзу, дотримуватись європейських цінностей та стати їхнім надійним провідником у регіональному безпековому і оборонному вимірі.

Список літератури:

1. Міхєєв Ю. І., Чернявський Г. П., Турченко Ю. В., Пінчук О. І. Дефініції поняття «гібридна війна»: *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. Вип. 51. С. 124–130.
2. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. *Онтологія війни і миру : безпека, стратегія, смисл : монографія*. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
3. Бельська Т.В. Інформаційно-психологічна війна як спосіб впливу на громадянське суспільство та державну політику держави. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2014. Вип. 1. С. 49–56.
4. Калініченко Б.М. *Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії*. Київ : Б.м, 2020. 294 с.
5. Марунченко О.П. *Інформаційна війна в сучасному політичному просторі : дис... канд. політ. наук. : 23.00.02. Південноукраїнський національний педагогічний унів. ім. К.Д. Ушинського*. Одеса, 2012. 208 с.
6. Тихомирова Є.Б. Російська інформаційна війна : теоретичні та практично-прикладні аспекти. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2020. Вип. 2 (406) : Серія: Міжнародні відносини. С. 98–105.
7. Денисов С.Ф., Кардаш К.С. *Воєнний конфлікт : зміст та співвідношення з близькими поняттями*. *Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 1 (2). С. 107.
8. Голуб В.О. Онтологічна характеристика надзвичайного адміністративно-правового режиму воєнного стану. *Європейські перспективи*. 2017. Вип. 1. С. 99.
9. Conceptual principles of legal reform in the field of national security of Ukraine. *Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts*. № 4, 2022. P. 112–125. DOI: <https://doi.org/10.15804/rop2022408> URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/22/rop2208.pdf>
10. Потенціали співробітництва України з ЄС у сфері безпеки / Бадрак В., Згурець С., Лаптічук В., Поялков Л. Центр досліджень армії конверсії та роззброєння для фонду Конрада Аденауера. 43 с. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=3c38095e-4b0b-26e6-380a-7c3aa6ec671e&groupId=252038
11. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe: Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy approved 28 June 2016. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3eaae2cf-9ac5-11e6-868c-01aa75ed71a1>
12. Melnyk, S., Zahumenna, Y., Plynyskiy, M., & Spivak, M. EU-Ukraine partnership in the security sector: legal framework and development prospects. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), 2023, 15(4), 73–85. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2710>
13. Східне партнерство. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/shidne-partnerstvo>
14. Горбач О., Сигідус К. Порівняльний аналіз Європейської стратегії безпеки (2003) та Глобальної стратегії Європейського Союзу (2016). *Політичні науки*. 2017. № 2 (3). С. 57–62.
15. «Winter Package» on European Security and Defence: Constitutional, Legal and Institutional Implications / Європейський парламент : міжнародний документ, прийнятий Європейським парламентом від 16.12.2016. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/571405/IPOL_IDA\(2016\)571405_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/571405/IPOL_IDA(2016)571405_EN.pdf)
16. Solana J. The EU's Winter Package for European Security and Defence // CEPS URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/eus-winter-package-european-security-and-defence/>
17. The Rome Declaration : міжнародний документ прийнятий Європейською Радою від 25.03.2017. Європейська Рада ЄС. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/>
18. White paper on the future of Europe : міжнародний документ, прийнятий Європейською Комісією від 01.03.2017 // Європейська Комісія ЄС. URL https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf
19. Александров О. С. Розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу. Перспективи для України. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Aleksandrov-91492.pdf>
20. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
21. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
22. Стратегія забезпечення державної безпеки : затверджена Указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
23. Глобальна стратегія ЄС: Місце, роль і вклад України. Результати експертного опитування. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Survey_EUGS-Ukraine_Ukr.pdf

24. 62% українців підтримують вступ України до ЄС. Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4283>
25. 90% українців – за вступ у ЄС, до НАТО хочуть 73%. УКРІНФОРМ URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3519675-90-ukrainsiv-za-vstup-u-es-do-nato-hocut-73.html>
26. Переважна більшість українців підтримають приєднання України до ЄС і НАТО. *Євроінтеграційний портал*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/perevazhna-bilshist-ukrayinciv-pidtrymuuyut-pryuednannya-ukrayiny-do-yes-i-nato>
27. Рацін А. Співробітництво між Україною та ЄС у сфері безпекової політики. Геополітика України: історія і сучасність. 2016. Випуск 1 (16). С. 291–301. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10014/1/25.pdf>
28. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний договір від 27.06.2014. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
29. Браїлян Є. Стримати стратегічне суперництво: нове в обороні ЄС і НАТО. Армія INFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/08/strymaty-strategichne-supernyctvo-nove-v-oboroni-yes-i-nato/>
30. Війна в Україні та її наслідки для ЄС – Блог Високого представника ЄС Жозепа Борреля ЄС. URL: <http://surl.li/bvbcg>
31. 4,2 млн. українців отримали статус тимчасового захисту в країнах Європи. FINBALANCE. URL: <https://finbalance.com.ua/news/42-mln-ukrantsiv-otrimali-status-timchasovoho-zakhistu-v-kranakh-vropi>
32. Статус кандидата на вступ до ЄС: переваги отримають і Київ, і Брюссель. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/361252>
33. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. ZAXID. NET. URL: https://zaxid.net/ukrayina_otrimala_status_kandidata_ta_chlenstvo_v_yes_n1545039
34. Що дасть Україні статус кандидата члени ЄС? LIGA ZAKON. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211990_shcho-dast-ukran-status-kandidata-u-chleni-s
35. Калініченко О. Європейський ленд-ліз для України: якою може бути військова допомога ЄС. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/19/7148890/>
36. Загальна військова допомога Україні з боку ЄС і країн-членів сягає 8 млрд євро. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3614263-zagalna-vijskova-dopomoga-ukraini-z-boku-es-i-krainciv-sagae-8-milardiv-evro.html>
37. New Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Eastern partnership. Civil society forum. URL: <https://eap-csf.eu/new-global-strategy-for-the-european-unions-foreign-and-security-policy-rus/>
38. Перший парламентський саміт. Міжнародна кримська платформа. Кримська платформа. URL: <https://crimea-platform.org/>
39. Україна та ЄС єдині в тому, що відповідальність за відсутність прогресу в мирному врегулюванні на Донбасі повністю лежить на Росії – Володимир Зеленський. Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ta-yes-yedini-v-tomu-sho-vidpovi>

Zahumenna Yu.O. LEGAL BASIS OF UKRAINE'S SECURITY POLICY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

On the way to Ukraine's European integration, security issues become more and more relevant along with traditional issues in the field of politics and economy. There are all grounds for this, namely, Russia's full-scale armed aggression against Ukraine, the kinship of interests in the security sphere of Ukraine and the European Union, as well as the constantly growing security potential of our state, which can be effectively used in mutual interests in the post-war period. The relevance of the chosen research topic is due to the importance of the issues considered for Europe in the whole and for Ukraine as its component, on the one hand, and on the other hand, as a state, where the European Union is one of the priority directions of its foreign policy.

The purpose of this article is to clarify the substantive characteristics of the EU's Foreign and Security Policy Strategy, to determine specific features of Ukraine's cooperation with the European Union in security issues, as well as to clarify the place of our state in the mechanism of ensuring security and stability in Europe.

The legal aspects of Ukraine's security policy in the context of European integration aspirations have been studied taking into account Russia's open armed aggression against our country. We should note that the European Union has gained considerable experience in the field of security in the region in regard to the interaction between the member states of the Union and its central security agencies, as well as in regard to cooperation with certain non-EU countries, including Ukraine.

The study of cooperation issues with the European Union in the security sector is conditioned by the Russian Federation's unleashing a full-scale war against Ukraine, as well as by the need for our country, who claims to actively participate in addressing security challenges in Europe, to have a balanced scientific analysis of the EU Foreign and Security Policy Strategy and other security issues related to Russia's armed aggression against Ukraine. This article is an attempt to contribute to the apprehension of new opportunities of the European Union in implementing security policy, which are important both for Ukraine and EU member states, and subsequently for the perspectives of Ukraine's foreign policy in the European focus area.

Key words: *European Union, security policy, EU Foreign and Security Policy Strategy, Common Security and Defense Policy, European Neighborhood Policy / Eastern Partnership Policy, armed aggression.*

Карнічков В.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ БУКОВИНИ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена історико-правовому дослідженню особливостей судової системи в містах і селах Буковини у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії з кінця ХVІІІ – до початку ХХ століття.

Охарактеризовано систему судів Буковини, починаючи з ранніх періодів австрійського панування і до самого кінця існування імперії. Розкрито особливості організації, структури та функціонування окремих судових установ, які діяли на території Галицького краю.

Встановлено, що процес реформування судової системи в Буковині залежав від адміністративного устрою краю, який неодноразово змінювався впродовж всього часу існування Австрійської держави. Впродовж 1773–1786 років на Буковині функціонувала військова адміністрація, яка здійснювала управлінські та судові функції. До кінця ХVІІІ ст. діяли колишні молдавські судові органи, а сам судовий процес мав становий характер. В цей період були спроби ввести окреме судочинство для різних верств населення краю. Селяни могли звертатись за вирішенням своїх спорів до старост, міське населення – до магістрату свого міста, а шляхта та духовенства – безпосередньо до намісника. У містах Буковини судові функції виконували органи міського самоврядування. Поміщики Буковини мали право розглядати дрібні справи своїх підданих самотійно або за участі мандатора. Буковинський край входив до кількох адміністративних одиниць – цинутів, а кожен цинут ділився на околиці. У кожному цинуті був свій староста (двірник), який здійснював судочинство на місяцях. В кожен окіл призначався намісник, який допомагав старості цинуту, а також здійснював судочинство у дрібних справах. В центрах околиць були створені директорати, що очолювали директори, які розглядали незначні судові справи на ввірених їм адміністративних одиницях.

Проаналізовано, що в середині ХІХ ст., під впливом «Весни народів», у Австрії відбулися чергові перетворення судової системи. В цей період першою інстанцією у цивільних і кримінальних справах були одноособові та колегіальні повітові, а також колегіальні крайові суди. Судами другої інстанції виступали колегіальні вищі крайові суди, а найвищим судовим органом для Буковини залишався Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні, що виконував функції останньої судової інстанції. Пізніше повітові суди були об'єднані з органами повітової влади, а колегіальні повітові суди в Буковині взагалі були ліквідовані. 23 лютого 1855 р. колишній Апеляційний суд Львова було реорганізовано у Вищий крайовий суд, а до його підсудності належала територія Буковини. До компетенції Вищого крайового суду Львова належав розгляд справ по другій і третій інстанціях, рішення по яких виносились повітовими, крайовими або окружними судами. Відповідно до Положення 1850 р., було створено Державну прокуратуру, яка під час розгляду кримінальних справ виконувала у судах функцію державного обвинувачення.

Встановлено, що з 1867 р. відбулись важливі зміни у судовій системі Буковини. В цей період крайові та окружні суди почали виконувати роль апеляційної інстанції для повітових судів. Судочинство було повністю відокремлено від адміністративної влади, а судові органи проголошувались незалежними та самотійними у здійсненні судової влади. З 1868 р. у Буковині почали відновлювати діяльність повітові суди, а до 1873 р. було відновлено діяльність суду присяжних, який діяв у кримінальному процесі при крайових і окружних судах. Окрім системи загальних судів, на території Буковини були організовані та функціонували спеціальні військові, торговельні, промислові та вексельні суди.

Ключові слова: Герцогство Буковина, Буковинський округ, Буковина, судова реформа, судова система, суд присяжних.

Постановка проблеми. Дослідження організації судової влади на західноукраїнських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії завжди викликало інтерес серед представників історико-правової науки. Актуальність даної теми полягає у висвітленні безперервності історичного процесу еволюції судової системи в Україні. Беззаперечно, що пізнання позитивного історичного досвіду організації судових органів сприятиме пошуку найбільш оптимальних шляхів задля вдосконалення сучасної системи правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням присвяченим організації та функціонуванню судових установ на території Буковини в складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії стали предметом наукових пошуків Р.Ф. Кайндля, О.В. Кондратюка, В.С. Кульчицького, Р.В. Петріва, І.Й. Бойка, М.В. Никифорова, М.Ф. Криштановича та інших українських науковців. Судову систему Буковини у своїх працях також фрагментарно висвітлювали й деякі зарубіжні дослідники, зокрема А. Тейлор, Р. Канн, М. Годнек та інші. Однак, не зважаючи на існуючі дослідження, більшість наукових праць розкривають дане питання фрагментарно, лишаючи поза увагою важливі аспекти організації судової влади у містах і селах Буковини.

Метою статті є історико-правовий аналіз еволюції та особливостей судової системи Буковини у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії з кінця XVIII – до початку XX ст. на основі систематизації і узагальнення інформації з історичних джерел, пам'яток права, історико-правових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Процес впровадження австрійської судової системи на західноукраїнських землях був тривалим і пов'язаний із адміністративним статусом приєднаної території. За весь час перебування у складі Австрійської імперії (Австро-Угорщини), Буковина неодноразово змінювала свій адміністративний статус: військова адміністрація (1775–1786 рр.), окремий округ у складі Королівства Галичини і Володимирії (1787–1849 рр.), окремий коронний край – герцогство Буковина (1849–1914 рр.). Саме тому судові органи у містах та селах Буковини доцільно розглядати від моменту приєднання її території і до фактичного розпаду австрійської держави [1, с. 58].

Від моменту приєднання Буковини до складу Австрійської імперії, понад десять років там діяла військова адміністрація (1775–1786 рр.). За

цей період австрійська влада намагалась адаптувати новоприєднаний край до державного устрою, поширити на нього загальноімперське законодавство і створити управлінські та судові органи. Військова адміністрація краю складалась із 7 осіб – генерала з двома ад'ютантами, офіцер-казначая, волоського секретаря, волоського і польського писарів. Центральною фігурою військового правління Буковини та головою військової адміністрації був генерал Г. Сплєні, який зосереджував у своїх руках всю адміністративну та судову влади. Він підпорядковувався безпосередньо Придворній військовій раді у Відні та вищому військовому командуванню у Львові. Згодом, Г. Сплєні створив нову судову інстанцію на чолі з аудитором-капітаном, який був найвищою судовою інстанцією на території Буковини, а до його повноважень належав розгляд цивільних і кримінальних справ населення. Своїм головним завданням Г. Сплєні вважав запровадження норм австрійського права та найшвидше подолання залишків колишнього молдавського феодального правління. У зв'язку з цим, він подав декілька доповідних записок до Придворної військової ради у Відні, у яких надав всебічну характеристику території Буковинського краю та зробив пропозиції щодо вдосконалення крайового управління та судівництва.

Повільні зміни в судовій системі Буковини відбувались впродовж 1773–1786 років зусиллями тогочасної військової адміністрації. Г. Сплєні намагався ввести окреме судочинство для різних верств населення краю. Так, селяни змогли звертатись за вирішенням своїх спорів до старости (двірника), міське населення – до магістрату міста, а шляхта та духовенства – безпосередньо до намісника [2, с. 20]. Тоді судові функції були тісно переплетені з адміністративними, судовий процес мав становий характер, а судові засідання проводились без участі адвоката, засідателів, без протоколу засідання та без реєстрації. Окрім цього спостерігався брак професійних суддів (якими, зазвичай, були самі лише представники шляхти), а губернаторський (генеральський) суд не мав чітко окресленої компетенції. Вироки та рішення судді виносили від імені імператриці, а оскаржити їх можна було до голови військової адміністрації. Смертні вироки також виконувались лише після їх затвердження військовою адміністрацією [3, с. 57; 4, с. 87].

Подальша реорганізація судової системи і створення нових судових органів в Буковині розтягнулися на декілька років. На перших ета-

пах у Буковині діяла колишня молдавська судова система. Буковинський край (дистрикт) входив до кількох адміністративних одиниць – цинутів, а кожен цинут ділився на околиці. У кожному цинуті управляв свій староста (двірник), який здійснював судочинство на місяцях. Староста мав у підпорядкуванні троє писарів, двоє з яких займалися процесуальними справами. В залежності від величини дистрикту старостам надавалося у підпорядкування до 80-ти судових працівників, до яких належали бирани (піші судові служителі), яких очолював капітан, умбалатори (кінні судові служителі), яких очолював лейтенант та арнаути, (щось на зразок крайової міліції) на чолі з капралом. В кожний окіл призначався намісник, який допомагав старості цинуту і також здійснював судочинство по дрібних справах. В центрах околиць були створені директорати, які очолювали директори. Останні керували ввіреними їм адміністративними одиницями (околицями) та розглядали незначні судові справи. Зазвичай директорів призначала місцева шляхта на два-три роки, однак більшість посадовців, які виконували судові функції все ж таки призначала військова адміністрація [5, с. 185].

З 1778 р., після призначення на посаду губернатора К. Енценберга реформа судової системи Буковинського краю продовжилась. Наступним кроком нового очільника краю стало налагодження судочинства у містах і селах Буковини. Судові функції у містах здійснювали органи міського самоврядування, які вирішували цивільні та кримінальні справи міщан нешляхетського походження, а їх рішення та вироки можна було оскаржити до Апеляційного суду у Львові, який поширював свою компетенцію на територію Буковини. Головними органами самоврядування у містах були міська лава та рада. Міську лаву (або суд) очолював вїт і вона виконувала судово-виконавчі функції, розглядала кримінальні справи, а також земельні спори та засідала в міській ратуші у чітко визначені дні. В окремих випадках, коли лава розглядала справи про тяжкі злочини (в яких виносилися смертні вироки), то збиралися представники магістратів з декількох міст. Міська рада представляла інтереси населення міста та вирішувала цивільні суперечки між міщанами та спори про спадщину. Однак, на практиці судові функції ради і лави майже не розділялися, що згодом призвело до їх об'єднання у єдиний орган. У містах Буковини також діяли окремі суди для національних меншин – євреїв і вірменів, а також окремі гірничі, фінансові, вексельні та військові суди

[6, с. 189; 7, с. 38–39]. З 1782 р. Чернівцями управляв громадський суд (щось на зразок магістрату) на чолі з суддею. Члени громадського суду називалися судовими засідателями. Мешканці міста обирали міський суд у складі судді і 4 радників терміном на три роки. Міський суд наймав діловода, канцеляриста, поліцаю, 5 слуг і два нічних сторожа. Кожний з радників відповідав за певну сферу життєдіяльності міста і був зобов'язаний брати участь у щотижневих засіданнях цього органу. За аналогічним принципом діяли органи й у інших містах Буковини.

Поміщики Буковини теж могли розглядати спори своїх підданих як суди першої інстанції, вони проводили судочинство у цивільних і попереднє розслідування у кримінальних справах. Однак, щоб отримати право на здійснення судочинства, поміщик повинен був скласти спеціальний іспит. У випадку, коли поміщик не виконував самостійно судових функцій, він мусив утримувати кваліфікованого суддю – юстиціарія (мандатора) [4, с. 336]. Висновки про кваліфікаційну придатність мандаторів надавали суди та органи влади. Однак, поміщик міг наглядати за діяльністю мандатора, але не міг втручатися в його роботу. В разі допущення мандаторами службової недбалості чи затягування справи, поміщик мав право втручання з метою попередження їх про відповідальність та усунення безчинств, а також інформування про такий випадок урядові і судові органи. Якщо проти дій і рішень мандаторів виступали обидві сторони спору, то суд поміщика не мав жодних повноважень, а спірна справа передавалась на розгляд крайового або шляхетського суду. В контексті цього, варто згадати патент про покарання підданих у домініях від 1 вересня 1781 р., який зобов'язував підданих підпорядковуватися не лише наказам органів державної влади, а й розпорядженням поміщиків та їх посадовим особам. Кожний підданий, який проявляв непокору, підлягав покаранню, накладання якого залежало від поміщика (за винятком випадків, коли воно виходило від органів окружної влади). Непослух і підбурювання проти поміщика передбачали арешт і суд. Сам судовий розгляд відбувався у присутності старости та двох поважних сусідів, а поміщик забезпечував ведення протоколу допиту. Поміщики та їхні службовці мали право накладати на підданих такі покарання як арешт з утриманням на хлібі та воді (до 8 днів) а також штрафні роботи [8, с. 41]. Не зважаючи на те, що домініальні суди вважалися пережитками феодального ладу, вони продовжували

функціонувати на західноукраїнських землях до 1855 р. [9, с. 116].

Здійснення судочинства у селах Буковини також належало до прямих обов'язків старости, якого призначав поміщик із трьох кандидатів, запропонованих сільською громадою. Староста мав право карати різкими за різноманітні провини (за несплату податків на користь громади, уникнення обов'язкових громадських робіт, тощо) і заковувати у кайдани. Однак, пізніше, згідно з губернським розпорядженням від 11 січня 1832 р., староста позбавлявся права карати за вчинені проступки і злочини, а повинен був повідомляти про них поміщика [10, с. 507].

Після відвідування у червні 1783 р. Буковини, імператором Йосифом II було висунуто ряд зауважень щодо організації місцевого судочинства, пов'язаних із затягуванням та повільним розглядом суддями як цивільних, так і кримінальних справ. У зв'язку з цим, з 1 січня 1784 р. було реорганізовано місцеві станові шляхетські суди, суддів яких призначав на посаду довічно імператор. Впродовж 1784–1787 років Львівський шляхетський суд поширював свою юрисдикцію не лише на територію Галичини, а й на Буковину. Львівський шляхетський суд складався з голови, віце-голови і 6–15-ти суддів і радників. До його штату також входила чимала кількість секретарів, протоколістів, реєстраторів-канцеляристів, судових виконавців, адвокатів та інших посадових осіб. Львівський шляхетський суд діяв як перша інстанція і розглядав цивільні та кримінальні справи шляхти. Пізніше, з 1787 р. шляхетський суд було створено у Станіславі (Івано-Франківськ), який також поширював свою компетенцію на Буковину до 1804 р., допоки в Чернівцях не було створено свій шляхетський суд [11, с. 79]. Шляхетські суди вирішували фіскальні питання, розглядали справи казенних маєтків, а також маєтків, що не підлягали веденню місцевої адміністрації, монастирів, капітулів, маєтків громад і магістратів, духовництва, місцевої шляхти і дворянства іноземного походження, а також осіб нешляхетського походження, які були нагороджені орденами та підданих Туреччини. Окрім цього, шляхетські суди розглядали справи нешляхетських установ, що користувалися певними привілеями, наприклад, Віденської торгової палати, Австрійського банку, страхового товариства, тощо. Шляхетські суди Буковини функціонували до 1855 р., після чого вони були ліквідовані, оскільки більш не відповідали новим принципам буржуазного судочинства [11, с. 78].

В період з 1787–1849 років, коли Буковина отримала статус окремого округу у складі Королівства Галичини і Володимерії, в судовій системі знову відбулись зміни. Так, з 1787 р. на території Галичини і Буковини були створені спільні для всіх суспільних станів кримінальні суди (спочатку в 19-ти циркулах, а пізніше – у Віснічі, Ряшеві, Львові, Самборі, Станіславові та Чернівцях). У зв'язку з цим, компетенцію шляхетських судів було звужено до розгляду цивільних спорів шляхти. Пізніше у Сереті був створений кримінальний суд, компетенція якого також поширювалася на територію Буковини [12, с. 125–127].

Окрім кримінальних судів у Буковині діяв аудиторський суд, який розглядав по першій інстанції справи шляхти, офіцерів, посадовців і духовенства. Після 1787 р. єдиною судовою інстанцією для шляхти Буковини став Крайовий суд у Львові, а пізніше на місці аудиторського суду у Чернівцях почав діяти окружний суд [12, с. 125–127].

Другою інстанцією для шляхетських і кримінальних судів по всій території Буковини був Апеляційний суд у Львові. Найвищою судовою інстанцією для Буковини з 1780 р. був Галицький сенат, який входив до складу верховної палати юстиції у Відні. Однак, буковинська шляхта хотіла мати власний суд і з 1790 р. зверталась з клопотаннями до уряду про створення цієї апеляційної інстанції. Такий суд був створений лише через 14 років 22 лютого 1804 р., саме з цього часу почав свою діяльність Крайовий суд Буковини. В першому десятиріччі свого існування він складався з 17 осіб – президента, двох крайових радників, 6 інших радників, двох секретарів, трьох протоколістів і трьох судових стажистів [12, с. 125–127].

В середині XIX ст., під впливом «Весни народів», у Австрії відбулися чергові перетворення судової системи. Перетворення мали буржуазний характер і були спрямовані на виокремлення судової влади від адміністративної, ліквідацію станових судів, скасування самоврядних міських судів, а також перетворення судів на державні. У самій Конституції Австрії 1849 р. передбачалось відокремлення судової влади від виконавчої та законодавчої, а також проголошувалась її незалежність і однакова підсудність для всіх громадян імперії. В червні 1849 р. імператор Франц Йосиф I схвалив загальні принципи судоустрою і доручив міністру юстиції розробити плани з організації судочинства в коронних землях. Одразу після проголошення Конституції, 14 червня 1849 р., було видано Положення про суд, на основі якого відбувалась перебудова тогочасної судової системи

Австрії, а відтак і Буковини, яка з 1849 р. отримала статус герцогства. Дія Положення поширювалася на територію герцогства Буковини з 1850 р., остання була поділена на судові повіти, в межах яких були створені повітові суди, крайові суди, а також Вищий крайовий суд. Незабаром, 6 листопада 1850 р. цісарським указом по всій території Галичини і Буковини було утворено 168 повітових судів, 9 крайових судів, 3 вищих крайових суди, а також вводився суд присяжних. Одночасно з цим мали бути ліквідовані станові та поміщицькі суди [13; 3, с. 58]. У грудні 1851 р. був виданий імператорський патент, який юридично закріплював триступеневу систему судів [14, с. 9]. Відповідно до нього, першою інстанцією у цивільних і кримінальних справах виступали одноособові та колегіальні повітові, а також колегіальні крайові суди, а судами другої інстанції виступали колегіальні вищі крайові суди. Найвищим судовим органом для Буковини залишався Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні, що виконував функції третьої, тобто останньої судової інстанції [15, с. 346]. Не менш важливою юридичною основою для функціонування новоствореної судової системи стали імператорські патенти від 1 вересня 1852 р. і 22 травня 1853 р., а також розпорядження Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ Австрії від 16 січня 1853 р., 24 квітня 1854 р. і 9 червня 1855 р. [16, с. 177].

Повітові суди займали важливе місце у тогочасній судовій системі Австрії. Після реформи 1850 р. територія Буковини була перерозподілена на шість судових повітів, до кожного з яких входило декілька судових округ. Герцогство Буковина складалося з таких повітів і судових округ: Бецірк Черновиці (Чернівці) із судовими округами Черновиці (дві секції – міська і приміська), Садагура та Сторожинець, Бецірк Кіцмань (відокремлені від Чернівців північні околиці) з судовими округами Кіцмань та Заставна, Бецірк Вижниця з судовими округами Вижниця, Вашківці та Путила, Бецірк Радівці з судовими округами Радівці, Селятин та Серет, Бецірк Кимполунг (більша частина окремого Довгопільського околиці) з судовими округами Кимполунг, Дорнаватра та Гурагумора, а також Бецірк Сучава з судовими округами Сучава та Солка. Повітові суди діяли у 14 повітах у Заставні, Кіцмані, Садгорі, Сторожинці, Вижниці та Путилі. Апеляції на рішення повітових судів подавалися до крайового суду та вищої судової палати у Відні [3, с. 58]. 2 листопада 1859 р. було видано розпорядження міністра юстиції Австрії про збільшення кількості повіто-

вих судів у містах і містечках Галичини та Буковини, які не були повітовими центрами [17, с. 110; 18, с. 156]. Повітові суди розглядали справи по першій інстанції одноособово або колегіально, у складі трьох суддів. Вони розглядали цивільні справи, за винятком тих, що належали до підсудності судів вищої інстанції, а також кримінальні справи, зокрема про такі злочини як неповага до влади та державної символіки. Кожний повітовий суд мав у своїй структурі цивільний і кримінальний відділи, а також окремі виконавчий відділ (підвідділ), який займався виконанням судових рішень. [17, с. 229]. Згодом повітові суди були об'єднані з органами повітової влади, а колегіальні повітові суди, згідно з Положенням 1853 р., були ліквідовані. І хоча ще в Конституції 1849 р. декларувався принцип розмежування виконавчої та судової влади, функції повітових судів відтоді були перекладені на адміністрацію повітів, а функції колегіальних повітових судів перейшли до крайових судів Буковини [19, с. 246-247].

Крайові суди стали важливим результатом судової реформи середини XIX ст. [20, с. 127]. З 1853 р. усі крайові суди, за винятком Львівського та Краківського було перейменовано на «окружні». Окружний (крайовий) суд у Чернівцях був створений у 1855 р. на підставі постанов міністерства внутрішніх справ, юстиції та фінансів Австрії від 19 січня 1853 р., а також указів цісаря від 14 вересня 1852 р., 28 жовтня 1853 р., 25 січня 1854 р., і 24 квітня 1854 р. «Про реорганізацію адміністративної та судової системи в Австрійській імперії». Окружний суд виконував функції кримінального, цивільного, торгового та гірничого судів і дисциплінарним судом для судових службовців та суддів свого судового округу, а також вирішував питання про допуск до адвокатської діяльності. Окружний суд Чернівців підпорядковувався Вищому Крайовому суду у Львові, а під його відомством знаходились повітові суди. Окружний (крайовий) суд Чернівців діяв як суд першої інстанції для містян та жителів передмістя, а за своїм статусом і структурою він суттєво не відрізнявся від Крайового суду у Львові. Він складався із президента, радника Вищого крайового суду, 8 суддів-радників крайового суду, трьох секретарів, 8 ад'юнктів, одного ад'юнкта (позаштатного) до закладення ґрунтових книг, 25-ти аускультантів, директора та двох ад'юнктів канцелярії, начальника і двох ад'юнктів крайової табулі, секретаря, що вносив записи до ґрунтових книг, 8 канцеляристів; одного старшого та 12-ти звичайних тюремних наглядачів, 8 возних

і двох їх помічників [21, с. 91]. Структурно окружний (крайовий) суд мав два відділи – цивільний і кримінальний та складався з таких підрозділів: управління цивільно-судових депозитів, судової канцелярії, управління ґрунтових книг, управління в'язниць, санітарної служби, священників, судових перекладачів, експертів-хіміків, експертів у справах преси і видавництва, люстраторів, землемірів, оцінювачів земських мастків, будов з промисловими закладами, експертизи у справах друку і видавництва, нотаріусів і адвокатів [22, с. 58; 23, с. 81].

23 лютого 1855 р. Апеляційний суд Львова було реорганізовано у Вищий крайовий суд до підсудності якого належала територія Буковини [24, с. 45]. Вищий крайовий суд у Львові очолював президент. Після 1855 р. він структурно складався з президії, цивільного сенату, кримінального сенату, дисциплінарних сенатів для суддів, нотаріусів і працівників канцелярії, дисциплінарної комісії для службовців суду та тюремної охорони, а також особового сенату, який вирішував кадрові питання. Кожний із сенатів мав свого голову, двох його заступників, чотирьох членів і чотирьох їх заступників. До компетенції голови сенату належало вирішення кадрових питань, а його заступники розглядали справи про дисциплінарні проступки підпорядкованих йому суддів. Сенати обслуговували окружні суди, окремо по цивільним і кримінальним справам. Канцелярію Вищого крайового суду очолював директор. До компетенції Вищого крайового суду у Львові належав розгляд справ по другій і третій інстанціях, рішення по яких виносились повітовими, крайовими або окружними судами. Щоправда, подавати апеляції на вироки нижчестоящих судів у кримінальних справах було заборонено, оскільки їх виносили суди присяжних. Вищий крайовий суд розглядав вексельні та торговельні спори, справи гірського судочинства, апеляції на рішення консульств в Яссах, Галаці, Ізмаїлі і Тульче, а також кримінальні (коли суд присяжних було ліквідовано) та дисциплінарні справи. Під відомством Вищого крайового суду у Львові перебували крайові та окружні суди на території Східної Галичини і Буковини. Загалом до підвідомчості Вищого крайового суду у Львові належало 10 окружних судів – Бережанський, Золочівський, Коломийський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Сяноцький, Тернопільський і Чортківський. Цей суд залишався діючим навіть після прийняття австрійської Конституції у 1867 р. [25, с. 248].

В цей період також була започаткована адміністративна юстиція, був створений Адміністративний трибунал у Відні, який розглядав скарги на діяльність органів адміністративної влади всіх рівнів. Відповідно до Положення 1850 р., було створено Державну прокуратуру, яка під час розгляду кримінальних справ виконувала у судах функцію державного обвинувачення. Впродовж 1849–1850 років при кожному окружному і крайовому судах було запроваджено посаду державного прокурора з помічниками, а при вищих крайових судах та Найвищому судовому і касаційному трибуналі – генерального (з 1873 р. – старшого) прокурора разом з помічниками. З 1873 р. прокурори при вищих крайових судах почали називатися «старшими прокурорами», а при окружних судах – «державними прокурорами». У повітових судах функції державного обвинувачення виконували заступники прокурорів.

У 1867 р. Австрія перетворилась на Австро-Угорщину. Після прийняття Конституційного закону від 27 грудня 1867 р. «Про судову владу» та реорганізації судової системи у 1867 р. крайові та окружні суди почали виконувати роль апеляційної інстанції для повітових судів. Вони також могли виконувати функції повітових судів, або передавати їм на розгляд справи. Структура і склад цих судів залишались незмінними [15, с. 346–347]. В цей період судочинство було повністю відокремлено від адміністративної влади, а судові органи проголошувались незалежними і самостійними.

З 1868 р. у Буковині почали відновлювати діяльність ліквідовані у 1854–1855 роки повітові суди. Як і раніше, повітові суди діяли одноособово або колегіально – у складі трьох суддів. Одноособові повітові суди розглядали цивільні справи і справи про адміністративні проступки, а колегіальні – кримінальні справи за участю не менше трьох повітових суддів, а їх рішення проводились у виконання спеціальним езекуційним відділом [11, с. 181].

З 9 березня 1869 р. (а фактично з 1873 р.) на території Буковини було відновлено діяльність суду присяжних, який був ліквідований у 1852 р. Суд присяжних діяв у кримінальному процесі при крайових і окружних судах. Правовою основою діяльності суду присяжних став закон від 1 березня 1869 р. для розгляду справ про злочини і проступки, вчинені працівниками друкарень, тому спочатку він застосовувався у справах про порушення законів про пресу, але пізніше, згідно з новим Положенням про карне судочинство від

23 травня 1873 р. суд присяжних розширив свою діяльність й на інші кримінальні справи, окрім політичних. Новий австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. відніс до компетенції суду присяжних 22 види тяжких кримінальних злочинів (за які загрожувало покарання не менше ніж 5 років позбавлення волі), 9 злочинів і два політичних проступки. Всі справи про тяжкі злочини розглядалися судом присяжних-засідателів у складі сенату. Суд присяжних діяв при крайовому і окружних судах і складався із суддів сенату крайового суду та 12-ти присяжних. На кожне засідання суду присяжних викликалися визначені у службовому списку 36 присяжних, із числа яких відбиралися 12 осіб, які займали лаву присяжних в кожній окремій кримінальній справі. Присяжні виносили вердикт про вину, а судді визначали вид кримінального покарання. Списки присяжних засідателів щорічно формувались адміністративними органами, до яких зараховувалися особи, які відповідали майновому, віковому та освітньому цензам. Суд через жеребкування вибирав потрібну йому для розгляду конкретної справи кількість присяжних. Присяжними в той час, переважно були нотаріуси, університетські професори, шкільні вчителі, випускники університетів зі ступенем доктора та громадські діячі [22, с. 58; 26, с. 44–53].

Окрім загальних судів, на території Буковини були організовані військові, торговельні, промислові та вексельні суди [27, с. 12]. У Дрогобичах діяв третейський суд взаємодопомоги гірничих товариств. Спори між підприємцями та їх працівниками, а також між працівниками підприємства розглядалися промисловими судами, які були засновані у 1896 р. у Львові та Кракові. Цивільні справи між австрійськими та угорськими підданими за кордоном у першій інстанції розглядали австрійські консулати (консульські суди) [23, с. 81].

Усі судді призначались на посаду пожиттєво імператором або ж уповноваженими ним посадовцями від його імені. Хоча на посаду судді затверджували у Відні, однак його кандидатуру пропонував голова відповідного суду. Суддею міг стати громадянин Австрії чоловічої статі, який мав вищу юридичну освіту та стаж практичної роботи у юридичній сфері не менше трьох років, а також успішно склав письмовий і усний кваліфікаційні іспити. Під час призначення на посаду судді складали суддівську присягу, а також окрему присягу про неухильне дотримання діючих конституційних законів імперії. В ході своєї діяль-

ності судді повинні були періодично проходити кваліфікаційну комісію, яку формував голова відповідного суду та який затверджував її висновки [28, с. 1520–1521]. Суддівські комісії створювалися щорічно міністром юстиції Австрії при кожному вищому крайовому або окружному суді, а до їх складу, зазвичай, входили професори юридичних факультетів і юристи-практики [27, с. 15]. Свої рішення судді виносили від імені імператора. Вони не могли приймати рішення щодо правомірності діючих законів, а лише щодо адміністративних розпоряджень. При прийнятті рішень судді визнавалися вільними і незалежними, у зв'язку з цим законом було передбачено обмеження щодо суддівської відповідальності. Зокрема, судді могли бути звільнені з посади лише у випадках, передбачених законом, і на підставі правильно постановленого судового рішення. Суддя міг бути звільнений з посади за наказом голови суду або вищого органу судової влади за умови термінової передачі справи на розгляд компетентного суду. Також суддя міг бути тимчасово відсторонений від обов'язків за наказом голови суду або ж за рішенням вищестоячої судової інстанції. Заборонялося переведення та відставка суддів всупереч їхній волі, окрім випадків і в порядку, передбачених законом. У випадку, коли суддя при виконанні своїх функцій допустив помилку, на нього можна було подати цивільний позов. При виконанні своїх повноважень судді мали неухильно дотримуватися конституційних законів імперії [27, с. 15]. У національному відношенні переважна більшість суддів Буковини були поляками [29, с. 61], а етнічних українців допускали до роботи в судах нижчих інстанцій [17, с. 220].

Новим процесуальним законодавством також передбачалося, що арешт громадянина був можливий лише на підставі відповідного судового рішення, а впродовж доби заарештованому мали повідомити про причину його арешту. Також в цей період юридично закріплювались такі громадянські права, як недоторканність житла, таємниця листування, свобода слова, тощо [22, с. 214].

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що на території Буковини, яка перебувала у складі Австрії, а пізніше й Австро-Угорщини з кінця XVII – до початку XX ст. діяла австрійська судова система, еволюція якої пройшла тривалий шлях і була тісно пов'язана з розвитком органів крайового управління та змінами, що відбувались у самій імперії. Створення нових судових органів у Буковині відбувалось повільно і розтягнулося на десятки

років. Важливі зміни у судовій системі відбулись в середині XIX ст., під впливом «Весни народів», а перетворення носили буржуазний характер і були спрямовані на виокремлення судової влади від адміністративної, ліквідацію станового судочинства, скасування самоврядних міських судів та перетворення усіх судів на державні. Найістотніші зміни у судовій системі Буковини відбулись у 1867 р., коли Австрія перетворилась на Австро-Угорщину. В цей період судочинство було повністю виокремлено від адміністративної влади, судові органи проголошувались незалежними і самостійними, відновили свою діяльність

раніше скасовані повітові суди та суд присяжних. Першою інстанцією у цивільних і кримінальних справах виступали одноособові та колегіальні повітові, а також колегіальні крайові суди, а судами другої інстанції були колегіальні вищі крайові суди. Найвищою судовою інстанцією для Буковини залишався Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні.

Загалом, австрійська судова система, яка поширювалась на Буковину, на належному для тих часів рівні забезпечувала здійснення судочинства та вирішення спорів, а також заклала основу для подальшого розвитку вітчизняної системи правосуддя.

Список літератури:

1. Час народів. Історія України XIX століття: навчальний посібник / [О.Г. Аркуша, К.К. Кондратюк, М.М. Мудрий, О.М. Сухий]; за заг. ред. М.М. Мудрого. Львів: Літопис 2016. 408 с.
2. Przegląd Prawa i Administracji. Lwów, 1896. 1186 s.
3. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко, І.Ю. Настасяк, О.І. Мікула. Львів, 2002. 88 с.
4. General Spleny's Beschreibung der Bukowina. 101 s.
5. Kann R.A. (1977). A History of the Habsburg empire. 1526-1918. Los Angeles; London-Berkeley, (in USA). 658 s.
6. Петрів Р.В. Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (1772–1850) / Р.В. Петрів. Івано-Франківськ, 1993. 282 с.
7. Карпичков В.О. Адміністративний устрій та організація місцевого управління Буковини кінця XVIII – початку XX століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки* 4(123)/2022. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ «Київський університет», 2022. 103 с.
8. Никифорак М.В. Крайовому суду Буковини – 200 років / М.В. Никифорак // Судово-правова система в Україні: проблеми і перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, (Чернівці, 26–29 трав. 2004 р.). Чернівці, 2004. С. 39–48.
9. Вісник законів державних для королівств і країв в державній раді заступлених. Річник. Відень, 1887. 440 с.
10. Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien. Lemberg, 1827–1846. 1032 s.
11. Установи Західної України до об'єднання її в єдиній Українській радянській соціалістичній державі. Львів, 1955. 180 с.
12. Hillbricht K.O. języku sądowym w Galicji / K. Hillbricht // Prawnik. Lwów, 1871. Rok II. № 30. S. 125–127.
13. Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich 1850, CLXV. Stück, Nr. 497: «Kaiserliche Verordnung, wodurch die Gerichts-Organisation in den Kronländern Galizien und Lodomerien mit Krakau, Auschwitz und Zator und in der Bukowina festgesetzt wird». 613 s.
14. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774-1918 рр. / М. В. Никифорак. Чернівці: Рута, 2000. 280 с.
15. Терлюк І.Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник / І.Я. Терлюк. Київ: Атіка, 2006. 400 с.
16. Páaza S. Historia prawa w Polsce. CzĀGü II. Polska pod zaborami. Kraków: W-wo “KsiĀgarnia Akademicka”, 1993. 208 s.
17. Baltl H. Österreichische Rechtsgeschichte / Herman Baltl, Gernot Kocher. Wien: Leykam, 1995. 300 s.
18. Криштанович М.Ф. Державне управління процесом становлення та розвитку судових органів на українських землях у складі Австрійської імперії. Ефективність державного управління: зб. наук. праць. 2009. Вип. 20. С. 156.
19. Gondek M. Austriacka procedura karna z 1853 i 1873 roku w praktyce orzeczniczej sądów krakowskich. Studia z Dziejów PaĀstwa i Prawa Polskiego. àydĀ: Wydawnictwo Uniwersytetu àydzkiego, 1995. T. 16. S. 245–267.
20. Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. Lemberg: Aus der k.k. galiz. Aerial-Staats-Druckerrei, 1862. 608 s.

21. Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1887. Lwów: Z drukarni Władysawa Łozińskiego, 1887. 854 s.
22. Бойко І.Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навчальний посібник / І.Й. Бойко. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
23. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / [В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, О.А. Гавриленко та ін.]; за ред. І.Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 502 с.
24. Кондратюк О.В. Організація судових органів у Галичині за австрійською конституцією 1867 р. / О.В. Кондратюк. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 1. С. 310–318.
25. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Т. 1 / кол. авт.: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 484 с.
26. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода [та ін.]; відп. ред. В.С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.
27. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів: СПДФО «Марусич», 2006. С. 12.
28. Staatsgrundgesetz vom 21. Desember 1867 über die richterliche Gewalt (Основний закон від 21 грудня 1867 р. про судову владу). *Die Verfassungen in Europa 1789–1949* / Dieter Gosewinkel, Johannes Masing. München: Verlag C.H. Beck, 2006. S. 1520–1521.
29. Кайндль Р. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Р. Кайндль; пер. з нім. В. Іванюка. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 300 с.

Karpichkov V.A. PECULIARITIES OF THE JUDICIAL SYSTEM OF BUKOVINA AS PART OF THE AUSTRIAN (AUSTROUS-HUNGARIAN) EMPIRE IN THE END XVIII – BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article is devoted to the historical and legal study of the peculiarities of the judicial system in the cities and villages of Bukovina as part of the Austrian (Austro-Hungarian) Empire from the end of the 18th to the beginning of the 20th century.

The system of courts of Bukovyna is characterized, starting from the early periods of Austrian rule and until the very end of the existence of the empire. The peculiarities of the organization, structure and functioning of individual judicial institutions that operated on the territory of the Galicia region are revealed.

It was established that the process of reforming the judicial system in Bukovina depended on the administrative structure of the region, which was repeatedly changed during the entire existence of the Austrian state. During the years 1773–1786, a military administration functioned in Bukovina, which performed administrative and judicial functions. By the end of the 18th century, the former Moldovan judicial bodies acted, and the judicial process itself had a standing character. During this period, there were attempts to introduce a separate judiciary for different strata of the region's population. Peasants could address their disputes to the elders, the urban population to the magistrate of their city, and the nobility and clergy to the governor directly. In the cities of Bukovyna, judicial functions were performed by the bodies of city self-government. Landlords of Bukovyna had the right to consider minor cases of their subjects independently or with the participation of a mandator. The Bukovyna region was part of several administrative units – tsints, and each tsint was divided into oblasts. Each tsint had its own starosta (janitor), who administered justice on the moons. A governor was appointed to each district, who assisted the elder of the tsint, and also administered justice in minor cases. Directorates headed by directors were created in the centers of the districts, who considered minor court cases in the administrative units entrusted to them.

It is analyzed that in the middle of the 19th century, under the influence of the «Spring of the Peoples», another transformation of the judicial system took place in Austria. During this period, the first instance in civil and criminal cases were single-person and collegial district courts, as well as collegial regional courts. The courts of the second instance were collegial higher regional courts, and the highest judicial body for Bukovina remained the Supreme Judicial and Cassation Tribunal in Vienna, which performed the functions of the last judicial instance. Later, the district courts were merged with the district authorities, and the collegial district courts in Bukovyna were abolished altogether. On February 23, 1855, the former Court of Appeal of Lviv was reorganized into the Higher Regional Court, and the territory of Bukovyna belonged to its jurisdiction. The competence of the Higher Regional Court of Lviv included consideration of cases at the second and third instance, the decisions on which were issued by the poviat, regional or district courts. According to the Regulation of 1850, the State Prosecutor's Office was created, which during the consideration of criminal cases performed the function of the state prosecution in the courts.

It has been established that since 1867 important changes have taken place in the judicial system of Bukovyna. During this period, regional and district courts began to act as an appellate authority for county courts. The judiciary was completely separated from the administrative power, and judicial bodies were declared independent and independent in the exercise of judicial power. Since 1868, district courts began to resume their activity in Bukovyna, and by 1873, the activity of the jury court, which acted in criminal proceedings at regional and district courts, was resumed. In addition to the system of general courts, special military, commercial, industrial and bills of exchange courts were organized and operated on the territory of Bukovyna.

Key words: *Duchy of Bukovina, Bukovyna District, Bukovyna, judicial reform, judicial system, jury trial.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 343.77.043

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/04>

Дмитришин В.С.

Державна наукова установа «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини»
Державного управління справами

РОЗПОРЯДЖАННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ, СТВОРЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Було досліджено особливості правовідносини, що виникають між суб'єктами майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені з використанням технології штучного інтелекту у процесі набуття та розпорядження (передання, відчуження, ліцензування) таких прав. Встановлено, що штучний інтелект у сучасному суспільстві виник та розвивається, як певний правовий феномен, новий виклик для правової системи, нове явище, що своїм розвитком здійснює мультиплікаційний вплив на інші сфери суспільного буття, новий об'єкт правового регулювання. Відзначено, що ШІ наразі є одним з найсуттєвіших викликів для класичної системи права та правовідносин, суб'єктами яких завжди були люди, потребує оперативного опрацювання і реагування шляхом внесення змін до законодавства. Визначено, що способи розпорядження правами на об'єкт, створений з використанням ШІ будуть визначатись в залежності від авторського внесу фізичної особи – автора у його створення і можуть варіюватись від повної належності прав на такий об'єкт людині, до визнання такого об'єкту «комерційною таємницею» і захисту та розпорядження правами, як на комерційну таємницю, або визнання права на такий об'єкт правами особливого роду (sui generis) та розпорядження ними, відповідно до норм, що регулюють такі правовідносини. В процесі дослідження також були виявлені певні дискусійні моменти, які потребують подальшого опрацювання та покращення правового регулювання. Зокрема, потребують визначення критерії авторського внеску людини-автора, у створення твору, щоб його (вір) можна було вважати об'єктом авторського права. Також потребують законодавчого врегулювання способи взаємодії винахідника та програми ШІ, які будуть впливати на можливість визнання інтелектуального здобутку винаходом та надання йому правової охорони.

Ключові слова: розпорядження правами інтелектуальної власності, штучний інтелект, права особливого роду (sui generis), договір про передання (відчуження) права, ліцензійний договір.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій, одним з наріжних каменів яких наразі виступають технології, які узагальнено мають назву «штучний інтелект» (ШІ), потребують не просто удосконалення, а нового переосмислення та корінної трансформації правового регулювання у сфері інтелектуальної власності. Науковці допоки не можуть дійти спільної думки про суб'єкта прав на такі об'єкти, про належність їх різним особам, які причетні

до їх створення, про можливість надання їм відповідного правового статусу та про їх подальше введення у господарський обіг. Одним з край важливих аспектів правовідносин, об'єктом яких є майнові авторські та патентні права, є саме можливість отримання економічного зиску від розпорядження таким правами, тобто можливість їх ліцензування, передання, відчуження, тощо. Саме проблемі набуття та розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності, створені

з використанням технологій штучного інтелекту і присвячена ця робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері штучного інтелекту є досить новим та недостатньо опрацьованим з наукової точки зору питанням. Можна відзначити дослідження таких іноземних фахівців, як: Петер Асаро (Peter M. Asaro), Джеймс Баррат (James Barrat), Ніклас Бостром (Niklas Boström), Вернор Віндже (Vernor Steffen Vinge), Олександрю Грібенсія (Alexandru Gribincea), Джорж Дайсон (George Dyson), Ріан Кало (Ryan Calo), Кельвін Келлі (Kevin Kelly), Герберт Праккен (Prakken Herbert), Алан Тюрінг (Alan Turing), Ерік Хорвітц (Eric Horvitz) та інші науковці. До вітчизняних вчених які активно опрацьовувати тематику штучного інтелекту варто віднести Г.О. Андрощука, О. Андрієнко, В.М. Брижко, О.М. Вінника, А.О. Кодинця, М.О. Стефанчука, Є.А. Тимошенко, В.М. Фурашева, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонову, А.І. Шевченко, А. Юшину та інших. Проте, питання розпорядження правами на об'єкти інтелектуальної власності, створені з використанням технологій штучного інтелекту досі досліджені, опрацьовані та розглянуті науковцями не були.

Метою статті є дослідження правовідносин, що виникають між суб'єктами майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені з використанням технологій штучного інтелекту, у процесі набуття та розпорядження (передання, відчуження, ліцензування) таких прав, а також внесення пропозицій щодо розвитку законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект у сучасному суспільстві виник та розвивається, як певний правовий феномен, новий виклик для правової системи, нове явище, що своїм розвитком здійснює мультиплікаційний вплив на інші сфери суспільного буття. Створений сам, як продукт інтелектуальної діяльності людини, ШІ зараз набув можливостей генерувати твори науки, літератури та мистецтва. Враховуючи це, надзвичайно гостро постають питання визнання авторства на такі твори, розробки, новації, які за своїм змістом мають ознаки об'єктів права інтелектуальної власності, належності таких прав, проблематика їх набуття (реєстрації) та розпорядження цими правами.

Штучний інтелект (Artificial Intelligence) – за визначенням ВОІВ, це галузь інформатики, метою якої є створення машин і систем, які здатні до виконання задач, для яких необхідна виключна присутність людського розуму (творчі та креа-

тивні, які неможливо, або вкрай складно алгоритмізувати), при обмеженій присутності людини або й без такої. Наразі для ШІ використовують більш «вузьке» тлумачення, яке трактує його як програму (або сукупність програм) для вирішення певних індивідуальних задач, основними складовими частинами якої є машинне та глибинне навчання. У широкому значенні кінцевий продукт технології ШІ – це система, яка здатна не імітувати, а «думати» самостійно, виходячи з програмування на автономні дії (його також називають «сильний ШІ») [1]. Водночас Європейська Комісія визначає ШІ як системи, які демонструють розумну поведінку завдяки аналізу їхнього оточуючого середовища та вжиття дій – з певним рівнем автономності – для досягнення визначених цілей [2].

Феномен ШІ, який наразі є, мабуть, найсуттєвішим викликом для класичної системи права та правовідносин, суб'єктами яких завжди були люди, потребує оперативного опрацювання та реагування методами правового регулювання. Загалом важко не погодитись з думкою фахівців, які вважають, що сучасне міжнародне законодавство виявилось кардинально не готовим до викликів сучасних інформаційних технологій, позаяк не містять конкретного визначення власника прав на продукт штучного інтелекту. Відповідно, немає конкретного розуміння, кому належить авторське право на твір, створений штучним інтелектом – людині, яка написала програмне забезпечення, самому штучному інтелекту або власнику комп'ютера, на якому було таке програмне забезпечення встановлено [3].

Таку думку поділяє і Х.Праккен. Він зазначає, що розвиток штучного інтелекту змінює програмне забезпечення та системи – вони тепер здатні виконувати творчі завдання та створювати продукти, які зазвичай, відповідно до законодавства, є об'єктами інтелектуальної власності, як і унікальні твори, створені людиною. Автор зазначає, що робототехніка взагалі та штучний інтелект, зокрема, бурхливо розвивається і постійно трансформує потреби у правовому регулюванні. Результатом цього є той факт, що у рамках міжнародно-правових систем не вдається своєчасно модернізувати правові аспекти нових технологій, що вимагає повної трансформації законодавства цієї сфери суспільної діяльності [4].

Ця сфера діяльності характерна ще й тим, що в ній взаємодіють, перетинаються, та часто конфліктують інтереси не лише авторів (твор-

ців) інтелектуального продукту, але і інвесторів, які вкладають кошти у розвиток технологій. На захист індустрії продукції, створеній з допомогою ІІІ висловлюється С. Саіз. Він зазначає, що якщо твори, створені за допомогою використання штучного інтелекту не охоплюються авторським правом і законодавством про права інтелектуальної власності, то за такої ситуації програмісти, які створюють зазначені програмні продукти, не матимуть можливість отримати фінансову вигоду від своїх розробок, створених з використанням штучного інтелекту. Враховуючи це, розробники не матимуть достатньої мотивації для створення та вдосконалення технологій штучного інтелекту, що негативно позначиться не лише на розвитку зазначеного напрямку науки та техніки, а й на усьому рівні технологічного розвитку суспільства. Це може служити каталізатором уповільнення або припинення розвитку та модернізації програмного забезпечення ІІІ [5].

Враховуючи такий дуалізм інтересів, деякі фахівці розглядають декілька альтернативних варіантів розвитку сучасного права інтелектуальної власності. Так, на їх думку, найбільш реальним шляхом вирішення питання щодо належності прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені програмним забезпеченням штучного інтелекту є передача прав на результати своєї діяльності розробникам такого програмного забезпечення. Другим варіантом є передача всіх результатів діяльності у суспільне надбання. З економічної точки зору, другий варіант позбавляє мотивації до створення нових розробок і програмістів, які створюють таке програмне забезпечення, і інвесторів, які зацікавлені у окупності капіталовкладень у ці проекти [6].

Відомий науковець К. Христов вважає, що прийняття концепції про визнання штучного інтелекту у якості автора об'єкта інтелектуальної власності призведе до руйнації всієї правової системи, оскільки правових запитань буде більше, ніж відповідей [7]. І з цим його твердженням важко не погодитись. Інший підхід до забезпечення охороноздатності прав на штучний інтелект продукції висловив Я. Іхалайнен. Він схиляється до думки про необхідність захисту прав на об'єкти, створені за допомогою технології штучного інтелекту, окремими правовими засобами, як окремих об'єктів права. На його думку, при наявності чіткої і зрозумілої диференціації понять між внеском особи та програми у створення конкретного творчого

продукту, права інтелектуальної власності на такий продукт будуть захищені, але не будуть розглядатися з точки зору авторства [8]. Власне, мова йде про надання охорони засобами захисту в якості прав особливого роду (*suī generis*).

Така пропозиція є досить цікавою, проте навряд чи можливою для практичної реалізації. Питання достатності рівня творчого внеску до створення твору, щоб цей внесок міг вважатись вирішальним, є настільки суб'єктивним та неможливим для формалізації і вимірювання, що багаторічні наукові дискусії з цього питання досі не дали будь-якого відчутного результату.

Як зазначає О. Андрієнко, можна застосовувати підхід, що все, створюване ІІІ або з його використанням, належить власникові ІІІ, як це передбачено ч. 2 ст. 189 Цивільного кодексу України «Продукція, плоди та доходи». Однак ця норма уточнює «якщо інше не встановлено договором або законом». Водночас науковцями нині пропонуються різні підходи, починаючи від суб'єктивних (хто може бути творцем і носієм вольового компоненту, що ініціює створення об'єкту ІВ, концепція «Sweat of the brow») до суто правових (визнання інформацією з відкритим доступом, суспільним надбанням; ліцензії Creative Commons, критерії охороноздатності, обмеження монопольних прав суб'єкта права ІВ у просторі та часі) [9].

Основні сучасні тенденції розвитку права промислової власності в царині ІІІ сформулювала Міжнародна асоціація з охорони інтелектуальної власності (AIPPI) яка налічує близько 9000 членів по всьому світу з більш ніж 125 країн. Ця асоціація у 2020 році прийняла резолюцію, згідно якої, незалежно від того, чи був використаний ІІІ при розробці винаходу, фізичну особу слід вважати винахідником (співавтором), якщо вона внесла інтелектуальний внесок у винахідницьку концепцію. Також зазначається, що винахідниками можна вважати фізичну особу, яка:

- використовує алгоритм ІІІ для проектування певної продукції (процесу), коли отриманий винахід відноситься до типу продукту (процесу), призначеного фізичною особою;

- розробляє алгоритм ІІІ, що використовується для створення винаходу, залежно від рівня внеску цієї особи у винахід. Якщо фізична особа розробила алгоритм ІІІ для вирішення наперед визначеної проблеми, яка ефективно вирішується винаходом, така фізична особа повинна розглядатися як винахідник винаходу. Якщо алгоритм ІІІ являв собою загальний алгоритм ІІІ, розроблений без урахування конкретної проблеми,

фізичну особу, яка розробила алгоритм ШІ, не слід вважати винахідником;

– вибирає дані або джерело даних для навчання алгоритму ШІ, створеного за допомогою цього алгоритму ШІ, якщо дані або джерело даних вибрано з метою вирішення заздалегідь поставленої проблеми, яка ефективно вирішується винаходом;

– вибирає або генерує дані, або обирає джерело даних для введення в навчений алгоритм ШІ, для винаходу, створеного за допомогою цього алгоритму ШІ, якщо дані або джерело даних генеруються або обрані з метою вирішення наперед визначеної проблеми і винахід ефективно вирішує проблему;

– визнає, що результат алгоритму ШІ є винаходом, слід вважати винахідником або співавтором такого винаходу [10].

Тобто зазначені підходи окреслюють напрямки нормотворчості щодо права промислової власності, які, на думку спільноти, доцільно імплементувати у законодавство. Розпорядження правами на винаходи, створені з використанням ШІ в даному випадку буде здійснюватись у звичайному порядку, цивільно-правовими засобами, як і у загальному випадку, коли винахідником є фізична особа, власником прав – фізична(ні) або юридична(ні) особа(и).

Право на об'єкти промислової власності виникає з факту їх державної реєстрації. Наразі, враховуючи позиції переважної більшості патентних відомств, міжнародних об'єднань у сфері промислової власності, практику судових рішень, об'єкти промислової власності, в заявках на які у якості автора зазначаються ті чи інші системи штучного інтелекту, не підлягають реєстрації, як об'єкти інтелектуальної власності. У такому випадку права інтелектуальної власності не виникають і відсутній предмет для цивільно-правових угод з розпорядження правами.

Проте, фізично такі об'єкти – існують і вони мають комерційні перспективи для впровадження, введення в господарський обіг та ринкового застосування. У такому випадку, на нашу думку, особи, які законно контролюють об'єкт, створений ШІ можуть надати йому форму такого об'єкта права інтелектуальної власності, як «комерційна таємниця». За визначенням статті 505 Цивільного Кодексу України, «комерційна таємниця» – це інформація. Будь яких вимог щодо наявності «людського» авторства для такої інформації законодавством не передбачено. Майновими правами на комерційну

таємницю є право на її використання, виключне право дозволяти використання і виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці. Для розпорядження правами на комерційну таємницю, як і для усіх інших прав інтелектуальної власності, можуть застосовуватись норми, передбачені ст.ст. 1107–1113 ЦК України.

Стосовно авторського права, то у більшості країн світу автором творів вважається виключно людина, та визнається, що штучний інтелект не може створювати об'єкти авторського права та бути автором, оскільки в даному випадку не дотримується вимога про наявність критерію оригінальності твору. Саме «оригінальність» характеризує твір як результат персональної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, втілені автором під час створення твору. Тому в більшості країн світу зазвичай відмовляють у наданні авторсько-правової охорони об'єктам, згенерованим ШІ.

Так у США дотримуються концепції про неможливість надання правової охорони авторським правам об'єктам, які згенеровані «не людьми». Існують випадки, коли охорона засобами авторського права може бути надана твору, створеному не повністю, але за участю людини, якщо буде доведено суттєвий внесок автора (людини) в створення відповідного об'єкту. В країнах Європейського Співтовариства положення законодавства, щодо правового захисту об'єктів авторського права вимагають дотримання критеріїв оригінальності та участі людини як автора, вираження та втілення його творчого задуму. Диференціюються окремо об'єкти, створені ШІ, та об'єкти, створені людиною з використанням ШІ. В другому випадку має бути забезпечена суттєва участь людини, що дозволяє в разі дотримання інших вимог до твору, надати йому захист засобами авторського права.

У п. 3 статті 9 Закону Великої Британії «Про авторське право, дизайн і патенти» зазначено, що «стосовно літературного, драматичного, музичного або художнього твору, згенерованого комп'ютерною системою, автором буде вважатися особа, за допомогою якої вживаються заходи, необхідні для створення твору». «Автором» твору, створеного комп'ютерною програмою, визнається особа, яка вжила заходів, необхідних для створення твору, в тому числі шляхом залучення ШІ до створення твору [11].

Вітчизнана правова система також не передбачає можливості сприйняття у якості автора

твору ШІ та не надає охорони засобами авторського права об'єктам, згенерованим ШІ. Як і загалом в континентальній системі права, в Україні обов'язковою умовою виникнення авторсько-правових відносин є відповідність твору критерію його оригінальності, який нерозривно пов'язаний з фізичною особою (автором) та реалізацією його творчого задуму.

Водночас, на думку А. Юшиної, такі неоригінальні об'єкти, згенеровані ШІ, підпадають під охорону правом особливого роду (*sui generis*), а суб'єкти права особливого роду мають право ліцензувати, передавати такі об'єкти та здійснювати захист цього права в тому числі в судовому порядку. Авторка зазначає, що таке право належить власнику або ліцензіату (правомірному користувачу) відповідного програмного забезпечення, яке уможливило таке генерування [12].

Розвиваючи цю думку можна зазначити, що в Україні 1 січня 2023 року набув чинності у новій редакції Закон України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон), який регулює відносини щодо набуття, здійснення та захисту особистих немайнових та майнових авторських та/або суміжних прав, а також щодо прав особливого роду (*sui generis*), пов'язаних зі сферою авторського права та/або суміжних прав. Положення Закону спрямовані, в тому числі, і на охорону та захист особистих немайнових прав і майнових прав суб'єктів права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою.

Стаття 8 Закону каже, що правом особливого роду (*sui generis*) охороняються неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (програмами) – об'єкти, які відрізняються від існуючих подібних об'єктів та утворені у результаті функціонування комп'ютерної програми без посередньої участі фізичної особи в утворенні цих об'єктів (стаття 33 Закону). Це право є майновим, виникає внаслідок факту генерування цього об'єкта і починає діяти (є чинним) з моменту його генерування. Особисті немайнові права в такому випадку не виникають.

Суб'єктом прав *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, є особи, яким належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на таку комп'ютерну програму, якою були згенеровані такі об'єкти. Тобто, суб'єктами права особливого роду (*sui generis*) є особа, якій належать майнові права (або яка іншим чином законно набула право на використання) на комп'ютерну

програму, якою були згенеровані такі об'єкти. Такими суб'єктами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Обсяг майнових прав суб'єкта права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, відповідає загальному обсягу майнових авторських прав, тобто, суб'єкт такого права має право використовувати цей неоригінальний твір будь-яким способом (способами), а також має виключне право дозволяти або забороняти використання цього твору іншими особами. Також такий суб'єкт, протягом строку дії права особливого роду (*sui generis*), має виключне право на передачу (відчуження) цього права та має право надавати іншим особам дозвіл на використання цього об'єкта будь-якими способами на підставі ліцензійного договору

Так, суб'єкт права особливого роду (*sui generis*) протягом строку дії цього права має виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання цього об'єкта будь-якими способами на підставі ліцензійного договору. За цим договором ліцензіар надає ліцензіату дозвіл на використання такого об'єкта визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта. Така ліцензія, згідно загальних правил, встановлених Цивільним Кодексом України, може бути виключною, невиключною або односторонньою.

Право *sui generis* на об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, може бути передане (відчужене) на користь іншої особи. Таке відчуження може мати місце у повному складі на території всіх держав світу або частково на окремі способи використання на території окремих держав світу, або на всі способи використання на території окремих держав світу.

На підставі аналізу розглянутих судами справ, пов'язаних з проблемою правосуб'єктності ШІ, і вивчення законотворчої діяльності з цього питання, дослідниками вказується, що для вирішення проблеми визначення прав ІВ на створений ним твір, можливі такі диференційовані за категоричністю підходів варіанти: 1. Зовсім не наділяти ШІ правами автора і не визнавати створений твір об'єктом інтелектуальної власності. 2. Повністю визнати за ШІ права автора. 3. Розподілити авторські права між ШІ та фізичною особою, яка брала участь у діяльності ШІ. 4. Наділити авторськими (патентними) правами фізичну особу, яка створювала ШІ або застосовувала його

для створення творів (винаходів). 5. Створити неіснуючого автора і наділити його правами на створений твір [13].

Аналізуючи різні думки фахівців, можна виокремити такі основні підходи до визначення авторства творів, створених штучним інтелектом:

1) автором твору вважається розробник програми чи коду штучного інтелекту;

2) автором твору визнається особа, яка застосовує програму штучного інтелекту для створення твору;

3) автором твору є безпосередньо штучний інтелект (так звана «концепція електронної особи»).

Недоліком перших двох позицій є невідповідність їх змісту та процесу створення творів основному критерію визнання авторства, у сенсі права інтелектуальної власності, а саме – творчому характеру діяльності людини, наявності «творчого внеску». У першому випадку – творчість присутня у процесі створення самої комп'ютерної програми (коду) (і в цьому випадку авторство жодним чином не заперечується), проте відносно до створення «похідного» твору, об'єкту, згенерованого вже ШІ – критерій творчості відсутній. У другому випадку питання є більш дискусійним. Хоча, з одного боку, твір, який генерує програма, не містить впливу розробника, позаяк виконує певний алгоритм дій, проте, постановку завдання на створення твору все ж здійснює людина. І якість кінцевого результату роботи ШІ може детермінуватись саме параметрами, якістю, глибиною, авторським задумом саме такої особи.

Щодо третьої концепції, то на думку є Тимошенко, для того щоб штучний інтелект мав змогу користуватись своїми правами та обов'язками, він повинен мати суб'єктність, якийсь статус чи правовий режим. Тобто, головне питання полягає не у визнанні авторства за штучним інтелектом, а у законодавчому визначенні особи, якій будуть належати майнові права на об'єкт, створений програмою [14].

У випадку прийняття перших двох концепцій, первісним власником прав та носієм права первісного розпорядження майновими правами буде фізична особа, яка є або розробником ШІ, або використовувала ШІ для створення твору. Якщо ж автором твору буде визнаватись безпосередньо ШІ, то ситуація суттєво ускладнюється. Як відомо, авторське право виникає з факту створення об'єкту. І його (об'єкту) фізичне існування вже, апіорі, вимагає і має на увазі

існування автора. Принаймі, в діючих сьогодні авторсько-правових системах. У разі відсутності автора, об'єкт, який має усі ознаки об'єкту авторського права (вид, зміст, втілення у матеріальній формі) законодавчо не може бути визнаний саме об'єктом авторського права. Відповідно, розпорядження ним можливе за правилами розпорядження правами на матеріальний об'єкт, на річ. Проте, специфіка таких об'єктів (можливість легкого їх копіювання, передання електронними каналами зв'язку, можливість їх фізичного існування у необмеженій кількості примірників, екстериторіальний характер розповсюдження, тощо) робить проблематичною застосування до них норм речового права. І ми знову повертаємося до того, що або фізична особа має визнаватись автором твору і мати можливість розпоряджатись правами на нього, або має створюватись окрема система охорони і розпорядження прав, створених засобами ШІ, як прав особливого роду (*sui generis*).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Стрімкий розвиток інформаційних технологій виявив кардинальну неготовність класичного міжнародного права до викликів сучасних інформаційних технологій. Особливо яскраво ця ситуація проявилась у регулюванні питань штучного інтелекту. Одним з найкардинальніших викликів цієї ситуації є визначення належності прав на об'єкти інтелектуальної діяльності, створені штучним інтелектом, який тепер здатен виконувати творчі завдання та створювати продукти, які зазвичай, відповідно до законодавства, є об'єктами інтелектуальної власності. Регулювання цієї проблематики вимагає збалансування інтересів авторів (творців) інтелектуального продукту та інвесторів, які вкладають кошти у розвиток технологій. Відповідно від вирішення цього завдання буде вирішуватись і питання про способи та форми процесу розпорядження такими правами. У випадку визнання власником прав фізичної особи, яка здійснила винахід або створила твір з використанням технології ШІ, розпорядження правами буде здійснюватись цією особою цивільно-правовими, договірними способами. Якщо відсутнє авторство фізичної особи на об'єкт, що за своїм змістом може мати ознаки об'єкту права промислової власності, особи, які законно контролюють об'єкт, створений ШІ можуть надати йому форму такого об'єкта права інтелектуальної влас-

ності, як «комерційна таємниця». За своїм визначенням, «комерційна таємниця» – це інформація, а будь яких вимог щодо наявності «людського» авторства для такої інформації законодавством не передбачено. Окрім того, неоригінальні об'єкти, згенеровані ШІ, згідно вітчизняного законодавства підпадають під охорону правом особливого роду (*sui generis*), є майновим правом, яке виникає внаслідок факту генерування цього об'єкта і починає

діяти (є чинним) з моменту його генерування. Суб'єктом прав *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, є особи, яким належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на комп'ютерну програму, якою були згенеровані такі об'єкти. Право *sui generis* на об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, може бути передане (відчужене) або ліцензоване на користь іншої особи.

Список літератури:

1. Андрощук Г.О. Штучний інтелект і інтелектуальна власність: проблеми регулювання. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2\(14\)-58-78](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-2(14)-58-78)
2. Independent High-Level Expert Group On Artificial Intelligence Set Up By The European Commission. A Definition Of AI: Main Capabilities And Disciplines. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=56341 (дата звернення 05.07.23).
3. Gribincea A. Intellectual property rights to an artificial intelligence product. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, Vol. 27, No. 4, 2020. P. 235.
4. Prakken H. On how AI & law can help autonomous systems obey the law: a position paper. 2016. URL: <https://cutt.ly/XdbQdpK>
5. Saiz S. Why does no country have a law on artificial intelligence? 2018. URL: <http://www.expansion.com/juridico/actualidad/tendencias/2018/04/17/5ad63255ca4741fc228b457d.html>
6. Moriggi A. The role of intellectual property in the intelligence explosion. 2017. URL: http://www.4ipcouncil.com/application/files/9615/1638/1031/The_Role_of_Intellectual_Property_in_the_Intelligence_Explosion
7. Hristov K. Artificial intelligence and the copyright dilemma. *Journal of the Franklin Pierce Center for Intellectual Property*, 2017, 57(3), 431–454.
8. Ihalainen J. Computer creativity: artificial intelligence and copyright. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2018, 13(9), 724–728.
9. Андрієнко О. Діти Пігмаліона і Галатеї: правовий режим об'єктів інтелектуальної власності, створених з використанням штучного інтелекту. URL: <http://aphd.ua/publication-807/> (дата звернення 21.08.2023)
10. Summary Report by Jonathan P. OSHA, Reporter General Anne Marie VERSCHUUR and Ari LAAK-KONEN, Deputy Reporters General Guillaume HENRY, Ralph NACK and Lena SHEN Assistants to the Reporter General 2020 – Study Question – Patents Inventorship of inventions made using Artificial Intelligence. URL: <https://aippi.soutron.net/Portal/DownloadImageFile.ashx?objectId=8479> (дата звернення 20.08.2023).
11. Про авторське право, дизайн і патенти : Закон Великої Британії від 1988 року. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents> (дата звернення: 11.09.2023).
12. Юшина А. Штучний інтелект: кому належать авторські й майнові права. URL: <https://mind.ua/openmind/20255019-shtuchnij-intelekt-komu-nalezhat-avtorski-j-majnovi-prava>
13. Андрощук Г.О. Машина винахідник: що вирішило ЄПВ. *Інтелектуальна власність в Україні*. 2020. № 2. С. 58–59.
14. Тимошенко Є.А. Штучний інтелект як суб'єкт права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 328–332.

Dmytryshyn V.S. DISPOSITION OF PROPERTY RIGHTS OF INTELLECTUAL PROPERTY ON OBJECTS CREATED WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The peculiarities of the legal relationship arising between subjects of property rights to intellectual property objects created using artificial intelligence technology in the process of acquisition and disposal (transfer, alienation, licensing) of such rights were investigated. It has been established that artificial intelligence in modern society arose and is developing as a certain legal phenomenon, a new challenge for the legal system, a new phenomenon that, with its development, has a multiplier effect on other spheres of social life, a new object of legal regulation. It was noted that AI is currently one of the most significant challenges for the classical system of law and legal relations, the subjects of which have always been people, and requires prompt processing and response by introducing changes to legislation. It was determined that the methods of disposing of the rights to an object created with the use of AI will be determined depending

on the author's contribution of a natural person – the author to its creation and may vary from the full ownership of the rights to such an object to a person, to the recognition of such an object. commercial secret” and the protection and disposal of rights as a commercial secret, or the recognition of the right to such an object by rights of a special kind (sui generis) and their disposal, in accordance with the norms regulating such legal relations. In the process of research, certain debatable points were also identified, which require further elaboration and improvement of legal regulation. In particular, the criteria for the author's contribution to the creation of a work need to be defined so that it (the work) can be considered an object of copyright. Methods of interaction between the inventor and AI programs, which will affect the possibility of recognizing intellectual property as an invention and providing it with legal protection, also require legislative regulation.

Key words: *management of intellectual property rights, artificial intelligence, sui generis rights, agreement on the transfer (alienation) of the right, license agreement.*

Кухарев О.Є.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЧАСТКИ У СТАТУТНОМУ (СКЛАДЕНОМУ) КАПІТАЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА У СФЕРІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена з'ясуванню правового режиму частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства у сфері інвестиційної діяльності. Наголошено, що частка у статутному (складеному) капіталі виступає самостійним оборотоздатним об'єктом цивільних прав майнового характеру. Такий об'єкт, зважаючи на його властивості, активно залучається до інвестиційної діяльності.

Розмежовується поняття «право на частку» та «право з частки», що не є тотожними за своїм змістом. Об'єктом права на частку є частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства. Відносини, що виникають стосовно права на частку, не є за своєю природою корпоративними. Корпоративними є відносини, що пов'язані зі здійсненням корпоративних прав на участь в управлінні господарською організацією, зокрема: брати участь в управлінні товариством; отримувати інформацію про господарську діяльність товариства; брати участь у розподілі прибутку товариства; отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість.

Обґрунтовується подвійний характер правового режиму частки у сфері інвестиційної діяльності.

По-перше, суб'єкт цивільних правовідносин може інвестувати в господарське товариство як юридичну особу, на підтвердження чого інвестору передається частка у статутному (складеному) капіталі товариства. Тобто частка виступатиме підтвердженням інвестування в юридичну особу. Правовим наслідком такого способу інвестування є формування або збільшення статутного (складеного) капіталу господарського товариства, а інвестор одночасно набуде правовий статус учасника такого товариства. Таким чином, інвестуючи в господарське товариство, інвестор має намір стати його новим учасником і набути корпоративних прав або збільшити належну йому частку.

По-друге, частка у статутному (складеному) капіталі може передаватися як інвестиція, що вкладається в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. У такому разі частка у статутному капіталі матиме правовий режим об'єкту інвестиційної діяльності. При цьому інвестором в окресленому випадку може виступати лише учасник господарського товариства, що вкладатиме належну йому частку в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. Тобто інвестором виступатиме обмежено коло суб'єктів, до якого належать винятково учасники юридичної особи.

***Ключові слова:** статутний капітал, інвестиції, суб'єкти, об'єкти, інвестиційна діяльність, інвестиційний фонд, правовий режим.*

Постановка проблеми. Одним із ключових завдань в умовах переходу до ринкової економіки є залучення інвестицій. При цьому економіка будь-якої країни ринкового типу потребує постійного надходження інвестиційних ресурсів. Особливо важливим є залучення як інвесторів вітчизняних суб'єктів господарювання та громадян України, які є більш зацікавленими у розвитку власної економіки, ніж іноземний інвестор. Сучасний період інвестиційних відносин характеризується скороченням обсягів державного фінансування та пере-

ходом до інтенсивного залучення інвестиційних коштів фізичних і юридичних осіб.

Слід також підкреслити, що правове регулювання сфери інвестиційної діяльності постійно змінюється, а правозастосовна практика розвивається та адаптується до потреб ринку, тому використання ефективних форм оформлення інвестиційної діяльності в Україні набуває все більшої важливості. Незважаючи на введення воєнного стану в Україні, істотні проблеми в економіці, юридична особа залишається найбільш

поширеною формою здійснення підприємницької діяльності, в тому числі в інвестиційній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання правового регулювання інвестиційної діяльності ретельно розглядалися в наукових розробках В. С. Щербини, О. М. Вінник, Ю. М. Жорнокуя, О. Е. Сімсон, О. Р. Кібенко, В. В. Поєдинок, О. Г. Хрімлі та інших авторів. При цьому правовий режим частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства саме в інвестиційній діяльності не виступав предметом спеціальних наукових досліджень. Учені зосереджували свою увагу переважно на таких об'єктах інвестування, як будівництво нерухомості [1], [2], сфера послуг [3], корпоративне інвестування [4].

Водночас практично не вирішеними у правовій доктрині залишаються питання правового режиму частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства під час здійснення інвестиційної діяльності. Крім того, попри інвестиційну привабливість та широке застосування на практиці, можна констатувати недостатню увагу законодавця до частки у статутному (складеному) капіталі товариства саме в окресленому контексті. З огляду на це відповідні правовідносини вимагають ретельного наукового аналізу.

Метою статті є з'ясування правового режиму частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства у сфері інвестиційної діяльності.

Викладення основного матеріалу. У контексті предмета дослідження визначальне значення має розв'язання питання про загальний правовий режим частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства у цивільних правовідносинах. Під правовим режимом розуміють певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [5, с. 410].

Закон не дає визначення вкладу до господарського товариства, а лише наводить приблизний перелік його видів. Так, вкладом можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, інше майно (ч. 2 ст. 115 ЦК України, ч. 1 ст. 13 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. № 2275-VIII). Фактично статутний (складений) капітал є лише бухгалтерською одиницею, а учасники передають господарському товариству грошові кошти, речі, інше майно. Після внесення учасником свого вкладу це майно стає власністю

господарського товариства, а учасник набуватиме не право на вклад, а право на частку у статутному (складеному) капіталі. Важливо врахувати, що вклад оцінюється в національній валюті України – гривні. Якщо вкладом є іноземна валюта, її оцінка в гривні здійснюється за офіційним курсом НБУ (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР). Грошові вклади можуть оцінюватись і в іноземній конвертованій валюті на основі цін міжнародних ринків за домовленістю між учасниками господарського товариства (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про режим іноземного інвестування», ч. 2 ст. 5 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII).

Як зазначає Ф. М. Хатієва, під вкладом до статутного (складеного) капіталу слід розуміти майно, що вноситься засновниками (учасниками) до господарського товариства. Тому вклад як такий не являє собою іншого об'єкта права, відмінного від того майна, що і є цим об'єктом. Натомість після внесення учасником вкладу до товариства він стає іншим об'єктом – часткою в статутному (складеному) капіталі, що буде з цього моменту належати учасникові, який вносив майно як вклад [6, с. 21].

Частку у статутному (складеному) капіталі господарського товариства слід розуміти як самостійний оборотоздатний об'єкт цивільних прав. Є всі підстави погодитися із Р. А. Майдаником у тому, що право на частку існує як самостійне оборотоздатне право, оскільки відчуженню підлягає не корпоративне право учасника, а частка в статутному капіталі. Спадкується чи передається в заставу не корпоративне право, а право на частку в статутному капіталі [7, с. 111, 112]. На думку С. І. Шимон частка в статутному капіталі товариства є цілісним майновим нематеріальним об'єктом (ідеальною річчю), який об'єднує сукупність майнових (зобов'язальних) прав [8, с. 366]. Підтвердженням цієї позиції є положення ч. 1 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», за змістом якого учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам.

Такий об'єкт слід визнавати своєрідним способом фіксації корпоративних прав та обов'язків учасників конкретного товариства (можна проводити певну аналогію з акціями акціонерного товариства), що має грошову оцінку. Варто погоди-

тися з думкою про те, що факт належності частки конкретній особі свідчить про наділення її корпоративними правами та обов'язками щодо конкретного товариства [9, с. 23, 74].

Розуміння частки у статутному капіталі господарського товариства як оборотоздатного об'єкту цивільних прав є відправною методологічною засадою цієї статті.

Важливо розмежовувати поняття «право на частку» та «право з частки», що не є тотожними за своїм змістом. Об'єктом права на частку є частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства. Відносини, що виникають стосовно права на частку, не є за своєю природою корпоративними. Корпоративними є відносини, що пов'язані зі здійсненням корпоративних прав на участь в управлінні господарською організацією, зокрема: брати участь в управлінні товариством у порядку, передбаченому Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та статутом товариства; отримувати інформацію про господарську діяльність товариства; брати участь у розподілі прибутку товариства; отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість.

Корпоративні права визначаються часткою в статутному (складеному) капіталі господарської організації, тобто є так званими «правами з частки» або «правами з акції» (для акціонерних товариств). Проте учасник господарської організації має й «право на частку», об'єктом якого є відповідна частка. Тобто це право на майно, майнові права. Це право відрізняється від «права з частки» тим, що здійснюється не в корпоративних, а в інших цивільних правовідносинах – речових або зобов'язальних [10, с. 4, 5].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-XII інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Як зазначив Верховний Суд у постанові від 09 лютого 2021 р., стимулювання підприємницької діяльності, створення привабливого інвестиційного клімату та захист прав інвесторів належить до пріоритетів державної політики, оскільки є запорукою економічного зростання та добробуту кожного через збільшення розміру сплачених податків до державного та місцевих бюджетів, збереження існуючих та створення нових робочих місць, розвитку відповідної територіальної громади [11].

Зважаючи на правову природу частки в статутному (складеному) капіталі господарського товариства та її оборотоздатний характер, частка може активно залучатися в інвестиційну діяльність.

При цьому правовий режим частки у статутному (складеному) капіталі господарського товариства має подвійний характер, виходячи з такого.

Фізична або юридична особа може інвестувати в господарське товариство як юридичну особу. Внаслідок такого інвестування відповідна фізична або юридична особа набуває статусу інвестора як суб'єкта інвестиційної діяльності. Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України «Про інвестиційну діяльність» суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути дві категорії осіб – інвестори та учасники. Інвесторами є суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладання власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. А учасниками інвестиційної діяльності за змістом ч. 3 ст. 5 цього Закону, є громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора. Тобто учасники – це особи, які не вкладають свої чи залучені кошти в певні об'єкти й не чекають на позитивні результати своїх інвестицій.

Отже, юридична особа виступатиме об'єктом інвестиційної діяльності. Для підтвердження такої інвестиції інвестору передається частка у статутному (складеному) капіталі юридичної особи як форма фіксації прав. Тобто внаслідок інвестування особа стає інвестором та учасником господарського товариства, а частка у статутному (складеному) капіталі товариства передається *на підтвердження* факту розміщення інвестиції. У цьому разі грошова оцінка вкладу залежить від розміру інвестицій та визначатиметься рішенням засновників (учасників) юридичної особи. На практиці факт передачі вкладу засвідчується актами їх приймання-передавання, банківськими документами тощо. За своєю правовою природою такі документи не є правочинами, а лише підтверджують факт його вчинення. Передача інвестору частки у статутному (складеному) капіталі має наслідком виникнення в нього корпоративних прав щодо господарського товариства. Таким чином, інвестуючи в господарське товариство, інвестор має намір стати його новим учасником і набути корпоративних прав або збільшити належну йому частку. Отже, особа одночасно набуває правового статусу інвестора та учасника товариства.

Рішення про залучення інвестиції як додаткового вкладу приймається вищим органом управління товариством – загальними зборами учасників більшістю голосів усіх учасників товариства. У разі, якщо приймається рішення про збільшення статутного (складеного) капіталу та внесення змін до установчого документа, то воно вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало три чверті учасників товариства (ч. 2 ст. 98 ЦК України, ч. 1 ст. 18, ч. 2, ч. 4 ст. 34 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Верховний Суд неодноразово наголошував, що рішення загальних зборів учасників (акціонерів, членів) та інших органів юридичної особи є актами ненормативного характеру (індивідуальними актами), тобто офіційними письмовими документами, що породжують певні правові наслідки, які спрямовані на регулювання господарських відносин і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин [12], [13].

Тож частка у статутному капіталі господарського товариства виступатиме *підтвердженням* інвестицій в таку юридичну особу.

Крім того, частка у статутному капіталі господарського товариства може передаватися як інвестиція, що вкладається в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. Тобто частка набуде правового режиму *об'єкта* інвестиційної діяльності, що узгоджується зі ст. 4 Закону України «Про інвестиційну діяльність», за змістом якої інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект. Тож

результативність інвестицій визначається законом двома факторами: створення прибутку (доходу) та досягнення соціального, екологічного ефекту.

Слід зважати, що інвестором в окресленому випадку може виступати лише учасник господарського товариства, що вкладатиме належну йому частку в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. Тобто інвестором виступатиме обмежено коло суб'єктів, до якого належать винятково учасники юридичної особи.

Висновки. Частка у статутному капіталі господарського товариства виступає самостійним оборотоздатним об'єктом цивільних прав майнового характеру. Такий об'єкт, зважаючи на його властивості, може активно залучатися до інвестиційної діяльності. При цьому частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства характеризується подвійною правовою природою у досліджуваній сфері.

Так, суб'єкт цивільних правовідносин може інвестувати в господарське товариство як юридичну особу, на підтвердження чого інвестору передається частка у статутному (складеному) капіталі товариства. Тобто частка виступатиме підтвердженням інвестування в юридичну особу, а особа одночасно набуде правового статусу інвестора та учасника товариства.

Крім того, частка у статутному (складеному) капіталі господарського товариства може передаватися як інвестиція, що вкладається в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності. У такому разі частка у статутному (складеному) капіталі матиме правовий режим об'єкта інвестиційної діяльності, а інвестором може бути лише учасник цього господарського товариства.

Список літератури:

1. Рим Т. Я. Цивільно-правові засади регулювання інвестиційних відносин у будівництві : монографія. Львів : Галич-Прес, 2020. 388 с.
2. Гордієнко А. В. Особливості правовідносин інвестування в об'єкти нежитлового будівництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2017. № 29. Т. 2. С. 8–11.
3. Данилюк Т. І. Сфера послуг як об'єкт інвестиційної діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 17. С. 10–12.
4. Суц О. П. Цивільні правовідносини з корпоративного інвестування : монографія. Харків : Право, 2017. 200 с.
5. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
6. Ханієва Ф. М. Правочини з внесення вкладів до господарського товариства : монографія. Харків : Екус, 2021. 248 с.
7. Майданик Р. А. Розвиток приватного права : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.
8. Шимон С. І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 664 с.
9. Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : Екус, 2021. 248 с.

10. Корпоративні спори : комент. суд. практики / І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Н. Ю. Філатова та ін. ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2018. 288 с.

11. Постанова Верховного Суду від 09 лютого 2021 р., судова справа № 856/9/20-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94873316> (дата звернення: 20.09.2023).

12. Постанова Верховного Суду від 02 травня 2018 р., судова справа № 910/807/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73840213> (дата звернення: 20.09.2023).

13. Постанова Верховного Суду від 16 жовтня 2018 р., судова справа № 920/1101/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77247869> (дата звернення: 20.09.2023).

Kukhariev O.Ye. LEGAL REGIME OF A SHARE IN THE CHARTER (POOLED) CAPITAL OF A COMPANY IN THE SPHERE OF INVESTMENT ACTIVITY

The article is focused on clarifying the legal regime of a share in the charter (pooled) capital of a company in the sphere of investment activity. It has been emphasized that a share in the charter (pooled) capital is an independent freely transferable object of civil rights of a property nature. Such an object, given its properties, is actively involved into investment activity.

The author has distinguished the concepts of “right to a share” and “right from a share”, which are not identical by their content. The object of the right to a share is a share in the charter (pooled) capital of a company. Relationships arising in regard to the right to a share are not corporate in nature. Corporate relations are those related to exercising corporate rights to participate in the management of a business entity, in particular: to participate in the management of a company; to receive information about the economic activity of a company; to participate in the distribution of the company’s profits; to receive a part of the company’s property or its value in case of its liquidation, remaining after settlements with creditors.

The dual character of the legal regime of a share in the sphere of investment activity has been substantiated.

First of all, a subject of civil legal relations can invest into a company as a legal entity. To confirm it the investor is provided with a share of the company’s charter (pooled) capital. That is, a share will serve as confirmation of investment into a legal entity. The legal consequence of this type of investment is the formation or increase of the charter (pooled) capital of a company; and the investor will simultaneously acquire the legal status of a member in such a company. Thus, the investor by investing into a company intends to become its new member and to acquire corporate rights or to increase own share.

Secondly, a share in the charter (pooled) capital can be transferred as an investment, which is invested into objects of entrepreneurial and other types of activity. In this case, a share in the charter capital will have the legal regime of an investment activity object. At the same time, only a member of a company can act as an investor in the specified case, who will invest own share into objects of entrepreneurial and other types of activity. Thus, a limited range of subjects will act as an investor, and which exclusively includes members of a legal entity.

Key words: *charter capital, investments, subjects, objects, investment activity, investment fund, legal regime.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 338.245:346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/06>

Петруненко Я.В.

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

ІНВЕСТУВАННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ СЕКТОР ЯК ЗАСІБ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ

Статтю присвячено дослідженню правових засад інвестування у сільськогосподарський сектор як засобу ефективного використання державних коштів в Україні. Визначено поняття та значення здійснення державного інвестування у сільськогосподарський сектор. Обґрунтовано, що державна підтримка інвестування у галузь сільського господарства за своєю суттю є господарсько-правовим засобом забезпечення ефективного використання державних коштів. Доведено, що інвестування у сільське господарство сприяє не тільки підвищенню потенціалу агропромислового комплексу України, але й також має важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки як в Україні, так і в світі.

Здійснено статистичний аналіз обсягів інвестування до сільськогосподарського сектору за період упродовж 2020–2022 років та зроблено висновок про вплив збройної агресії РФ на стан справ у цій сфері. Проведено огляд правового регулювання у сфері залучення інвестицій до сільськогосподарського сектору; визначено особливості державної підтримки інвестування у галузь сільського господарства. Визначено форми інвестування у сільськогосподарську діяльність.

Автором аргументовано висновок про високу привабливість сільського господарства як об'єкту для державних та приватних інвестицій в Україні у близькій перспективі. Визначено умови підвищення ефективності інвестування у сектор сільського господарства в Україні та способи їх забезпечення.

На підставі проведеного науково-правового аналізу доведено, що найбільш перспективними та важливими для держави напрямками інвестування у сферу сільського господарства є фінансування заходів, спрямованих на покращення родючості ґрунтів, модернізацію сільськогосподарського обладнання та устаткування, запровадження інноваційних технологій у цю сферу, екологізацію виробництва та переробки. Обґрунтовано, що показниками ефективного використання державних коштів у сфері інвестування до сектору сільського господарства є зростання реального внутрішнього валового продукту, притік іноземних та національних інвестицій у сільське господарство, покращення загального інвестиційного клімату у державі.

Ключові слова: державні інвестиції, бюджетні кошти, сільськогосподарський сектор, договір контракції.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Господарського кодексу України [1], одним із основних напрямів економічної політики держави є інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засо-

бів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузєвої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним.

Водночас, бюджетна політика, яка також є обов'язковою складовою державної економічної

політики, спрямована, зокрема, на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку [1].

Таким чином, сублімація бюджетної та інвестиційної державної політики створює передумови для ефективного використання державних коштів у процесі інвестування у сферу сільського господарства. Водночас, для досягнення такої ефективності важливо створити також необхідні правові, економічні та організаційні умови, а тому вивчення цих питань є актуальним напрямком дослідження сучасної науки господарського права.

Стан дослідження. Окремі питання реалізації державної інвестиційної політики у сфері сільськогосподарської діяльності досліджували такі науковці як П.І. Віблій, С.В. Козловський, М.О. Кремінь, І.І. Лащик, Ю.М. Лучечко, С.І. Мельник, Г.Є. Павлова, Л.М. Письмаченко, І.В. Свиноус, Є.М. Стариченко, Г.В. Трофімова, І.В. Фурман, І.В. Хаджинов та інші. Деякі аспекти інвестування у сільськогосподарський сектор розглядалися й автором цієї статті [2; 3]. Водночас, у контексті сучасних економіко-правових процесів виникає необхідність в актуалізації дослідження окремих питань державного інвестування у сільськогосподарський сектор як засобу ефективного використання державних коштів в Україні.

Метою представленої наукової статті є дослідження правових засад інвестування у сільськогосподарський сектор як засобу ефективного використання державних коштів в Україні. Для реалізації цієї мети у статті виконано наступні завдання: 1) визначено поняття та значення здійснення державного інвестування у сільськогосподарський сектор; 2) охарактеризовано правові засади державної підтримки інвестування у галузь сільського господарства; 3) проведено статистичний аналіз обсягів інвестування до сільськогосподарського сектору за 2020–2022 роки; 4) окреслено перспективи для держави напрями інвестування у сферу сільського господарства; 5) з'ясовано показники ефективного використання державних коштів у сфері інвестування до сектору сільського господарства.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство завжди відігравало важливу роль в економіці України, складаючи значну частку валового внутрішнього доходу. Окрім того, цей сектор економіки відповідає на продовольчу безпеку.

Так, за різними показниками, у 2021 р. Україна посідала перше місце у світі з експорту соняшни-

кової олії (5,3 млрд.дол. США) та соняшникового шроту (1,1 млрд.дол. США), друге – з експорту ріпаку (1 млрд.дол. США) та проса (29 млн.дол. США), четверте – з експорту кукурудзи (4,9 млрд. дол. США) та ячменю (0,88 млрд.дол. США) [4, с. 232].

Отже, не викликає сумнівів той факт, що сільське господарство завжди було і залишається перспективним напрямом економічного розвитку держави та привабливою сферою для інвестування. Проте, у вітчизняній галузі сільського господарства існує чимало проблем, на вирішення яких і мають бути спрямовані, головним чином, державні інвестиції.

Як зазначає з цього приводу Ю.М. Лучечко, трансформація аграрної сфери в базовий елемент національної економіки поглибила проблему удосконалення інституціонального середовища інвестування оновлення та реконструкції активної частини основного капіталу, в першу чергу переробно-харчових виробництв, що вимагає розроблення нової моделі стимулювання залучення інвестицій [5, с. 34].

Таким чином, на думку науковця, державне стимулювання має бути спрямоване, у першу чергу, на привертання приватних інвестицій на оновлення основних фондів підприємств переробної промисловості, оскільки у цій сфері існує найбільша потреба в оновленні обладнання та інших технологій.

Проте, слід враховувати, що сільське господарство, як справедливо звертають увагу деякі науковці, не є незалежним від інших пріоритетних галузей економіки, а також від напрямів наукових досліджень. Наприклад, в аграрному секторі можуть мати застосування технології, такі як розробка систем введення ліків для тварин, біосенсори для контролю стану тварин, рослин і безпеки продукції для споживачів. Інвестиції в молекулярну біологію як пріоритетну галузь можуть також передбачати застосування у сільському господарстві, серед яких, наприклад, продовження розробки генетично модифікованих рослин для зниження рівнів використання пестицидів і покращення здоров'я споживачів, системи моніторингу якості харчових продуктів, нові методи підвищення споживчої корисності сільськогосподарської продукції [6, с. 29].

Подібну точку зору висловили П.І. Віблій, І.І. Лащик та М.О. Кремінь. Науковці, роблячи висновок про високу привабливість аграрного сектору як об'єкту для інвестицій, звертають увагу, що незважаючи на те, що показники випуску

продукції та капітальних інвестицій у сільське господарство України мають позитивну тенденцію до зростання, у цій сфері існують і певні негативні моменти, а саме, матеріально-технічна база, яка потребує значного оновлення [7].

У Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р, визначено такі пріоритетні сфери розвитку сільського господарства: створення нових потужностей з виробництва та глибокої переробки сільськогосподарської продукції та модернізації існуючих, зокрема у сфері виробництва органічної продукції, садівництва, тваринництва, виноградарства, продукції дитячого харчування тощо; розвиток біржового ринку, запровадження фінансових та інших інструментів на ринку сільськогосподарської продукції тощо [8].

Однак, науковці висловлюють думку про те, що державна підтримка у вигляді субсидій та податкових пільг малим сільськогосподарським підприємствам сповільнює природний ринковий процес укрупнення сільськогосподарського виробництва, а тому держава має сприяти переходу сільськогосподарських угідь від малих господарств до великих холдингів. Емпіричні дослідження показали, що такий підхід підвищить ефективність використання земельних ресурсів та збільшить обсяги сільгоспвиробництва [9, с. 5].

Проте, такий підхід не узгоджується з вітчизняною державною політикою і на поточному етапі економічного розвитку України не відповідає завданням та пріоритетам підвищення ефективності сільськогосподарського товарного виробництва.

Слід також зазначити, що інвестиційна політика держави, зокрема, виходячи з положень Закону України «Про інвестиційну діяльність» [10], ґрунтується на принципах, за якими пріоритетною сферою реалізації інвестицій, у тому числі державних, є інноваційна діяльність.

Законом України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [11] визначено, що з метою, зокрема, поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки, в Україні здійснюється дорадча діяльність, яка може проводитися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також коштів суб'єктів господарювання.

Принагідно необхідно вказати, що у листопаді 2021 р. відбулася третя панельна дискусія Всеукраїнського круглого столу «Від теорії до

практики в управлінні та врядуванні», на якій обговорювались пріоритетні напрями розвитку дорадництва в аграрній сфері. Учасники вказали, що наразі відбувається цифровізація в дорадництві, навчаються дорадники і фермери, створюються банки даних для швидкого реагування на інноваційні зміни; за підтримки проекту USAID створюється платформа кращих агропрактик, цифрова карта ферм тощо [12].

Важливо також, що у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179, заплановано проведення заходів, спрямованих на забезпечення проведення стимулюючої та дорадчої аграрної політики, подальшого удосконалення та розширення мережі сільськогосподарських дорадчих служб [13].

Отже, інвестування у сферу дорадчої діяльності, інноваційні технології, у тому числі цифровізацію агропромислового сектору, мають стати одними з пріоритетних напрямів державної інвестиційної діяльності.

Крім того, деякі науковці справедливо звертають увагу на незадовільну ситуацію з родючістю ґрунтів, оскільки відсутність економічних стимулів до підвищення родючості сільськогосподарських угідь слугує своєрідною перешкодою здійснення капітальних вкладень у підвищення родючості ґрунтів всіма категоріями сільськогосподарських підприємств, як у цілому, так і з розрахунку на одного суб'єкта господарювання [14, с. 17]. Потребують також фінансування заходи, спрямовані на попередження виснаження, ерозії ґрунтів тощо.

Очевидно, що державне інвестування в сільськогосподарський сектор не обмежується здійсненням виключно прямих капіталовкладень, але також включає різні форми державного стимулювання у сфері залучення іноземних та приватних національних інвестицій у цей сектор.

У науковій літературі лунає точка зору (і вона заслуговує на підтримку) про те, що при розробленні механізмів стимулювання залучення інвестицій, зокрема капітальних вкладень в різні фази агропродуктових ланцюгів, варто враховувати трансформацію зовнішніх умов розвитку як сільського господарства, так і харчової промисловості, тому що укладання Україною Угоди з Європейським Союзом про асоціацію та зону вільної торгівлі потребує упорядкування вітчизняних та європейських регламентів якості та безпечності сільськогосподарської та харчової продукції,

що однозначно визначатиме в короткостроковій та середньостроковій перспективі інвестиційні потоки в переробний сегмент національного агропромислового комплексу [5, с. 36].

Вкрай негативні наслідки для розвитку агропромислового комплексу зокрема та вітчизняної економіки в цілому мала пряма військова агресія зі сторони рф. Стосовно оцінки наслідків варварського втручання в роботу агропромислового комплексу України російських окупаційних нелюдів, експертне середовище вказує, що пряма шкода, якої було завдано вітчизняній сільськогосподарській інфраструктурі та її активам, перевищує 6 млрд. дол. США. Повномасштабне вторгнення рф в Україну також потягнуло за собою додаткові економічні втрати галузі від війни, які лише у 2022 р. склали близько 22 млрд. дол. США, а зниження доходів сільського господарства та суміжних секторів – від 10 до 30%. До слова, за підсумками 2021 р. частка агропромислового комплексу становила 10,6% національного ВВП. Також Центр досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України щодо непрямих втрат від війни в сільському господарстві України вказує, що цей показник через зменшення виробництва, блокаду портів та подорожчання виробничих чинників оцінюється у 23,3 млрд. дол. США. У свою чергу, відповідно до прогнозів Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», цьогорічне виробництво зернових і зернобобових культур може знизитися до 30% порівняно з 2021 р., виробництво пшениці зменшиться на 34%, ячменю – на 45%, кукурудзи – на 2%, скорочення виробництва технічних та інших сільськогосподарських культур – до 30%, соняшнику – до 34% [15].

Відповідно, ці прогнози та реальні тенденції мають бути враховані при формуванні повоєнної державної інвестиційної політики у сектор сільського господарства. Зокрема, на нашу думку, з метою економії коштів державного бюджету (яких і без того недостатньо), доцільно у перший час застосовувати не прямі інвестиції, а саме державні стимули, які, однак, також потребують певної модифікації.

Зокрема, Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [16] передбачено, що державна підтримка інвестиційних проектів із значними інвестиціями може надаватися інвестору із значними інвестиціями у таких фор-

мах: 1) звільнення від сплати окремих податків та зборів відповідно до Податкового кодексу України; 2) звільнення від оподаткування ввізним митом нового устаткування (обладнання) та комплектуючих виробів до нього, що ввозяться виключно для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями на виконання спеціального інвестиційного договору, відповідно до Митного кодексу України; 3) забезпечення переважного права землекористування земельною ділянкою державної або комунальної власності для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями – надання земельної ділянки державної або комунальної власності у користування (оренду) для реалізації інвестиційного проекту; 4) забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями тощо.

З метою стимулювання інвестиційної діяльності у сектор сільського господарства, а також надання державної допомоги сільськогосподарським виробникам в Україні утворено Державний аграрний реєстр.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» передбачає, що Державний аграрний реєстр ведеться за рахунок коштів державного бюджету з метою комплексного інтегрування відомостей про виробників сільськогосподарської продукції, їхні майнові, земельні, екологічні, трудові, фінансово-кредитні та інші права і характеристики [17]. На наш погляд, поряд з цим реєстром у повоєнний період доцільно створити реєстр господарств, які постраждали внаслідок військових дій, здійснити оцінку понесених втрат.

Говорячи про фактичні показники залучених державних та приватних інвестицій у 2021 р. (*прим.* – для порівняння, візьмемо довоєнний період), слід вказати, що відповідно до Звіту щодо отримувачів державної підтримки в галузі агропромислового комплексу у 2021 р. обсяг державної допомоги у різних формах склав 4,7 млрд. грн. [18]. При цьому, за підсумками січня-грудня 2021 р. капітальні інвестиції в сільське, лісове та рибне господарства склали 49,1 млрд. грн., що на 24,9% вище проти показника 2020 р. [19]. Водночас, співвідношення між капітальними інвестиціями у сільське господарство і харчову промисловість у 2021 р. склало 2,26 грн./грн., і це, за словами експертів Національної академії

аграрних наук України, вказує на інвестиційну пріоритетність землеробства; сприятлива для сільського господарства фаза інвестиційного циклу Саймона Кузнеца триватиме до 2024–2025 років і саме до цього часу триматиметься підвищений попит на продукцію сільського господарства, який і зумовлюватиме його інвестиційну пріоритетність [20]. Проте, представляється очевидним, що воєнні дії на території України призводитимуть лише до скорочення обсягу залучення капітальних інвестицій у сільське господарство, який за прогнозом науковців Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», у 2022 р. за реалістичним варіантом сценарію мав би становити 72 млрд.грн.

Разом з тим, проблеми з експортом сільськогосподарської продукції, що виникли у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні, засвідчили передову роль нашої держави у забезпеченні продовольчої безпеки у всьому світі та вказали на привабливість цього сектору вітчизняної економіки для залучення іноземних інвестицій.

Враховуючи зазначені тенденції, необхідно погодитись з позицією Л.О. Кустрич і взяти до уваги те, що для організації залучення та освоєння інвестиційних ресурсів потрібно застосувати методи регулювання, що спрямовані на підвищення ефективності інвестиційної діяльності. Для держави це сприятиме забезпеченню сталого економічного зростання, підвищенню добробуту та рівня життя населення за рахунок модернізації економіки і, відповідно, розширенню інвестиційної діяльності, здійсненню ефективного перетворення економічної системи країни з метою підвищення результативності та гнучкості її інститутів, захисту національних інтересів у зовнішньоекономічних відносинах [21, с. 38].

Отже, як видно, навіть у непростих сучасних кризових умовах державні інвестиції у сектор сільського господарства залишаються важливим та дієвим господарсько-правовим засобом забезпечення ефективного використання державних коштів.

Власне, пояснюється це тим, що з одного боку, такі інвестиції здатні забезпечити підтримку вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, а з іншого – задовольнити потреби держави у відповідній продукції належної якості й безпечності за оптимальними цінами [5, с. 98].

Разом з тим, ефективність використання державних коштів шляхом здійснення інвестування

у сектор сільського господарства забезпечується за дотримання певних умов.

Зокрема, необхідно погодитися з тим, що найефективнішим методом фінансування є залучення іноземних та вітчизняних інвестицій, що можуть бути спрямовані на розширення виробництва, заміну застарілого обладнання та устаткування, автоматизацію фермерських робіт, проведення навчання персоналу та переймання досвіду зарубіжних професіоналів [4, с. 233]. Разом з тим, не слід забувати про необхідність повоєнного відновлення економіки України, і в цьому контексті потребують опрацювання пропозиції стосовно встановлення обмежень використання земель, що постраждали внаслідок бойових дій, та запровадження стимулювання раціонального використання цих земель, інвестицій та рекультивації; визначення складу земель, що потребують відновлення внаслідок воєнних дій та порядку проведення робіт з їх відновлення; визначення порядку відшкодування шкоди та збитків, завданих земельному фонду внаслідок воєнних дій та ін., що запропоновані Національною радою з відновлення України від наслідків війни в рамках «Нової аграрної політики» [22] та потребують якнайшвидшого нормативно-правового забезпечення.

При цьому, слід підтримати С.Є. Ткаченко, яка вважає, що ефективною запроваджувана в країні інвестиційна діяльність в аграрному секторі може стати лише завдяки наступним чинникам: послідовній децентралізації інвестиційного процесу; збільшенню частки власних коштів підприємств у загальному обсязі капітальних вкладень; підвищенню ролі амортизаційних відрахувань як одного з джерел фінансування інвестицій; охопленню інноваційним процесом всього технологічного ланцюга аграрного сектору з необхідністю ведення єдиної бази даних; посиленню державного контролю над цільовим витрачанням коштів державного бюджету, вкладених у інвестиції; розширенню практики страхування і гарантування інвестиційних проектів; обліку сезонних факторів та регіональних особливостей ведення сільського господарства тощо [23, с. 4].

Висновки. Проведене у представленій науковій статті дослідження у підсумку показує, що навіть у непростих сучасних кризових умовах державні інвестиції у сектор сільського господарства залишаються важливим та дієвим господарсько-правовим засобом забезпечення ефективного використання державних коштів; значення державного інвестування у сектор сільського

господарства в забезпеченні ефективного використання державних коштів полягає у тому, що капіталовкладення у цей сектор сприяють модернізації виробничих потужностей, удосконаленню виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, підвищенню родючості ґрунтів, покращенню стандартів якості такої продукції та ін., що у кінцевому підсумку призводить до зростання частки сільськогосподарської продукції у ВВП держави, підвищенню експорту сільгосппродукції та економічного добробуту населення в цілому.

Пріоритетними завданнями інвестування у сільськогосподарський сектор є: привернення

приватних інвестицій на оновлення основних фондів підприємств переробної промисловості, розвиток дорадчої діяльності, інноваційні технології, цифровізацію агропромислового комплексу тощо. При цьому, умовами ефективності здійснення державних інвестицій у сектор сільського господарства є: посилення контролю за витрачанням державних коштів та використання пільг в агропромисловому комплексі, встановлення акценту на непрямим формам інвестування, зокрема з метою економії коштів державного бюджету, децентралізації інвестиційної політики тощо.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Петруненко Я.В. Особливості контрактації сільськогосподарської продукції та її роль і значення в забезпеченні ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 94–99.
3. Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2019. 416 с.
4. Ковтонюк Ю.С., Хаджинов І.В. Дослідження інвестиційного клімату АПК України. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. Т. 2. № 13. С. 231–235.
5. Лучечко Ю.М. Стимулювання інвестиційної діяльності у сфері переробки сільськогосподарської сировини. Дис. ... доктора філософії: 051 Економіка. Луцьк. 2021. 227 с.
6. Пісьмаченко Л.М., Павлова Г.Є., Юрченко С.В. Інвестиції у галузі сільського господарства як шлях до демократичного економічного зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 27–30. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/316/1/6.pdf>
7. Віблій П.І., Лащик І.І., Кремень М.О. Інвестиції в сільськогосподарський сектор: стан та перспективи. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2019/40.pdf
8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p#Text>
9. Lysa O., Oleksenko R., Azhazha M., Venger O., Sergiienko T. State regulation of investment in agriculture. *Earth and Environmental Science: IOP Conference Series*. 2021. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/949/1/012009/pdf>
10. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
11. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 червня 2004 р. № 1807-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>
12. Пріоритетні напрями розвитку дорадництва в аграрній сфері – третя панельна дискусія Всеукраїнського круглого столу «Від теорії до практики в управлінні та врядуванні». Національний університет біоресурсів і природокористування України. 2021. URL: <https://nubip.edu.ua/node/101786>
13. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. *Урядовий портал*: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
14. Мельник С.І., Свиноус І.В., Фурман І.В., Трофімова Г.В., Стариченко Є.М. Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств в умовах трансформаційних процесів. *Економіка та держава*. 2021. № 11. С. 14–19.
15. Громов О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silske-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet>
16. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17 грудня 2020 р. № 1116-IX. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>

17. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
18. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/zvit-shchodo-otrimuvachiv-derzhavnoyi-pidtrimki-v-galuzi-apk>
19. Лиса А. Капітальні інвестиції в АПК збільшилися на 25%. URL: <https://landlord.ua/news/kapitalni-investytsii-v-apk-zbilshylis-na-25-statystyka>
20. Накопичений у 2021 році інвестиційний потенціал сільського господарства України під загрозою. Національна академія аграрних наук України. URL: http://naas.gov.ua/newsukraine/?ELEMENT_ID=7556
21. Кустрич Л.О. Особливості залучення інвестицій у сільське господарство: сучасний стан і тенденції розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24/2017. С. 37–42.
22. Нова аграрна політика: матеріали робочої групи. Проект Плану відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>
23. Ткаченко С.Є. Аналіз інвестиційної діяльності в аграрному секторі України, визначення факторів та шляхів її активізації. *Економіка і суспільство*. 2021. Вип. 23. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/138/133>

Petrunenko Ya.V. INVESTMENT IN THE AGRICULTURAL SECTOR AS MEANS OF EFFICIENT USE OF PUBLIC FUNDS

The article is devoted to the study of the legal framework for investment in the agricultural sector as a means of efficient use of public funds in Ukraine. The author defines the concept and importance of public investment in the agricultural sector. It is substantiated that state support for investment in the agricultural sector is inherently an economic and legal means of ensuring efficient use of public funds. It is proved that investment in agriculture contributes not only to increasing the potential of the agro-industrial complex of Ukraine, but is also important for ensuring food security both in Ukraine and in the world.

A statistical analysis of the volume of investments in the agricultural sector for the period of 2020–2022 is carried out and a conclusion is made about the impact of the armed aggression of the Russian Federation on the state of affairs in this area. A review of the legal regulation in the field of attracting investment in the agricultural sector is carried out; the peculiarities of state support for investment in the agricultural sector are identified. The forms of investment in agricultural activities are defined.

The author makes a reasoned conclusion about the high attractiveness of agriculture as an object for public and private investment in Ukraine in the near future. The author identifies the conditions for increasing the efficiency of investment in the agricultural sector in Ukraine and the ways to ensure them.

Based on the scientific and legal analysis, the author proves that the most promising and important areas of investment in agriculture for the state are financing of measures aimed at improving soil fertility, modernization of agricultural machinery and equipment, introduction of innovative technologies in this area, and greening of production and processing. It is substantiated that the indicators of efficient use of public funds in the field of investment in the agricultural sector are the growth of real gross domestic product, the inflow of foreign and domestic investment in agriculture, and the improvement of the overall investment climate in the state.

Key words: state investments, public funds, agricultural sector, contracting agreement.

Сошников А.О.

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»

МІЖНАРОДНІ СПОНСОРИ ВІЙНИ ТА ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ: ВІД КОНКРЕТНОГО КЕЙСУ ДО СИСТЕМНИХ РІШЕНЬ

Стаття присвячена вивченню впливу віднесення окремих компаній до категорії «міжнародні спонсори війни» на здійснення процедур публічних закупівель.

Вивчено позиції Національного агентства з запобігання корупції, Міністерства економіки України, Антимонопольного комітету України щодо можливості здійснення закупівель за публічні кошти, товарів, які були вироблені міжнародним спонсором війни.

Проаналізовано Рішення Комісії Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель №13037-р/пк-пз від 18 серпня 2023 року.

Аргументовано, що дохід компаній, визнаних міжнародними спонсорами війни, за рахунок публічних коштів є неприпустимим. В умовах збройної агресії росії, держава повинна розробити дієві запобіжники не допуску компаній, проти яких хоч і не застосовані санкційні обмеження, але вони визнані міжнародними спонсорами війни

Визнання компанії міжнародним спонсором війни не є частиною санаційної політики. Практику віднесення до «міжнародних спонсорів війни» можна розглядати додатковим інструментом «м'якого покарання» за діяльність, а іноді бездіяльність міжнародної компанії, що дозволяє посилити вже діючу санкційну політику.

Українське законодавство не містить будь-яких обмежень щодо закупівлі продукції виробленої міжнародним спонсором війни. Доцільно законодавчо унормувати дане питання, через розширення підстав для відхилення тендерної пропозиції учасника процедури закупівлі.

Принципи публічних закупівель – є основою системи публічних закупівель, замовники повинні користуватися ними у практичній діяльності, але замовник не може не враховувати національні інтереси.

Враховуючи російсько-українську війну та наслідки російського повномасштабного вторгнення, необхідно визнати за замовниками право самостійно встановлювати додаткові вимоги, які можуть захистити національні інтереси та не спровокувати обмеження конкуренції (якщо відповідні правовідносини повноцінно не врегульовані на законодавчому рівні).

Ключові слова: закупівля, ланцюги поставок, відповідальний бізнес, міжнародні спонсори війни, публічні закупівлі, санкційна політика, соціальна справедливість, державне регулювання, публічні інтереси, приватні інтереси.

Постановка проблеми. Збройна агресія росії проти України вплинула на різні сфери суспільних відносин, зокрема і на ринок публічних закупівель. Держава намагається адаптувати свою систему публічних закупівель до цих викликів. Так, вже досить тривалий час окремим компаніями, до яких запроваджений санкційний режим заборонено брати участь у процедурах закупівель.

Останнім часом в інформаційному полі почало використовуватися нова категорія «міжнародні спонсори війни». Здебільшого замовники і учасники процедур закупівель не мають чіткого уявлення щодо наслідків віднесення компаній до зазначеної категорії при проведенні процедур закупівель. А після Рішення Комісії

Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель №13037-р/пк-пз від 18 серпня 2023 року, в якому орган оскарження визнав за замовником право встановлювати вимогу щодо неможливості поставки товарів, виробник чи володілець відповідної торгової марки, визнаний міжнародним спонсором війни, позиція представників замовників та учасників закупівель розділилась на тих хто підтримує, і тих хто не погоджується з цим рішенням. Вже найближчим часом все більше учасників закупівельного процесу та замовників почнуть відчувати наслідки визнання компаній міжнародними спонсорами війни, в тому

числі і через несприйняття суспільством закупівель таких товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблематики публічних закупівель, зокрема і в умовах воєнного стану присвячувались дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців: В. Малолітневої, В. Русіна, М. Галушака, О. Галушака, Т. Кужди, А. Шушпана, Є. Кильницької, С. Глухової В., Т. Колодяжної та інших. Участь у процедурах закупівель офіційних представників міжнародних компаній, визнаних міжнародними спонсорами війни чи закупівля товарів, вироблених міжнародними спонсорами війни у науковій літературі не розглядалось. Це зумовлено досить не тривалою практикою віднесення тих чи інших компаній до зазначеної категорії.

Мета статті – розглянути вплив віднесення окремих компаній до категорії «міжнародні спонсори війни» на здійснення процедур публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Національне агентство з запобігання корупції (далі – НАЗК) було розроблено та розміщено для публічного перегляду перелік міжнародних спонсорів війни. Необхідно підкреслити, що підстави для внесення міжнародних компаній до цього переліку нормативно не закріплено, як і ведення відповідного переліку прямо не передбачено актами законодавства. Однак, НАЗК проголошуються наступні умовні критерії, якими він і керується при віднесенні компаній до міжнародних спонсорів війни:

- іноземне (окрім російської федерації) походження компанії;
- здійснення бізнесу на міжнародному рівні (як правило – це можуть бути відомі бренди), присутність на ринках декількох держав;
- надання непрямої підтримки окупаційним військам росії (зокрема, через поповнення податками федерального чи місцевого бюджету, постачання важливих товарів (на які ще не поширюються санкційні обмеження), сприяння російській пропаганді (наприклад, ЗМІ чи конкретним представникам російської пропаганди), мобілізаційній кампанії).

Додатковими (необов'язковими) підставами віднесення до категорії міжнародних спонсорів війни може бути:

- а) відсутність офіційних публічних заяв про вихід з російського ринку та/або навпаки наявність заяви з обґрунтуванням рішення залишатися в росії;
- б) наявність ознак збільшення присутності в росії (наприклад, збільшення виробничих

потужностей, збільшення кількості відповідної продукції, поширення торгівельної мережі тощо) чи та/або зростання прибутку від початку повномасштабного вторгнення, що може бути зумовлено послаблення конкурентної складової, внаслідок виходу інших компаній з ринку, збільшення інвестицій тощо) [1].

Також на спеціальній сторінці НАЗК «Війна і Санкції» (<https://sanctions.nazk.gov.ua/boycott/>) зазначено, що визнання міжнародним спонсором війни не має юридичних наслідків, а призначено тільки для репутаційної оцінки [1]. Тому згадане рішення АМКУ викликало широкий резонанс серед представників замовників; бізнесу, який вже бере участь або потенційно може взяти участь у процедурах публічних закупівель в подальшому; експертів, що також досить активно висвітлювалось в ЗМІ [2;3;4] щодо відмови замовника здійснювати закупівлю товарів, виробником, яких є компанія віднесена НАЗК до міжнародних спонсорів війни.

Так, наприкінці липня 2023 року Золочівська сільська рада Бориспільського району Київської області (далі – Замовник) вперше передбачила у відповідній тендерній документації з закупівлі «Система відеоспостереження з монтажем та установкою, в рамках заходів з забезпечення громадського порядку та безпеки Золочівської громади» (Код за ДК 021:2015: 32320000-2 Телевізійне й аудіовізуальне обладнання) (далі – Закупівля) [5] заборону поставку товарів, вироблених міжнародним спонсором війни. В Додатку 2 «Інформація про необхідні технічні, якісні та кількісні характеристики предмета закупівлі та технічна специфікація до предмета закупівлі» до тендерної документації в технічних вимогах було відзначено, що Замовник звертає увагу учасників закупівель на перелік міжнародних спонсорів війни, визначених НАЗК та вимагає утриматись від надання пропозицій від виробників, зазначених в переліку.

В тендерній документації з Закупівлі встановлено, що «учасники процедури закупівлі при поданні тендерної пропозиції повинні враховувати норми: Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» від 03.03.2022 № 187; Постанови Кабінету Міністрів України «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 09.04.2022 № 426; Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від

15.04.2014 № 1207-VII; Реєстру міжнародних спонсорів війни визначеними Національною агенцією з питань запобігання корупції, з яким можна ознайомитись за посиланням <https://sanctions.nazk.gov.ua/boycott/>. У випадку неврахування учасником під час подання тендерної пропозиції, зокрема наявної невідповідності учасника чи товару, зазначеним нормативно-правовим актам, тендерна пропозиція такого учасника вважатиметься такою, що не відповідає вимогам, встановленим в тендерній документації відповідно до абзацу першого частини третьої статті 22 Закону, а його тендерна пропозиція підлягатиме відхиленню на підставі абзацу 5 підпункту 2 пункту 44 Особливостей» (авт. – Особливості здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування (далі – Особливості), затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 року № 1178).

ТОВ «Інженіринг-Аналітика» (далі – Скаржник), як учасник даної Закупівлі оскаржив до АМКУ (орган оскарження у сфері публічних закупівель) дану вимогу. Скаржник – є офіційним партнером компанії Hangzhou Hikvision Technology Co., Ltd. – виробник продукції Hikvision, а останній – віднесений НАЗК до міжнародних спонсорів війни. Скаржник зазначає, що Замовником встановлено обмеження для виробників продукції з посиланням на обставини, які не передбачені чинним законодавством України, а саме – відсутність у переліку міжнародних спонсорів війни, визначених НАЗК. Також він вважає дану вимогу замовника незаконною, оскільки правовий статус НАЗК, повноваження, порядок здійснення діяльності тощо встановлено Законом України «Про запобігання корупції». Повноваження НАЗК закріплені у ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції». Стаття 11 Закону України «Про запобігання корупції» не передбачає повноважень у НАЗК щодо ведення реєстру міжнародних спонсорів війни, віднесення виробників чи володільців торгових марок до міжнародних спонсорів війни, критерії такого віднесення, джерел отримання інформації та її перевірки, на підставі якої виробника або володільця торгових марок може бути віднесено до міжнародних спонсорів війни, порядок видалення виробника або володільця торгових марок з реєстру міжнародних спонсорів війни, правові наслідки внесення до реєстру міжнародних спонсорів війни, тощо.

Такого також не передбачено в цілому у будь-якій статті Закону України «Про запобігання корупції» та у будь-якому іншому нормативно-правовому акті. Додатково Скаржник наголошує, що чинне законодавство на сьогоднішній день не містить жодних обмежень, які б стосувалися виробника продукції Hikvision [5].

Рішенням Комісії АМКУ з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель № 13037-р/пк-пз від 18 серпня 2023 року було відмовлено у задоволенні скарги, тим самим орган оскарження зайняв позицію замовника, вимога щодо неможливості поставки товарів, виробником, який є міжнародним спонсором війни не визнана дискримінаційною чи такою, що обмежує конкуренцію.

В мотивувальній частині даного рішення Орган оскарження посилається на інформацію, розміщену на веб-порталі НАЗК. Так, АМКУ стверджує, що роль НАЗК у санкційній політиці передбачена в Дорожній карті індивідуальних санкцій, яка була розроблена Стенфордською міжнародною робочою групою з російських санкцій. В свою чергу, «відповідно до інформації, оприлюдненої на веб-порталі Президента України, затверджено «Дорожню карту індивідуальних санкцій: Рекомендації щодо санкцій проти Російської Федерації», відповідно до розділу «Механізм» ... НАЗК оприлюднює список осіб, які на основі загальнодоступної інформації відповідають критеріям санкцій, і передає їх урядам, які готові ввести ці санкції. У списку НАЗК має вказати осіб, до яких уже застосовано санкції» [5].

Необхідно відзначити, що «Дорожня карта індивідуальних санкцій: Рекомендації щодо санкцій проти Російської Федерації» [6] не містить будь-яких посилань на роль НАЗК, окрім підготовки і передачі списку осіб, на які потенційно можуть бути накладені санкції інших держав.

Посилання АМКУ на участь НАЗК у санкційній політиці є досить сумнівною. Законом України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року від № 1644-VII, яким і було запроваджено окремий інструмент – застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (далі – санкції) напряму не пов'язано з міжнародними спонсорами війни [7]. Так, проектом Закону України «Про засади санкційної політики України» пропонується встановити, що санкційна політика України – це сукупність примусових заходів одностороннього (або колективного) характеру, що спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу, від-

січ збройній агресії проти України, гарантування економічної та інформаційної безпеки, протидію тероризму, захист національних інтересів, дотримання іноземними державами міжнародно-правових зобов'язань у сфері прав людини [8]. Оскільки в даному випадку не йде про будь-який примус з боку НАЗК, що НАЗК також прямо визнає, говорячи тільки про репутаційні ризики для міжнародних компаній входження до переліку міжнародних спонсорів війни.

Вітчизняні дослідники також погоджуються, що частиною санкційної політики є тільки відповідні санкції, що і прямо передбачені Законом України «Про санкції» [9, с. 9, 13, 22; 10].

Оцінюючі вимоги щодо надання окремих документів, що вимагається замовником у тендерній документації, АМКУ в останні роки займає досить непослідовну позицію. Так, наприклад щодо надання у складі тендерної пропозиції копії сертифікату ISO (згідно до діючого законодавства дана сертифікація є не обов'язковою). В окремих рішеннях Комісії АМКУ з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель вказується, що замовник правомірно може його вимагати, в інших зазначається, що дана вимога порушує права учасників процедур закупівель та АМКУ зобов'язує внести відповідні зміни до тендерної документації [11]. Діаметрально протилежні позиції органу оскарження заважає сформулювати усталену практику, як у замовників, так і представників учасників закупівель.

Відповідно до частини 4 статті 22 Закону України «Про публічні закупівлі» тендерна документація не повинна містити вимог, що обмежують конкуренцію та призводять до дискримінації учасників. Можна стверджувати, про часткове обмеження реалізації принципу здійснення публічних закупівель «об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі» (ст. 5 Закону України «Про публічні закупівлі») в діях даного Замовника. Досить умовно можна казати про неупереджене ставлення представників замовника до учасника процедури закупівлі, що пропонує товари компанії, яка продовжує розбудовувати бізнес на території росії та постачає обладнання подвійного призначення, яке може використовуватися у військових цілях (наприклад, на території російської федерації у вільному доступі продаються дрони, тепловізори, камери спостереження Hikvision, які можуть бути використані на безпілотні літальні апарати (БПЛА), протидронні рушніці та інше). Вже не кажучи про сплату значних податкових зобов'язань

до федерального чи місцевого бюджетів росії. Так, наприклад, виторг офіційного представництва Hikvision у російській федерації з початком повномасштабної війни у 2022 році зріс на 42%. Чистий прибуток збільшився на 1526%. Штат компанії був розширений вдвічі [12].

Необхідно відзначити, що НАЗК досить позитивно оцінило відповідне рішення органу оскарження. Аргументуючи відповідну позицію керівник НАЗК підкреслив, що «продукція доброчесного бізнесу, який не співпрацює з державою-агресоркою, має бути у пріоритеті в державних закупівлях. Держава не може дозволити собі здійснювати закупівлі товарів компаній, які сплачують значні податки до бюджету рф. Це посилює її спроможність продовжувати військову агресію. Рішення АМКУ допоможе замовникам, які здійснюють закупівлі через систему Prozorro, долучитися до бойкоту «спонсорів війни» [13]. Також НАЗК додатково звернулось до інших замовників, зокрема, державних підприємства, органів державної влади та місцевого самоврядування, робити більш свідомий вибір та відмовитись від подальшої закупівлі товарів компаній, які фінансують війну проти України, сплачуючи значні податки до бюджету рф [13].

Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад визначає Закон України «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року № 922-VIII [14]. А вже Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» 16 серпня 2022 року № 2526-IX було доповнено пунктом 3⁷ розділ X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про публічні закупівлі», що на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування особливості здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених цим Законом, визначаються Кабінетом Міністрів України із забезпеченням захищеності таких замовників від воєнних загроз [15] (авт. – ініціатива особливого законодавчого регулювання публічних закупівель в воєнний час на рівні акту Уряду України належить науковцям Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України).

Особливості передбачають, що тендерна документація повинна містити, крім іншого, і підстави для відмови в участі у відкритих торгах, які передбачені даними Особливостями. Так, пунктом 47 Особливостей встановлено, що Замовник зобов'язаний відхилити тендерну пропозицію учасника процедури закупівлі в разі, коли: є незаперечні докази змови; учасник чи його посадова особа вчинили корупційні правопорушення; до учасника процедури закупівлі, його посадову особу чи бенефіціарного власника застосовані санкції у вигляді заборони на здійснення нею публічних закупівель товарів, робіт і послуг згідно із Законом України «Про санкції» та з інших причин [16]. Дане положення не містить згадки про міжнародних спонсорів війни.

НАЗК у своєму листі № 08-06/17460-23 від 04 серпня 2023 року підкреслює, що включення міжнародних компаній до розділу «Міжнародні спонсори війни» є іміджевим інструментом, що призводить до посилення на них тиску в інформаційному просторі та переоцінки їх діяльності суспільством та бізнесовим співтовариством. Зазначений інструментарій незважаючи на те, що не являє собою прямих правових заборон, є дієвим засобом щодо бойкоту продукції відповідних компаній в країнах із розвиненим громадянським суспільством [17]. В свою чергу, хоч і здебільшого цей механізм запроваджувався для зовнішньої аудиторії, наразі він може активно бути використаним і в самій Україні, зокрема, і під час здійснення процедур публічних закупівель.

Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки), як уповноважений орган у сфері публічних закупівель, у своєму роз'ясненні вказує, що згідно з пунктом 28 Особливостей тендерна документація формується замовником відповідно до вимог статті 22 Закону України «Про публічні закупівлі» з урахуванням цих особливостей. Згідно до вказаної статті у тендерній документації зазначається інструкція з підготовки тендерних пропозицій. Водночас замовник у тендерній документації устанавлює спосіб підтвердження відповідності учасників вимогам згідно із законодавством. Мінекономіки також допускає, що тендерна документація може містити іншу інформацію, вимоги щодо наявності якої передбачені законодавством та яку замовник вважає за необхідне включити до тендерної документації. Таким чином, замовник самостійно у тендерній документації устанавлює вимоги з дотриманням вимог законодавства в цілому. До компетенції Мінекономіки не належить визначення правомір-

ності дій суб'єктів сфери публічних закупівель в конкретних випадках [18].

Будь-який дохід компаній, віднесених до категорії «міжнародних спонсорів війни», за рахунок публічних коштів (коштів державного, місцевого бюджетів та інших коштів, опосередковано, пов'язаних з державою) є неприпустимим. В умовах збройної агресії росії, держава повинна розробити дієві запобіжники не допуску компаній, проти яких хоч і не застосовані санкційні обмеження, але визнані міжнародними спонсорами війни (компанії продовжують свою господарську діяльність в росії, збільшили свою присутність (тим самим ще більше сплачуючи податки та збори до бюджету держави-агресора) або виробляють та/чи постачають продукцію подвійного призначення) чи їх продукції до вітчизняного ринку публічних закупівель. Принципи публічних закупівель – є основою системи публічних закупівель, замовники повинні користуватися ними у практичній діяльності, але замовник не може не враховувати національні інтереси.

Також досить дискусійним є роль НАЗК при визначенні міжнародних спонсорів війни. Можливо, більш логічним, що відповідні функції повинні бути покладені на Мінекономіки, як уповноваженого органу у сфері публічних закупівель та знаходиться в більш тіснішій комунікації з нашими дипломатичними представництвами закордоном, Торгово-промисловою палатою України, бізнес-асоціаціями та іншими зацікавленими сторонами. Одночасно, необхідно відзначити знакову роль і значні зусилля НАЗК у створенні такого інструментарію, як перелік міжнародних спонсорів війни, що зумовлює подальший суспільний тиск на ці компанії.

Мінекономіки, як уповноважений орган у сфері публічних закупівель повинен більш дієво випростовувати надані йому повноваження Законом України «Про публічні закупівлі», наприклад, щодо надання безоплатних консультацій рекомендаційного характеру з питань публічних закупівель, а також публічна позиція Мінекономіки, що замовник вправі самостійно ухвалювати рішення, в залежності від специфіки предмету закупівлі тощо, про закріплення в тендерній документації положень про неможливість постачання товарів, вироблених міжнародним спонсором війни або участі у тендерних процедурах офіційних представників компаній, які віднесені до міжнародних спонсорів війни.

Висновки. В ході дослідження було розглянуто вплив віднесення окремих компаній до категорії

«міжнародні спонсори війни» на здійснення процедур публічних закупівель.

Наразі визнання компанії міжнародним спонсором війни не є частиною санаційної політики. Практику віднесення до «міжнародних спонсорів війни» можна розглядати додатковим інструментом «м'якого покарання» за діяльність, а іноді бездіяльність міжнародної компанії, що дозволяє посилити вже діючу санкційну політику.

Доведено недоцільність, особливо в умовах продовження військової агресії росії проти України, закупівлі товарів, виробником чи володільцем торгової марки є міжнародні компанії визнанні міжнародними спонсорами війни, як і їх пряма чи опосередкована участь (через представників тощо) у закупівельному процесу за рахунок публічних коштів.

Українське законодавство не містить будь-яких обмежень щодо закупівлі продукції виробленої міжнародним спонсором війни. Доцільно

законодавчо унормувати дане питання, через розширення підстав для відхилення тендерної пропозиції учасника процедури закупівлі, передбачених пунктом 47 Особливостей.

Враховуючі російсько-українську війну та наслідки російського повномасштабного вторгнення, необхідно визнати за замовниками право самостійно встановлювати додаткові вимоги, які можуть захистити національні інтереси та не спровокувати обмеження конкуренції (якщо відповідні правовідносини повноцінно не врегульовані на законодавчому рівні).

Подальша дослідження можуть спрямовані на вивчення впливу віднесення окремих компаній до переліку міжнародних спонсорів війни на національний бізнес та розглянути можливість прямої або опосередкованої взаємодії (ділових зв'язків) відповідального бізнес з такими міжнародними компаніями.

Список літератури:

1. Війна & санкції. Поширені питання. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/faq/>
2. АМКУ дозволив українським компаніям відмовлятися від товарів міжнародних спонсорів війни. URL: <https://thepage.ua/ua/news/amku-dozvoliv-vidmovlyatis-vid-tovariv-mizhnarodnih-sponsoriv-vijni>
3. АМКУ вперше дозволив відмовлятися від закупівлі продукції «міжнародних спонсорів війни». URL: <https://hi.dn.ua/novosti/novosti-ukrainy/amku-vpershe-dozvoliv-vidmovlyatisya-vid-zakupivli-produktsiji-mizhnarodnikh-sponsoriv-vijni>
4. АМКУ дозволив відмовлятися від закупівлі продукції «міжнародних спонсорів війни». URL: <https://finclub.net/ua/news/amku-dozvoliv-vidmovlyatisya-vid-zakupivli-produktsii-mizhnarodnykh-sponsoriv-viiny.html>
5. Система відеоспостереження з монтажем та установкою, в рамках заходів з забезпечення громадського порядку та безпеки Золочівської громади (Код за ДК 021:2015: 32320000-2 Телевізійне й аудіовізуальне обладнання). URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-07-29-000481-a>
6. Документ Робочої групи №3: Додаток А. Дорожня карта індивідуальних санкцій: Рекомендації щодо санкцій проти Російської Федерації. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/14/45/812b97f8c92c6ffdf37b809fd9b828d4_1654499082.pdf
7. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 від № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
8. Проект Закону про засади санкційної політики України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71291
9. Економічні інструменти протидії гібридній агресії: аналіт. доп. / за ред. А.Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2020. 69 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/dopovid-economiczni-instrumenty-protydii-gibrydny-agresii-1.pdf>
10. Бугайчук К.Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. Право і безпека. 2022. № 1 (84). С. 29–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.
11. Сертифікація ISO: практика органу оскарження. URL: <https://infobox.prozorro.org/articles/sertifikaciya-iso-praktika-organu-oskarzhennya>
12. Hikvision. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/en/boycott/31/>
13. Державні закупівлі без спонсорів війни: НАЗК вітає рішення АМКУ: URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/derzhavni-zakupivli-bez-sponsoriv-vijny-nazk-vitaye-rishennya-amku/>
14. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
15. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Закон України 16.08.2022 р. № 2526-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20#n7>

16. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 р. № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>

17. Лист НАЗК про внесення змін до законодавства та співпрацю з компаніями рф. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-nazk-pro-vnesennia-zmin-do-zakonodavstva-ta-spivpratsiu-z-kompaniiamy-rf/>

18. Запит від Книш Миколи Вікторовича. URL: <https://www.me.gov.ua/InfoRez/Details?id=35b4fad0-ce20-452f-ade5-a02f5f7b6b1a&lang=uk-UA>

Soshnykov A.O. INTERNATIONAL SPONSORS OF WARS AND PUBLIC PROCUREMENT: FROM A SPECIFIC CASE TO SYSTEMIC SOLUTIONS

The article is devoted to the study of the influence of classifying certain companies as “international sponsors of war” on the implementation of public procurement procedures.

It examines the attitudes of the National Anti-Corruption Agency, the Ministry of Economy of Ukraine, and the Antimonopoly Committee of Ukraine regarding the possibility of procuring goods produced by international war sponsors using public funds.

The article analyzes the decision of the Antimonopoly Committee of Ukraine regarding the consideration of complaints about violations of public procurement legislation, specifically Decision No. 13037-p/нк-нз dated August 18, 2023.

It is argued that companies recognized as international sponsors of war should not be allowed to receive income from public funds. In the context of Russia’s armed aggression, the state should develop effective measures to prevent companies, even if they are not subject to sanctions, but are recognized as international sponsors of war, from benefiting from public funds.

Recognizing a company as an international sponsor of war should not be considered part of a sanctions policy. The practice of categorizing them as “international sponsors of war” can be seen as an additional tool of “soft punishment” for their activities or sometimes inaction, which can strengthen existing sanction policies.

Ukrainian legislation does not contain any restrictions on the procurement of products manufactured by international war sponsors. It is advisable to legislatively regulate this issue by expanding the grounds for rejecting a tender proposal from a procurement procedure participant.

The principles of public procurement are the foundation of the public procurement system, and contracting authorities should apply them in their practical activities. However, a contracting authority cannot ignore national interests. Given the Russia-Ukraine war and the consequences of Russia’s full-scale invasion, it is necessary to recognize the right of contracting authorities to independently establish additional requirements that can protect national interests and not provoke competition restrictions (if the relevant legal relations are not fully regulated at the legislative level).

Key words: *procurement, supply chains, general business, international war sponsors, public procurement, sanctions policy, social justice, regulatory powers, public interests, private interests.*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 347.794

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/08>

Леусенко І.В.

Запорізький національний університет

ЗАБРУДНЕННЯ ТА ЗАСМІЧЕННЯ МОРСЬКОГО ПРОСТОРУ: ГЕНЕЗА ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Метою статті визначено здійснення ретроспективної характеристики правових досліджень визначення сутності категорії «забруднення та засмічення морського простору». Встановлено, що забруднення та засмічення морського простору є однією із найбільш гострих та болючих проблем сучасного світу. Підкреслено, що забруднення моря та світового океану характеризується глобальним характером та всебічним негативним впливом, що відбувається із різних джерел. З'ясовано, що значне забруднення світового океану відбувається за рахунок потрапляння сливних та побутових стоків із вод річок. Підкреслено, що процес забруднення моря відбувається через різні джерела: теплове, радіоактивне, атмосферне та інші види забруднення. Зроблено висновок про важливість дослідження проблеми обґрунтування напрямів оптимізації діяльності із захисту морського простору є очевидною, та визначає предмет як сучасних правничих досліджень, так і досліджень минулих років. З'ясовано, що в останній час з'явилась значна кількість праць, присвячених охороні морських просторів та встановленню відповідальності за забруднення морських вод, у тому числі і прибережних територій України, але більшість з них має фрагментарний характер. Встановлено, що наявні теоретичні розробки є вагомим внеском у розвиток теорії правової науки, оновлюють та доповнюють галузеві правові науки (адміністративного, міжнародного, морського права та ін.). Зроблено висновок, що не зважаючи на численність проведених розробок, комплексного дослідження адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морського простору України здійснено не було. Встановлено, що в умовах нормативної невизначеності категорії «забруднення чи засмічення морського простору» необхідним є активізація наукових досліджень, в результаті здійснення якого має бути вироблено підхід до розуміння досліджуваного поняття.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, генеза, держава, забруднення, засмічення, морський простір, нормативно-правове регулювання, склад правопорушення.

Постановка проблеми. Забруднення та засмічення морського простору є однією із найбільш гострих та болючих проблем сучасного світу. Забруднення моря та світового океану характеризується глобальним характером та всебічним негативним впливом, що відбувається із різних джерел. Зокрема, лише внаслідок процесів видобування нафти та екологічних катастроф, пов'язаних із цією діяльністю, щорічно неконтрольовано скидається 0,1 млн т нафти внаслідок незначних аварій та виливів. Значне забруднення світового океану відбувається за рахунок потрапляння зливних

та побутових стоків із вод річок. Процес забруднення моря відбувається через різні джерела: теплове, радіоактивне, атмосферне та інші види забруднення [1]. Отже, важливість дослідження проблеми обґрунтування напрямів оптимізації діяльності із захисту морського простору є очевидною, та визначає предмет як сучасних правничих досліджень, так і досліджень минулих років.

Метою статті є здійснення ретроспективної характеристики правових досліджень визначення сутності категорії «забруднення та засмічення морського простору».

Стан наукової розробки проблеми. Встановлення генези правових досліджень із проблеми застосування заходів відповідальності за забруднення та засмічення морського простору є неможливим без звернення дослідницької уваги до еколого-правових та адміністративно-правових досліджень, що присвячені в цілому захисту природного та антропогенного довкілля. До таких комплексних досліджень необхідно віднести монографічні роботи Ю.О. Легези [2], О.А. Улютіної [3], О.О. Сурилової [4] та ін. Важливо підкреслити міжгалузевий та міждисциплінарний характер досліджуваної проблеми, що неминуче вимагає звернення до досліджень екологів, геологів, біологів, представників науки публічного управління та адміністрування тощо.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення екологічної безпеки у морському просторі має першочергове значення для держав, що мають вихід до моря, якою є Україна.

Тому розробка наукових, організаційних, технічних та правових засобів протидії забрудненню та засміченню морського простору України має першочергове значення для нашої держави. Роль правових засобів в охороні санітарного стану моря та прилежних територій морських держав постійно зростає, у зв'язку з активною діяльністю міжнародних морських та пов'язаних з морем організацій.

В останній час з'явилась значна кількість праць, присвячених охороні морських просторів та встановленню відповідальності за забруднення морських вод, у тому числі і прибережних територій України, але більшість з них має фрагментарний характер, тому виникла необхідність, на підставі таких статей (тез з урахуванням досягнень світової науки в галузі оцінки екологічного стану морського середовища і перспектив його існування в майбутньому), зробити аналіз стану загрози забруднення Світового океану та його частин, особливо прибережної зони, та визначенню відповідальності за забруднення і засмічення морського простору, який забезпечує життя значної кількості морських мешканців та людей в цілому.

С.О. Кузнецов та Л.І. Пашковська обґрунтували поняття «забруднення морського середовища», яке сформульоване на основі висновків групи експертів з наукових аспектів забруднення моря (ГЕСАМП), підтриманих Міжурядовою океанографічною комісією (1967 р.) і прийнятих конференцією ООН з проблем навколишнього середовища (1972 р.), де під поняттям забруднення морського середовища розуміється «вве-

дення людиною прямо чи опосередковано речовин або енергії в морське середовище (включаючи екстуарії), що тягнуть такі шкідливі наслідки, як збиток живим ресурсам, небезпека для здоров'я людей, перешкоди в морській діяльності, включаючи рибальство, погіршення якості морської води та зменшення її корисних властивостей». Це доктринальне визначення включено до ч. 4 п. 1 ст. 1 Конвенції ООН з морського права 1982 р. з рядом доповнень і розширенням змісту і сфери застосування [5].

Продовжуючи роботу по створенню підручників з морського права, з урахуванням новітніх світових досягнень в галузі міжнародного морського приватного та екологічного права, С.О. Кузнецов і Т.В. Аверочкина у підручнику «Морське право» сформулювали механізм охорони навколишнього середовища, визнали, що більшість розділів Конвенції ООН з морського права 1982 р. містять матеріальні міжнародно-правові норми, а частина XII «Захист і збереження морського середовища» Конвенції ООН з морського права 1982 р. встановлює принципи співробітництва держав по запобіганню, скороченню та контролю за забрудненням морського середовища, створюючи, тим самим, правову основу для погодженої діяльності міжнародного співробітництва держав у справі захисту Світового океану від забруднення» [6, с. 233]. В цьому положенні була сформульована доктрина о правовій значущості регулювання питань охорони морських вод від забруднення та засмічення.

Наразі поряд з технічним та технологічним характером захисту морського середовища, з'являється і правовий характер захисту.

Україна, як суверена морська держава, спираючись на Конвенцію МАРПОЛ 73/78 та наступні міжнародні нормативні акти, які регулюють санітарно-екологічну безпеку території нашої держави, встановлює правила, що забезпечують цю безпеку та відповідальність за їх порушення. Українське законодавство не так давно включило норми, що передбачають відповідальність за забруднення прибережних зон країни, тому детального аналізу ефективності заборонних норм з охорони прибережних вод України ще не проведено, тим більше ефективно не проведений аналіз санкцій норм окремих галузей права, у тому числі норм адміністративного права щодо відповідальності з забруднення морських вод України, не дивлячись на те, що правоохоронна діяльність держави має велику практику застосування заходів адміністративного примусу для захисту своєї прибережної території. Тому склалася об'єктивна

необхідність вивчити стан та об'єктивність адміністративно-правових санкцій у захисті належного стану прибережних морських територій України.

Як зазначає професор В.І. Андрейцев, «навколишнє природне середовище.. потребує збереження його якості, охорони, зокрема, за допомогою державно-правових засобів... Така охорона передбачає логічну і послідовну систему заходів, спрямованих на запобігання негативним діям на стан природного навколишнього середовища...» [7, с. 14].

Коли держава не здійснює достатньо контролю над суднами, що плавають під його прапором, необхідна правова основа для застосування заходів міжнародно-правової відповідальності [8, р. 1].

Забруднення та засмічення морського простору є глобальною проблемою людства та потребує для її вирішення значної кількості засобів і заходів як міжнародного так і національного характеру. Тому міжнародна спільнота значну увагу приділила розробці міжнародних правил, норм стандартів, за допомогою яких можна запобігти подальшому забрудненню і засміченню морського простору, залишаючи право державам, які мають територіальні контакти з морським середовищем, встановлювати свої вимоги до санітарно-епідеміологічного стану власного узбережжя.

Так як Україна має значну протяжність узбережжя, вона, керуючись міжнародними нормами, встановлює свої правила охорони прибережних територій від забруднення та засмічення, застосовуючи, при цьому, свої засоби протидії спробам забруднення та засмічення своїх територій. Серед цих засобів захисту територій, що омиваються морськими водами України, значну роль мають правові норми, які встановлюють відповідальність за забруднення та засмічення прибережних вод. Це норми цивільного, природоохоронного, кримінального, адміністративного законодавства, серед яких роль останніх значно зросла в сучасності, що обумовило спочатку включити норми про адміністративну відповідальність за забруднення та засмічення морських вод України в адміністративний кодекс Української СРСР 1984 р., потім конкретизувати відповідальність у сфері забруднення та засмічення морських вод України, посилити відповідальність у процесуальній частині цього Кодексу, внести нові положення щодо провадження по справах за порушення санітарно-епідеміологічного стану морського узбережжя нашої держави. Однак, як свідчить практика, випадки забруднення та засмічення прибережних

територій нашої держави поширюються, що зазнає значних збитків економіці та санітарно-епідеміологічному стану нашої держави. Тому наукова, в першу чергу правова суспільність, продовжує розробляти найбільш ефективні засоби та заходи протидії забруднення і засмічення морських вод України цим випадкам. Слід відзначити значний вклад у розробку як загальних підстав адміністративної відповідальності за порушення правил охорони узбережжя України від забруднення та засмічення, так і розвитку спеціальних питань, які стосуються адміністративно-правових заходів захисту морського узбережжя нашої держави від забруднення та засмічення, таких науковців, як Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков та інші, а також науковців, які займалися розробкою проблем інших галузей правових знань, в той же час торкалися правових проблем захисту морського узбережжя України від забруднення та засмічення, серед яких треба відзначити В.І. Андрейцева, О.В. Сурілову, Ю.Н. Оборотова, та інші.

Серед наукових досліджень в галузі забруднення морського простору України з суден слід назвати дисертацію Т.Р. Короткого «Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден» (2006 р.), в якій наведений комплексний аналіз теоретичних і практичних питань, пов'язаних із застосуванням приватноправового механізму охорони морського середовища від забруднення із суден, досліджено правовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден, проаналізовано систему міжнародно-правового регулювання охорони морського середовища від забруднення із суден [9].

Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського простору України розроблено в дисертації А.О. Ярової «Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку», яка розглянула питання науково-правового аналізу правовідносин, які виникають в результаті аварійного випадку, особливостей таких правовідносин, відповідно до джерел забруднення морського середовища, реалізації міжнародно-правової відповідальності і дослідження міждержавних спорів щодо забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку [10].

Кримінологічне дослідження сфери забезпечення відповідальності за забруднення морського простору України здійснене в дисертаційному

дослідженні В.П. Олійником «Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України)» (2018 р.), яка присвячена «формуванню науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідних кримінально-правових норм (ст. 243 КК України), підвищення ефективності кримінального права в сфері належної, тобто встановленої чинним законодавством України охорони, раціонального використання відтворення й оздоровлення внутрішніх морських вод, вод територіального моря України, вод виключної (морської) економічної зони України, вод відкритого моря» [11].

У дисертації В.К. Барвенко «Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод від забруднення моря» (2019 р.) розглянуто комплекс теоретичних і практичних питань розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря. Проаналізовано сучасний стан злочинних порушень правил охорони вод та забруднення моря, зокрема в Одеської, Миколаївської та Херсонської областях в Україні [12].

Зазначені теоретичні розробки є вагомим внеском у розвиток теорії правової науки, оновлюють та доповнюють галузеві правові науки (адміністративного, міжнародного, морського права та ін.). Водночас, не зважаючи на численність проведених розробок, комплексного дослідження адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морського простору України здійснено не було.

Аналіз практики застосування адміністративних санкцій за правопорушення в сфері забруднення та засмічення територіальних і внутрішніх морських вод України свідчить про те, що законодавець не чітко визначив окремі сторони складу адміністративних правопорушень у галузі адміністративної відповідальності за забруднення та засмічення морських вод України, не в повному обсязі визначив процесуальні та процедурні норми, у відповідності з якими треба розглядати цю категорію правопорушень. Із-за постійних реорганізацій органів як учасників провадження по цій категорії справ, законодавець відсторонився від визначення статусу цих органів, головним чином їх компетенції. Тому треба продовжувати розробку ефективних правових норм, які б боролися та протидіяли правопорушенням в галузі забруднення та засмічення морських вод України, враховуючи практику застосування діючих норм в галузі охорони морських вод від забруднення та засмічення, проводячи всебічний їх аналіз.

У дійсний час, глобальних заходів, плану дій з вирішення проблеми забруднення морського простору, немає. Існують загальні поняття та заходи, проте механізм запобігання забруднення морського простору України та порядок дії при виявленні забруднення моря не розроблені. Якщо буде досконала система відповідальності за забруднення морського простору України, скоєних правопорушень в цієї галузі буде набагато менше.

Питання забруднення морського простору України актуальне в сьогоденні, тому що більшість внутрішніх та поверхневих вод, територіальне море України засмічені. Факторів, які впливають на екологію вод України багато – попадання з річковим стоком, у результаті дощів, мінеральних добрив та пестицидів з полів, що визиває інтенсивне цвітіння води у прибережній смузі. Виявити правопорушника у даному випадку неможливе, так як стоки можуть бути з будь-якого джерела і цього роду правопорушення залишаються у більшості випадків латентними. Збільшення сірководню та зменшення кисню у Чорному морі зумовлено скидами у море фекальних скидів. Через це Чорне море може стати у майбутньому мертвим, у якому не буде життя і живих істот.

Висновки. Актуальність наукової роботи полягає у подальшому впровадженні в Україні адміністративної реформи щодо забезпечення відповідальності за забруднення та засмічення територіальних і внутрішніх морських вод України та оновлення і вироблення цілісної концепції адміністративно-правового забезпечення відповідальності за забруднення морського простору України, надання рекомендацій з метою його вдосконалення.

Виникнення і розвиток природоохоронних відносин в сфері забруднення морського простору відбувалися у вже існуючих правових державах. Тому, при виборі державно-правового впливу на суспільство, встали деякі проблеми: використання потенціалу діючих правових інститутів в сенсі пристосування їх до потреб охорони морського середовища від забруднення та засмічення; прийняття нових норм, що відповідають сучасним потребам забезпечення екологічного правопорядку в умовах науково-технічного прогресу. Згодом приймаються самостійні норми про відповідальність за екологічні правопорушення в сфері забруднення морського середовища.

Список літератури:

1. Соловійова Ж. Ф., Непеїна Г. В. Забруднення світового океану нафтопродуктами. *Екологія. Наукові праці*. Випуск 138. Том 150. С. 76–81.
2. Легеза Ю. О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Харків: Гельветика, 2017. 432 с.
3. Улютіна О.А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування: дис. ... к.ю.н. 12.00.07. К., 2011. 209 с.
4. Сурілова О.О. Адміністративно-правове регулювання у сфері використання і охорони надр: дис. ... д.ю.н. 12.00.07. Одеса-Запоріжжя, 2017. 411 с.
5. Кузнецов С.О., Пашковська Л.І. Міжнародне морське приватне право: підручник. Одеса: Фенікс, 2012. 236 с.
6. Кузнецов С.О. Морське право: підрчн. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
7. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки. Навч. та наук.-практич. посіб./ В.І. Андрейцев. К.: Знання-Прес, 2002. 332 с.
8. Barros J., Johnston D. The international Law of Pollution. – N.Y. 1974. – P. 242. 202. Anzilotti D. Responsibilite internationale des Etats RGDIP. Vol. 8. No. 1-2.
9. Короткий Т. Р. Приватноправовий механізм охорони морського середовища від забруднення із суден) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2006. 19 с.
10. Ярова А.О. Міжнародно-правові аспекти відповідальності за забруднення морського середовища в результаті аварійного випадку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2017. 15 с.
11. Олійник В.П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України): дис. ... к.ю.н. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2018. 252 с.
12. Барвенко В.К. Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 19 с.

Leusenko I.V. POLLUTION AND LITTERING OF MARINE SPACE: THE GENESIS OF LEGAL RESEARCH

The purpose of the article is to carry out a retrospective characterization of legal research into determining the essence of the category of pollution and litter of marine space. It has been established that pollution and littering of marine space is one of the most acute and painful problems of the modern world. It is emphasized that pollution of the sea and the world's oceans is characterized by a global and comprehensive negative impact originating from various sources. It was found that pollution of the world's oceans occurs due to the ingress of waste and domestic wastewater from river waters. It is emphasized that the process of sea pollution occurs through different sources: thermal, radioactive, atmospheric and other types of pollution. It is concluded that the importance of studying the problem of justifying directions for optimizing activities to protect maritime space is obvious, and determines the subject of both modern legal research and research of past years. It was found that recently a significant number of works have appeared devoted to the protection of marine spaces and establishing responsibility for the pollution of sea waters, including the coastal territories of Ukraine, but most of them are fragmentary. It has been established that theoretical developments are a significant contribution to the development of the theory of legal science, update and complement sectoral legal sciences (administrative, international, maritime law, etc.). It is concluded that, despite the numerous developments carried out, a comprehensive study of administrative responsibility for pollution and littering of the maritime space of Ukraine has not been carried out. It has been established that in conditions of regulatory uncertainty of the category "pollution or litter of marine space" it is necessary to intensify scientific research, as a result of which an approach to understanding the concept being studied should be developed.

Key words: administrative responsibility, genesis, state, pollution, litter, maritime space, legal regulation, offense.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/09>

Булкат М.С.

ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

ТЕНДЕНЦІЇ У ВИЗНАЧЕННІ ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Статтю присвячено визначенню тенденцій розвитку доктринальних положень про предмет адміністративного права. Встановлено, що предмет сучасного адміністративного права залишається на вістрі наукового обговорення. Визначено, що він є одним із найбільш складних теоретико-методологічних та практичних понять. Визнано опрацьованими питання щодо етапів становлення предмета сучасного вітчизняного адміністративного права, розширення предмета адміністративного права, порівняно з радянською доктриною періоду окупації, обґрунтування поняття публічного адміністрування, детермінації у предметі адміністративного права відносин адміністративного судочинства, адміністративної відповідальності, адміністративних процедур. Встановлено, що положення щодо складових предмета адміністративного права посилено оновленням змістовної сутності місцевого самоврядування. Серед основних тенденцій у визначенні предмета адміністративного права – наукове осмислення і подальша розробка положень про домінацію партнерського співвідношення публічної адміністрації та громадянського суспільства, сервісного спрямування адміністративних процедур, адміністративних послуг. Вказано, що перспективним напрямом у контексті адміністративних відносин і визначення предмета адміністративного права є вивчення положень про реордінацію. Її визначали зворотніми управлінськими зв'язками, що існують, переважно, у вигляді реакції «нижнього органу» на управлінський вплив. Запропоновано підхід, згідно з яким реордінаційні відносини, що виникають у процесі взаємодії громадян, громадських організацій і органів публічної влади, є вираженням державної влади, відповідають положенням щодо участі народу в здійсненні державної влади. У випадку позитивного вирішення цієї дискусії можна прогнозувати законодавче упорядкування діяльності суб'єктів громадянської реордінації, як суб'єктів публічної влади, визначення їх кола, статусу, повноважень, відповідальності.

Ключові слова: предмет адміністративного права, тенденція розвитку, публічна адміністрація, адміністративні процедури, реордінація, громадські організації.

Постановка проблеми. Предметом є сукупність якісно однорідних суспільних відносин, що регулюються галуззю права. «Вічнозеленим» сюжетом адміністративно-правової науки влучно назвав С. Стеценко дискурс про предмет адміністративного права [36, с. 26; 37]. Він продовжив положення П. Рабіновича, який використав термінопоняття «вічнозелених» наукознавчих сюжетів [33]. Л. Коваленко також вказала, що основними проблемами адміністративного права як галузі є не чітко визначений предмет і об'єкт [20]. Нау-

кові розвідки предмета адміністративного права не втрачають актуальності [див., наприклад, 12; 18; 20; 22; 23; 24; 25; 26; 28; 31; 36; 37; 38].

Доктрина вітчизняного адміністративного права, яка почала формуватись у західноєвропейському векторі в період УНР, була «приречена» на зміну (модернізацію, оновлення) свого предмету з огляду на радянську окупацію. Предмет адміністративного права в дореволюційні часи, у радянський період і на сьогодні був і залишається одним із найбільш складних теоретико-методологічних

та практичних питань [36, с. 28]. Іноді його називають константою в процесі трансформації суспільно-політичних відносин [31], чинником організації людей у колективи, регулятором усіх соціальних взаємовідносин [10, с. 10].

Лунали пропозиції, щоб категорію «предмет адміністративного права» використовувати виключно для позначення обсягу його регулятивного впливу. Вказували на його радянську історію [28, с. 35]. Переїмалися потребами адміністративного судочинства, яке чекає від адміністративно-правової доктрини чіткої і зрозумілої відповіді на питання про межі юрисдикції адміністративних судів. А це можливо лише після точного з'ясування предмета адміністративного права [28]. Зазначали, що за предметом та методом правового регулювання натеper не можна відокремлювати галузі українського права в контексті судочинства. Для практичного відмежування адміністративного права від інших галузей права пропонували послуговуватися розробленими європейськими авторами та апробованими практикою правозастосування відповідними теоріями: теорією субординації, спеціально-правовою теорією та двоступеневою теорією [29]. Однак науковці знов і знов повертались до цього питання. Натепер фахівці не дійшли однозначного висновку стосовно розуміння предмету адміністративного права, котре цілком відповідало б запитам правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початковому етапі формування сучасної української концепції предмета адміністративного права знання про відносини, предмет і зміст адміністративного права базувались на традиціях радянської правової школи [23, с. 9]. Так, В. Колпаков вказав, що у першому в Україні окремому навчальному виданні з адміністративного права класичним адміністративним правом визначено функцію боротьби з адміністративними правопорушеннями [21, с. 6]. У подальшому науковець змінив свою позицію і дійшов висновку, що адміністративно-правові норми спрямовано на організацію функціонування адміністрації, на виконавчо-розпорядчу діяльність [23, с. 9].

Завершенням початкового етапу становлення і переходом до другого в розвитку положень про предмет сучасного адміністративного права України, В. Колпаков запропонував вважати 1998–1999 рр. На адміністративно-правовому просторі з'явилися Концепція адміністративної реформи в Україні і підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України Проект Концеп-

ції реформи адміністративного права. Проривом у визначенні та розумінні соціального призначення адміністративного права на цьому етапі став підхід, запропонований «метром адміністративного права» [26, с. 43], В. Авер'яновим, у низці публікацій наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. [див., наприклад, 1; 2; 3]. Він визначив цю галузь, насамперед, з позицій пріоритету особи у взаєминах із державою, наслідком чого стало позиціонування «людиноцентристської» спрямованості дій держави. Відповідно, зазнав змін і предмет адміністративного права: «На сьогодні необхідність перегляду оцінки характеру предмета адміністративного права об'єктивно підтверджується закономірностями суспільного розвитку і, зокрема, тим, що в сучасних умовах має поступово змінитися ідеологія виконавчої влади – від керування держави людиною і суспільством до служіння держави інтересам людини і суспільства» [3, с. 268]. Аналіз визначень предмета адміністративного права свідчить про багатогранність і неоднозначність його феномену [6, с. 57].

Метою статті є аналіз вітчизняної доктрини, що дозволить окреслити сучасні тенденції розвитку положень про предмет адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Концепцією адміністративної реформи в Україні було окреслено перспективні напрями наукового пошуку у сфері адміністративного права у форматі нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування (як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг). На цьому етапі тенденції дослідницьких зусиль було зорієнтовано на: розмежування державного управління та іншої управлінської діяльності; детермінацію у предметі адміністративного права відносин адміністративного судочинства, адміністративної відповідальності, адміністративних послуг; доцільність встановлення адміністративної відповідальності юридичних осіб. В. Колпаков зазначив, що отримавши офіційне визнання і підтримку вчених-адміністративістів, ці концепції фактично завершили часи домінування в адміністративному праві радянської парадигми щодо його суто державно-управлінського характеру і відвели її послідовникам роль маргіналів адміністративно-правового простору. Втім, науковець вказав на наявність радянських традицій щодо визначення предмета, які збереглися дотепер [23, с. 8–24]: у вигляді розуміння адміністративного права як сукупності юридичних норм

та правових інститутів, призначених для регулювання відносин у сфері державного управління; системи правових норм, які регулюють управлінські відносини у сфері здійснення виконавчої влади, розпорядчої діяльності державного апарату, його взаємовідносин з іншими державними та недержавними організаціями і громадянами; державно-управлінську діяльність; право державного управління, що регулює відносини державного управління [32, с. 150].

Цей етап осмислення адміністративно-правових відносини характеризувався остаточним усвідомленням нових закономірностей суспільного розвитку, докорінних змін в соціальній, політичній та економічній сферах як чинників нового розуміння змісту правових зв'язків між державою і громадянином; визнанням інородними для українського адміністративного права традиційних для радянської юриспруденції державоцентризму і патерналізму; накопиченням теоретичних знань в умовах трансформації нормативного матеріалу і впливу положень Концепції адміністративної реформи в Україні та Проекту Концепції реформи адміністративного права на еволюцію наукового забезпечення процесів державотворення. В. Авер'янов з цього приводу зазначив, що ключовим напрямом адміністративної реформи є запровадження принципово нового типу відносин з органами влади – відносин, які забезпечать кожній людині реальне додержання і захист прав і свобод у сфері діяльності цих органів [3, с. 140].

Поступово така ідеологія сприйняття адміністративного права набула популярності та ширше використовувалась у науковому обігу та в практиці. А. Селіванов зазначив, що рівень розвитку демократії визначається здатністю суспільства впливати на владу, вимагати служіння його інтересам [34]. Все це позначилось на формулюванні положень про предмет адміністративного права, визначенні його складових.

Вирішення питань щодо складових предмета адміністративного права неможливе без переосмислення фактичного змісту адміністративно-правових відносин. У практичній площині руйнування державно-управлінського «моноліту» предмета адміністративного права почалось із оновлення змістовної сутності місцевого самоврядування, наслідком чого стало формулювання відносин публічного адміністрування. В. Авер'янов свого часу влучно описав цей процес.

Так, одним із перших нормативних актів після прийняття Декларації про державний суверенітет України [13] став Закон України «Про місцеві

Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [17], в якому місцеве самоврядування визначалось як територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя. Втім, на той час була чинною Конституція СРСР (остання її редакція відбулася 26 грудня 1990 р.) і Конституція УРСР, за якими Ради народних депутатів становлять єдину систему представницьких органів державної влади і їм підконтрольні та підзвітні всі інші державні органи. Отже, склалась колізійна ситуація: за чинними конституціями місцеве самоврядування – частина державних інституцій; за Законом «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» його відносини (предмет) виключені зі сфери державно-управлінського регулювання [15, с. 251].

У таких умовах виникли міркування про галузеву самостійність місцевого самоврядування. В їх розвиток право місцевого самоврядування науковці починають розглядати: самостійним компонентом правової системи; комплексною галуззю права; розмежовувати з конституційним, адміністративним, цивільним та іншими правовими галузями [19, с. 57]. Таке бачення не співпадало з основними тезами концепцій реформ в адміністративному праві і спонукало одного з провідних їх розробників В. Авер'янова зазначити, що «в систему адміністративного права мають бути повернуті управлінські інститути місцевого самоврядування. Це настільки зрозуміла вимога, що майже не потребує додаткових пояснень. Адже йдеться про органічне поєднання сфер державного і самоврядного (муніципального) управління за допомогою запровадження узагальнюючого поняття «публічна адміністрація». Відповідно управлінська (так само, як і обслуговуюча) діяльність суб'єктів публічної адміністрації – органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування – має розглядатися в межах предмета регулювання адміністративного права» [3, с. 284–285]. Натепер у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16] втілено саме таке бачення, сформовано муніципальне право, як органічну частину адміністративного.

З перебігом часу під публічною адміністрацією стали розуміти систему організаційно-структурних утворень, які на законних підставах набули владних повноважень зі здійснення публічної влади шляхом виконання чинних нормативно-правових актів та вчинення інших дій у публічних інтересах. Фахівці відмітили, що

в офіційних документах цей термін уперше використаний в Рекомендаціях парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» (2005 р.). Сьогодні виникають численні наукові розвідки щодо заміни категорії радянського права «державне управління» на «публічна адміністрація». Наукове осмислення і подальша розробка концептів публічного адміністрування є одним з головних напрямів доктринального оновлення адміністративного права України, важливим підґрунтям його трансформації у сучасну юридичну галузь європейського змісту.

Поняття публічної адміністрації було досліджено в роботах українських адміністративістів, які працювали всупереч радянській правовій школі періоду окупації, наприклад, у працях Ю. Панейка, який у роботі «Теоретичні основи самоврядування» (1963 р.) писав, що основою адміністративного права є те, що воно регулює організацію та діяльність публічної адміністрації [30].

Науковці вказали, що публічна адміністрація, як правова категорія, має два виміри: функціональний і організаційно-структурний. При функціональному підході – це діяльність відповідних структурних утворень з виконання функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу. При організаційно-структурному підході публічна адміністрація – це сукупність органів, які утворюють для здійснення (реалізації) публічної влади. В українському праві публічною владою визнається: влада народу, як безпосереднє народо-владдя; державна влада – законодавча, виконавча, судова; місцеве самоврядування [23, с. 8–24].

Фактично новими у предметі адміністративного права України є відносини адміністративної юстиції. Радянська юриспруденція прямо заперечувала їх існування. З цього приводу привертає увагу відповідна стаття юридичного словника 1953 р., яка починається словами: «В СРСР адміністративної юстиції не існує». Однак тут доречно згадати положення про тяглість вітчизняної автентичної адміністративної доктрини і практики. Це засвідчено виданням «Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України»: «...зветься Адміністративний Суд адміністративним не тому, що йому належать якісь особливі функції – чи то адміністративні, чи то якісь інші, – а тому, що його компетенція охоплює справи, до яких прикладається право адміністративне» [4, с. 428].

Частина дискусій знаходиться у площині співвідношення адміністративної відповідальності

та адміністративної юстиції. Науковці стверджують, що резонні параметри наукових пошуків окреслені положеннями Концепції адміністративної реформи в Україні і Проекту Концепції реформи адміністративного права, які запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування зв'язали з відповідальністю влади (публічної адміністрації) перед суспільством і судовим захистом прав і свобод громадян засобами адміністративної юстиції (адміністративного судочинства). Відносини відповідальності публічної адміністрації є похідними від відносин оскарження її дій, яке може здійснюватися, як в позасудовому порядку (подача адміністративної скарги); так у судовому – шляхом звернення з позовом до адміністративного суду (судове оскарження). Природа адміністративної відповідальності автоматично розповсюджується на всі її види, зокрема на судове оскарження (адміністративну юстицію) [27, с. 69–72].

Відносно новими в контексті відносин та предмета адміністративного права є положення про реординацію. Її дослідники дійшли висновку, що важливим компонентом предмета правового регулювання є відносини, які виникають за ініціативою суб'єктів не наділених владними повноваженнями при їх зверненні до органів публічної адміністрації. Ця точка зору отримала назву теорії реординації [8; 9]. Реординацію визначали зворотними управлінськими зв'язками, що існують, переважно, у вигляді реакції «нижнього органу» на управлінський вплив. Науковці виокремили два види зворотніх зв'язків: об'єктивні й суб'єктивні, що пов'язано з місцем їх виникнення та реалізації [11]. В. Аверьянов запропонував підхід, згідно з яким реординаційні відносини виникають у процесі реалізації владних повноважень нижчим рівнем щодо вищого рівня в системі публічної влади. Однак вирішив застосовувати ці положення і до реакції громадян на публічно-владний вплив. Вперше у доктрині вітчизняного адміністративного права він запропонував використовувати поняття реординаційних відносин до взаємодії органів виконавчої влади і громадян [14, с. 90]. Наразі точиться дискусія про те, чи є діяльність громадян, громадських організацій, як реакція на дії органів публічної влади, вираженням державної влади, чи відповідає вона положенням щодо участі народу в здійсненні державної влади, чи становить предмет адміністративного права. У випадку позитивного вирішення цієї дискусії можна прогнозувати законодавче упорядкування

діяльності суб'єктів громадянської реордінації, як суб'єктів публічної влади, публічного адміністрування, визначення їх кола, статусу, повноважень, відповідальності.

Попри змістовні відмінності у визначенні поняття предмета адміністративного права, науковці вважають надзвичайно важливим давати його авторські інтерпретації, як критерії поділу правової матерії [див., наприклад, 12; 24; 25; 26; 36; 37]. Вони є виразником конкретних наукових підходів.

На думку Є. Курінного, «предмет адміністративного права України – це система однорідних суспільних відносин регулятивного та охоронного, матеріального і процесуального характеру, в яких реалізуються права, свободи й обов'язки учасників владно-управлінської діяльності або адміністративно-правового захисту» [25, с. 34].

Авторський колектив академічного курсу за редакцією В. Авер'янова, відстоюючи ідею нового доктринального оцінювання предмета адміністративного права, у рамках академічного курсу з адміністративного права до останнього відніс суспільні взаємозв'язки, що складаються під час: державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами, а також у процесі реалізації делегованих повноважень; діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення реалізації та захисту прав громадян і юридичних осіб і виконання покладених на них обов'язків; надання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування різноманітних адміністративних (управлінських) послуг; застосування заходів адміністративного примусу, зокрема, адміністративної відповідальності; реалізації юрисдикції адміністративних судів; внутрішньоорганізаційної діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій; проходження державної служби або служби в органах місцевого самоврядування [5, с. 71].

Авторський колектив підручника «Адміністративне право» за редакцією Ю. Битяка вказав, що предмет адміністративного права становлять відносини, пов'язані з: діяльністю органів виконавчої влади; внутрішньоорганізаційною діяльністю

інших державних органів, підприємств, установ, організацій; управлінською діяльністю органів місцевого самоврядування; здійсненням недержавними суб'єктами делегованих повноважень органів виконавчої влади; розглядом судами справ про адміністративні правопорушення [7, с. 28].

С. Стеценко визначив предмет адміністративного права як суспільні відносини, що виникають у процесі: зовнішньоорганізаційної управлінської діяльності органів публічної адміністрації; внутрішньоорганізаційної управлінської діяльності апаратів усіх органів публічної адміністрації та адміністрацій державних підприємств, установ та організацій; публічно-сервісної діяльності органів публічної адміністрації; реалізації делегованих повноважень органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями; застосування заходів адміністративної відповідальності; реалізації юрисдикції адміністративних судів [35, с. 19].

Висновки. Предмет сучасного адміністративного права залишається на вістрі наукового обговорення. Він є одним із найбільш складних теоретико-методологічних та практичних понять. Натепер в адміністративній доктрині опрацьовано питання щодо етапів становлення предмета сучасного вітчизняного адміністративного права, розширення предмета адміністративного права, порівняно з радянською доктриною періоду окупації, обґрунтування поняття публічного адміністрування, детермінації у предметі адміністративного права відносин адміністративного судочинства, адміністративної відповідальності, адміністративних процедур. Положення щодо складових предмета адміністративного права посилено оновленням змістовної сутності місцевого самоврядування. Серед основних тенденцій у визначенні предмета адміністративного права – наукове осмислення і подальша розробка положень про домінацію партнерського співвідношення публічної адміністрації та громадянського суспільства, сервісного спрямування адміністративних процедур, адміністративних послуг. Перспективним напрямом у контексті адміністративних відносин і визначення предмета адміністративного права є вивчення положень про реордінацію.

Список літератури:

1. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–12.
2. Авер'янов В. Нагальні завдання формування української доктрини адміністративного права: євроінтеграційний аспект / В. Авер'янов, А. Пухтецька / Актуальні проблеми тлумачення і застосування

юридичних норм: Збірник статей міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора П. О. Недбайла. Київ. 2008. С. 86–88.

3. Авер'янов Вадим Борисович. Вибрані наукові праці / упорядники: О. Ф. Андрійко (керівник колективу), В. П. Нагребельний, Л. Є. Кисіль, Ю. С. Педько, В. А. Дерезь, А. А. Пухтецька, А. В. Кірмач, Л. В. Люлька / за заг. ред.: Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2011. 448 с.

4. Адміністративне право і процес УНР в екзилі: невідома правнича спадщина України / укладачі: І. С. Гриценко, В. М. Бевзенко, С. О. Коваль та ін.; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Дакор. 2015. 500 с.

5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юридична думка. 2004. 584 с.

6. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Х.: Золота миля. 2011. 584 с.

7. Адміністративне право: підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Х.: Право. 2010. 624 с.

8. Андрійко О. Ф., Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С., Тимошук В. П. Теоретико-прикладні аспекти розвитку адміністративного права та державного управління в Україні. Правова держава. 2005. С. 183–187.

9. Бородін І., Шапенко Л. Еволюція адміністративного права України. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21849/1/Бородін_Шапенко.PDF (дата звернення: 23.05.2023).

10. Беззубов Д. О., Гвоздецький В. Д., Дудник О. В. та ін. Адміністративне право: навчальний посібник. Київ: «МП Леся». 2014. 320 с.

11. Бендик В. І. Реординаційні відносини в системі державного управління. URL: http://lsej.org.ua/5_2015/28.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

12. Бойко І. В. До питання про предмет адміністративного права. Адміністративне право і процес. 2016. № 1 (15). С. 5–12.

13. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 26.05.2023).

14. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії і практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Факт. 2003. 384 с.

15. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер. 1998. 432 с.

16. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 27.08.2023).

17. Закон України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» / *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 2. С. 5.

18. Ігонін Р. В. Предмет адміністративного права в умовах трансформації вітчизняної системи права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Вип. 2. Т. 2. С. 126–130.

19. Коваленко А. А. Теорія і практика місцевого самоврядування в Україні: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2002. 464 с.

20. Коваленко Л. П. Деякі проблеми адміністративного права як галузі права / Сучасні проблеми адміністративного права та процесу: тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків. 2017. 295 с.

21. Коваль Л. В. Адміністративне право України. Загальна частина: курс лекцій. К.: Основи. 1994. 154 с.

22. Коломоєць Т. Адміністративно-процесуальне право – самостійна галузь національного права (в аспекті пошуку нової моделі предмета адміністративного права України). *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 27–34.

23. Колпаков В. К. Предмет адміністративного права: поняття, структура і система адміністративно-правових відносин. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с.

24. Курінний Є. В. Предмет адміністративного права України: тенденції трансформації в умовах реформування: Навч. посібник. Дн-вськ: Юр.академія МВС України. 2002. 92 с.

25. Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: монографія. Донецьк: Юрид. акад. М-ва внутр. справ. Ліра лтд. 2004. 340 с.

26. Курінний Є. Об'єкт та предмет українського адміністративного права: змістовна та аксіологічна сутність категорій. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 43–51.

27. Лученко Д. В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти: монографія. Х.: Право. 2017. 440 с.

28. Мельник Р. С. Новий погляд на «вічну» проблему: предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 33–53.
29. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. К.: Ваіте. 2014. С. 47–56.
30. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен. 1963. 160 с.
31. Петков С. Предмет адміністративного права – константа в процесі трансформації суспільно-політичних відносин. Публічне право. 2016. № 1 (21). С. 35–42.
32. Правознавство: навч. посіб. / О. Д. Гринь, О. І. Донченко. Одеса: Фенікс. 2016. 206 с.
33. Рабінович П. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13–20.
34. Селіванов А. Справедливість влади. *Голос України*. 2013. № 243. С. 6.
35. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Вид. 3-є, перероб. та доп. К.: Атіка. 2011. 624 с.
36. Стеценко С. Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. Питання адміністративного права. Кн. 2. відп. за вип. Н. Б. Писаренко. Х.: ООО «Оберіг». 2018. 182 с. С. 26–32.
37. Стеценко С. Предмет адміністративного права як «вічнозелений» сюжет адміністративно-правової науки. *Право України*. URL: https://www.researchgate.net/publication/334393315_Predmet_administrativnogo_prava_ak_vicnozelenij_suzet_administrativno-pravovoi_nauki (дата звернення: 23.06.2023);
38. Стеценко С. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. Публічне право. 2016. № 1 (21). С. 20–26.

Bulkat M.S. TRENDS IN DEFINING THE SUBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to determining the development trends of doctrinal provisions on the subject of administrative law. It has been established that the subject of modern administrative law remains at the forefront of scientific discussion. It was determined that it is one of the most complex theoretical, methodological and practical concepts. The questions regarding the stages of formation of the subject of modern domestic administrative law, the expansion of the subject of administrative law, compared to the Soviet doctrine of the period of occupation, the substantiation of the concept of public administration, the determination of the relations of administrative process, administrative responsibility, administrative procedures in the subject of administrative law were recognized as worked out. It has been established that the provisions on the components of the subject of administrative law have been strengthened by updating the substantive essence of local self-government. Among the main trends in defining the subject of administrative law is the scientific understanding and further development of provisions on the dominance of the partnership relationship of public administration and civil society, the service direction of administrative procedures, and administrative services. It is indicated that a promising direction in the context of administrative relations and the definition of the subject of administrative law is the study of provisions on reordination. The reorientation was determined by the reverse management relations, which exist, mainly, in the form of the reaction of the «lower body» to the management influence. An approach is proposed, according to which the reorientation relations that arise in the process of interaction between citizens, public organizations and public authorities are an expression of state power and correspond to the provisions on the participation of the people in the exercise of state power. In the case of a positive solution to this debate, it is possible to predict the legislative regulation of the activities of the subjects of civil reorientation as subjects of public authority, the definition of their scope, status, powers, and responsibilities.

Key words: *subject of administrative law, development trend, public administration, administrative procedures, reordination, NGOs.*

Голодник Ю.А.

Державний податковий університет України

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НІМЕЧЧИНИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ: ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ

З метою вирішення проблемних питань в діяльності вітчизняних правоохоронних органів у статті здійснено визначення позитивних особливостей діяльності правоохоронних органів Німеччини, успішних досвід яких у забезпечення охорони прав громадян, інтересів суспільства і держави має бути запозичений для покращення діяльності правоохоронних органів в Україні. З цією метою проаналізовано наукові думки та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність правоохоронних органів Німеччини. Акцентовано, що закріплені в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини положення, вказують на те, що до сфери виняткової законодавчої компетенції Федерації належать її взаємодія з федеральними землями з питань діяльності кримінальної поліції та охорони Конституції, створення Федерального відомства кримінальної поліції, боротьба з міжнародною злочинністю. Незважаючи на широкі повноваження федеральних земель, тільки Федеральним законом можуть бути засновані органи Федеральної прикордонної охорони, центральні відомства поліцейської інформації та зв'язку, відомства зі збору матеріалів для охорони Конституції та для кримінальної поліції. Звертається увагу, що на відміну від вітчизняного законодавства, в Німеччині (Федеральна земля Баварія) працівники поліції можуть належати до політичних партій, але не можуть займатись політичною діяльністю під час виконання службових обов'язків. З метою покращення діяльності органів німецької поліції різного рівня, її керівництвом вживається низка заходів з метою налагодження співпраці з населенням та діє потужна, злагоджена мережа різних суб'єктів із формування та реалізації політики з протидії злочинності. Значна увага в діяльності поліцейського Німеччини займає його професійна підготовка. Позитивний досвід із підготовки та перепідготовки поліцейського персоналу повинен бути запроваджений в Україні.

Зроблено висновок, що у загальному вигляді вітчизняна система поліції є дещо схожою із системою правоохоронних органів Німеччини, має центральний орган управління поліції та її територіальні органи: федеральний і федерації земель. Діяльність правоохоронних органів Німеччини має більш комбінований і децентралізований характер на відміну від правоохоронної системи України, а поліцейський в Німеччині є авторитетною особою.

Ключові слова: громадяни, суспільство, держава, правоохоронні органи, система, досвід, запозичення.

Постановка проблеми. За період незалежності в нашій державі постійно здійснюється реформи системи правоохоронних органів, основною метою охорона прав та свобод людини і громадянина, підтримання громадського порядку, безпека держави, захист суспільних і державних інтересів. Оскільки у механізмі забезпечення захисту прав і свобод громадян, важливу роль належить правоохоронним органам, то процеси, які відбуваються в Україні, впливають не лише на управлінські відносини, а й на всі елементи механізму державної влади [1, с. 153]. Водночас, незважаючи на позитивні зрушення, у сфері діяльності правоохоронних

органів в Україні є певні проблемні питання, вирішення яких потребує теоретичних розвідок, метою яких є запозичення досвіду практичної діяльності правоохоронних органів, серед яких дослідження діяльності правоохоронних органів Німеччини заслуговує особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям написання статті стали праці вітчизняних вчених, що досліджували зарубіжний досвід діяльності правоохоронних органів. Зокрема, серед яких: О. Бандурка, О. Банчук, С. Банах, А. Білас, В. Коваленко, М. Ковалів, С. Коненко, О. Проневич, Х. Ярмачі та ін. Проте, існуючі проблеми все ще залишаються не виріше-

ними на практиці, що свідчить про актуальність цього дослідження.

Метою статті є визначення позитивних особливостей діяльності правоохоронних органів Німеччини, покращення діяльності вітчизняних правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із способів організації діяльності вітчизняних правоохоронних органів є вивчення та запозичення позитивного досвіду практики діяльності правоохоронних органів окремих демократичних європейських країн, серед яких на увагу заслуговує діяльність правоохоронних органів Німеччини.

У генезисі становлення інституту поліції в Європі визначальним вважається «Кройцберг-рішення» (Kreuzberg-Urteil), прийняте у 1882 р., за яким поліція позбавлялася права вживати заходів щодо свобод та власності громадян без наявності відповідних приписів закону. Відтоді цей постулат трансформувався у формулу, за якою держава як соціально-політичний інститут реалізує повноваження щодо обмеження прав окремих осіб заради досягнення публічного інтересу, і лише пізніше, із запровадженням міжнародних стандартів поліцейської діяльності, йшлося про «сервісну» функцію поліції [2, с. 91].

Особливе місце серед цих органів, як у ФРН, так і в інших демократичних країнах займає поліція. Правовою основою діяльності поліції ФРН є норми Конституції ФРН від 23 травня 1949 року, положення яких розвиваються і конкретизуються у 524 федеральних законах «Про поліцію» і «Про співробітництво», інших законодавчих актах держави [3, с. 523–524].

Найважливішою ланкою Федеральної поліції є Федеральна прикордонна поліція, підпорядкована безпосередньо федеральному МВС. Її основне завдання – контролювання державного кордону, боротьба з організованою злочинністю, нелегальною еміграцією, контрабандою наркотиків, охорона найбільш важливих установ, розслідування правопорушень у сфері екології, підтримка громадської безпеки на залізничному й авіаційному транспорті [4, с. 63–64].

Поліція Німеччини діє у складі Міністерства внутрішніх справ, яке фактично контролює всі основні сфери внутрішнього життя країни. Федеральне відомство кримінальної поліції Німеччини структурно входить до складу федерального Міністерства внутрішніх справ (відділ Р – поліцейські питання) і підпорядковане міністру внутрішніх справ ФРН. Штаб-квартира БКА розташована

в м. Вісбадені (Земля Гессен), а філія головної резиденції у м. Мекенхаймі, що під Бонном. Структура БКА виражена і відображає ключові напрямки роботи відомства. Керівництво службою здійснює президент. Робочим органом БКА є штаб, куди входять президент, віце-президент, начальники трьох головних управлінь (боротьби із злочинністю, аналітичного, захисту держави і особи), спеціальні посадові особи, уповноважені у справах захисту інформації, підтримання безпеки, у справах жіночого персоналу та керівник управління внутрішньої ревізії [5, с. 290].

До органів розслідування злочинів Федеративної республіки Німеччина входять поліція, прокуратура і слідчий суддя. Основна роль належить прокуратурі, яка наділена функцією дізнання. Як тільки прокуратурі стало відомо із заяв або інших джерел про підозру у вчиненні злочинів, вона повинна досліджувати обставини справи для вирішення питання про порушення кримінальної справи публічного обвинувачення. У межах поліцейської системи є внутрішній поділ на загальну та кримінальну поліцію. Загальна поліція займається розслідуванням дрібних (малозначних) злочинів, кримінальна – тяжких злочинів. На федеральному рівні існує федеральне управління кримінальної поліції. Воно виконує в основному координуючу функцію і функцію підтримки місцевих підрозділів. У проведенні дізнання може брати участь і слідчий суддя. Якщо прокурор вважає за необхідне здійснення слідчих дій, то він подає клопотання дільничному судді за територіальністю. Основним завданням слідчого судді є реалізація судових доказів шляхом проведення за клопотанням сторін, насамперед прокурора і поліції, судових процесуальних дій, вирішення питання про арешт [6].

Норми Конституції Федеративної Республіки Німеччини вказують, що важливу в організації та діяльності поліції цієї країни відіграє федеральний земельний устрій, що у свою чергу обумовлено історичними особливостями розвитку тієї чи іншої землі ФРН. Зазвичай до складу поліції земель ФРН входять земельна кримінальна служба, дирекція поліції постійної готовності та інші органи. На поліцію ФРН покладено виконання наступних функцій: забезпечення суспільного порядку і безпеки на території держави і на її кордонах; виявлення і розслідування злочинів; підтримка внутрішньої безпеки; профілактика злочинності; пропаганда правових знань серед населення і заходів з дотримання безпеки; захист і допомога населенню в надзвичайних ситуаціях

(стихийні лиха, катастрофи, військові дії); участь у заходах цивільної оборони [7, с. 336].

Конституція Німеччини поряд з органами загальнофедеральної поліції, наляє правом утворювати власну поліцейську систему кожній федеральній землі. За обсягом повноважень поліція федеральних земель поділяється на: державну (земельну) окружну, повітову і міську (муніципальну). Поліція земель також підпорядкована Міністерству внутрішніх справ, за винятком міської (муніципальної) поліції, що перебуває у віданні органів міського самоврядування і утримується за рахунок міського бюджету. Структурно земельна поліція включає в себе: патрульну службу, або поліцію громадської безпеки, до обов'язків якої входить розслідування дрібних і середньої важкості злочинів, порушень громадського порядку, правове переслідування порушників дорожнього руху; дорожню поліцію, яка забезпечує безпеку дорожнього руху; спецпідрозділи, або поліцію оперативного втручання, що надає допомогу патрульній службі та кримінальній поліції під час проведення масових заходів; кримінальну поліцію земель, до обов'язків якої входить розслідування значних злочинів [8, с. 17–18].

Важливою й особливою є здійснювані у Німеччині дії органів із попередження злочинності, які задіяні: на федеральному рівні; на рівні федеральних земель; державно-федеральному рівні; муніципальному рівні.

В Німеччині існує дворівнева система поліції, є федеральна поліція і поліція земель, проте, під час проведення масових заходів можуть використовуватись як підрозділи місцевої поліції, так і федеральної [9, с. 360]. Відповідно до Закону «Про організацію Баварської державної поліції» (Федеративна Республіка Німеччина, до поліції віднесено всі поліцейські сили Республіки Баварія. Ст. 3 Закону кожний чиновник поліції, задіяний на службі публічної безпеки, уповноважений на виконання завдань поліції на всій території держави. У структурі поліції утворюється Служба адміністративної поліції, яка виконує центральні адміністративні завдання поліції. Повноваження поліції у сфері гарантування публічної безпеки і порядку в Баварській Республіці, визначені Законом «Про завдання і повноваження Баварської державної поліції». Згідно ст. 11 Закону, поліція може вживати заходи, необхідні для подолання наявної в конкретному випадку загрози для публічної безпеки чи порядку (загрози), якщо в інших статтях не передбачені особливі повноваження поліції.

Захід у цьому розумінні поліція може, зокрема, застосувати тоді, коли це необхідно, щоб: 1) припинити чи запобігти вчиненню карних порушень, порушень порядку чи антиконституційних діянь; 2) усунути наслідки, що з'явилися через такі діяння; 3) подолати загрози чи усунути наслідки, які загрожують порушеннями чи порушують життя, здоров'я чи свободу особи чи об'єктів, збереження яких видається необхідним у публічних інтересах [10, с. 57–60].

Якщо взяти вітчизняну систему поліції то вона є дещо схожою із системою правоохоронних органів Німеччини, має центральний орган управління поліції та її територіальні органи, в Німеччині органи юстиції (федерального і земельного рівнів). Національна поліція, як і поліція Німеччини у своїй діяльності підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. Структура Міністерства внутрішніх справ ФРН дещо співвідноситься із структурою МВС України, хоча й має багато суттєвих відмінностей, особливо це стосується поліції федеральних земель, яка у своїй діяльності є більш самостійною у порівнянні із територіальними органами поліції України. Федеральні землі можуть утворювати органи поліції, органи охорони кордонів федерації, тоді як територіальні органи поліції України може утворювати Кабінет Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції. Взагалі модель управління Національної поліції є більш централізована, тоді як німецька модель управління має більш комбінований характер.

У своїй діяльності поліція здебільшого підпорядковується органам місцевого самоврядування земель (Länder). Згідно з опитуваннями німецька поліція є однією з найбільш авторитетних організацій і професій у Німеччині (більш авторитетна, ніж професії політиків, юристів, журналістів, лікарів та вчителів). Поліцейські підрозділи всіх земель виконують аналогічні функції: Поліція охорони громадського порядку (Schutzpolizei) Кримінальна поліція (Kriminalpolizei). Складовою загальної структури поліції охорони громадського порядку є: Дорожня поліція (Verkehrspolizei); Поліція швидкого реагування (Bereitschaftspolizei); Превентивна поліція (Gefahrenabwehr); Підрозділи поліції спеціального призначення (Spezialeinsatzkommandos); Мобільні оперативні групи (Mobile Einsatzkommandos); Мотоциклетне відділення (Krad-Staffel); Поліція безпеки на воді (Wasserschutzpolizei); Вертолітна ескадрилья (Hubschrauberstaffel); Кіноло-

гічна служба (Diensthundestaffel); Кінна поліція (Reiterstaffel) [11, с. 105].

Важливо наголосити, що на відміну від вітчизняного законодавства, яке забороняє працівникам правоохоронних органів України провадити політичну діяльність, бути членом політичної партії, в Німеччині, наприклад, (Федеральна земля Баварія) працівники поліції можуть належати до політичних партій, але не можуть займатись політичною діяльністю під час виконання службових обов'язків [7, с. 54]. Значна увага в діяльності поліцейського Німеччини займає його професійна підготовка, яка вважається зірцем підготовки, а особовий склад поліції поділяється на три категорії.

Україна будучи країною романо-германської правової сім'ї, безумовно, тяжіє до континентально-європейської моделі. Крім того, ієрархічна побудова, централізований підхід, імперативні форми і методи правозастосування зумовлені також тим, що модель правоохоронної діяльності України, не дивлячись на реформування та євроінтеграційне спрямування, ще не позбавилась повністю спадщини радянської моделі правоохоронної діяльності. Отже, вважаємо необхідним критично осмислити недоліки сучасного стану правоохоронної діяльності в Україні, так само і напрями її подальшого розвитку [12, с. 15]. Невипадково академік О. Бандурка наголошував, що у складних умовах радикального реформування системи органів внутрішніх справ України досить корисним може стати досвід поліції Федеративної Республіки Німеччини. Німецька поліція визнається фахівцями як своєрідний еталон організації та практичної реалізації правоохоронної діяльності. Вона є органом державної виконавчої влади, який вдало поєднав кращі традиції поліцейської служби з новітніми досягненнями, пов'язаними з побудовою правової, демократич-

ної, соціально орієнтованої держави. Німеччина є федеративною державою, що обумовлює відповідну побудову правоохоронних органів країни. Федеральний уряд Німеччини відповідальність за стан правопорядку поділяє за урядами земель, які згідно з Конституцією 1949 року мають власні поліцейські сили [13, с. 729].

Висновки. У загальному вигляді вітчизняна система поліції є дещо схожою із системою правоохоронних органів Німеччини, має центральний орган управління поліції та її територіальні органи, в Німеччині органи юстиції (федерального і земель). Національна поліція України, як і поліція Німеччини у своїй діяльності підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. Структура Міністерства внутрішніх справ ФРН дещо співвідноситься із структурою МВС України, хоча й має багато суттєвих відмінностей, особливо це стосується поліції федеральних земель, яка у своїй діяльності є більш самостійною у порівнянні із територіальними органами поліції України. Федеральні землі можуть утворювати органи поліції, органи охорони кордонів федерації, тоді як територіальні органи поліції в Україні може утворювати Кабінет Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України на підставі пропозицій керівника поліції. Взагалі модель управління Національної поліції є більш централізована, тоді як німецька модель управління має більш комбінований характер.

Важливою й особливою є здійснювані у Німеччині дії органів із попередження злочинності, які задіяні на: федеральному рівні; рівні федеральних земель; державно-федеральному рівні; муніципальному рівні.

Поліцейський Німеччини є дуже авторитетною особою в цій країні, а підготовка та навчання є взірцем ефективного і професійного працівника правоохоронних органів в Європі.

Список літератури:

1. Світличний О. П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 9. С. 153–155.
2. Григоренко І.А. Розвиток концепції правоохоронної (поліцейської) діяльності в правових доктринах України та Німеччини. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/12825/1/A71_p091-092.pdf. С. 91–92.
3. Ярмакі Х.П., Ярмакі В.Х. Професійна підготовка персоналу поліції у Федеративній Республіці Німеччина. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/266/7394/15366-1?inline=1> С. 522–529
4. Історія правоохоронних органів України: Підручник / С. В. Банах, А. В. Грубінко, В. В. Савенко, В. З. Ухач. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 232 с.
5. Проневич О.С. Організаційно-правові засади діяльності Федерального відомства кримінальної поліції Німеччини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 16. С. 289–295.

6. Code de procédure pénale (Code of criminal procedure of France). Act №. 2005-1550. 12 December 2005. Available. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1958/13719/version/3/file/Code>
7. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 365 с.
8. Коненко С.Я. Реорганізація системи МВС України на сучасному етапі державотворення: (із досвіду реорганізації поліції Німеччини). К.: Знання України, 2006. 44 с.
9. Охорона громадського порядку під час проведення футбольних матчів: навч. посібник / За заг. ред. В.В. Коваленка. К.: КНТ, 2012. 360 с.
10. Банчук О.А. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. Київ: Москаленко О.М., 2013. 588 с.
11. Деканоїдзе Хатія, Хелашвілі Мадлен. Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. 164 с.
12. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 23 с.
13. Бандурка О.М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 780 с.

Holodnyk Yu.A. ACTIVITIES OF GERMAN LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHTS OF CITIZENS, THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE: AN EXAMPLE FOR UKRAINE

In order to solve problematic issues in the activities of domestic law enforcement agencies, the article identifies the positive features of the activities of law enforcement agencies in Germany, whose successful experience in ensuring the protection of the rights of citizens, the interests of society and the state should be borrowed to improve the activities of law enforcement agencies in Ukraine. For this purpose, scientific opinions and legal acts regulating the activities of law enforcement agencies in Germany were analyzed. It is emphasized that the provisions enshrined in the Basic Law of the Federal Republic of Germany indicate that the sphere of exclusive legislative competence of the Federation includes its interaction with the federal states on the activities of the criminal police and the protection of the Constitution, the creation of the Federal Department of the Criminal Police, the fight against international crime. Despite the broad powers of the federal states, only the Federal Law can establish the bodies of the Federal Border Guard, the central police information and communication departments, the departments for the collection of materials for the protection of the Constitution and for the criminal police. Please note that unlike domestic legislation, in Germany (Federal State of Bavaria) police officers may belong to political parties, but may not engage in political activities while performing official duties. In order to improve the activities of German police bodies at various levels, its leadership takes a number of measures to establish cooperation with the population and acts a powerful, well-coordinated network of various actors involved in the formation and implementation of anti-crime policy. Considerable attention in the activities of a police officer in Germany is occupied by his professional training. Positive experience in training and retraining of police personnel should be implemented in Ukraine.

It was concluded that, in general, the domestic police system is somewhat similar to the system of law enforcement agencies in Germany, it has a central police management body and its territorial bodies: federal and federal states. The activities of law enforcement agencies in Germany have a more combined and decentralized nature, in contrast to the law enforcement system of Ukraine, and the police officer in Germany is an authoritative person.

Key words: citizens, society, state, law enforcement agencies, system, experience, borrowing.

Добрянська Н.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ЗАХИСТ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Статтю присвячено аналізу та узагальненню судової практики у спорах, що виникають із правовідносин, пов'язаних з реалізацією права на доступ до публічної інформації. Актуальність теми цього дослідження обумовлена тим, що в сучасних умовах забезпечення реалізації права на доступ до публічної інформації є невід'ємною складовою верховенства права та ознакою демократичного суспільства. Особливо важливе значення забезпечення реалізації права на доступ до публічної інформації набуває в умовах воєнного та надзвичайного стану, оскільки у цей період своєчасне отримання деяких видів інформації є життєво необхідним. З огляду на таке, вивчення та узагальнення судової практики у справах щодо захисту права особи на доступ до публічної інформації дало змогу виявити деякі проблемні аспекти у реалізації цього права.

У статті автором узагальнено основні проблеми, що виникають під час реалізації права на доступ до публічної інформації. Доведено, що судовий захист права на доступ до публічної інформації є однією з найбільш ефективних гарантій забезпечення такого права.

Автором підтверджено тезу про те, що в основі більшості спорів, що виникають у сфері реалізації права на доступ до публічної інформації є безпідставне або необґрунтоване віднесення деяких видів інформації до службової або інформації з обмеженим доступом. Аргументовано, що судовий захист права на доступ до публічної інформації спрямований на усунення перешкод у доступі особи до публічної інформації, недопущення безпідставного віднесення публічної інформації до інформації з обмеженим доступом.

На підставі проведеного аналізу рішень Верховного Суду виділено декілька категорій спорів, що виникають у сфері реалізації права на доступ до публічної інформації. Автором узагальнено правові висновки Верховного Суду щодо забезпечення реалізації права на доступ до публічної інформації.

Ключові слова: публічна інформація, право на інформацію, судовий захист, судова практика.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації щодо відмови в задоволенні запиту на інформацію, надання несвоєчасної або неповної відповіді на інформаційний запит, надання недостовірної, невиконання розпорядниками обов'язку оприлюднювати інформацію відповідно до закону, а також інші дії, рішення або бездіяльність у цій сфері розпорядників інформації можуть бути оскаржені, зокрема до адміністративного суду [1]. Причому законом не висувається будь-яких умов

Судовий захист права на доступ до публічної інформації можна віднести до однієї з гарантій забезпечення реалізації відповідного права. На сьогодні сформулась відносно стала судова практика у сфері вирішення спорів, пов'язаних з реалізацією цього права. Проведення науково-

правового аналізу та узагальнення такої практики дасть змогу виявити основні законодавчі прогалини, що стають на заваді вільної реалізації права на доступ до публічної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти судового захисту права на доступ до публічної інформації досліджували такі науковці, як О. І. Безпалова, І. М. Берназюк, Л. В. Крупнова, А. В. Погорілецька, В. Сімчук, С. В. Стародубов, Є. П. Тептюк, Т. І. Шинка та інші. Наукові праці цих вчених, головним чином, присвячені систематизації юридичних гарантій у сфері реалізації права на доступ до публічної інформації та визначенню серед них місця судового захисту. Водночас, недостатньо дослідженим у науці адміністративного та інформаційного права є питання щодо аналізу та узагальнення судової практики у справах щодо захисту відповідного права, на підставі якої у перспективі можливо розробити практичні

рекомендації щодо удосконалення законодавства, що регулює інформаційні права особи.

Метою статті є проведення аналізу та узагальнення судової практики у спорах, що виникають із правовідносин, пов'язаних з реалізацією права на доступ до публічної інформації. Для виконання цієї мети у статті здійснено такі завдання: 1) з'ясовано правову природу та особливості судового захисту права на доступ до публічної інформації; 2) проведено аналіз деяких судових рішень Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) та Верховного Суду (далі – ВС), винесених у спорах щодо захисту права на доступ до публічної інформації; 3) проведено групування судових спорів, що виникають у сфері захисту права на доступ до публічної інформації; 4) узагальнено основні правові висновки, сформульовані судами вищої інстанції під час розгляду та вирішення спорів у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Судовий захист права особи на доступ до публічної інформації займає особливе місце у системі юридичних гарантій забезпечення реалізації цього права.

Як зазначається з цього приводу у мотивувальній частині Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 р. № 10-р/2018, право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [2].

Саме поняття юридичних гарантій захисту права на доступ до публічної інформації, наведене у науковій літературі, сформульовано, як «такі юридичні дії чи акти, які приймаються чи здійснюються органами державної влади або місцевого самоврядування та їх посадовими особами для того, щоб забезпечити належне виконання юридичного обов'язку, який задовольняє право суб'єкта на доступ до публічної інформації» [3, с. 59].

Інакше кажучи, юридичні гарантії реалізуються у формі виконання суб'єктом владних повноважень своїх завдань та функцій у відповідній сфері, результатом яких є рішення або дія, спрямована на забезпечення реалізації права особи. Позаяк, особливе місце судового захисту у системі юридичних гарантій обумовлено спеціальним правовим статусом суб'єкта такого захисту – суду, на підставі рішення якого забезпечується реалізація відповідного права, а також особливістю юридичною силою судового рішення.

Зокрема, Л. В. Качук звертає увагу, що суд як орган судової влади є незалежним від інших гілок влади і, таким чином, забезпечує судовий контр-

оль у всіх сферах суспільних правовідносин, зокрема й у правовідносинах, що виникають за участю суб'єктів владних повноважень, що належать до інших гілок влади, а тому судовий захист дає змогу неупереджено та об'єктивно оцінювати правомірність обмеження прав особи [4, с. 14].

Що стосується судового рішення, то його обов'язковість закріплена у ст. 129 Конституції України [5], ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6] та процесуальних кодексах і забезпечується можливістю звернення до примусового виконання.

У згаданому вище Рішенні Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 р. № 10-р/2018 з цього приводу зазначається, що набрання судовим рішенням законної сили є юридичною подією, з настанням якої виникають, змінюються чи припиняються певні правовідносини, а таке рішення набуває нових властивостей; основною з цих властивостей є обов'язковість – сутнісна ознака судового рішення як акта правосуддя [2].

Тобто судовий захист права особи на доступ до публічної інформації забезпечується тим, що, по-перше, особа, яка вважає, що її право на доступ до публічної інформації порушено, має право звернутися до суду з відповідним позовом; по-друге, якщо суд визнає таке порушення та своїм рішенням зобов'яже уповноваженого суб'єкта усунути перешкоди у доступі до публічної інформації, таке рішення набуває юридичної сили та стає обов'язковим для виконання.

Важливо, що право на судовий захист у силу положень ст. 64 Основного Закону України не може бути обмежено навіть в умовах дії надзвичайного чи воєнного стану, що є додатковою гарантією для захисту права особи на доступ до публічної інформації в період дії правового режиму воєнного стану.

Досліджуючи окремі питання судового захисту права особи на доступ до публічної інформації, Т. І. Шинка констатує, що такий захист є основною гарантією у сфері реалізації відповідного права особи, якій належить ключова роль у системі гарантій реалізації конституційних прав особи, оскільки саме у процесі вирішення спорів у суді виявляються найсуттєвіші законодавчі недоліки та суперечності [7, с. 56].

Виключне значення в аспекті дослідження місця судового захисту права особи на доступ до публічної інформації у системі інших юридичних гарантій забезпечення реалізації такого права є те, що спори, які виникають у досліджува-

ній сфері, є підсудними адміністративним судам (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Це означає, що для особи приватного права, яка звертається до адміністративного суду, Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) встановлює низку додаткових гарантій захисту, зокрема: особливий порядок розподілу судових витрат (відсутність обов'язку суб'єкта приватного права повертати витрати суб'єкта владних повноважень на сплату судового збору, навіть у разі ухвалення судом рішення на користь відповідача – ст. 139 КАС України), спеціальний порядок доказування (покладення обов'язку доводити правомірність своїх дій, рішень або бездіяльності на суб'єкта владних повноважень – відповідача у справі – ст. 77 КАС України), спеціальний принцип адміністративного судочинства (офіційність з'ясування обставин справи та можливість адміністративного суду, за наявності визначених підстав, виходити за межі позовних вимог – ст. ст. 2, 9 КАС України) тощо [8].

З приводу визначення юрисдикції спорів, що виникають із правовідносин щодо реалізації права особи на доступ до публічної інформації, ВП ВС у постанові від 26 лютого 2020 р. у справі № 520/12042/18 висловила про те, що вирішення питання про відмову у відкритті провадження у справі на підставі висновку суду про те, що певна інформація не належить до публічної, не допускається, оскільки вирішення цього питання вже вважається розглядом справи по суті.

При цьому ВП ВС звернула увагу, що до юрисдикції адміністративного суду належать спори, в яких: особа стверджує про порушення її права на доступ до публічної інформації, визначає вид інформації, її розпорядника та спосіб, яким останній порушує її право; чітко, ясно і однозначно формулює свої вимоги саме в аспекті забезпечення її права на отримання публічної інформації від суб'єкта господарювання; стверджує, що саме суб'єкт господарювання за законом, що регулює спірні відносини, є розпорядником запитуваної інформації; бажає захистити своє право і звертається за захистом до суду, виконує вимоги процесуального закону щодо форми та змісту подання позовної заяви (наприклад, сплачує судовий збір) [9].

Однією з найбільш чисельних категорій справ у сфері захисту права особи на доступ до публічної інформації є спори щодо визначення правової природи запитуваної інформації. Зокрема, встановлення того, чи відноситься відповідна інфор-

мація до публічної або належить до службової. Як правило, такі спори виникають під час звернення суб'єктів до розпорядників інформації для отримання відомостей, що стосуються судових розслідувань, інформації про службових осіб та ін.

Деякі науковці на підставі аналізу судової практики щодо окремих аспектів гарантування права особи на доступ до публічної інформації дає підстави для висновку, що в постановах ВС в основному сформульовано сталу правову позицію стосовно того, що право на доступ до публічної інформації слід розглядати в широкому розумінні, за якого одним із елементів є право на доступ до інформації про особу. На думку вченої, гарантією реалізації цього права є закріплення в законі виключних підстав обмеження доступу особи до публічної інформації, включаючи інформацію про таку особу, а в разі безпідставного обмеження цього права уповноважений розпорядник публічної інформації має відшкодувати моральну шкоду, якщо особа доведе наявність для цього підстав [10, с. 13].

З цього приводу у постанові від 25 липня 2018 р. у справі № 200/824/16-а(2-а/200/151/16) ВС здійснив спробу узагальнити ознаки публічної інформації та відніс до таких ознак публічної інформації наступні: готовий продукт інформації, який отриманий або створений лише в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством; заздалегідь відображена або задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація; така інформація знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень або інших розпорядників публічної інформації. За висновком ВС, у разі відсутності перелічених ознак в інформації, така інформація не належить до публічної [11].

Разом з тим, за правовим висновком ВС, що викладений у постанові від 21 вересня 2018 р. у справі № 820/5938/16, у будь-якому разі звернення особи із запитом на отримання від розпорядника запитуваної інформації, яка, на думку такої особи, є публічною інформацією, та якщо у процесі розгляду інформаційного запиту виявиться, що запитувана інформація відноситься до інформації з обмеженим доступом, розпорядник у своїй офіційній відповіді зобов'язаний навести мотиви відмови у наданні доступу до інформації.

Як зазначив ВС у вищенаведеній постанові: «розпорядник інформації у відповіді на запит вказує, якому саме з інтересів загрожує розголошення запитуваної інформації, в чому полягає істотність

шкоди цим інтересам від її розголошення, чому шкода від оприлюднення такої інформації переважає право громадськості знати цю інформацію. Лише тоді дана відмова буде вважатися обґрунтованою та такою, що здійснена у відповідності до норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» [12].

Ще однією категорією спорів, що виникають під час реалізації права особи на доступ до публічної інформації, є спори щодо правомірності обмеження доступу до деяких видів службової інформації для осіб, яких така інформація прямо або опосередковано стосується.

Наприклад, у справі № 9901/249/19 спір виник у зв'язку з незгодою особи з відмовою Вищої кваліфікаційної комісії суддів (далі – ВККС) у наданні відповіді на її інформаційний запит щодо члена ВККС, на розгляді у якого знаходиться повідомлення про недостовірність тверджень у декларації доброчесності одного із суддів Апеляційного суду.

Відмовляючи у задоволенні інформаційного запиту, ВККС зазначила, що інформація про члена Комісії, визначеного для перевірки та розгляду повідомлення стосовно судді, є інформацією з обмеженим доступом відповідно до ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Проте позивач вважав, що надання запитуваної інформації статусу службової відповідно до Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, затвердженого наказом Голови ВККС від 5 квітня 2017 р. № 24, суперечить положенням Закону України «Про доступ до публічної інформації» та постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 736 «Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію».

Цей позов розглядався ВС як судом першої інстанції, який ухвалив рішення від 8 липня 2019 р. про задоволення позову, визнавши неправною відмову ВККС у наданні на запит позивача про надання публічної інформації відомостей щодо члена Комісії, на розгляді якого знаходиться повідомлення позивача про недостовірність тверджень у декларації доброчесності одного із суддів Апеляційного суду.

Такий висновок підтримала ВП ВС, переглядаючи рішення ВС в апеляційному порядку, та у постанові від 10 грудня 2019 р. сформулювала такий правовий висновок: «належність запитува-

ної інформації до службової на підставі ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» не є єдиною підставою для обмеження доступу до неї. Обмеження доступу до конкретної інформації допускається за умови застосування її розпорядником у сукупності вимог п.п. 1-3 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації». Відсутність висновку розпорядника інформації щодо наявності хоча б однієї з наведених вище трьох підстав означає, що відмова у доступі до публічної інформації є необґрунтованою» [13].

В окрему групу спорів, що виникають у сфері реалізації права на доступ до публічної інформації, можна виділити спори щодо форми надання запитуваної інформації. Зокрема з приводу того, чи достатнім є оприлюднення розпорядником публічної інформації для задоволення інформаційного запиту особи, яка звертається з таким запитом.

Наприклад, у справі № 380/15492/21 спірні правовідносини виникли у зв'язку з ненаданням розпорядником публічної інформації – Державною судовою адміністрацією України (далі – ДСА України) у формі відкритих даних на запит відповідно до ч. 1 ст. 10-1 Закону країни «Про доступ до публічної інформації». Переглядаючи рішення судів попередніх інстанцій, які відмовили у задоволенні позову, ВС звернув увагу, що одним із ключових у цій справі є питання: чи зобов'язаний розпорядник, який визначив своїм внутрішнім актом певний формат оприлюднення набору відкритих даних, надавати на запит пов'язані з цим набором наявні в нього відкриті дані в іншому форматі.

У постанові від 16 березня 2023 р. у справі № 380/15492/21 ВС частково задовольнив касаційну скаргу позивача, скасував рішення судів попередніх інстанцій та ухвалив нове рішення про часткове задоволення позову. У цій постанові ВС зазначив, що вирішення питання про форму надання відповіді на інформаційний запит знаходиться в площині регулювання ст. 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» та наказу ДСА України від 15 листопада 2019 року № 1120 «Про набори даних Державної судової адміністрації України, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних».

При цьому ВС сформулював правовий висновок про те, що «чинне законодавство України покладає обов'язок на розпорядника інформації

не лише оприлюднювати інформацію у формі відкритих даних у визначеному Положенням № 835, що затверджене на виконання ст. 10-1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», форматі, а й надавати публічну інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», якою володіє розпорядник у формі відкритих даних на запит, якщо це не покладає на розпорядника надмірний тягар. У той же час запитувач сам обирає форму отримання інформації і ніхто не може його обмежувати у виборі цих форм, тим паче, якщо такі форми визначені законодавчо» [14].

Таким чином, в Україні сформована відносно стала судова практика у спорах, що виникають з правовідносин, пов'язаних з реалізацією права на доступ до публічної інформації. Виходячи з наведених судових рішень, можна виділити певні проблемні аспекти у питаннях правового регулювання права доступу до публічної інформації.

Зокрема, А. В. Погорілецька серед основних проблем реалізації права громадян на публічну інформацію виділяє наступні: представники суб'єктів владних повноважень створюють бар'єри щодо прозорості своєї діяльності, штучно обмежуючи доступ громадян до офіційної інформації; не функціонують механізми взаємодії суб'єкта владних повноважень і громадян при здійсненні державної політики; спостерігається тенденція бюрократизму при реалізації права громадян на офіційну інформацію [15, с. 218–219].

Крім того, на підставі проведеного у цій роботі аналізу судової практики можна виокремити такі основні недоліки правового регулювання питань щодо забезпечення права особи на доступ до публічної інформації: недостатня урегульованість критеріїв віднесення інформації до публічної та до інформації з обмеженим доступом; відсутність визначення правових підстав доступу особи до інформації з обмеженим доступом, якщо така інформація безпосередньо або опосередковано стосується цієї особи тощо.

Висновки. Отже, судовий захист права особи на доступ до публічної інформації можна визначити як вид юридичної гарантії реалізації вказаного права, що реалізується шляхом звернення особи, чиє право на доступ до публічної інформації порушено протиправними діями, рішеннями або бездіяльністю розпорядника такої інформації, до адміністративного суду та звернення до виконання рішення цього суду.

Аналіз судової практики у спорах, що виникають у сфері реалізації права особи на доступ до публічної інформації, показує, що чисельну категорію справ складають: щодо безпідставності та необґрунтованості відмови розпорядника інформації у задоволенні інформаційного запиту особи; щодо відсутності правових підстав для віднесення певної інформації до службової або іншої інформації з обмеженим доступом; щодо недотримання форми надання відповіді на інформаційний запит особи.

Список літератури:

1. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
2. Рішення Конституційного суду України від 23.11.2018 № 10-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>
3. Тептюк Є. П. Конституційне закріплення юридичних гарантій права на доступ до публічної інформації в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. С. 58–61.
4. Ткачук Л. В. Судовий захист у системі правозахисних гарантій прав людини в Україні: теоретико-правове дослідження. Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică. 2022. Вип. (4). С. 14–19.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
7. Шинка Т. І. Судовий захист права на доступ до публічної інформації. Правова позиція. 2020. № 4 (29). С. 53–57.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 520/12042/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88187851>
10. Берназюк І. М. Окремі аспекти реалізації конституційного права особи на доступ до публічної інформації. Право і суспільство. 2020. № 1. С. 9–14.

11. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2018 року у справі № 200/824/16-a(2-a/200/151/16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75510870>
12. Постанова Верховного Суду від 21 вересня 2018 року у справі № 820/5938/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76614376>
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 грудня 2019 року у справі № 9901/249/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877168>
14. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2023 року у справі № 380/15492/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109601699>.
15. Погорілецька А. В. Проблеми реалізації права громадян на офіційну інформацію в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2013. Серія ПРАВО. Вип. 22. Ч. I. Т. 2. С. 216–219.

Dobrianska N.V. PROTECTION OF THE RIGHT TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION: CERTAIN ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE

The article is devoted to the analysis and generalization of court practice in disputes arising from legal relations related to the exercise of the right to access to public information. The relevance of the topic of this study is due to the fact that in modern conditions, ensuring the realization of the right to access to public information is an integral component of the rule of law and a sign of a democratic society. Ensuring the realization of the right to access to public information is especially important in the conditions of war and state of emergency, because in this period timely receipt of certain types of information is vital. In view of this, the study and generalization of judicial practice in cases regarding the protection of a person's right to access to public information made it possible to identify some problematic aspects in the implementation of this right.

In the article, the author summarizes the main problems that arise during the implementation of the right to access public information. It has been proven that judicial protection of the right to access to public information is one of the most effective guarantees of ensuring such a right.

The author confirmed the thesis that the basis of most disputes arising in the sphere of the exercise of the right to access to public information is the groundless or unjustified classification of some types of information as official or information with limited access. It is argued that judicial protection of the right to access to public information is aimed at eliminating obstacles to a person's access to public information, preventing unjustified attribution of public information to information with limited access.

Based on the analysis of the decisions of the Supreme Court, several categories of disputes arising in the sphere of the implementation of the right to access to public information were identified. The author summarized the legal conclusions of the Supreme Court on ensuring the realization of the right to access to public information.

Key words: *public information, right to information, judicial protection, judicial practice.*

Кошманов М.О.

Національна академія Служби безпеки України

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СЛУЖБОВОЇ ЛОГІСТИКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття та розкрито зміст службової логістики посадових осіб в Україні. Доведено що, вона як категорія адміністративного права це вчення службового права про відбір, добір, призначення, здійснення кар'єри, ротацію, супроводження, звільнення, забезпечення у відставці (запасі) публічного службовця в адаптивній системі українського соціуму з узагальненням синергічних зав'язків, що здійснюється службовим кадровим апаратом. Узагальнені що, логістика у філософському розумінні це мистецтво, міркування, обчислення, чи здійснюються розумним суб'єктом з метою досягнення найбільш ефективного (бажаного) результату. Виявлено що, категорія логістика є такою що зародилась у військово-мистецтві успішно адаптувалась до проблем бізнесу та запропонована нами до використання у службовому праві щодо публічних осіб, у категорії визначення «службова логістика публічних осіб». Кадрова логістика знайшла своє відображення в науці та навчальній дисципліні менеджменту під назвою «службова логістика», певні засади та інструментарій якої можуть бути використані для розробки наукової природи «службової логістики публічних осіб». Зроблено висновок що, предметом службової логістики посадових осіб є відбір, добір і прийом громадянина на державну службу, проходження державної служби та супроводження службової кар'єри. Запобігання корупційним проявам у публічній службі та обмеження щодо використання службових повноважень. Дисциплінарна відповідальність публічного службовця. Питання матеріального й соціального забезпечення публічного службовця. Припинення публічної служби Увіковічення пам'яті загиблих (померлих) публічних службовців. З погляду кадрової політики службова логістика посадових осіб полягає в системі правових, організаційно-правових, організаційних та інших заходів, які здійснюється службовим кадровим апаратом з метою забезпечення суспільства (держави) доброчесними та професійними службовими особами, забезпечення будівництва їх службової кар'єри на засадах професійності, змагальності та успішності службової діяльності.

Ключові слова: *військове мислиство, ефективність, запобігання корупції, кадровий супровід, конкурс, професійність, проходження служби, публічне адміністрування, службова кар'єра, увіковічення пам'яті.*

Постановка проблеми. Військова агресія Російської Федерації у поєднанні із набуттям Україною статусу кандидата до Європейського Союзу поставила перед нашою державою низку викликів, вирішення яких потребує негайного вжиття щодо конкретних заходів, спрямованих на приведення до певних критеріїв, у тому числі стабільної діяльності установ, що гарантують демократію, верховенство права, реалізацію прав людини, а також забезпечення спроможності взяти на себе зобов'язання, які випливають із членства в Європейському Союзі [1].

Водночас, в умовах динамічного середовища функціонування суб'єктів господарювання та економічних систем регіонів виникає потреба швидкого реагуванні на зміни у тому числі й у сфері логістики. Загальновідомо, що персонал є рушій-

ною силою, джерелом інновацій на будь-якому підприємстві. Але лише за умови оптимального формування кадрового складу, забезпечення його мобільності, розподілу у системі робочих місць та мінімізації плінності. Всі ці питання відрізняють кадрову логістику, яка є самостійною функціональною сферою будь-якої логістичної системи.

Оскільки логістика – це, перш за все, наука, що вивчає оптимізацію всіх видів процесів у різних системах, а людські ресурси – один із різновидів потоків на підприємствах, що характеризується високою рухливістю, то використання сучасних логістичних методів для оптимізації управління кадрами дуже важливо в наш час [2, с. 6].

Окрім цього, в українській теорії немає єдиного підходу до визначення службової логістики в Україні та змісту деяких її видів, зокрема

суб'єктів сектору безпеки та оборони України та публічного адміністрування у цілому, здебільшого в теорії службово-бойового застосування, тому підтвердженням цього є і актуальність цієї наукової роботи.

Також сьогодні немає єдиного для військової системи освіти підручника зі службової логістики посадових осіб в Україні. Тому порівнювати з українськими поглядами та давати перевагу будь-якому визначенню «службової логістики посадових осіб», «кадрова логістика в управлінні персоналом», «логістичний підхід в управлінні персоналом», «офіцер логістики», «управління кадровою логістикою», «логіст», дещо дискусійно через обмеженість джерел їх офіційного тлумачення.

Тому питання щодо унормування службової логістики посадових осіб, особливо під час дії правового режиму воєнного стану в Україні є актуальним із огляду таких аспектів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні питання в сфері службової логістики посадових осіб у сучасній Україні опосередковано відображені в публікаціях таких науковців як В.В. Галунько, С.В. Гармаш, О.М. Гончаренко, О.В. Нестеренко, Г.В. Новицький, О.М. Криворучко, О.В. Кузьменко, В.О. Леонтєва, С.В. Мішина, М.П. Стрельбицький, М.Л. Погребницький, О.В. Сардак, В.В. Сисоєв, О.Г. Стрельченко, О.А. Шевчук та інших науковців. Утім, низку проблем у зазначеній сфері дотепер не вирішено, що можливо зробити охарактеризувавши та запропонувавши авторське бачення «службової логістики посадових осіб в Україні» в сучасний період.

Аналіз публікацій про службову логістику посадових осіб майже відсутні. Серед сучасних наукових досліджень, присвячених публічному адмініструванню службової логістики посадових осіб в Україні щодо сутності та змісту відповідного термінологічного апарату свідчить, що зазначені поняття науковці висвітлюють поверхнево, зокрема лише в аспектах структури і завдань Збройних Сил з відбиття збройної агресії та без урахування можливості спільних дій як суб'єктів державної безпеки країни, так і публічного апарату (службовців) у цілому для нейтралізації кризових ситуацій та наслідків російського віроломного вторгнення.

Саме тому **метою статті** є аналіз наукової природи «службової логістики посадових осіб в Україні» за допомогою логічного та компаративістського методів, а також надання оцінки засто-

сування даного визначення у період російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи важливість службової логістики посадових осіб в Україні в структурі управлінського апарату, від ефективного функціонування якого залежить послідовний і сталий розвиток країни, першочерговими є питання щодо чіткого формулювання та визначення понятійного апарату в цій сфері.

Стосовно етимології поняття «логістика», то найбільш поширеними є дві точки зору. За однією з них термін «логістика» походить від грецького слова «logistike» і означає: обчислювати, міркувати, за іншою – від французького – постачати. Однак є й інші версії, зокрема, від древньогерманського – склад, зберігання. У Стародавній Греції слово «logistike» означало «рахункове мистецтво» або «мистецтво міркування, обчислення», а в Римській імперії – правила розподілу продовольства, у Візантії – «грошове утримання армії, її належне забезпечення зброєю і військовим майном, своєчасне і повне піклування про її потреби, тобто, розпорядження рухом матеріальних засобів і розподіл власних збройних сил» [3].

У сучасному розумінні логістика в першу чергу розглядається як наука про планування, організацію, управління, контроль і регулювання переміщення матеріальних та інформаційних потоків у просторі і в часі від їх первинного джерела до кінцевого споживача; в той же час логістикою є гармонізація інтересів учасників процесу переміщення продукції, форма оптимізації ринкових зв'язків, тобто вдосконалення управління матеріальними і пов'язаними з ними інформаційними та фінансовими потоками на шляху від первинного джерела сировини до кінцевого споживача готової продукції на основі системного підходу та економічних компромісів для отримання синергетичного ефекту; метою логістики є оптимізація циклу відтворення шляхом комплексного, орієнтованого на потребу, формування потоку матеріалів та інформації у виробництві та розподілі продукції [4].

Варто зазначити, що категорія логістики прийшла у практичну діяльність, зокрема економіку з науки військового мистецтва. Адже озброєння армії, постачання військового майна, своєчасна та повна турбота про її потреби і, відповідно, підготовка кожного військового походу, забезпечення виробництва. Із погляду військового мистецтва логістика – це процес щодо приведення озброєння, техніки та особового складу у відповідність до завдань, що виконуватимуться, а також їх під-

тримка в боєздатному стані під час ведення воєнних (бойових) дій. У країнах НАТО широко використовується поняття «логістична підтримка», яким, на думку науковців, охоплюються не лише послуги служб і підрозділів обслуговування щодо озброєння, розміщення й утримання особового складу та матеріальних засобів (у звичній термінології – служб і підрозділів тилового та технічного забезпечення) [5]. Слід зазначити, що ще в давнини службовці, які займалися розподілом продуктів харчування, називалися «логістами» або «логістиками». Наукою логістика стала завдяки розвитку військової справи. Так, візантійський цар Леон VI (865–912 рр.) вважав, що завданням логістики є сплачувати данину армії, належно постачати їй зброю і військове майно, вчасно й повною мірою піклуватися про її потреби та відповідно забезпечувати військові походи, робити правильний аналіз місцевості з огляду на пересування армії та сили супротивника й відповідно до цих функцій управляти та керувати, тобто розпоряджатися пересуванням і розподілом власних збройних сил [6].

Окрім цього, передбачати маневри, стратегію і тактику збройних сил. Це визначення, незважаючи на військову специфіку, має принципову схожість із сучасними формулюваннями завдань логістики. Тільки через 1000 р., у часи Другої світової війни, принципи логістики почали з успіхом втілювати в життя, коли в США, СРСР та інших країнах були виконані роботи з вивчення особливостей операцій управління матеріальними потоками. У ці роки були проведені дослідження, пов'язані з проблемами військового та тилового фронтового постачання, розроблені математичні методи й моделі, котрі з часом стали називати «дослідження операцій», завдяки чому вдалося організувати постійне постачання зброї, зокрема для американської армії.

Логістика у військовій справі формувалася як механізм комплексного забезпечення спроможності та готовності до дій воюючих сторін, який охоплював діяльність державних і недержавних інститутів, функціонування різних галузей економіки, що інтегрувалися з метою вирішення завдань щодо ресурсної підтримки в просторі, у часі, за кількістю особового складу, за обсягами та номенклатурою матеріальних ресурсів військових формувань, на які безпосередньо покладалися завдання щодо ведення війни. Основними об'єктами управління у військовій логістиці вважалися людський (підкреслено нами – М. К.) та матеріальний потоки, що ста-

новили раціонально організоване переміщення відповідно військ (особового складу) на/в театрі/зоні військових дій і матеріальних ресурсів між об'єктами постачання та військовими підрозділами, які виступають основними кінцевими споживачами [7].

На думку С. Гармаша кадрова логістика – це один із напрямів логістики, в якому вивчається оптимізація потоків трудових ресурсів підприємства та галузі загалом [8]. Розділяє цю думку і І. Леонтєва, де кадрова логістика розглядається як розділ логістики, що вивчає оптимізацію кадрових ресурсів підприємства та визначає набір інструментів та прийомів для оптимального переміщення співробітників у середовищі підприємства для отримання економічного ефекту [9].

Отже, категорія логістика є такою що була успішно запозичена економічними науками з теорії військового мистецтва. Ми в свою чергу сформулюємо гіпотезу, що вона може бути успішно використана й для службового права.

Сьогодні існує низка проблем, які потребують першочергової уваги, а саме: недосконалі процедури прийняття на державну службу та просування по ній; неефективні процедури щорічної оцінки й атестації; відсутнє стратегічне планування людських ресурсів; недостатня роль працівників кадрових служб у процесі управління людськими ресурсами державних інституцій [10].

В умовах сьогодення суспільні відносини які є предметом нашого аналізу цілому охоплюється розділом адміністративного права України «Службове право». З якого для потреб цього дослідження ми запозичуємо такі інститути службового права як: вступ на державну службу; проходження державної служби і службова кар'єра; запобігання корупційним проявам у публічній службі; обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; дисциплінарна відповідальність державного службовця; матеріальне й соціальне забезпечення; публічного службовця; припинення публічної служби [11, с. 352–390]. На думку автора дане твердження необхідно доповнити науковими положеннями щодо увіковічення пам'яті загиблих (померлих) публічних службовців, а також захист членів його сім'ї.

Державна кадрова політика є системою організаційних, правових та інших заходів уповноважених державою суб'єктів щодо формування кадрового забезпечення, тобто укомплектування підготовленими фахівцями органів, які забезпечують виконання функцій держави [12]. Іншими

словами, державна кадрова політика – це загальнонаціональна стратегія формування, розвитку та раціонального використання професійного людського потенціалу. На думку авторів навчального посібника «Європейська інтеграція», кадрова політика – це напрям діяльності держави, установи організації з проведення заходів, спрямованих на формування кадрового складу й удосконалення трудового потенціалу, яка включає сукупність принципів, методів, форм, організаційного механізму з вироблення цілей і завдань, спрямованих на збереження, зміцнення і розвиток кадрового потенціалу, створення високопродуктивного, згуртованого колективу, здатного своєчасно реагувати на мінливі вимоги ринку [13].

О. Сардак розглядає кадрову політику як систему принципів, ідей, вимог, що визначають основні напрями роботи з персоналом, її форми і методи. Головною метою кадрової політики є своєчасне забезпечення оптимального балансу процесів комплектування, збереження персоналу, його розвитку відповідно до вимог підприємства, чинного законодавства та стану ринку праці [14].

У аспекті питання, що розглядається варто констатувати, що основні поняття і концепції логістики відповідають такому ресурсу, як кадри. Дотримання цих «правил» є умовою для ефективного функціонування системи управління персоналом та впливають на ефективність роботи усєї економічної системи.

Варто зазначити, що кадрова логістика формується на стику наук: теорії та організації управління, психології, соціології, конфліктології, етики, економіки праці, трудового права тощо. У зв'язку з цим, використання логістичного підходу в управлінні персоналом організації не випадкове, воно зумовлене процесами розвитку комунікацій та ускладнення бізнесу. При цьому, застосування логістичного підходу у процесі управління кадровим потенціалом підприємства має свою концептуальну основу, яка повністю обґрунтовує важливість, необхідність та актуальність даного інноваційного підходу в сфері кадрового управління, оскільки надає можливість: забезпечити оптимальну кількість персоналу; проаналізувати якісний склад кадрових ресурсів; виявити відхилення у способах прийому, обробки, зберігання та передачі інформації; оцінити соціально-психологічний клімат у колективі; розробити пропозиції щодо навчання персоналу; створити якісний кадровий запас [15]. Тобто логістичний підхід при кадровому супроводженні публічного адміністрування має провідне зна-

чення для належного та своєчасного забезпечення кадровим потреб публічних органів.

Отже, можна використовувати службову логістику посадових осіб як в секторі безпеки і оборони країни, так і в цілому у сфері публічного адміністрування.

Тому на сьогодні у період дії правового режиму воєнного стану в Україні, рекомендовано провести комплекс заходів щодо створення в системі суб'єктів державної безпеки України централізованої моделі «службової логістики посадових осіб», яка забезпечувала б перехід до ефективної системи логістичного забезпечення з урахуванням принципу достатності, економічних і фінансових можливостей держави, мінімальних витрат на її функціонування для подальшого дієвого контролю у цій сфері.

Висновки. Отже, усе вищевикладене у цій статті дає можливість формулювати певні узагальнення щодо службової логістики посадових осіб як інституту службового права:

– логістика у філософському розумінні це мистецтво, міркування, обчислення, чи здійснюються розумним суб'єктом з метою досягнення найбільш ефективного (бажаного) результату;

– кадрова логістика знайшла своє відображення в науці та навчальній дисципліні менеджменту під назвою «службова логістика», певні засади та інструментарій якої можуть бути використані для розробки наукової природи «службової логістики публічних осіб»;

– категорія логістика є такою що була зародилась у військовому мистецтві успішно адаптувалась до проблем бізнесу та запропонована нами до використання у службовому праві, у категорії визначення «службова логістика»;

– предметом службової логістики посадових осіб є відбір, добір і прийом громадянина на державну службу; проходження державної служби та супроводження службової кар'єри; запобігання корупційним проявам у публічній службі та обмеження щодо використання службових повноважень; дисциплінарна відповідальність публічного службовця; питання матеріального й соціального забезпечення публічного службовця; припинення публічної служби; увіковічення пам'яті загиблих (померлих) публічних службовців;

– з погляду кадрової політики службова логістика посадових осіб полягає в системі правових, організаційно-правових, організаційних та інших заходів які здійснюються службовим кадровим апаратом з метою забезпечення суспільства (держави) доброчесними та професійними

службовими (посадовими) особами, забезпечення будівництва їх службової кар'єри на засадах професійності, змагальності та успішності службової діяльності;

Отже, службова логістика посадових осіб в Україні, як категорія адміністративного права – це вчення службового права про відбір, добір, призначення, здійснення кар'єри,

ротацію, супроводження, звільнення, забезпечення у відставці (запасі) публічного службовця в адаптивній системі українського соціуму з узагальненням синергічних зав'язків, що здійснюється службовим кадровим апаратом. Подальші наукові публікації будуть зосереджені на логістичному підході у процесі управління службової логістики в Україні.

Список літератури:

1. Ткаченко О.В. Удосконалення законодавства щодо протидії організованій злочинності як складової забезпечення державної безпеки. *Честь і Закон*. 2023. № 2 (58). С. 65–71.
2. Шевчук О. Кадрова логістика: навчально-методичний комплекс з дисципліни: навчальний посібник. Електронне мережне навчальне видання Київ КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2022. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49548>
3. Корнієцький О. Поняття та сутність логістики. *АГРОСВІТ* № 14. 2015. http://www.agrosvit.info/pdf/14_2015/4.pdf
4. Логістика. *CI.UA/2022/* <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
5. Страшинська В. Логістика: конспект лекцій. Київський економічний інститут менеджменту. 2007. <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13408/1/80.pdf>
6. Кальченко А. Г. Основи логістики: навч. посіб. Київ: Видавництво «Знання», 1999. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalchenko_AH/Lohistyka.pdf
7. Сисоєв В. Моделирование логистического управления поставками сил сектора безопасности и обороны державы в единой системе материально-технического обеспечения : дис. ... доктора екон. наук: 08.00.11. Харків, 2016. С. 42.
8. Гармаш С.В. Обґрунтування необхідності застосування логістичного підходу в системі управління персоналом підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2014. № 65 (1107). С. 165–170.
9. Леонтєва І. Кадрова логістика в системі управління водотранспортним підприємством. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 20. Частина 1. С. 111–114.
10. Коваль О. Впровадження сучасних технологій управління персоналом у Збройних Силах України. 2017. <http://www.academy.gov.ua>
11. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
12. Мельник І. Особливості державної кадрової політики у сфері вдосконалення механізмів підбору персоналу державної служби. 2010. https://shron1.chtyvo.org.ua/Melnyk_Ivan/Osoblyvosti_derzhavnoi_kadrovoi_polityky_u_sferi_vdoskonalennia_mekhanizmiv_doboru_personalu.pdf
13. Європейська інтеграція: навч. посіб. / за заг. ред. проф. І. Грицяка та Д. Дзвінчука. Івано-Франківськ, 2013. 464 с.
14. Сардак О. Менеджмент персоналу. Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. С. 25–26.
15. Шевчук О. Кадрова логістика навчально-методичний комплекс. КПІ ім. Ігоря Сікорського 2022. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/49548/1/Kadrova_lohistryka.pdf

Koshmanov M.O. CONCEPT AND CONTENT OF OFFICIAL LOGISTICS OF PUBLIC SERVANTS IN UKRAINE

It has been proven that, as a category of administrative law, it is the teaching of service law about the selection, selection, appointment, implementation of a career, rotation, support, dismissal, provision for the retirement (reserve) of a public servant in the adaptive system of Ukrainian society with the generalization of synergistic obligations, which is carried out by the official personnel apparatus. Generalized that, logistics in the philosophical sense is an art, reasoning, calculations, whether they are carried out by an intelligent subject to achieve the most effective (desired) result. It was found that the category of logistics is one that was born in military art, successfully adapted to business problems, and proposed by us for use in official law regarding public persons, in the definition category "official logistics of public persons". Personnel logistics is reflected in the science and educational discipline of management called "service logistics", certain principles and tools of which can be used to develop the scientific nature of "service logistics of public persons". It was concluded that the subject of the official logistics of officials is the selection, selection, and admission of a

citizen to the public service, completion of the public service and support of the official career. Prevention of corruption in the public service and restrictions on the use of official powers. Disciplinary responsibility of a public servant. The issue of material and social security of a public servant. Termination of public service Perpetuation of the memory of deceased (deceased) public servants. From the point of view of personnel policy, the official logistics of officials consists of a system of legal, organizational-legal, organizational, and other measures carried out by the official personnel apparatus with the aim of providing society (the state) with honest and professional officials, ensuring the construction of their official career because of professionalism, competitiveness, and success of official activities.

Key words: *competition, efficiency, military hunting, passing the service, perpetuation of memory, personnel support, prevention of corruption, professionalism, public administration, service career.*

Руденко М.М.Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

У статті сформовано поняття та розкрито зміст адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України. Доведено, що адміністративно-правове забезпечення організації МВС України пронизує всю публічно-правову матерію органів внутрішніх справ. Вона в повному об'ємі розповсюджується на Міністерство так і на його відокремлені підрозділи. Що характеризується особливістю побудови структури та адміністративно-правового статусу усіх колективних та індивідуальних суб'єктів публічної адміністрації, які приймають участь у публічному забезпеченні правопорядку в Україні. Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України є головним чинником що створює умови для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових (службових осіб). Це здійснюється з метою виконання завдань що стоять перед ними (в чергу публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку) в процесі виконання правотворчої, правозастосовної, адміністративно-сервісної, правоохоронної, внутрішньо-організаційної та соціально-фінансової роботи. Визначено, що загальним змістом адміністративно правового забезпечення діяльності МВС України полягає у публічному забезпеченні прав і свобод громадян, програмної та правотворчої діяльності, надання спеціальних адміністративних послуг, забезпечення техногенної, дорожньої та міграційної безпеки, спеціальної освіти, здійснення соціального захисту працівників, внутрішньо-організаційної діяльності, захисті ветеранів, вишанування пам'яті загиблих героїв, піклування про сім'ї загиблих і поранених. Змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Національну поліції, як окремого підрозділу МВС України є надання адміністративних і сервісних поліцейських послуг, забезпечення громадської безпеки та порядку, захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави та боротьба зі злочинністю. Основним змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Національна гвардія України, як окремого підрозділу МВС України в умовах воєнного стану є відбиття збройної агресії російсько-терористичних військ, шляхом безпосереднього ведення військових дій, та виконання завдань оборони Вітчизни, захист життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від небезпечних протиправних посягань, забезпечення державної безпеки та охорони державного кордону, припинення діяльності незаконних озброєних груп.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий статус, адміністративно-сервісна діяльність, державний кордон, оборона вітчизни, охорона, права і свободи громадян, правоохоронна діяльність, правопорядок, структура.

Актуальність дослідження. Органи внутрішніх справа забезпечують головну роль щодо публічного правопорядку. Підтримання правопорядку є важливим для існування будь-якого суспільства. Функція правопорядку є більш давньої за державу та право. Адже, соціальний контроль в первісних суспільствах відігравав істотну роль у стабільності спільноти. Жодне суспільство не може існувати без структури соціального регулювання, яка забезпечує порядок, за яким люди живуть у групах і за яким регулюються індивіди. Порядок є суттю соціального життя, а суспіль-

ство є природною звичкою соціального контролю людини в будь-якому суспільстві; необхідна умова, щоб захистити індивіда від самого себе та врятувати суспільство від хаосу [33].

З переходом до державно-правової дійсності функція правопорядку суспільства почала проявлятися значно рельєфніше. Перша професійна поліцейська організація була створена в Єгипті приблизно в 3000 р. до нашої ери. Тоді імперія була поділена на 42 адміністративні юрисдикції; для кожної юрисдикції фараон призначав чиновника, який відповідав за правосуддя і безпеку. Йому

допомагав начальник поліції, який носив титул «*sab heri seker*». У містах-державках Стародавньої Греції поліцейські обов'язки покладалися на магістратів, які мали у своєму підпорядкуванні чітко визначену кількість поліцейський – по 10 відповідальних на кожний напрям публічного адміністрування: за муніципальне утримання та чистоту в міста; за підтримання порядку на ринку; забезпечення дотримання стандартів вимірювання, та одинадцять поліцейських, що забезпечували суд, в'язниці та загалом кримінальне правосуддя [32]. В Стародавньому Римі поліцейські функції, як описує В. Дейвіс, виконували легіони та їхні допоміжні війська, що використовувалися римськими губернаторами для підтримки закону та порядку в провінціях. Протягом найвеличніших часів Римської імперії відносна стабільність *Rex Romana* зберігалась за допомогою ефективної поліції. У містах діяли невеликі загони жандармів, часто набрані з рабів, провідним завданням яких була боротьба з пожежами. Вони діяли під керівництвом цивільних магістратів. В інших населених пунктах правопорядок підтримувала армія; а військові частини були розміщені в таких стратегічних точках, як переправи через річки та центри доріг [31]. Утвердження поліції та вдосконалення правоохоронної функції в Європі здійснювалось XVII–XIX століттях, як частини виконавчої влади, що здійснює специфічне публічне адміністрування – охорону громадського порядку шляхом адміністративного нагляду [15, с. 29].

В Україні поліція відновила навіть раніше за відновлення Незалежності [26] під назвою «міліція» [23]. Навпаки українська міліція сприяла її отриманню [3]. Формальне ж утвердження поліції в класичній назві та нового Міністерства внутрішніх справ України відбулось після прийняття Закону України № 580-VIII «Про Національну поліцію» [24] та нового Положення «Положення про Міністерство внутрішніх справ України» що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 [18].

Після початку повномасштабного вторгнення російсько-терористичних військ в Україну робота Міністерства внутрішніх справ України в цілому, суттєво змінилося [3]. Виникли нові виклики та проблеми на які, в цілому гідно та професійно зреагували працівники МВС України. Це підтверджується результатами соціологічного опитування щодо довіри до інститутів суспільства. Серед державних інститутів, які входять до складу МВС України найчастіше довіра висловлюється до Національної гвардії України (86%), Держав-

ної служби з надзвичайних ситуацій (85%), Державної прикордонної служби (82%), Національної поліції (71,5%) [13]. Ці позитивні тенденції відображають оцінку праці посадових осіб та співробітників МВС України, які з зброєю в руках обороняють Вітчизну, а не витрачають свій ресурс на дріб'язкові питання, наприклад боротьбу з незаконною торгівлею осіб літнього віку. Ці позитивні тенденції необхідно зберегти.

Отже, актуальність нашої статті полягає в тому що в ній буде розкрито поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення організації і діяльності МВС України як в умовах воєнного так і послідуєчого мирного часу. Щоб висока довіра до посадових осіб та працівників МВС України була збережена, щоб вони працювали на користь народу України, а не чиновників.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, В. Галунько, П. Діхтієвський, Р. Ієрінг, Я. Кондратьєв, С. Константинов, М. М. Корнієнко, Д. Лазарєв, Є. Мойсєєв, В. Олефір, І. Підберезних, Ю. Римаренко, С. Стеценко та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених-адміністративістів та діючого законодавства розкрити зміст адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України.

Виклад основних положень. Перед формуванням категорійного визначення та змісту аналізованої проблематики поперед цього звернемося до енциклопедичних знань. Згідно з українським тлумачним словником «забезпечувати» – це поставити щось у достатній кількості, задовольнити кого-, що-небудь у якихось потребах. Надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. Захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [9]. Організація дія за значенням організувати, організовувати і організуватися, організовуватися. Об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін. Особливості будови чого-небудь; структура. Фізичні й психічні особливості окремої особи [12]. Діяльність – це застосування своєї праці до чого-небудь. Праця,

дії людей у якій-небудь галузі. Функціонування, діяння органів живого організму. Робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. ін. Виявлення сили, енергії чого-небудь [8].

Адміністративно-правове забезпечення нерозривно пов'язане з предметом адміністративного права. Згідно з теорією адміністративного права предметом адміністративного права України є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами публічної адміністрації та приватними особами) [5]. Провідною складовою адміністративно-правового забезпечення є публічне адміністрування, як адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу і негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності. За змістом види публічного адміністрування поділяються на такі: надання публічною адміністрацією адміністративних послуг, коли публічна адміністрація має якнайповніше задовольняти права, свободи та інтереси приватних осіб; здійснення виконавчорозпорядчої діяльності (публічного управління), у процесі якої публічна адміністрація здійснює публічне виконання законодавства та території всієї держави (виконавча діяльність) та відповідно до прописаної компетенції видає з цієї метою підзаконні нормативно-правові акти на основі законів із метою їх виконання через деталізацію та уточнення (розпорядча діяльність) [2].

Вчені у підгалузі адміністративного права «Адміністративної діяльності органів внутрішніх справ» доводять що, адміністративна діяльність органів внутрішніх справ складається у сфері організації та практичного здійснення охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, боротьби зі злочинністю і окремо адміністративне правопорушення ми громадських місцях, відносини в яких проявляється право творча, право застосовна та правоохоронна діяльність органів внутрішніх справ, характер форми і методи її здійснення, а також механізм дії правового регулювання наукові досягнення у цій галузі [1].

Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. МВС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, про-

тидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [18].

Тим самим, на наш погляд, не виникає сумніву, що МВС України будучи правоохоронним органом одночасно є політичним органом. На слушну думку, Ю. Римаренка, політико-правове забезпечення діяльності органів внутрішніх справ полягає в тому що МВС України є невід'ємною складовою державного механізму, в якому сама держава є генератором і провідником політики в усіх сферах суспільного життя, в тому числі правоохоронні діяльності. При цьому, на думку мислителя, слід врахувати що на систему МВС України вільно чи не вільно впливають ті чи інші політичні сили як через відповідні державні установи, так і через партії та громадські об'єднання. Водночас система МВС України безпосередньо впливає на ті чи інші події суспільно-політичного життя, діяльність політичних партій і громадських об'єднань у процесі правоохоронної та правоохоронної діяльності. Політичний аспект діяльності органів внутрішніх справ безпосередньо пов'язаний із посилення державного впливу на негативні явища процесі правоохоронної діяльності і є досить складним і багатоаспектним. З цієї точки зору законність як чинник забезпечення принципу верховенства права перетворюється на політичну та правову цінність [15, с. 73]. По-іншому, слід підкреслити що МВС виконує ярко виражену правоохоронну функцію в політичній та правовій системі України.

Правоохоронна діяльність – це форма здійснення функцій держави через владну оперативну діяльність державних органів, спрямовану на забезпечення охорони норм права від порушень, на захист наданих громадянам суб'єктивних прав та забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків. На думку, Р. Шай до головних складових правоохоронної функції належать: профілактична (профілактика правопорушень,

які тягнуть за собою юридичну відповідальність у сфері публічного права); захисна (захист життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб); охорона громадського порядку, громадської безпеки й власності; ресоціалізаційна (найбільше характерна для органів і служб у справах неповнолітніх, служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі); оперативно-розшукова; розслідування злочинів; судового розгляду справ; розгляду справ про адміністративні правопорушення; розгляду справ про фінансові та адміністративно-господарські правопорушення (тобто розгляд справ про адміністративні правопорушення, скоєні юридичними особами або громадянами-підприємцями); виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання й досудового слідства та прокурорів [29].

За твердженням великого німецького мислителя Р. Ієрінга, право це безперервна робота державної влади та цілого народу. Адже, кожен індивід, поставлений у необхідність захищати своє право та має вносити свій внесок для здійснення правової ідеї на землі. Боротьба за право є вічною і буде існувати доки буде існувати людський світ [11].

Тим самим, правоохоронна діяльність завжди спрямована на боротьбу за право. Вона характеризується: по-перше, ця діяльність спрямована на охорону права від будь-яких порушень; по-друге, вона може здійснюватись не в будь-який спосіб, а лише через застосування нормативно-правових актів; по-третє, ця діяльність повинна відповідати приписам матеріального закону. Відхилення від припису закону під будь-яким приводом вважається актом незаконним, несумісним з охороною прав і свобод людини; по-четверте, вона реалізується з додержанням певних, встановлених у процесуальному законі процедур, наслідком їх порушення може бути визнання рішення незаконним, тобто таким, що не має юридичної сили тощо; по-п'яте, правоохоронна діяльність безпосередньо пов'язана із застосуванням примусу стосовно осіб, які порушують право; по-шосте, вона реалізується спеціально уповноваженими на те органами, переважно це відповідно підготовлені службовці, в основному – юристи. Вони мають особливі повноваження (застосування зброї та спецзасобів, право позбавлення волі, обмеження дієздатності). У їх розпорядженні є необхідні матеріальні й технічні засоби [29].

Отже, МВС України виконує ядро виражена правоохоронну функцію щодо боротьби за право,

забезпечення прав, свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб та суспільства публічного інтересу суспільства засобами публічного права.

Проте, правоохоронна функція не є єдиною системою діяльності МВС України. Вагоме місце в ній займає також і публічно-сервісна функція. Адже, до складу МВС України входять сервісні центри, які працюють з людьми та для людей, надаючи державні послуги, віднесені до компетенції МВС України. А також бере участь у реалізації державної політики у сфері надання адміністративних послуг. Серед основних послуг сервісних центрів МВС України це – видача та обмін посвідчень водія, складання іспитів на право керування транспортними засобами, реєстрація та перереєстрація транспортних засобів, видача та зберігання номерних знаків, а також оформлення дозволу на перевезення небезпечних вантажів [6].

Отже, додатковою функції МВС України є публічно-сервісна, в процесі якої працівники сервісних центрів надають спеціальні адміністративні послуги фізичним та юридичним особам.

Крім того у спеціальній юридичній літературі з адміністративної діяльності органів внутрішніх справ виділяють такі основні функції (напрямки) діяльності МВС України: адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, профілактичну, охорону та виконавчу [1, с. 5].

Здійснення функції МВС України здійснюється не в якісь безособові форми а посадовими особами, військовослужбовцями та службовцями підрозділів МВС України. А саме, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної гвардії України, Державної міграційної служби України та Головного сервісного центру МВС України [27]. Кожна із зазначених служб має свою специфіку щодо функціоналу, так наприклад, Державна служба України з надзвичайних ситуацій є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [17].

Особливістю діяльності МВС України за окремими напрямками діяльності, полягає

в їх в загальному призначенні та соціальні ролі у механізмі держави та у специфіці змісту діяльності як суб'єкта системи забезпечення національної безпеки, які впливають із розподілу праці серед відповідних державних органів, що зумовлює відповідні форми та методи діяльності, закріплені відповідними нормативно-правовими актами [19, с. 6].

Виходячи з норм спеціального Положення від 28 жовтня 2015 р. № 878 узагальним, що безпосереднім змістом діяльності МВС України є: програмна, правотворча, міжнародна, санкційна та інформаційна адміністративна діяльність; адміністративно-сервісна, дозвільна, ліцензійна, охоронна, судово-експертна, вибухозахисна та спеціально-освітня діяльність; адміністративна діяльність щодо забезпечення техногенної, дорожнього руху та міграційної безпеки; забезпечення бойової та мобілізаційної роботи в системі МВС України; правозахисна діяльність, у випадках визначених законодавством; внутрішньо-організаційна, зокрема кадрова робота в системі підрозділів МВС; заходи щодо соціального захисту працівників, ветеранів, вшанування пам'яті загиблих героїв, турбота про сім'ї загиблих та поранених [18].

Отже, загальним змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності МВС України є публічне забезпечення прав і свобод громадян, програмна та правотворча діяльність, надання спеціальних адміністративних послуг, забезпечення техногенної, дорожньої та міграційної безпеки, спеціальна освітня діяльність, здійснення соціального захисту працівників, внутрішні організаційна діяльність, ветеранів, вшанування пам'яті загиблих героїв, піклування про сім'ї загиблих і поранених. Носять певні елементи адміністративно-правового забезпечення такі види діяльності МВС України як, організація забезпечення бойової роботи в системі та вибухозахисна діяльність. Не відноситься до предмету нашого аналізу міжнародна діяльність МВС України.

Окрім того, спеціальним Законом України «Про Національну поліцію» визначено, що: завдання поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Систему поліції складають: центральний орган управління полі-

ції та територіальні органи поліції. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань. У складі поліції функціонують: кримінальна поліція; патрульна поліція; органи досудового розслідування; поліція охорони; спеціальна поліція; поліція особливого призначення; інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з МВС України. У системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення, заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання [23].

Отже, змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Національну поліції, як окремого підрозділу МВС України є надання адміністративних і сервісних поліцейських послуг, забезпечення громадської безпеки та порядку, захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, боротьба зі злочинністю шляхом адміністративної діяльності. Не відноситься до предмету нашої роботи поліцейська діяльність щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства.

В свою чергу, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [10: 24].

Отже, основним змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Національна гвар-

дія України, як окремого підрозділу МВС України в умовах воєнного стану є відбиття збройної агресії російсько-терористичних військ, шляхом безпосереднього ведення військових дій, та виконання завдань оборони Вітчизни, захист життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від небезпечних протиправних посягань, забезпечення державної безпеки та охорони державного кордону, припинення діяльності незаконних озброєних груп.

Основними завданнями Державної служби України з надзвичайних ситуацій є: реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням і виконанням вимог законодавства у сфері цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб; внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах; реалізація в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності; виконання функцій компетентного органу у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки [16].

Отже, змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій, як окремого підрозділу МВС України є безпосереднє запобігання виникненню та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, гасіння пожеж, ліквідація наслідків вражень російсько-терористичних військ по об'єктам цивільної інфраструктури, зокрема рятування людей із під завалів вражених ракетами будівель [30] здійснення державного нагляду (контролю) у сфері цивільного захисту, виконання функцій компетентного органу діяльності пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

Основними функціями Державної прикордонної служби України є: охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму; здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово

окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення [14]; охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України; участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом; охорона закордонних дипломатичних установ України; координація діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України [21].

Отже, змістом адміністративно-правового забезпечення діяльності Державної прикордонної служби України, як окремого підрозділу МВС України є охорона державного кордону України та забезпечення дотримання режиму державного кордону, контроль за перетином державного кордону України та з тимчасово окупованими територіями, протидія нелегальній імміграції.

Крім того, слід зазначити, що ст. 18 Закону України „Про правовий режим воєнного стану” передбачено, що Верховний головнокомандувач Збройних Сил України визначає порядок взаємодії, підпорядкування чи оперативного підпорядкування військових формувань [25]. На наш погляд, до військових формувань в Україні відносяться такі окремі підрозділи МВС, як Державна прикордонна служба України та Національна гвардія України. Не відноситься до військових формувань такі підрозділи МВС України, як Національна поліція [7], Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна міграційна служба України та Головний сервісний центр МВС України. Відповідно військовослужбовці Державної прикордонної служби України та Національної гвардії України є комбатантами, які приймають участь у Вітчизняній (народній) війні Українського народу з російськими терористичними військами [4].

Висновки. Отже, адміністративно-правове забезпечення організації МВС України пронизує всю публічно-правову матерію органів внутрішніх справ і в повному об'ємі розповсюджується як безпосередньо на саме Міністерство так і на його

відокремлені підрозділи. Що характеризується особливістю побудови структури та адміністративно-правового статусу усіх колективних та індивідуальних суб'єктів публічної адміністрації, які приймають участь у публічному забезпеченні правопорядку в Україні. Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України є головним чинником що створює умови для ефективного

функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових (службових осіб) з метою виконання завдань що стоять перед ними (в чергу публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку) що здійснюється в процесі виконання правотворчої, правозастосовної, адміністративно-сервісної, правоохоронної, внутрішньо-організаційної та соціально-фінансової роботи.

Список літератури:

1. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. Є. Мойсеєва. Київ: Інтерсервіс, 2010 428 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
3. Алексеенко В. Спроба державного перевороту в СРСР і України. Освітній Проект «На Урок». 1991. <https://naurok.com.ua/urok-na-temu-progoloshennya-nezalezhnosti-ukra-ni-249406.html>
4. Галуцько В., Підберезних І., Махмурова-Дишлюк О. Вітчизняна (народна) війна Українського народу з російською агресією 2022 року: чинники публічного адміністрування. Академія адміністративно правових наук. URL: <http://www.ssaals.com.ua/?p=8933>
5. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
6. Головний сервісний центр МВС України. МВС України. 2022. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/struktura/organs-system-mia/main-service-center-1>
7. Декларація про поліцію. Парламентська асамблея Ради Європи від 8 травня 1979 р. Резолюція 690. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu79314?an=2>
8. Діяльність. Словник української мови: в 11 томах. Том 2. 1971. С. 311. URL: <http://sum.in.ua/s/dijaljnistj>
9. Забезпечувати. Словник української мови: в 11 томах. Том 3. 1972. С. 18. URL: <http://sum.in.ua/s/zabezpechuvatj>
10. Запорізький месник: строковик Нацгвардії з ПЗПК збив 3 літаки РФ за півтора місяця. Еспресо. 2022. URL: <https://espresso.tv/naparnik-privida-kieva-strokovik-natsgvardii-za-pivtori-misyatsi-zbiv-tri-vorozhi-litaki>
11. Ієрінг Р. Боротьба за права (1874). Електронна бібліотека RoyalLib.com. 2022. URL: https://royallib.com/book/fon_iering_rudolf/borba_za_pravo.htm
12. Організація. Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. С. 739. URL: <http://sum.in.ua/s/orghanizacija>
13. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). Центр Разумкова. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>
14. Перетинання державного кордону під час правового режиму воєнного стану. Державна прикордонна служба України. 2023. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/Peretinannya-derzhavnogo-kordonu-pid-chas-pravovogo-rezhimu-vonnogo-stanu-Pitannya-vidpovid/>
15. Політичний вимір діяльності міністерства внутрішніх справ України (Відповіді на виклики XXI століття) / за ред. Ю. Римаренка, Я. Кондратьєва. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003 292 с.
16. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015р. № 1052. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. 2022. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/polozhennya>
17. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>
18. Положення про Міністерство внутрішніх справ України. Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>
19. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорії та практики / від. ред. Ю. Римаренко. Київ: КНТ, 2006 740 с.
20. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

21. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. ст. 208.
22. Про міліцію. Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. Закон втратив чинність на підставі Закону № 80-VIII від 02.07.2015. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 4. ст. 20.
23. Про Національну гвардію України. Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 17. ст. 594.
24. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст. 379.
25. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250.
26. Про проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради Української РСР. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. ст. 502.
27. Структура. МВС України. 2022. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/struktura>
28. У Бахмуті загинув прикордонник з Краматорська. Kramatorsk. 2023. URL: https://www.kramatorskpost.com/u-bahmuti-zaginuiv-prikordonnik-z-kramatorska_85224
29. Шай Р.Я. Правоохоронна функція правової держави: теоретико-практичні аспекти: монографія. Львів: ТзОВ «Ліга-експрес», 2014. 199 с.
30. Шварц Д., Печенюк А. Її голос почули під завалами: у Дніпрі дивом вдалося врятувати жінку. УНІАН. 2023. URL: <https://www.unian.ua/war/obstril-dnipra-14-sichnya-unikalna-istoriya-poryatunku-zhinki-yaka-zmogla-dokrichatisya-do-ryatuvalnikiv-12110091.html>
31. Davies R. Published in History Today Volume 18 Issue 10 October 1968. Historytoday. 2022. URL: <https://www.historytoday.com/archive/police-work-roman-times>
32. The history of policing in the West. Encyclopaedia Britannica. 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/police/The-history-of-policing-in-the-West>
33. Vineeta K. Social Control and Love in Primitive Societies. Anthromania. 2022. URL: <https://www.anthromania.com/2022/11/03/social-control-and-laws-in-primitive-societies/>

Rudenko M.M. CONTENT OF ADMINISTRATIVE LAW SUPPORT FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MIA OF UKRAINE

The article defines the concept and discloses the content of administrative and legal support for the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is proven that the administrative and legal support of the organization of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine permeates all public and legal matters of internal affairs bodies. It applies in its entirety to the Ministry and its separate divisions. Which is characterized by the peculiarity of the construction of the structure and the administrative-legal status of all collective and individual subjects of public administration, which take part in the public maintenance of law and order in Ukraine. Administrative and legal support for the activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is the main factor that creates conditions for the effective functioning of internal affairs bodies and their officials (officials). This is done to fulfill the tasks before them in the process of law-making, law-enforcement, administrative-service, law-enforcement, intra-organizational and social-financial work. It was determined that the general content of the administrative and legal provision of activity in Ukraine is public provision of the rights and freedoms of citizens, programmatic and law-making activities, provision of special administrative services, provision of man-made, road and migration safety, special educational activities, implementation of social protection of employees, internal organizational activities, veterans, honoring the memory of fallen heroes, caring for the families of the dead and wounded. The content of administrative and legal support for the activities of the National Police, as a separate unit of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, is the provision of administrative and service police services, ensuring public safety and order, protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, and the fight against crime. The main content of the administrative and legal support for the activities of the National Guard of Ukraine, as a separate unit of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law, is to repel the armed aggression of the Russian terrorist forces, through the direct conduct of military operations, and the fulfillment of the tasks of defense of the Motherland, protection of life, rights, freedoms and legitimate interests citizens, society and the state from dangerous illegal encroachments, ensuring state security and protecting the state border, stopping the activities of illegal armed groups.

Key words: *administrative and legal support, administrative and legal status, administrative service activity, state border, defense of the motherland, protection, rights and freedoms of citizens, law enforcement activities, law and order, structure.*

Тополя Р.В.

Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України

КОНЦЕПЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розкрито методологічне розуміння концепції у сфері адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності. Доведено, що це система логічних поглядів, ідейний задум авторитетних фахівців у галузі адміністративного права та криміналістики, затверджена компетентним публічним органом щодо сутнісного удосконалення публічного адміністрування експертної діяльності, з метою задоволення потреб правосуддя та адміністративних органів висновками, що будуть предметом судового або адміністративного розгляду. Виявлено, що єдина Концепція розвитку судової експертизи в Україні, була затверджена методичною радою ГО «Всеукраїнської незалежної науково-дослідної експертної спілки». В ній була спроба виробити напрями розв'язання проблем уніфікації процесуального законодавства з питань призначення та проведення судової експертизи, запровадження рівності обов'язків і прав експертів усіх форм власності. З'ясовано, що в певній мірі це було реалізовано в Законі України від 3 листопада 2022 р. № 2716-IX, згідно з науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення та контроль за діяльністю судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, покладається на Міністерство юстиції України. В статті також піднята проблематика концептів місця і ролі експерта в системі судових процесів, а саме як: «наукового судді», «помічника суду», «свідка», та самостійного учасника судового процесу. В цілому зроблено висновок, що концепція адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності – це вагома цілеспрямована у часі та заходами засада комплексного і довготривалого розвитку публічного адміністрування стосовно людської діяльності, яка пов'язана з розв'язанням суспільного спору особами, які мають спеціальні знання за допомогою певної методики з отриманням нової якості інформації та формуванням відповідних висновків, які стають предметами вирішення судового та адміністративного спору.

Ключові слова: адміністративний орган, експерт, контроль, концепція, методика, науковий підхід, обов'язки і права, суд, юридичний спір.

Постановка проблеми. Одним з провідних інструментів правового забезпечення вирішення правових спорів є різноманітні експертизи. Вони знайшли своє широке застосування у правосудді та вагоме при вирішенні публічних спорів в адміністративному порядку. Тим самим, експертна діяльність може бути розглянута не тільки, як засіб досягнення об'єктивності та справедливості в праві, однак як цінність сама по собі, що знаходиться в динамічному процесі розвитку.

Забезпечити поступальний прогресивний розвиток будь якої сфери суспільного регулювання найбільш доцільно шляхом планування. Коли таке планування здійснюється глобальна та у довготривалій перспективі часто воно затверджується формі концепцій. Не є виключенням з цього правила й проблематика адміністративно-правового забезпечення експертної діяль-

ності. Отже, аналізована стаття буде присвячена розкриттю юридичної природи концепцій адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

До адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні звертали свою увагу вчені В. Авер'янов, В. Атаманчук, В. Басай, П. Біленчук, В. Галаган, В. Галуцько, А. Гіряк, Ф. Джавадов, О. Єщук, А. Іванищук, В. Ковальова, А. Лазебний, О. Олійник, І. Пиріг, В. Ревака, О. Сабинін, М. Сегай, Е. Сімакова-Єфремян, Г. Стрілець, А. Фурман, В. Шепітько, В. Юрчишин, В. Юсупов, О. Юнацький та ін. Проте вони безпосередньо аналізованої нами проблематики не торкалися, присвятивши свої наукові пошуки найбільш загальним спеціальним або суміжним викликам.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, теорії криміналістики, доктринальних положень у цій сфері вчених та чинного законодавства розкрити наукову природу концепції адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з тлумачним словником української мови «концепція» – це система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище. Ідейний задум твору [1]. Британська енциклопедія доводить, що у аналітичній школі «концепція» – це предмет філософії, який, пов'язаний з основними рисами предмету про який йдеться. Тим самим, поняття концепція, на думку західних вчених характеризується логічними, а не розумовими сутностями. Типовим прикладом такого концепту є «Концепція розуму» (1949 р.) Г. Райла, Оксфордського аналітика, яка полягає в тому, що мета полягає не в дослідженні фактів емпіричним шляхом (тобто за допомогою методів), а як сам розум в дослідженні його «логічного» профілю. Подібним чином дослідження логічних особливостей дискурсу про задоволення, обов'язок чи пам'ять пов'язане з поняттями задоволення обов'язку [2].

В попередніх наших наукових працях ми довели, що експертна діяльність є специфічною формою людської діяльності, яка пов'язана з розв'язанням суспільного спору (у більшості випадків – юридичного спору), є спеціальною пізнавальною науково-дослідницькою діяльністю, щоб особи, які мають певні спеціальні знання, проводили її в різних сферах суспільного життя за допомогою певних способів і науково обґрунтованої та утвердженої методики, має на меті всебічний, повний, об'єктивний, комплексний аналіз об'єктів, процесів або явищ з отриманням нової якості інформації та формуванням відповідних висновків [3].

Фундаментальною закономірністю експертизи будь-якого роду є її здатність отримання достовірного нового знання на базі вже відомого при обмеженому, як правило, об'ємі початкової інформації про подію, що відображена, її (експертизи) унікальності, неповторності, незамінності. Вказана фундаментальна закономірність сприяє появі ряду окремих різнопланових закономірностей. Наприклад, визначає єдність загального підходу до вирішення експертних завдань, породжуючи окрему закономірність загально-методичного плану. На її базі здійснюється розробка методів дослідження специфічних об'єктів, як закономірностей об'єктного конструювання методик.

Використання на практиці спочатку «неруйнівних» методів дослідження, а потім вже тих, що здатні привести до зміни властивостей і ознак об'єкт. Інша фундаментальна закономірність, що вивчається теорією судової експертології це використання сучасних досягнень науки і техніки при створенні спеціалізованих (предметних) наукових засад тих або інших родів експертиз. Ця закономірність проявляється багатоплановою, як: інтеграція наукових даних для створення базисного знання експертизи певного роду і його постійне поповнення; розширення можливостей дослідження об'єктів цієї експертизи на основі нових або модифікації наявних методики та поява нових об'єктів дослідження [4].

На рівні публічного адміністрування Президента України, одним з невідкладних заходів з проведення реформ та зміцнення держави було розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз [5].

Звертаючись безпосередньо до предмету аналізованої статті скористаємось слухними напрацюваннями у цій сфері Громадської організації «Всеукраїнської незалежної науково-дослідної експертної спілки», яка розробила, затвердила на методичній раді та оприлюднила «Концепцію розвитку судової експертизи в Україні». До основних проблем експертизи, розв'язання яких необхідно здійснити в процесі вдосконалення законодавства в галузі судової експертизи фахівці громадянського суспільства відносять необхідність уніфікації процесуального законодавства України з питань призначення та проведення судової експертизи, починаючи з понять «експерт» та «експертиза», так як в спеціальному законі ця процесуальна фігура називається по-іншому – «судовий експерт», а його дослідницька діяльність «судова експертиза» [6].

Ми погоджуємось з вище наведеною пропозицією стосовно уточнення категорійного апарату. Адже розглядаємо аналізовану проблематику у широкому форматі та вважаємо, що в утверджене вузьке її розумінні у законодавстві, залишає за межами адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності, певні аспекти, що негативно впливає на гарантії прав та законних інтересів осіб, особливо при здійсненні адміністративних різного виду проваджень.

Також ми повністю погоджуємося з авторами Концепції розвитку судової експертизи в Україні що існує невідкладна необхідність усунути монополію державних судових експертів на проведення судових експертиз – зняти обмеження в проведенні певних видів судових експертиз для недержавних судових експертів, зокрема, криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, визнаючи рівність всіх суб'єктів судової експертизи при здійсненні судово-експертної діяльності. Визначити коло суб'єктів, яким можуть бути доручено проведення експертиз, а саме: державні судові експерти, які працюють в державних спеціалізованих судово-експертних установах на постійній основі; недержавні (приватні) судові експерти, які працюють в організаціях, підприємствах тощо (будь-якої форми власності) на постійній основі або за угодою, а також експерти, які самостійно здійснюють експертну діяльність; експерти-фізичні особи, які є фахівцями в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що епізодично можуть бути залучені для виконання функцій судового експерта в судочинстві [6].

Цікаві концепції існують в науці кримінального процесу, які обґрунтовують наступні позиції щодо розуміння сутності судового експерта, як учасника кримінального провадження: концепція «наукового судді» – висновок експерта ототожнювався із вироком суду, а судовий експерт розглядався як «науковий суддя»; концепція «судовий експерт – помічник суду»; концепція «судовий експерт – свідок»; концепція «судовий експерт – самостійний учасник судочинства». Але більше за усе все це концептуальна лірика, яка витікає з історії розвитку науки кримінального процесу [7].

Певні з визначених вище концептуальних засад знайшли своє законодавче закріплення Законі України від 3 листопада 2022 р. № 2716-IX. Згідно з яким організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші державні органи, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність. Науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, покладається на Міністерство юстиції України. Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що

мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України утворюється Координаційна рада з проблем судової експертизи. Методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації [8].

Висновки. Все вище викладене дає можливість сформулювати певні узагальнення щодо концепції адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності:

– це система логічних поглядів, ідейний задум авторитетних фахівців у галузі адміністративного права та криміналістики, затверджена компетентним публічним органом щодо сутнісного удосконалення публічного адміністрування експертної діяльності, з метою задоволення потреб правосуддя та адміністративних органів висновками, що будуть предметом судового або адміністративного розгляду;

– виявлено, що єдина в аналізованій нами сфері формально був прийнятий єдиний адміністративний акт який рішенням методичної ради ГО «Всеукраїнської незалежної науково-дослідної експертної спілки», затвердив «Концепцію розвитку судової експертизи в Україні», в якій була спроба виробити напрями розв'язання проблем уніфікації процесуального законодавства з питань призначення та проведення судової експертизи, запровадження рівності обов'язків і прав експертів усіх форм власності; в певній мірі це було реалізовано в Законі України від 3 листопада 2022 р. № 2716-IX, згідно з науково-методичне та організаційно-управлінське забезпечення та контроль за діяльністю судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, покладається на Міністерство юстиції України;

– піднята проблематика концептів місця і ролі експерта в системі судових процесів, як: «наукового судді», «помічника суду», «свідка», та самостійного учасника судового процесу.

Отже, концепція адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності – це вагома цілеспрямована у часі та заходами засада комплексного і довготривалого розвитку публічного адміністрування стосовно людської діяльності, яка пов'язана з розв'язанням суспільного спору особами, які мають спеціальні знання за допомогою певної методики з отриманням нової якості інформації та формуванням відповідних висновків, які стають предметами вирішення судового та адміністративного спору.

Список літератури:

1. Концепція. Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. С. 275. <http://sum.in.ua/s/koncepcija>
2. Concept philosophy. BRITANNICA 2023. <https://www.britannica.com/topic/concept>
3. Тополя Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення експертної діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного і приватного права*. Випуск 2. Том 2. 2022. С. 27–37.
4. Юнацький О. В. Експертологія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2006. <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1130/3.1.pdf>
5. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави. Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837. Офіційне Інтернет представництво Президента України Володимира Зеленського. 2019. <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>
6. Концепція розвитку судової експертизи в Україні. Затверджено методичною радою Громадської організації «Всеукраїнської незалежної науково-дослідної експертної спілки». 2023. <http://www.nndes.org.ua/forum/%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96-%D0%BF%.html>
7. Хто такий судовий експерт? НСЕО. 2021. <https://sudexpert.vn.ua/ua/a385904-hto-takij-sudovij.html>
8. Про внесення змін до Закону України “Про судову експертизу” щодо удосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності. Закон України від 3 листопада 2022 р. № 2716-IX. *Голос України* від 31.12.2022 р. № 267.

Topolia R.V. CONCEPTS OF ADMINISTRATIVE AND LAW SUPPORT OF EXPERT ACTIVITIES

The article reveals the methodological understanding of the concept in the field of administrative and legal support of expert activity. It has been proven that this is a system of logical views, an ideological idea of authoritative specialists in the field of administrative law and criminology, approved by a competent public body regarding the essential improvement of public administration of expert activity, with the aim of meeting the needs of justice and administrative bodies with conclusions that will be the subject of judicial or administrative review. It was revealed that the single Concept of the development of forensic examination in Ukraine was approved by the methodical board of the NGO “All-Ukrainian Independent Research Expert Union”. It was an attempt to develop directions for solving the problems of unification of procedural legislation on the appointment and conduct of forensic examination, introduction of equality of duties and rights of experts of all forms of ownership. It was found that to a certain extent this was implemented in the Law of Ukraine dated November 3, 2022 No. 2716-IX, in accordance with scientific-methodical and organizational-management support and control over the activities of judicial experts who are not employees of state specialized institutions, relies on the Ministry of Justice of Ukraine. The article also raises the issue of the concepts of the expert’s place and role in the system of legal proceedings, namely as: “scientific judge”, “court assistant”, “witness”, and an independent participant in the legal process. In general, it was concluded that the concept of administrative and legal provision of expert activity is a well-targeted basis in time and measures for the complex and long-term development of public administration in relation to human activity, which is connected with the resolution of public disputes by persons who have special knowledge of with the help of a certain methodology with the obtaining of new quality information and the formation of relevant conclusions, which become the subjects of judicial and administrative dispute resolution.

Key words: administrative body, concept, control, court, duties and rights, expert, legal dispute, method, scientific approach.

Яроцький В.О.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ, ЩО МОЖУТЬ ПЕРЕБУВАТИ В ОБІГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню поняття та видів віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України. Доведено, що виникнення віртуальних активів є наслідком розвитку цифрової економіки в Україні та інтеграції цифрових технологій у всі найважливіші сфери господарських правовідносин, зокрема й у фінансовий сектор економіки.

Проведено огляд наукових підходів до розуміння поняття «віртуальний актив» та з'ясовано його правову природу. На підставі виокремлених характерних ознак досліджуваної категорії сформульовано авторське визначення поняття віртуального активу. Запропоновано інтегрувати удосконалене визначення віртуального активу до Закону України «Про віртуальні активи».

Обґрунтовано, що віртуальний актив не може відноситися до грошового сурогату, не має ознак електронних грошей та не володіє ознаками емісійного або неемісійного цінного паперу. Доведено, що віртуальний актив у цивільно-правовому аспекті відноситься до нематеріального блага. Аргументовано, що забезпечений віртуальний актив може бути об'єктом інвестування та, відповідно, інструментом біржової торгівлі. Встановлено, що найменш визначеною в законодавстві України є правова природа незабезпеченого віртуального активу.

Автором проведено аналіз законодавчого регулювання поняття та правового режиму обігу віртуальних активів. На підставі проведеного аналізу доведено, що законодавство у сфері регулювання віртуальних активів, правового режиму їх обігу, включаючи торгівлю на централізованих біржових майданчиках, перебуває на стадії становлення, а тому потребує подальшого удосконалення.

Розроблено класифікацію віртуальних активів з урахуванням положень законодавства України. В основу класифікації запропоновано покласти такі критерії, як прив'язка до матеріального забезпечення та форма (об'єкт) такого забезпечення.

Ключові слова: віртуальний актив, цифрова економіка, немайнове благо, обіг віртуальних активів, інструмент біржової торгівлі.

Постановка проблеми. В умовах розвитку цифрової економіки все більшої актуальності та популярності набуває економіко-правова концепція віртуальних активів як об'єктів цивільного права та специфічних інструментів інвестування. При цьому поява та поширення віртуальних активів стали можливими завдяки повсюдній інтеграції цифрових технологій в основні сфери господарських правовідносин, включаючи фінансовий сектор економіки. Внаслідок такої інтеграції в Україні виник окремий вид суспільних правовідносин у сфері обігу віртуальних активів. З метою легітимізації процесів, що виникають під час обігу віртуальних активів, за останні декілька років в Україні було прийнято низку законів та підзаконних актів, що регулюють ті чи інші аспекти обігу віртуальних активів.

Разом з тим, законодавче регулювання віртуальних активів, правового режиму їх обігу, вклю-

чаючи торгівлю на централізованих біржових майданчиках, перебуває на стадії становлення, а тому потребує подальшого удосконалення. Першим кроком на шляху розвитку цифрової економіки та такої її галузі, як біржова торгівля віртуальними активами, є систематизація, уточнення та уніфікація понять та термінів, що лежать в основі цифрової економіки. Одним з таких понять є «віртуальний актив», з приводу розуміння якого в науковій літературі не склалося єдиного підходу, а законодавча дефініція цього поняття потребує суттєвого доопрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти правового режиму обігу віртуальних активів в Україні досліджували такі науковці, як С. О. Грицай, А. А. Кудь, А. С. Овчаренко, Н. М. Пантелєєва, Н. В. Рогова, О. А. Ушинкіна та інші. Проте огляд наукової літератури у цій сфері свідчить про те, що наукові дослідження,

присвячені правовому режиму обігу віртуальних активів в Україні, визначенню правових ознак та характеристик віртуального активу як об'єкта цивільного права, є фрагментарними та висвітлюють лише незначну частину правової проблематики у цій сфері. З огляду на те актуальною залишається проблематика визначення поняття та видів віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України.

Метою статті є визначення поняття та видів віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України. Для досягнення цієї мети у статті виконано такі завдання: 1) визначено поняття та характерні ознаки віртуального активу як об'єкта цивільних прав, що може перебувати в обігу за законодавством України; 2) проведено аналіз законодавчого регулювання обігу віртуальних активів, виявлено недоліки та прогалини відповідного законодавства та запропоновано деякі напрямки його удосконалення; 3) виокремлено види віртуальних активів, що можуть перебувати в обігу за законодавством України, та розроблено їх класифікацію на підставі різних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Перша спроба запровадити поняття «віртуальний актив» у законодавстві України мала місце у 2018 році, коли Кабінет Міністрів України розробив та оприлюднив проект розпорядження «Про схвалення Концепції державної політики у сфері віртуальних активів» [1]. У цьому розпорядженні віртуальний актив визначався як будь-які записи в рамках розподіленого реєстру записів у формі даних, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигід у майбутньому [1].

Проте проект вищезгаданого розпорядження залишився не прийнятим, а тому наступною спробою легітимізації визначення та обігу віртуальних активів була розробка законопроекту від 11 листопада 2019 р., реєстр. № 2461 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами». Автори законопроекту визначили віртуальний актив як особливий вид майна, який є цінністю у цифровій формі, яка створюється, обліковується та відчувається електронно. До віртуальних активів віднесли криптоактиви, токен-активи та інші віртуальні активи [2].

Цей законопроект наразі перебуває на розгляді Верховної Ради України та залишається не прийнятим.

Нарешті у грудні 2019 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», в якому під віртуальним активом запропоновано розуміти цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [3].

Виходячи з цього визначення, віртуальний актив володіє такими основними ознаками, що відрізняють його з-поміж інших об'єктів цивільного обігу: 1) актив, що існує виключно в електронній (цифровій) формі; 2) допустимий до обігу на території України; 3) має вираження певної вартості, хоча існує у нематеріальній формі; 4) може виступати інструментом розрахунків та бути предметом інвестування.

Досліджуючи наведені ознаки віртуального активу на підставі визначення, наведеного у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», можемо дійти висновку про деяку їх суперечливість, зокрема з огляду на положення інших актів законодавства.

Зокрема, у лютому 2022 року було прийнято Закон України «Про віртуальні активи», у ст. 1 якого поняття віртуального активу сформульовано, як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів; віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав. У той же час, ч. 7 ст. 4 цього ж Закону закріплено, що віртуальні активи (не залежно від їх виду) не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги) [4].

Отже, порівнюючи ознаки віртуального активу за визначенням, наведеним у Законі України «Про віртуальні активи», з тим, що сформульовано Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», передусім, звертає на себе увагу суперечність щодо форми існування відповідного активу (у першому випадку йдеться про електронну форму, а в другому – про цифрову).

На перший погляд суттєвої різниці між цими двома формами існування віртуального активу немає, проте насправді така різниця зумовлена поколіннями інформаційних технологій, за допомогою яких відбувається відображення та передача інформації про такі активи: нові, новітні та інші.

У цьому аспекті у спеціальній науковій літературі зазначається, що цифровий спосіб передачі та цифрова форма зберігання інформації відрізняються від інших способів організації інформаційного обміну в інформаційно-комунікаційних системах (зокрема, й електронних) за критеріями швидкості, якості та функціональності; відповідно, технології, у яких застосовується цифрові сигнали для передачі інформації, належать до цифрових [5, с. 39].

Зокрема, цифровізація – це переведення інформаційних систем з «аналога» (електронної форми) на «цифру» (цифрову форму) [6].

Отже, на сучасному етапі розвитку віртуальний актив може існувати саме у цифровій формі, оскільки електронна відноситься до попередніх поколінь передачі інформації.

Стосовно ознаки щодо наявності вартісного вираження та можливості, у зв'язку з цим, використання цифрового активу в цивільному обігу, то з цього приводу обидва закони однозначно стверджуються, що віртуальний актив є об'єктом цивільного обігу.

Причому Закон України «Про віртуальні активи» уточнює, до якого саме об'єкта цивільного права слід відносити віртуальний актив, зазначаючи що останній є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України та цим Законом.

З цього приводу слід звернути увагу, що відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

У свою чергу статтею 178 ЦК України дозволено вільне відчуження або перехід від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином об'єктів цивільного права, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи [7].

Отже, віртуальний актив як нематеріальне благо може перебувати у вільному цивільному

обігу, оскільки наразі відсутні будь-які законодавчі обмеження або заборони щодо обігу цих активів.

Що стосується такої ознаки, як можливість проведення розрахунків за допомогою віртуального активу, то у цьому положення двох досліджуваних законів розходяться. Причому, Закон України «Про віртуальні активи», який не визнає будь-який з видів віртуальних активів платіжним засобом, узгоджується у цій частині з положеннями Закону України «Про платіжні послуги» [8].

Зокрема, відповідно до ст. 3 та ст. 4 Закону України «Про платіжні послуги» для проведення платіжних операцій використовуються кошти в готівковій або безготівковій формі; грошові кошти (кошти) для цілей цього Закону включають також електронні гроші (одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій) та цифрові гроші (електронна форма грошової одиниці України, емітентом якої є Національний банк України) у випадках, передбачених цим Законом, які існують лише в безготівковій формі [8].

Отже, віртуальний активі не належить до платіжних засобів та його не слід ототожнювати з цифровими або електронними грошима, емітентом яким є Національний банк України або інша установа електронних грошей або інша визначена Законом України «Про платіжні послуги» юридична особа.

Віртуальний актив також помилково було б відносити до «грошового сурогату», оскільки останній відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» це будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей [9]. При цьому віртуальний актив не є документом, у тому числі електронним, оскільки до нього не висуваються вимоги щодо його обов'язкових реквізитів, інших правил оформлення.

За своєю правовою природою віртуальні активи також не відносяться до валютних цінностей, якими згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» є національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали [10].

Проте, як передбачено ч. 6 ст. 4 Закону України «Про віртуальні активи», фінансові віртуальні активи можуть бути забезпечені валютними

цінностями, а також цінним папером або деривативним фінансовим інструментом.

У цьому зв'язку необхідно констатувати, що інструментом інвестування на організованих біржових майданчиках може виступати виключно фінансовий віртуальний актив, тобто актив забезпечений валютною цінністю або одним із фінансових інструментів, допущених до торгівлі на ринках капіталу відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [11].

При цьому, важливо зазначити, що віртуальний актив не є емісійним або борговим цінним папером, оскільки не володіє ознаками, притаманними цьому фінансовому інструменту відповідно до ст. 8 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (цінним папером є документ установлені форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам) або деривативним фінансовим інструментом [11].

На підтвердження цього висновку можна також навести рішення Європейського Суду Справедливості від 22 жовтня 2015 р. у справі C-264/14, в якій Суд дійшов висновку що загальновідомим є той факт, що віртуальна валюта «біткойн» не є ні цінним папером, що забезпечує право власності, ні прирівняним до нього цінним папером (п. 55) [12].

Таким чином, віртуальний актив може виступати інструментом інвестування, проте за умови його фінансової забезпеченості.

Характерно, що Закон України «Про віртуальні активи» не набув чинності, оскільки п. 1 Прикінцевих та перехідних положень цього Закону набрання ним чинності поставлено у залежність від дати набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами, але не раніше дня опублікування цього Закону [4].

Наразі на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13 березня 2022 року реєстр. № 7150, у якому пропонується поняття «віртуальний актив» розуміти у значенні Закону України «Про віртуальні

активи», а предметом оподаткування стане дохід від операцій з віртуальними активами – дохід у вигляді позитивної різниці між доходом, отриманим платником податку від проведення операцій з віртуальними активами та витратами на їх придбання [13].

З набранням чинності Закону України «Про віртуальні активи» передбачається внесення змін до низки інших законів, зокрема, й до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у частині узгодження визначення поняття «віртуальний актив» та деяких інших правових засад його обігу. Це певним чином усуне наявні суперечності, проте недосконалість законодавчого визначення поняття «віртуальний актив», що застосовується у Законі України «Про віртуальні активи», та буде єдиним легітимним визначенням цього поняття після набрання законної сили відповідним Законом, може призвести до неправильного його використання у правозастосовній практиці.

З метою удосконалення дефініції цього поняття необхідно звернутися до наукових підходів та концепцій, в яких визначається правова природа віртуального активу, у тому числі, як об'єкту цивільного обігу.

Зокрема, у Філософському енциклопедичному словнику термін «віртуальний», що походить від латинського слова «Virtus» (потенційний, можливий), визначається у декількох значеннях: 1) можливий; той, що може або має проявитися; 2) умовний; 3) характеристика квазіреальності деяких об'єктів та їх властивостей, що використовується для опису, пояснення та аналізу як існуючих предметів, так і штучно створених за допомогою інформаційних технологій [14, с. 92–93].

Своєю чергою поняття «актив» у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначений, як кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права [3].

У Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» під активом розуміються ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [15]. Тобто цим Законом зміст поняття «актив» доповнено такою важливою ознакою як потенційна можливість

отримання за рахунок його використання економічної вигоди. Саме ця характеристика пояснює інвестиційну спроможність будь-якого активу, включаючи віртуальний.

Отже, у семантичному розумінні віртуальний актив – це штучно створений за допомогою новітніх інформаційних технологій, умовно існуючий нематеріальний ресурс, який може використовуватися його власником з метою отримання економічної вигоди.

У логіко-юридичному розумінні деякі науковці пропонують визначати віртуальний актив як «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі, розподіляється на забезпечений та незабезпечений віртуальний актив» [16, с. 68].

У свою чергу А. С. Овчаренко вважає, що віртуальний актив – це «актив в електронній формі, створений із використанням криптографічних засобів, що існує у вигляді цифрового програмного коду й не має фізичної форми, право власності на яке засвідчується шляхом внесення цифрових записів до реєстру цифрових транзакцій, і має економічну цінність». Науковець також звертає увагу, що «віртуальні активи» й «криптовалюти» не можна вважати синонімами, адже криптовалюти є одним із видів «децентралізованих віртуальних валют» [17, с. 202].

На підставі аналізу актів законодавства деяких зарубіжних держав та міжнародних актів у порівнянні з національним законодавством, що регулює правовідносини у сфері обігу віртуальних активів, О. А. Ушинкіна дійшла висновку, що на рівні законодавства різних країн спостерігається перехід від поняття «віртуальна валюта» до поняття «віртуальний актив» або «цифровий актив», що є значно ширшим за обсягом. Крім того, вчена звертає увагу, що законодавство більшості держав, визначаючи поняття «віртуальний актив», застосовують прив'язку до технології розподіленого реєстру або будь-якого подібного аналога [18, с. 74].

Загалом, на підставі проведеного вище дослідження можна дійти висновку, що науковці вкладають у зміст поняття «віртуальний актив» такі ознаки: 1) це нематеріальне благо, що є об'єктом цивільного обігу; 2) існує в електронній (цифровій) формі; 3) однією з форм є віртуальна валюта – криптовалюта; 4) право власності на нього посвідчується шляхом внесення запису до реєстру транзакцій; 5) має вартісний вираз, який має потенціал до росту (зміни).

При цьому можна погодитися з точкою зору С. О. Грицаця, який, виходячи з правової природи віртуальних активів, справедливо вказує на те, що останні не можливо відчувати, вони не відповідають іншим характеристикам майна, з огляду на що науковець пропонує доповнити ст. 190 ЦК України, зазначивши після слів «сукупність речей» слова «віртуальні активи» [19, с. 247].

Необхідно зазначити, що юридичні властивості та правовий режим обігу віртуального активу залежать від його виду.

Зокрема, Законом України «Про віртуальні активи» визначено два основних види віртуальних активів – забезпечені та незабезпечені. Перший вид віртуального активу посвідчує майнові права, зокрема право вимоги на інші об'єкти цивільних прав, але не виступає забезпеченням виконання зобов'язання. Одним із видів забезпечених віртуальних активів є фінансові віртуальні активи. Відповідно, незабезпечені віртуальні активи не посвідчують майнові права [4].

Крім такого підходу до класифікації у спеціальній науковій літературі виділяють інші види віртуальних активів, що можуть бути предметами біржової торгівлі: 1) криптовалюта (Bitcoin, Ethereum, Monero та ін.) – еквівалент вартості у цифровому вигляді, засіб обміну і транзакцій, має високу волатильність, забезпечує захист, високу швидкість; 2) токени (BAT, Civic, OmiseGO, ZRcoin, TRON, BCAP та ін.) – відрізняються метою, функціональністю і нормативним ризиком, мають тісний зв'язок із зовнішнім матеріальним активом; 3) криптовари (STORJ, FileCoin, Golem та ін.) – відрізняються ресурсною основою, що споживається (обчислювальна потужність, дисковий простір тощо); 4) криптовалюти з фіксованою ціною (стейблкоїни) (Tether, Maker, Basecoin, Digix та ін.) – це стабільне сховище цінності, стійкі до волатильності ринку, визначаються цінністю активу, до якого вони прив'язані (валюти, золото, індекс споживчих цін тощо) [20, с. 68–70].

Інші науковці вважають, що основою класифікації віртуальних активів має бути комплексність їх природи, яка поєднує технологічну, економіко-правову та інформаційно-прикладну складові. Відповідно до цього пропонується два рівні класифікації віртуальних активів: 1) ґрунтується на розгляді технологічної природи віртуальних активів і дозволяє виокремити: віртуальний актив розподіленого та нерозподіленого реєстру; перший вид є видом віртуального активу, поданого в системі обліку токенів розподіленого

реєстру у вигляді певної кількості одиниць, які в таких системах обліку подані у вигляді унікальних ідентифікаторів; другий вид віртуального активу створюється на базі іншої технології, відмінної від технології розподіленого реєстру; 2) за економіко-правовою сутністю існують такі види віртуальних активів розподіленого реєстру: токенизований актив та криптоактив (від англ. *crypto* – криптографічний), що становить вид віртуального активу, який існує в системі обліку токенів розподіленого реєстру у вигляді запису з ідентифікатором інформації, непохідної від первинного активу [21, с. 20, 21].

Отже, з юридичної точки зору найбільше значення має класифікація віртуальних активів за критерієм їх забезпеченості та об'єктом, яким забезпечено такий актив.

Висновки. Таким чином, можна запропонувати у ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи» закріпити удосконалене визначення віртуального активу, як нематеріального блага, штучно ство-

реного за допомогою інформаційних технологій, що існує у цифровій формі та має вартісне вираження, може перебувати у вільному цивільному обігу, крім обмежень, встановлених законом, та, у разі його віднесення до фінансових віртуальних активів, може бути допущеним до торгів на багатосторонньому торговельному майданчику та інших організованих ринках капіталу.

Відповідні зміни необхідно внести до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», доповнивши перелік активів, допущених до торгів на організованих ринках капіталу фінансовими віртуальними активами (ст. 2).

При цьому в основу класифікації віртуальних активів, що має юридичне значення необхідно покласти такі критерії, як прив'язка до матеріального забезпечення (забезпечений та незабезпечений) та форма забезпечення (інший об'єкт цивільного права, валютні цінності, цінні папери тощо).

Список літератури:

1. Про схвалення Концепції державної політики у сфері віртуальних активів: проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.10.2018. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=dbfc2a7e-47f9-4fce-9110-66ed61c0ae17>
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами: проект Закону від 11 листопада 2019 р., реєстр. № 2461. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423
3. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 06.12.2019р. № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20/ed20191206#Text>
4. Закон України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>
5. Берназюк О. О. Цифрові технології у праві: сучасний погляд у майбутнє : монографія. Ужгород : Гельветика, 2020. 525 с.
6. Некрасов В. Розробник штучного інтелекту Родні Брукс: як 5G дозволить ШІ впливати на демографію і клімат. *Економічна правда*. 2019. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/05/10/647656/>.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>
8. Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021р. № 1591-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>
9. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
10. Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
11. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
12. Рішення Європейського Суду Справедливості у справі № C-264/14 від 22.10.2015р. URL: https://sk.ua/wp-content/uploads/2018/03/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2018.pdf
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами: проект Закону від 13 березня 2022 року реєстр. № 7150. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>
14. Філософський енциклопедичний словник; В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

15. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
16. Грицай С. О. Правовий режим віртуальних активів в Україні. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 2. С. 65–68.
17. Овчаренко А. С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 200–202.
18. Ушинкіна О. А. Концептуальні підходи до визначення поняття «віртуальні активи» в Україні та у світі. *Юридичний вісник*. 2022. № 3 (64). С. 70–77.
19. Грицай С. О. Правова сутність дефініції «віртуальні активи» у Законі України «про віртуальні активи». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5 (47). С. 244–248.
20. Пантелєєва Н. М., Рогова Н. В. Криптоактиви: проблеми типізації та регулювання. *Регулювання та перспективи ринку криптоактивів: зб. матеріалів наукового форуму; 23 жовтня 2018 року, м. Київ. К. : КНЕУ, 2018. 103 с.*
21. Кудь А. А. Комплексна класифікація віртуальних активів. Харків: ХОГОКЗ, 2021. 34 с.

Yarotskyi V.O. CONCEPTS AND TYPES OF VIRTUAL ASSETS THAT MAY BE IN CIRCULATION ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

The article is devoted to the definition of the concept and types of virtual assets that may be in circulation under the legislation of Ukraine. It has been proven that the emergence of virtual assets is a consequence of the development of the digital economy in Ukraine and the integration of digital technologies into all the most important spheres of economic relations, including the financial sector of the economy.

A review of scientific approaches to understanding the concept of “virtual asset” was conducted and its legal nature was clarified. The author’s definition of the concept of a virtual asset was formulated on the basis of the identified characteristic features of the researched category. It is proposed to integrate the improved definition of a virtual asset into the Law of Ukraine “On Virtual Assets”.

It is substantiated that the virtual asset cannot be referred to as a monetary surrogate, does not have the characteristics of electronic money and does not possess the characteristics of an emission or non-emission security. It has been proven that a virtual asset in the civil law aspect refers to an intangible asset. It is argued that the secured virtual asset can be an object of investment and, accordingly, a tool of exchange trading. It was established that the legal nature of an unsecured virtual asset is the least defined in the legislation of Ukraine.

The author carried out an analysis of the legal regulation of the concept and the legal regime of the circulation of virtual assets. On the basis of the conducted analysis, it is proven that the legislation in the field of regulation of virtual assets, the legal regime of their circulation, including trading on centralized exchange platforms, is at the stage of formation, and therefore needs further improvement.

The classification of virtual assets has been developed taking into account the provisions of the legislation of Ukraine. It is proposed to base the classification on such criteria as attachment to material support and the form (object) of such security.

Key words: *virtual asset, digital economy, non-property good, circulation of virtual assets, stock trading tool.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/16>

Луценко Ю.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджено наявні проблеми, які стосуються законодавчого регулювання обігу зброї в Україні. Звернута увага, що протидія злочинам проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини, сьогодні є гострою та актуальною, оскільки злочинність, особливо з початком розв'язання повномасштабних бойових дій Російської Федерації проти України характеризується тенденціями до зростання таких її видів, як групова, організована та насильницька, де наявність озброєння – одна з ключових умов формування та діяльності злочинних груп та злочинних організацій.

Наголошено, що на тлі політичної та соціальної кризи в державі все частіше створюються організовані злочинні групи, нерідко – озброєні, виникають незаконні воєнізовані формування, також є наявною велика кількість зброї, що на незаконних підставах знаходиться у володінні окремих груп та осіб і рух якої дуже важко проконтролювати. У зв'язку з цим, збільшується кількість вчинюваних злочинів з використанням вогнепальної зброї, вибухівки як окремими особами, так і озброєними злочинними угрупованнями.

Звернута увага, що правовідносини у сфері обігу зброї в Україні на законодавчому рівні не врегульовані, наразі Україна залишається єдиною країною Європи, яка не має власного закону, також зазначено, що наразі залишаються не визначені на рівні закону такі ключові поняття даної сфери як: «зброя», «вогнепальна зброя», «обіг зброї», «цивільне використання зброї» тощо. Сьогодні відсутність законодавчого закріплення зазначених термінів заповнює судовою практикою – Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами».

З урахуванням дослідженого питання робляться висновки та наводяться пропозиції щодо прийняття нормативно-правового акту на рівні закону, який у подальшому буде здійснювати правове регулювання обігу зброї в Україні.

Ключові слова: злочинність, протидія/запобігання злочинності, злочинна група, злочинна організація, організована злочинність, бандитизм, незаконне збройне (воєнізоване) формування, зброя, незаконний обіг зброї, боєприпаси, вибухові речовини, громадська/державна/національна безпека.

Постановка проблеми. У Конституції України задекларовано, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Виходячи з викладеного, одним з основних обов'язків держави є правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, а також створення належних умов її життєдіяльності. Таким чином, належний стан охорони гро-

мадської безпеки є однією з ключових передумов діяльності держави, а запобігання злочинам – це загально визнаний та невід'ємний компонент її успішного функціонування, що відіграє важливе значення в протидії злочинності. Ефективне забезпечення громадської безпеки сприяє стабільному і послідовному розвитку суспільства та достатньому задоволенню життєво важливих потреб громадян [1, с. 5].

Отже, протидія злочинам проти громадської безпеки, предметами яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини, сьогодні є гострою та актуальною, оскільки злочинність, особливо з початком розв'язання повномасштабних бойових дій Російської Федерації проти України характеризується тенденціями до зростання таких її видів, як групова, організована та насильницька, де наявність озброєння – одна з ключових умов формування і діяльності злочинних груп та злочинних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Над проблемою вивчення злочинності та незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин були присвячені роботи П. П. Андрушка, О. Ф. Бантишева, Л. В. Багрій-Шахматова, А. А. Вознюка, Б. М. Головкина, В. О. Глушкова, О. О. Дудорова, М. Й. Коржанського, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова та ін. Не дивлячись на значний науковий інтерес, досліджуване питання залишається актуальними й дотепер.

Метою статті є дослідження проблем, які існують у сфері незаконного обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вироблення на цій основі подальших науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення нормативно-правових актів у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Після розв'язання у 2014 році збройної агресії РФ проти України, що згодом потягнуло за собою повномасштабне вторгнення на територію нашої держави, питання незаконного обігу зброї, боєприпасів або вибухових речовин набула актуальності внаслідок декількох детермінантів. По-перше, можна говорити про відкриття нових способів та шляхів здобуття зброї, збільшилася кількість зброї на території України. По-друге, загострилася загроза особистій безпеці, розширилися можливості цивільного захисту законодавчого характеру, створився негативний соціально-психологічний клімат, що при наявності зброї може привести до загрози життю і безпеці громадян. По-третє, з'явилася потреба в особистому захисті, задоволення якої може відбуватися через реалізацію отримання зброї незаконним шляхом. Отже, важливим та актуальним питанням залишається контроль за реалізацією зброї, врегулювання її використання зараз та ліквідацією і вилученням після відсутності потреби її використання, та у разі першопочаткової потреби або порушення норм законодавства. Можна з всією відповідаль-

ністю стверджувати, що незаконний обіг зброї становить загрозу не лише громадській, а і національній безпеці держави, а у зв'язку з повномасштабним вторгненням ця проблема лише загострилася та актуалізувалася [2].

Необхідно також зазначити, що на тлі політичної та соціальної кризи в державі все частіше створюються організовані злочинні групи, нерідко – озброєні, виникають незаконні воєнізовані формування, є наявною велика кількість зброї, що на незаконних підставах знаходиться у володінні окремих груп та осіб і рух якої дуже важко проконтролювати, стає зрозумілим, чому збільшується кількість вчинюваних злочинів з використанням вогнепальної зброї, вибухівки як окремими особами, так і озброєними злочинними угрупованнями. Також слід звернути увагу, що з початком агресії РФ проти України та широкомасштабними бойовими діями у учасників організованих груп та злочинних організацій з'являється більше можливостей здійснювати свої злочинні наміри. Це перш за все пов'язано із незаконним обігом зброї, бойових припасів або вибухових речовин в злочинному середовищі, який складно проконтролювати [3, с. 42; 4; 5; 6].

Варто наголосити, що правовідносини у сфері обігу зброї в Україні на законодавчому рівні не врегульовані, наразі Україна залишається єдиною країною Європи, яка не має власного рамкового закону, також залишаються не визначені на нормативному рівні такі ключові поняття даної сфери як «зброя», «вогнепальна зброя», «обіг зброї», «цивільне використання зброї» тощо.

Подібний закон, в умовах стабільно високого рівня «озброєної» злочинності в Україні за останні 10 років, повинен стати стримуючим інструментом самозахисту громадян від суспільно небезпечних посягань, і на початок 2022 року в Україні склалися об'єктивні передумови для прийняття сучасного закону про зброю як рамкового законодавчого акту в царині її цивільного обігу. На сьогодні, в умовах воєнного стану, в державі функціонує спеціальний закон щодо правових засад відсічі агресору з боку цивільних осіб з використанням зброї, також знаходиться на розгляді у Верховній Раді України прогресивний законопроект, який стосується правового регулювання цивільного обігу зброї, де аналізуються їх сутність і концептуальні засади через дослідження понять «зброя» та «обіг зброї». Для цього здійснено уточнення науково-теоретичного розуміння категорії «зброя» та її основних характеристик з точки зору матеріальної сутності, результату діяльності

та змістовного призначення. В рамках вказаного аналізу з'ясовано, що законопроект № 5708 [7] пропонує змістовне сучасне визначення поняття «зброя» та дефініції похідних від нього категорій, що є першим їх ґрунтовним законодавчим унормуванням. Також однією з основних завдань законопроекту є посилення дотримання режиму законності в питаннях визначення правового режиму власності на зброю, закріплення основних прав та обов'язків громадян і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, розпорядження та використання зброї і боєприпасів, врегулювання інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані.

Натомість, чинний Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [8] не містить жодних нормативних визначень і уточнень, що пояснюється гострою нагальною воєнною необхідністю масової відсічі агресії ворога як умовами, в яких приймався даний законодавчий акт. Така ж ситуація спостерігається навколо ще одного фундаментального поняття даної проблеми – «обіг зброї» [9, с. 250].

Як справедливо зазначають Д. В. Андреев та М. Г. Щербаковський, «суспільна небезпека незаконного обігу зброї полягає у створенні «сприятливих умов» для скоєння більш тяжких злочинів» [10, с. 7]. Справа в тому, що сьогодні у вітчизняному науково-правовому середовищі немає єдиного підходу до тлумачення вказаних понять, а в практичній площині спостерігається значний технічний прогрес як нових промислово виготовлених видів зброї, так і саморобних її зразків, що не вписуються у морально застарілі методичні стандарти. Натомість, на рівні експертного зброєзнавства використовуються спеціальні терміни на позначення вогнепальної та холодної зброї [11]. Така ситуація створює серйозні труднощі як для ефективної судової правозастосовної практики, так і для роботи судових експертів-криміналістів. На думку фахівців, це «... змушує правозастосовників звертатися до міжнародних документів, інших вітчизняних законів і підзаконних нормативно-правових актів, які створюють багаторівневу систему нормативів, в яких йдеться про різні види зброї» [12, с. 11].

Наразі термін «вогнепальна зброя» визначений лише на рівні підзаконного акту – Інструкції, затвердженої наказом МВС України [13]. Взагалі питання обігу зброї, у тому числі й вогнепальної, регулюється досі лише у підзаконних нормативно-правових актах. Зокрема, основоположним нормативно-правовим актом у цій сфері є Інструк-

ція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України 21 серпня 1998 р. № 622 [13].

Водночас, сьогодні відсутність законодавчого закріплення термінів заповнює судову практику. Так, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» визначає, що до вогнепальної зброї, яка є предметом злочинів, передбачених ст.ст. 262–264, 410 КК України, належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей). Пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей, не можуть бути віднесені до предмета злочинів, відповідальність за які настає за ст.ст. 262, 263 КК України. Також необхідно відмітити, що відповідно до даної Постанови, бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, не є предметом злочинів, передбачених ст.ст. 262, 263 КК України [14].

Сам термін «незаконне» достатньо однозначно тлумачиться у п. 13 Постанови, де під незаконним виготовленням холодної, вогнепальної зброї (крім

гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв потрібно розуміти умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії по їх створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей. Такими діями, зокрема, є перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолета, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, у зброю, придатну до стрільби, або мисливської (у т. ч. гладкоствольної) рушниці – в обріз, виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боеприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху [14].

На думку М. А. Рубашенка, бланкетність цього формулювання є подвійною в тому смислі, що певна конкретизація іншими нормативними актами стосується відразу двох об'єктивних ознак складу злочину. Перша ознака – це предмет злочину. У КК визначено лише загальний зміст цієї ознаки словами «вогнепальна зброя», «бойові припаси», «вибухові речовини чи вибухові пристрої», однак позаяк КК не визначає поняття вогнепальної зброї та інших понять, тому й зміст цієї ознаки і відповідь на питання, які предмети належать до вогнепальної зброї та інших, конкретизується (знаходить свій конкретний зміст) у спеціальних нормативних актах. Друга ознака – суспільно небезпечне діяння. Загальний зміст цієї ознаки визначено словами «без передбаченого законом дозволу». Конкретний зміст цієї ознаки, що стосується відсутності дозволу, наповнюється іншими нормативними актами, які, крім того, мають бути законами (чи принаймні ґрунтуватися на законі) [15, с. 13].

Як зазначає А. О. Терещук, з одного боку, наявність такої Постанови полегшує здійснення правоохоронної діяльності у сфері протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, але з іншого боку, відсутність законодавчого регулювання таких понять, як «зброя», «вогнепальна зброя», «цивільна зброя», «зброя самооборони» та відсутність цілісної концепції реалізації права громадян на зброю є серйозним недоліком вітчизняного законодавства [16, с. 326–330].

На схожу проблему у визначенні та законодавчому регулюванні звертає увагу і Л. М. Павленко в частині визначення кримінально-правової характеристики об'єктивних ознак злочину,

передбаченого ст. 263-1 КК України. На думку автора «однорідність правопорушень, передбачених досліджуваною статтею та ст. 263 КК України, потребує більш чіткого розмежування, оскільки в деяких випадках відповідальність може настати як за ст. 263, так і відповідно до ст. 263-1». Автор слушно звертає увагу на той факт, що «існує об'єктивна необхідність уточнення термінів норм статті, зокрема щодо використання термінів «незаконність», «фальсифікація», «виробництво», «переробка», які в деяких випадках ідентифікуються, і в інших випадках використовуються як значення абсолютно різних дій. Важливі також такі фактичні аспекти, як відсутність у ст. 263-1 такої категорії, як «холодна зброя», що також створює правові прогалини, оскільки ст. 263 КК включає її до свого переліку як предмет злочину» [17, с. 51].

Яка зазначає О. О. Книженко, що з появою в КК України ст. 263-1 перед правозастосовними органами виникла необхідність у відмежуванні злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 263 та 263-1 КК України, оскільки в обох нормах ідеться про незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. При нагоді слід звернути увагу, що відрізняються вказані злочини за предметом та проявом об'єктивної сторони. До кола предметів, зазначених у ст. 263 КК України, належать вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої (ч. 1 ст. 263 КК України), холодна зброя (ч. 2 ст. 263 КК України). Предметом складу злочину, ознаки якого вказано у ст. 263-1 КК України, на відміну від попереднього злочину, може бути і гладкоствольна мисливська зброя. Про холодну ж зброю у ст. 263-1 КК України не йдеться [18, с. 70].

За юридичною конструкцією об'єктивної сторони, складу злочинів, передбачених ст.ст. 263 та 263-1 КК України належать до формальних складів. Варто зазначити, що злочини, передбачені ст.ст. 263 та 263-1 КК України мають спільні предмети злочинів: вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської у ст. 263), бойові припаси (ст.ст. 263, 263-1), вибухові речовини, вибухові пристрої (ст.ст. 263, 263-1). Що стосується холодної зброї, то законодавцем у ст. 263-1 КК України не встановлено відповідальності за дії, пов'язані з її незаконним виготовленням, переробкою, ремонтом. Натомість об'єктивна сторона ч. 2 ст. 263 КК України (носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної

зброї без передбаченого законом дозволу) частково поєднує у собі альтернативні суспільно-небезпечні діяння, передбачені для вогнепальної зброї у ч. 1 ст. 263 та ч. 1 ст. 263-1 КК України [19].

Таким чином, необхідно констатувати, що юридична конструкція терміну «незаконне» є недостатньо визначеним і за своєю природою характеризує відсутність відповідного кримінально-правового регулювання. Звернення до наведеної вище Постанови в частині термінології «без передбаченого законом дозволу» говорить про наявність підзаконних нормативно-правових актів, які, внаслідок своєї специфічної юридичної властивості, не встановлюють кримінальну відповідальність за порушення їх норм [17, с. 53].

Висновки. Виходячи з викладеного вище, необхідно зазначити таке.

Дослідивши правове регулювання обігу зброї в Україні, необхідно констатувати, що Україна залишається єдиною державою в Європі де відсутній закон, яким би здійснювалось правове регулювання обігу зброї та боєприпасів до неї. Наразі існує лише проект закону який в подаль-

шому буде покликаний здійснювати правове регулювання обігу зброї в Україні.

Таке суспільно небезпечне явище як незаконний обіг зброї є складним та законодавчо не визначеним і потребує постійної, системної державної політики у окресленій сфері, яка поєднувала б в собі правове регулювання, діяльність виконавчих органів влади, сукупність інформаційних, профілактичних та інших заходів.

Оскільки на законодавчому рівні залишаються не вирішеними дефініції таких понять як: «зброя», «вогнепальна зброя», «обіг зброї», «цивільне використання зброї» тощо, у зв'язку з цим у правозастосовних органів доволі часто виникають проблеми при притягненні підозрюваних осіб до відповідальності.

Отже, хочеться сподіватись, що з прийняттям законодавцем нормативно-правового акту на рівні закону який в подальшому буде здійснювати правове регулювання зброї в Україні вирішить низку наявних проблем, які сьогодні мають місце у суспільстві та покращить суспільно-політичну та криміногенну обстановку в державі.

Список літератури:

1. Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України): монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2020. 340 с.
2. Незаконний обіг зброї як загроза національній безпеці. Цілі державної політики в сфері контролю за обігом зброї, повноваження державних органів в цій сфері. URL: <https://cenoss.org/nezakonnyy-obih-zbroiy-yak-zahroza-natsionalniy-bezpetsi/> (Дата звернення: 10.09.2023).
3. Брик У. П. Прояви бандитизму в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків: Харків: ХНУВС, 2019. С. 42–43.
4. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації, що вчиняють шахрайські та корупційні правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 364–368.
5. Луценко Ю. В., Макаренко Н. К. Кіберзлочинність у сфері електронної торгівлі як прояв кримінального професіоналізму. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 59–65.
6. Луценко Ю. В. Актуальні питання протидії організованій злочинності в контексті міграційної політики держави. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 6(47). С. 132–136.
7. Про право на цивільну вогнепальну зброю: проект Закону України від 25 черв. 2021 р. № 5708. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/795744> (Дата звернення: 10.09.2023).
8. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 3 бер. 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (Дата звернення: 10.09.2023).
9. Мельник С. В., Грецьких О. В. Закон про зброю в Україні: воєнна необхідність чи вимога часу? *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 3. С. 250–253.
10. Щербаковський М. Г., Андреев Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.
11. Тищенко В. І., Грецьких О. В. Особливості дослідження окремих зразків патронів вогнепальної зброї. *Знання Європейського права*. 2020. № 3. С. 149–162.
12. Щербаковський М. Г., Андреев Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.
13. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного вироб-

ництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серп. 1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (Дата звернення: 02.08.2023).

14. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постановою Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квіт. 2002 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02> (Дата звернення: 04.09.2023).

15. Рубашенко М. А. Чи є правомірним кримінальне переслідування за незаконне поводження зі зброєю? *Юридичний вісник України*. 2018. № 37 (1210). С. 13.

16. Терещук А. О. Вогнепальна зброя та бойові припаси до неї як предмет злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 326–330.

17. Павленко Л. М. Характеристика об'єктивних ознак злочину, передбаченого ст. 263-1 Кримінального кодексу України. *Право і суспільство*. 2020. № 2 (3). С. 51–58.

18. Книженко О. О. Кваліфікація злочинів, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 70–74.

19. Крайник Г. С., Бондарева Н. В. Проблема доцільності виокремлення статей 263-1 та 270-1 у Кримінальному кодексі України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 8. URL: www.inter-nauka.com/en/issues/?author=5733 (Дата звернення: 10.09.2023).

Lutsenko Yu.V. PROBLEMS OF LEGISLATIVE REGULATION WEAPONS CIRCULATION IN UKRAINE

The article examines existing problems related to the legislative regulation of weapons circulation in Ukraine. Attention is drawn to the fact that combating crimes against public safety, the objects of which are weapons, ammunition, explosives, is acute and relevant today, since crime, especially with the beginning of the full-scale hostilities of the Russian Federation against Ukraine, is characterized by increasing trends of such types, as group, organized and violent, where the availability of weapons is one of the key conditions for the formation and activity of criminal groups and criminal organizations.

It was emphasized that against the background of the political and social crisis in the state, organized criminal groups are increasingly being created, often armed, illegal paramilitary groups are emerging, and there is also a large amount of weapons that are illegally in the possession of certain groups and individuals and whose movement is very difficult to control. In this regard, the number of crimes committed with the use of firearms and explosives by both individuals and armed criminal groups is increasing.

Attention is drawn to the fact that legal relations in the field of arms circulation in Ukraine are not regulated at the legislative level, currently Ukraine remains the only country in Europe that does not have its own law, it is also noted that such key concepts of this field as: “weapons” remain undefined at the legal level «firearms», “weapons circulation”, “civilian use of weapons”, etc. Today, the lack of legislative consolidation of the specified terms is filled by judicial practice – Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On judicial practice in cases of kidnapping and other illegal handling of weapons, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials”.

Taking into account the researched issue, conclusions are made and proposals are made regarding the adoption of a normative legal act at the level of law, which would in the future provide legal regulation of arms circulation in Ukraine.

Key words: *crime, countering/prevention of crime, criminal group, criminal organization, organized crime, banditry, illegal armed (paramilitary) formation, weapons, illegal arms trafficking, ammunition, explosives, public/state/national security.*

Табієв С.Р.

Академія Державної пенітенціарної служби

Івашко С.В.

Академія Державної пенітенціарної служби

ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У даній статті досліджено питання діяльності прокуратури України як суб'єкта реалізації кримінологічної політики. Акцентовано увагу на здійсненні прокуратурою координаційної діяльності правоохоронних органів.

Розробка ефективної кримінологічної стратегії може стати важливим кроком у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проте для досягнення цієї мети важливо врахувати позиції та ролі всіх відповідних учасників, а для цього необхідно належним чином науково обґрунтувати концепцію суб'єкта кримінологічної політики.

Зроблено висновок, що враховуючи тісний зв'язок кримінологічної політики з кримінально-правовим впливом та іншими методами боротьби зі злочинністю, такими як запобігання, профілактика тощо, нагально потрібно визначити роль прокуратури як суб'єкта кримінологічної політики в частині координації діяльності правоохоронних органів.

Зазначено про те, що кримінологічна робота органів прокуратури здійснюється через декілька напрямків: нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; підтримання державного обвинувачення та представництво інтересів громадянина або держави в суді. Також прокуратура виступає в якості компетентного органу під час міжнародного співробітництва по кримінальних правопорушеннях.

Як висновок, зазначено про те, що діяльність прокуратури в галузі кримінології означає структурований та систематичний нагляд за забезпеченням законності в органах, які ведуть оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, нагляд за дотриманням законів під час виконання судових рішень, виконання кримінальних покарань.

Також це охоплює стеження за рівнем злочинності в суспільстві та в різних соціальних групах, аналіз факторів, які сприяють кримінальним правопорушенням, особливостей злочинців та заходів щодо їх запобігання. Мета цієї діяльності полягає у визначенні та оцінці стану криміногенної ситуації для забезпечення більш ефективного запобігання кримінальним правопорушенням та передбачення можливих криміногенних ризиків.

Ключові слова: злочинність, кримінальне правопорушення, прокуратура, процесуальне керівництво, координація, кримінологічна політика, запобігання.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що займаючи важливе місце в правовій системі, прокуратура відіграє ключову роль у корінному вдосконаленні використання потенціалу органів правопорядку, координуючи їх діяльність щодо запобігання кримінальним порушенням. Однак її обов'язками також стала боротьба з організованою злочинністю. Безпека суспільства виступає важливою складовою діяльності будь-якої держави.

Особливого значення набуває ця діяльність в Україні у період введеного воєнного стану.

Значущу роль у забезпеченні цієї безпеки відіграє боротьба зі злочинністю, яка може мати успіх лише за умови спільних зусиль всіх зацікавлених сторін, гармонійно координованих зусиль суспільства і держави.

Якщо питання про взаємодію державних органів, особливо органів правопорядку, в рамках кримінально-правової політики вже досить добре

вивчене і не викликає активних дебатів, то відносно суб'єктів кримінологічної політики все ще існує невизначеність і науково-практичні дискусії.

На нашу думку, розробка ефективної кримінологічної стратегії може стати важливим кроком у боротьбі зі злочинністю в Україні. Проте для досягнення цієї мети важливо врахувати позиції та ролі всіх відповідних учасників, а для цього необхідно належним чином науково обґрунтувати концепцію суб'єкта кримінологічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці, піднятій у цій публікації, були присвячені праці таких вчених, як О.М.Бандурка, В. М. Бесчастний, В. В. Василевич, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. М. Литвинов, Д. О. Супруненко та інші.

Метою статті є дослідження прокуратури України як суб'єкта реалізації кримінологічної політики у частині координації діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті 3 Конституції України визначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека, і держава несе головний обов'язок утвердження та забезпечення прав та свобод людини [1].

Ця принципова позиція викликає потребу в ефективній протидії злочинності в сучасних умовах, зокрема, у вдосконаленні системи запобігання кримінальним правопорушенням та своєчасному виявленні й усуненні їх причин і умов.

Здійснення реального впливу на рівень злочинності за допомогою кримінологічних заходів – напрям, який займає значне місце у дослідженнях вчених-кримінологів. Вони докладно вивчають аспекти, пов'язані з впливом різних суб'єктів на кримінальну активність. Проте коли мова заходить про окремий напрям боротьби зі злочинністю – кримінологічну політику, то важливість її суб'єктів дотепер залишалася не достатньо висвітленою у наукових дослідженнях.

Отже, враховуючи тісний зв'язок цієї політики з кримінально-правовим впливом та іншими методами боротьби зі злочинністю, такими як запобігання, профілактика тощо, нагально потрібно надати авторське визначення суб'єктів кримінологічної політики.

Це поняття включає в себе державні органи та установи, різні суспільні інституції, окремих громадян. Вони представляють собою учасників суспільних відносин, які у ході виконання своїх функцій у сфері правозастосування мають здат-

ність впливати на формування і прийняття відповідних кримінологічно значимих рішень. Їхні дії сприяють утвердженню правопорядку та законності в суспільстві і державі [2].

Сучасний стан кримінальної ситуації в Україні та негативні тенденції, що виникли у процесі її розвитку, зокрема, збільшення кількості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, життя та здоров'я особи, інших охоронюваних законом прав та свобод людини і громадянина, особливо під час воєнної агресії з боку росії, підкреслюють важливість розв'язання цієї проблематики. Для цього потрібно провести дослідження та розробити практичні методики боротьби з відповідними суспільно небезпечними явищами, включаючи різні форми, методи та засоби запобігання кримінальним правопорушенням, оскільки це питання є багатоплановим, потребує комплексного обговорення, дослідження та втілення у життя.

Одним із ключових суб'єктів упровадження кримінологічно значимих завдань є прокуратура. Свою діяльність відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» (далі за текстом – Закон) органи прокуратури здійснюють через виконання покладених функцій, зокрема: нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; підтримання державного обвинувачення та представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України [3].

Системним аналізом Закону встановлено, що запобіжна функція прокуратури не є окремо виділеною, хоча вона практично охоплює всі аспекти її наглядової діяльності, і це не може бути знецінено. Таке твердження викликає необхідність глибшого вивчення функцій прокуратури.

На нашу думку, правильно визначив Бесчастний В.М. про те, що прокурори зобов'язані сприяти профілактичній роботі серед громадян, роз'яснювати положення кримінального законодавства, співпрацювати з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері запобігання злочинності та виконувати інші завдання [4, с. 88].

Тобто, проблема боротьби зі злочинністю в Україні, зокрема у розробці та реалізації

кримінологічної політики, є актуальною і потребує комплексного підходу, в якому прокуратура відіграє важливу роль як виконавець цих завдань.

Упродовж останніх років в Україні проведено реформи, спрямовані на створення демократичної, правової держави та забезпечення реальної боротьби зі злочинністю.

Реформи не обійшли стороною і прокуратуру.

Про це, зокрема, свідчить і Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки (далі за текстом – Стратегія), затверджена Наказом Генерального прокурора № 489 від 16.10.2020 [5].

Метою Стратегії визначено підвищення рівня ефективності діяльності органів прокуратури, зокрема щодо забезпечення виконання конституційних функцій і повноважень, удосконалення зовнішніх та внутрішніх комунікацій, впровадження сучасної системи управління людським капіталом, покращення ресурсного забезпечення діяльності органів прокуратури, що є необхідним складником системних перетворень у державі, зокрема і в умовах євроінтеграції.

У контексті питання діяльності прокуратури України як суб'єкта реалізації кримінологічної політики, Стратегією передбачено ефективну координацію діяльності у сфері протидії злочинності та функціонування системи кримінальної юстиції загалом, а саме:

- координування розробки та впровадження кримінально-правової політики задля злагодженої роботи органів прокуратури та відповідних органів правопорядку; забезпечення сучасних підходів до протидії злочинності;

- організація збирання та аналізу повних достовірних даних для визначення пріоритетів кримінально-правової політики;

- розроблення та прийняття на основі пріоритетів кримінально-правової політики спільних для органів правопорядку ключових показників ефективності і рекомендацій щодо застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства;

- розвиток спроможності та посилення функцій аналітичних підрозділів органів прокуратури, які координуватимуть процес розроблення та виконання пріоритетів кримінально-правової політики, а також адаптуватимуть їх відповідно до змін криміногенної ситуації;

- удосконалення механізмів координації протидії злочинності;

- налагодження регулярної та ефективної взаємодії з усіма ключовими державними й недерж-

авними партнерами з метою вдосконалення системи кримінальної юстиції та органів правопорядку;

- удосконалення формату взаємодії у межах координаційної функції прокуратури й інших механізмів регулярної координації та співпраці з Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, судами, органами досудового розслідування, органами місцевого самоврядування з метою виявлення та спільного розв'язання актуальних проблем у системі кримінальної юстиції України.

Щодо злагодження спільних дій органів прокуратури, інших правоохоронних та контролюючих структур, варто активно використовувати засоби для виявлення факторів, що сприяють діяльності організованих злочинних груп. Зокрема, ефективним методом може бути звернення до витребування інформації щодо стану дотримання законності та заходів її забезпечення. Ця практика особливо актуальна для контролюючих (наглядових) органів та входить до інформаційного забезпечення діяльності прокуратури.

Додатково, важливим є сприяння взаємному обміну інформацією між різними державними інституціями. Зокрема, налагодження обміну даними, що становлять взаємний інтерес, може сприяти розширенню бази оперативної інформації.

У сфері запобігання кримінальним правопорушенням прокуратура має важливі напрямки діяльності шляхом реалізації оперативних заходів під час проведення оперативно-розшукової діяльності; здійснення запобіжних функцій у процесі досудового розслідування та судового провадження.

Таким чином, об'єднання зусиль органів влади, контролю та прокуратури є ефективним інструментом для виявлення факторів, що сприяють злочинності, та забезпечення додержання законності [6, с. 200].

Система запобігання організованим злочинності, яку активно реалізовує прокуратура через координаційну співпрацю з органами правопорядку, включає в себе широкий спектр дій, які безпосередньо спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням.

Центральним аспектом координації діяльності правоохоронних органів щодо запобігання організованим злочинності є створення злагоджених зусиль для досягнення спільної мети – ефективного захисту суспільства від кримінально-протиправних проявів.

Основні завдання цієї координації включають наступне.

– розробка та впровадження в діяльність правоохоронних органів і прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до запобігання злочинності;

– визначення основних напрямків і проблем у правозастосовній та правоохоронній діяльності, пов'язаних із запобіганням злочинності, на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій. Підготовка пропозицій щодо способів вирішення відповідних проблем, сприяння виконанню завдань кримінального розслідування;

– розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень та причин, які сприяли їх вчиненню;

– удосконалення законодавства щодо запобігання злочинності та підготовка відповідних пропозицій [7, с. 161].

Наприклад, у Стратегії боротьби з організованою злочинністю у рамках підсистеми інституційного забезпечення координації у сфері боротьби з організованою злочинністю, що здійснюється з урахуванням практики країн – членів Європейського Союзу, на уповноважених прокурорів покладена роль координації діяльності правоохоронних органів у даній сфері [8].

Крім того, координація може здійснюватися шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, спільних виїздів для узгоджених дій, обмін аналітичною інформацією, організації спільних тренінгів та інших заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації працівників прокуратури та органів правопорядку. Також може бути здійснений обмін дослідженнями та розробка спільних планів та ініціювання наукових досліджень у цій галузі.

Висновки. Таким чином, діяльність прокуратури як суб'єкта реалізації криминологічної політики означає структурований та систематичний нагляд, спрямований на забезпечення законності в органах, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також координація діяльності правоохоронних органів під час превенції, розкриття та досудового розслідування кримінальних проваджень.

Також це охоплює стеження за рівнем злочинності в суспільстві та в різних соціальних групах, аналіз факторів, які сприяють кримінальним правопорушенням, особливостей злочинців та заходів для їх запобігання. Мета цієї діяльності полягає у визначенні та оцінці стану криминогенної ситуації для забезпечення більш ефективного контролю над кримінальними правопорушеннями та передбаченням можливих криминогенних ризиків.

Список літератури:

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Синхронізація понятійного апарату теорії протидії злочинності / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). URL: https://visnikkau.webnode.com.ua/_files/200001960-dde10dedc4/2-18%20%D0%BD%D0%BE%D0%B2-.pdf
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
4. Бесчастний В. М. Теорія та практика криминологічного забезпечення протидії злочинності в Україні: дис. ... докт. юр. наук: 12.00.08 / Бесчастний Віктор Миколайович. Харків, 2018. 400 с.
5. Стратегія розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затверджена Наказом Генерального прокурора 16.10.2020 489. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategiya-rozvitku-prokuraturi-na-2021-2023-roki>
6. Свірін М. О. Суб'єкти запобігання злочинності в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 2. С. 195–202.
7. Супруненко Д. О. Прокуратура у системі суб'єктів запобігання злочинам. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 7 (55). С. 160–169.
8. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020, №1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>

Tahiev S.R., Ivashko S.V. THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF CRIMINAL POLICY IMPLEMENTATION REGARDING THE COORDINATION OF THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

This article examines the issue of the Prosecutor's Office of Ukraine as a subject of criminological policy implementation.

It is noted that the prosecutor's office's criminological work is carried out through several directions: supervision of legality during operative investigative activities, inquiries and pre-trial investigations; control

over the execution of court decisions in criminal cases, as well as over the application of coercive measures; representation of the state prosecution in court; maintaining the interests of citizens and the state in legal proceedings; coordination of the activities of law enforcement agencies in the field of combating crime and corruption; conducting a criminological analysis.

As a conclusion, it is stated that the activity of the prosecutor's office in the field of criminology means structured and systematic supervision of legality in bodies that conduct operational investigations and preliminary investigations, control of compliance with laws during the execution of court sentences, execution of criminal sentences and post-prison influence on persons who have been released from places of imprisonment and restriction of liberty.

Also, it covers monitoring the level of crime in society and in different social groups, analysis of factors that contribute to crimes, characteristics of criminals and measures to prevent them. The purpose of this activity is to determine and assess the state of the criminal situation in order to ensure more effective control over crimes and the prediction of possible criminogenic risks.

Key words: *crime, criminal offense, prosecutor's office, procedural management, coordination, criminological policy, prevention.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/18>

Макода В.Є.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У дослідженні автор піднімає питання, при яких обставинах, суд перевіряючи, зокрема скаргу на постанову слідчого про закриття кримінального провадження згідно вимог ст. 284 Кримінально-процесуального Кодексу України (надалі-КПК України) може дійти висновку, що під час проведення досудового розслідування, слідчим не було ефективно його проведено, що стало наслідком скасування постанови.

Також, автор звертає увагу, керуючись проведеним аналізом власної судової практики протягом – 2020–2023 рр. зазначає, що, у більшості випадків, слідчі виносять постанови про закриття кримінального провадження не проводячи жодних слідчих (розшукових) дій, зокрема слідчі, не проводять допит у якості свідка заявника або потерпілого, слідчого (або прокурора), якщо досудове розслідування проводиться, зокрема за ст. 382 Кримінального Кодексу України (надалі КК України) – невиконання слідчим (прокурором) судового рішення (або рішень), зокрема ухвал слідчих суддів, які були винесені ними в порядку вимог ст.ст. 220, 303-304 КПК України. Проблемним питанням є факт, що під час оскарження у судовому порядку постанов слідчого про закриття кримінального провадження, органом досудового розслідування (слідчим, прокурором) на вимогу суду не направляються (не надаються) до суду матеріали кримінального провадження на підставі яких було винесено оскаржувану особою постанову слідчого про закриття кримінального провадження, яка є предметом розгляду. У зв'язку з цим, автор, наголошує, що під час розгляду таких справ, порушуються розумні строки розгляду таких скарг, які передбачені ст.ст. 28, 309 КПК України.

Також автор у проведеному дослідженні, зазначає, що трапляються випадки, коли слідчий не надсилає за допомогою поштового зв'язку (електронної пошти) або не вручає заявнику або потерпілому копію постанови про закриття кримінального провадження, що фактично порушує їх права та інтереси, рівність та змагальність сторін у кримінальному процесі.

Крім цього, автор звертає увагу, що слідчий (прокурор) при винесенні постанови про закриття кримінального провадження не дотримується вимог ст. 110 КПК України. Так, відповідно до ч. 5 ст. 110 КПК України постанову слідчого, прокурора складається з: 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову; 2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення цього Кодексу; 3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Закриття кримінального провадження є одним із способів його остаточного вирішення, а тому провадження може бути закрито лише після всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи та оцінки слідчим всіх зібраних та перевірених доказів (ст. ст. 2, 284 КПК України).

Постанова слідчого про закриття кримінального провадження має бути мотивованою, її зміст повинен відповідати фактичним обставинам, встановленим матеріалами справи на підставі належних та допустимих доказів, зокрема в ній має бути викладено суть заяви особи, яка звернулася з метою захисту своїх прав, та відповіді на всі поставлені нею питання, які зокрема були зазначені у повідомленні (заяві) про вчинення кримінального правопорушення, які виключають провадження у справі і обумовлюють її закриття, що є однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу (ст. 110 КПК України).

Ключові слова: кримінальне провадження, ухвала, обвинувачений, досудове розслідування, суб'єкт, закон, слідчий, суд, кримінальне провадження, постанова, строки.

Постановка проблеми. Підстави закриття кримінального провадження зазначені у ст. 284 КПК України. Слід зазначити, що слідчий у постанові про закриття кримінального провадження посилаючись на відповідну частину та пункт статті 284 КПК України повинен у мотивувальній частині на підставі належних та допустимих доказів зазначити, що він провів повно, об'єктивно, всебічно і неупереджено (ефективно) досудове розслідування, що стало наслідком винесення постанови про його закриття. Слід зазначити, що у більшості випадків, слідчі не дотримуються вимог ст. 110 КПК України при винесенні постанови про закриття кримінального провадження, фактично зазначаючи підстави та факти, які не були встановлені(перевірені) слідчим під час проведення досудового розслідування, зокрема не проводяться допити слідчого, прокурора у разі, коли слідчий зазначає у постанові, що у їх діях немає складу кримінального правопорушення, при цьому не зазначає прізвищ таких осіб, що фактично є неповнотою проведення досудового розслідування. Проблема таких дій слідчого полягає у тому, що слідчі, які виносять такі постанови про закриття кримінального провадження, після їх скасування судом, не несуть жодної дисциплінарної відповідальності, що надає їм право виносити такі постанови у майбутньому, що підтверджується аналізом судової практики, який було проведено автором.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У даній статті, автором було проведено дослідження думок вчених та практикуючих адвокатів та фахівців у сфері кримінального права та процесу, які проводили дослідження проблемних питань, які виникають під час винесення та оскарження постанов про закриття кримінального провадження під час проведення досудового розслідування. Також автором було здійснено аналіз судової практики, а саме рішень суду у кримінальних провадженнях, якими було скасовано постанови слідчого (детектива) про закриття кри-

мінального провадження під час проведення ними досудового розслідування.

Мета роботи полягає у проведенні дослідження правових висновків (поглядів) вчених та правових позицій, які зазначені у судових рішеннях національних судів у кримінальних провадженнях та використанні їх під час захисту прав та інтересів різних суб'єктів права. Зазначення проблемних питань, які виникають під час оскарження постанови про закриття кримінального провадження у заявника або потерпілого і шляхи їх подолання, зокрема через призму внесення відповідних змін до КПК України.

Виклад основного матеріалу. Питання, які регулюють відносини громадянина та правоохоронних органів завжди були актуальними, зокрема у кримінальному процесі, де порушення прав та інтересів суб'єктів права може привести до негативних наслідків.

Саме тому законодавець визначив, що права та свободи учасників кримінального процесу, належна правова процедура мають забезпечуватися своєчасним та ефективним судовим контролем за діяльністю правоохоронних органів [1, с. 194].

Зокрема, згідно п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається при встановленні відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

Але підстави для цього процесуального акта є різні (ст. 284 КПК України). Принаймні зрозуміло, коли, наприклад, кримінальне провадження закривається у зв'язку із: встановленням відсутності події кримінального правопорушення; встановленням відсутності в діянні складу кримінального правопорушення; не встановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпні можливості їх отримати; не встановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності; коли після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визна-

чений ст. 219 КПК України, тощо. Однак серед перерахованого вище існує вимога щодо закриття кримінального провадження, яка декларується в диспозиції абзацу другого п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України. Вказана норма зобов'язує закривати кримінальне провадження у разі, коли строк досудового розслідування визначений ст. 219 КПК України закінчився і жодній особі не було повідомлено про підозру [2].

Відповідно до вимог ст. 91 КПК України доказуванню у кримінальному провадженні підлягають: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а сам процес доказування полягає доказування у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до ч. 5 ст. 110 КПК України постановна слідчого, прокурора складається з: 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову; 2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення цього Кодексу; 3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст прийнятого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Закриття кримінального провадження є одним із способів його остаточного вирішення, а тому провадження може бути закрито лише після всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи та оцінки слідчим всіх зібраних та перевірених доказів (ст.ст. 2, 284 КПК України).

Постанова слідчого про закриття кримінального провадження має бути мотивованою, її

зміст повинен відповідати фактичним обставинам, встановленим матеріалами справи, зокрема в ній має бути викладено суть заяви особи, яка звернулася з метою захисту своїх прав, та відповіді на всі поставлені нею питання, які виключають провадження у справі і обумовлюють її закриття, що є однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу (ст. 110 КПК України).

Відповідальність, передбачена 3 статті 382 КК України, настає за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню, вчинені службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Слід зазначити, що під час розгляду скарги на постанову слідчого про закриття кримінального провадження, слідчий суддя звертає увагу, що обов'язковими елементами складу злочину є суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона. Висновок про закриття кримінального провадження можливий за відсутності складу злочину у разі, якщо в діянні відсутній хоча б один із наведених елементів.

Наприклад, зокрема, закриваючи кримінальне провадження за відсутності в діях складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 382 КК України, суд може зазначити, що слідчий не вказав, в чому саме полягає діяння, хто є суб'єктом його вчинення, не встановив наявності суб'єктивної сторони діяння, а також не конкретизував об'єктивної сторони діяння, обмежившись лише переліченням певних доказів, без їх належного аналізу. Так, перевіряючи зміст постанови про закриття кримінального провадження вбачається, що провадження закрито у зв'язку з відсутністю в діях відповідної особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 382 КК України і при цьому не визначено, які саме з його елементів (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна чи об'єктивна сторона) відсутні в даному випадку.

У резолютивній частині постанови про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діяннях складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 382 КК України слідчим не було зазначено (встановлено) особу (коло осіб) – суб'єкт(суб'єкти), в діяннях якого відсутній склад кримінального правопорушення, передбаченого

ч. 2 ст. 382 КК України. Отже, слідчий суддя до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК України, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, належним чином не перевіряв доводи апеляційної скарги щодо законності прийнятого слідчим рішення про закриття кримінального провадження [3].

Проблемним питанням є факт, що під час оскарження у судовому порядку постанов слідчого про закриття кримінального провадження, органом досудового розслідування (слідчим, прокурором) на вимогу суду не направляються (не надаються) до суду матеріали кримінального провадження на підставі яких було винесено оскаржувану особою постанову слідчого про закриття кримінального провадження, яка є предметом розгляду, а також не надається слідчим копія оскаржуваної постанови заявнику (потерпілому), що перешкоджає слідчому судді перевірити законність прийнятої слідчим постанови. Незважаючи на такі обставини, слідчі судді розглядають скаргу на підставі наданих скаржником документів (доказів), які були ним зібрані під час проведення досудового розслідування. Така судова практика підтверджується ухвалою Печерського районного суду м. Києва від 27.12.2022 р. (справа № 757/33471/22-к) за результатами розгляду скарги на постанову від 29.12.2021 р. слідчого про закриття кримінального провадження, відомості до ЄРДР про яке було внесено за правовою кваліфікацією-вчинення провокації підкупа відносно адвоката прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 370 КК України було скасовано вищезазначену постанову [4].

Крім цього, у зв'язку з ненаданням суду, слідчим матеріалів кримінального провадження, під час розгляду таких справ, порушуються розумні строки розгляду таких скарг, які передбачені ст.ст. 28, 309 КПК України [5].

У більшості випадків, слідчі виносять постанови про закриття кримінального провадження не проводячи жодних слідчих (розшукових) дій, зокрема слідчі, не проводять допит у якості свідка заявника або потерпілого, слідчого (або прокурора), якщо досудове розслідування проводиться, зокрема за ст. 382 Кримінального Кодексу України (надалі КК України) – невиконання слідчим (прокурором) судового рішення (або рішень), зокрема ухвал слідчих суддів, які були винесені ними в порядку вимог ст.ст. 220, 303–304 КПК України або ст.ст. 358, 366, 367 КК України. Так,

ухвалою Печерського районного суду м. Києва від 29.06.2023 р. (справа № 757/24577/23-к) за результатами розгляду скарги на постанову від 10.05.2023р. слідчого Державного бюро розслідувань про закриття кримінального провадження, відомості до ЄРДР про яке було внесено за правовою кваліфікацією-вчинення прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ст.ст. 358, 366 та 367 КК України було скасовано вищезазначену постанову. Скасовуючи постанову слідчого, суд зазначив, що під час досудового розслідування не було допитано заявника, в якості свідка або потерпілого, що позбавило його надати свідчення та докази, на підтвердження відомостей, викладених у заяві про вчинення кримінальних правопорушень. Також не допитано прокурорів САП, на яких у своїй заяві вказував заявник, як на осіб, які на його думку вчинили кримінальне правопорушення та не вчинено інших слідчих та процесуальних дій на підтвердження чи спростування обставин, зазначених заявником [6]. Також хочу зазначити, що слідчий повинен повно, об'єктивно та всебічно і неупереджено провести досудове розслідування, зокрема на момент винесення ним постанови про закриття кримінального провадження, слідчий (прокурор), слідчий суддя повинен розглянути всі скарги на дії, рішення або бездіяльність, які перебувають у них на розгляді, у разі недотримання таких вимог, постанову слідчого підлягає скасуванню. Так, ухвалою Солом'янського районного суду м. Києва від 23.09.2022 р. (справа № 760/18685/20, пров. № 1-кв/760/105/22) за результатами розгляду скарги на постанову від 17.08.2020 р. детектива Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України про закриття кримінального провадження, відомості до ЄРДР про яке було внесено за правовою кваліфікацією «вчинення детективами НАБУ кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 370 КК України» було скасовано вищезазначену постанову. Скасовуючи постанову детектива, суд зазначив, що судовим розглядом встановлено, що ухвалою Печерського районного суду м. Києва від 18.03.2019 зобов'язано Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора внести до ЄРДР відомості за заявою ОСОБА_1 від 04.03.2019, в якій повідомляє про свою впевненість в умисному невиконанні детективами Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України ухвал слідчих

суддів Солом'янського районного суду м. Києва від 05.02.2019, 03.07.2018, 06.08.2018, 13.08.2018, 06.02.2019, 20.02.2019, 25.02.2019. Зазначені відомості до ЄРДР за № 4202000000000207 були внесені 05.02.2020. У зв'язку з цим, суд прийшов до висновку, що рішення слідчих суддів (які були винесені слідчими судьями в порядку вимог ст.ст. 220, 303-304 КПК України) не було виконано під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні [7].

Також, може бути скасована судом постанова про закриття кримінального провадження, у разі коли слідчим у постанові не наведено жодної очевидної та підтверженої матеріалами провадження підстави закриття кримінального провадження, а також відсутні посилення на встановлені фактичні обставини, що стали такими підставами. Не зазначено або не наведено належної правової оцінки щодо відсутності складу кримінального правопорушення з відповідним аналізом усіх елементів складу злочину та мотивацією з посиланням на докази, зібраними в ході досудового розслідування.

У разі допущення вищезазначених процесуальних дій слідчим, слідчий суддя зазначає, що постанова слідчого про закриття кримінального провадження прийнята з порушенням вимог ст.ст. 92, 94 КПК України, а її зміст не відповідає вимогам статті 110 КПК України. Усунути вказані істотні порушення можливо лише шляхом скасування постанови про закриття кримінального провадження та належного виконання слідчим вимог кримінального процесуального закону щодо проведення повного та об'єктивного з'ясування усіх обставин провадження.

У даному випадку слідчому необхідно проаналізувати кожен здобутий ним доказ у кримінальному провадженні у контексті доведеності чи не доведеності складу в діяннях особи кримінального правопорушення, щодо якого проводиться досудове розслідування.

За таких обставин, слідчий суддя приходить до висновку, що зазначене вказує на передчасність та необґрунтованість закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, оскільки з матеріалів кримінального провадження не вбачається всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи та оцінки слідчим всіх зібраних та перевірених доказів.

При новому розслідуванні належить виконати необхідні слідчі дії щодо з'ясування обставин про наявність чи відсутність події та складу злочину,

в достатньому для встановлення об'єктивної істини обсязі, і в залежності від встановленого прийняти законне та обґрунтоване рішення щодо подальшого провадження у справі, яке у будь-якому випадку має бути належним чином обґрунтованим з всебічним аналізом фактичних обставин справи та доводів заявника.

Слід зазначити, що слідчий суддя, виходячи з ч. 5 ст. 40 КПК України, позбавлений змоги надати конкретні вказівки (зобов'язання) слідчому у провадженні на здійснення конкретних слідчих дій, адже останній є самостійним у своїй процесуальній діяльності, а слідчий суддя наділений лише правом судового контролю та оцінки зібраних слідством доказів на етапі розслідування й він не може переймати на себе функції слідства (п. 18 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 22 КПК України), однак слідчий суддя має право в ухвалі зазначити, що слідство зобов'язане провести у провадженні такий комплекс дій, який би не залишав місце сумнівам, а зроблені висновки впливали б зі співіснування достатньо переконливих, чітких і узгоджених між собою висновків чи схожих неспростованих презумпцій факту, а не ґрунтувались на припущеннях.

Не можна не погодитися з думкою думку Т. О. Біліченко, що закриття кримінального провадження – це закінчення досудового розслідування, яке відбувається через наявність обставин, що виключають кримінальне провадження, або підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Подальше розслідування після закриття кримінального провадження є неможливим до того часу, коли постанова про закриття кримінального провадження не буде скасована в установленому КПК України порядку [8].

У свою чергу, слідчий суддя, на якого КПК України покладено обов'язок здійснювати судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, зобов'язаний перевірити законність прийнятої слідчим постанови.

Так, розглядаючи скаргу на постанова про закриття кримінального провадження, слідчий суддя повинен на підставі пояснень заявника, слідчого (прокурора) та матеріалів кримінального провадження встановити, чи вжив слідчий всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження як обставин зазначених в заяві про скоєння кримінального правопорушення, так і обставин встановлених ним в кримінальному провадженні, і чи наявні,

передбачені ст. 284 КПК України, підстави для його закриття.

Хочу зазначити, що у Постанові Верховного Суду від 10.04.2023 р (справа № 190/829/21, провадження № 51-4239 км 22) була зазначена правова позиція, а саме, що закриття кримінального провадження є одним із способів його остаточного вирішення, а тому провадження має закритися після всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи та оцінки слідчим всіх зібраних та перевірених доказів.

При цьому, обов'язковою умовою для скасування постанови про закриття кримінального провадження є факти, які підтверджують, що слідчим під час проведення досудового розслідування не було перевірено всі обставини, які повинні бути встановлені під час кримінального провадження, що є неповнотою їх дослідження або наявність певних порушень при їх дослідженні [9].

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначає про необхідність оцінювати докази керуючись критерієм доведення «поза розумним сумнівом» (рішення ЄС у справі «Авшар проти Туреччини»). Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою. Також має братися до уваги якість доказів, включаючи те, чи не ставлять обставини, за яких вони були отримані, під сумнів їхню надійність та точність (рішення ЄС у справі «Веренцов проти України» – п. 86, «Яллох проти Німеччини»).

Згідно ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Згідно зі статтею 17 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Згідно з практикою ЄСПЛ не у всіх випадках, коли мають місце певні дефекти реалізації кримінально-правових механізмів, рішення, прийняте саме на основі процесуальних підстав, може від-

повідати загальним стандартам справедливого судового рішення.

Так, у Постанові Верховного суду від 14.03.2023 р. (справа № 441/766/20 провадження № 51-5978 км 21) колегія суддів залишаючи реальний вирок без змін зазначила, що суд погоджується з твердженнями сторони захисту про порушення положень ч. 1 ст. 278 КПК, та допущені порушення прокурором на досудовому слідстві під час об'єднання та виділення матеріалів кримінального провадження, однак не вважає ці порушення такими, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення, з огляду на наступне. Згідно зі статтею 17 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Згідно з практикою ЄСПЛ не у всіх випадках, коли мають місце певні дефекти реалізації кримінально-правових механізмів, рішення, прийняте саме на основі процесуальних підстав, може відповідати загальним стандартам справедливого судового рішення. Так у справі «R.V. проти Естонії» (заява № 22597/16) заявниця скаржилася на те, що органи влади не провели ефективного кримінального розслідування за її заявами про насильство. Зокрема, влада не збрала докази з дотриманням процесуальних норм, що призвело до їх виключення в судовому засіданні та виправдання підозрюваного. Залишивши її без ефективного правового захисту від насильства, держава порушила свої позитивні зобов'язання за статтями 3 і 8 Конвенції. Відповідними частини яких передбачено, що ніхто не може бути підданий тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (стаття 3), та кожен має право на повагу його приватного і сімейного життя (стаття 8 § 1). У зазначеній справі Суд ствердив, що:

– статті 3 і 8 Конвенції передбачають зобов'язання держави захищати фізичну та психологічну цілісність. Позитивні зобов'язання органів влади в цьому контексті можуть включати зобов'язання підтримувати та застосовувати на практиці адекватну правову базу, яка забезпечує захист від актів насильства з боку приватних осіб (див. Soderman, описане вище, § 80, з подальшими посиланнями);

– ефективно розслідування в принципі повинно призвести до встановлення фактів у справі та до ідентифікації і, у разі необхідності, покарання винуватих. Це не обов'язковий результат, а один із засобів. Органи влади повинні вжити розумних заходів, які їм доступні, щоб отримати докази щодо інциденту, такі як свідчення свідків і судово-медичні докази;

– незалежно від остаточного результату провадження, механізми захисту, доступні згідно з національним законодавством, повинні діяти на практиці таким чином, щоб дозволити розгляд суті конкретної справи впродовж розумного часу (див. *W. v. Slovenia*, № 24125/06, § 65, 23 січня 2014 р.).

У вказаному рішенні ЄСПЛ було констатовано порушення позитивних зобов'язань держави щодо статей 3 і 8 Конвенції у зв'язку з тим, що спосіб у який кримінально-правові механізми в цілому були реалізовані у цій справі були дефектними, що призвело до вирішення справи на основі процесуальних підстав.

Зі змісту п. 78 Рішення ЄСПЛ від 16 лютого 2017 року у справі «Артур Пархоменко проти України» вбачається, що при розгляді справи в цілому з метою оцінки впливу процесуальних недоліків на досудовому етапі на загальну справедливість кримінального провадження, за необхідності слід враховувати такий невичерпний перелік факторів, який впливає з практики Суду:

(а) Чи був заявник особливо вразливим, наприклад, через вік чи розумову здатність.

(б) Правові рамки, що регулюють досудове провадження, та прийнятність доказів під час судового розгляду, а також чи була вона виконана; коли застосовується правило виключення, особливо малоімовірно, що провадження в цілому буде вважатися несправедливим.

(с) Чи мав заявник можливість оскаржити автентичність доказів і виступати проти його використання.

(д) Якість доказів чи обставини, за яких вони були отримані, ставлять під сумнів їх надійність та точність, беручи до уваги ступінь і характер будь-якого примусу.

(е) Якщо докази були отримані незаконно, незаконність, про яку йдеться, і, якщо вона впливає з порушення іншої статті Конвенції, характер виявленого порушення.

(ф) У випадку заяви, характер заяви та чи він був негайно відкликаний або змінений.

(г) Використання доказів, зокрема, чи склали вони невід'ємну або значну частину доказів,

на яких ґрунтувалася засудження, а також силу інших доказів у справі.

(h) Чи оцінювання вини було здійснене професійними суддями або присяжними, а у випадку останнього – змістом будь-яких наказів присяжних.

(і) Вагомість суспільних інтересів у розслідуванні та покаранні за конкретне порушення

(j) Інші відповідні процесуальні гарантії, передбачені національним законодавством та практикою.

Зокрема, з урахуванням вищезазначеного, у цій кримінальній справі Суд бере до уваги, що:

– відсутні фактори, які б вказували на те, що ОСОБА_6 та ОСОБА_7 були особливо вразливими під час проведення досудового розслідування чи були позбавлені можливості отримувати реальну правову допомогу від безпосередньо обраного ними захисника;

– з наданих матеріалів справи не вбачається, що ОСОБА_6 та ОСОБА_7 були позбавлені можливості під час розгляду справи по суті чи перегляду їх скарги оспорювати достовірність доказів або, що їхні можливості в цій частині були обмеженими;

– немає жодних ознак, які б могли свідчити про порушення права ОСОБА_6 та ОСОБА_7 на захист при оцінці якості доказів, які суд сприймав безпосередньо та які було покладено в основу вироку;

– докази у справі були оцінені професійними суддями;

– сила доказів, які суд сприймав безпосередньо, показання самих обвинувачених, показання потерпілого, та свідків, з урахуванням інших доказів, що в цілому узгоджувалося між собою, є суттєвою [10]. На мою думку, дане рішення суду викликає дуже багато питань, на які можливо зможуть відповісти в першу чергу адвокати, вчені криміналісти та майбутня судова практика.

У п. 42 рішення Європейського суду з прав людини від 13 січня 2011 року у справі «Михалкова та інші проти України» розтлумачено, що за статтею 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава зобов'язана «гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції», що також опосередковано вимагає наявності будь-якої форми ефективного розслідування. Розслідування має бути ретельним, безстороннім і сумлінним. Розслідування повинне забезпечити встановлення винних осіб та їх покарання. Органи державної влади повинні вжити всіх заходів для

отримання всіх наявних доказів, які мають відношення до події, показань очевидців, доказів експертиз. Будь-які недоліки у розслідуванні, які підривають його здатність встановити відповідальну особу, створюють ризик недодержання такого стандарту.

Також, на мою думку, щоб досудове розслідування було проведено повно, об'єктивно, всебічно та ефективно слідчий повинен залучати особу(зокрема заявника) у якості потерпілого у кримінальному провадженні, а не відмовляти йому у визнанні потерпілим.

Слід зазначити, що особа(заявник) може звертатися до слідчого про залучення його до кримінального провадження повторно в разі виникнення підстав, які зазначені у ч. 1 ст. 55 КПК України.

Така позиція зазначена в ухвалі Київського апеляційного суду від 17.12.2018 р. (справа № 760/24645/18, провадження № 11-сс/824/1725/2318). Приймаючи до уваги правову позицію, яка була висловлена колегією Київського апеляційного суду в ухвалі від 17.12.2018 р. – особа має право повторно подавати клопотання про залучення його до кримінального провадження в якості потерпілого, оскільки такої заборони у КПК України не зазначено.

Відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК України лише за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано

шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим.

Висновки. Під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні слідчий повинен провести всі необхідні слідчі (розшукові) дії, які необхідні для реалізації завдання кримінального провадження, які зазначені у ст. 2 КПК України.

Досудове розслідування повинно бути ефективним, за результатом проведення якого, слідчим повинні бути перевірені всі обставини, які повинні бути встановлені під час кримінального провадження.

У мотивувальній (резолютивній) частині постанови про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діяннях складу кримінального правопорушення передбаченого відповідною правовою нормою Кримінального Кодексу України слідчий повинен зазначити(встановлено) особу (коло осіб) – суб'єкт (суб'єкти), в діяннях якого відсутній склад кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею (статтями) Кримінального Кодексу України.

Внести до статті 40 Кримінально-процесуального кодексу України частину шосту у такій редакції: «Слідчий притягується до дисциплінарної відповідальності у разі скасування судом постанови про закриття кримінального провадження під час проведення досудового розслідування, якщо слідчим не було проведено повно, об'єктивно та всебічно (ефективно) досудове розслідування».

Список літератури:

1. Несінов О.М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків, «Права людини», 2019. С. 194.
2. Шульга А.О., Озерна І.В. Закриття кримінального провадження у разі неповідомлення про підозру: проблеми та шляхи подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 479–481. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/109.pdf (дата звернення: 21.09.2023.)
3. Ухвала Київського апеляційного суду від 16.12.2020 р. (справа № 761/19477/20, провадження № 11-сс/824/5520/2020). URL: <https://opendatobot.ua/court/93737942-b70a093d2c0dc65bd0266638d56995e4> (дата звернення: 21.09.2023.)
4. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 27.12.2022 р. (справа №757/33471/22-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108127588> (дата звернення: 21.09.2023.)
5. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 25.01.2023 р. (справа №757/33718/22-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108885687> (дата звернення: 21.09.2023.)
6. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 29.06.2023 р. (справа №757/24577/23-к). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111865760> (дата звернення: 21.09.2023р.)
7. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 23.09.2022р. (справа №760/18685/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107779532> (дата звернення: 21.09.2023.)
8. Біліченко Т. О. Підстави закриття кримінального провадження: поняття, сутність, види. Глобальна організація союзницького лідерства (електронне видання), 2015. URL: <https://goal-int.org/pidstavi-zakrityta-kriminalnogo-provadhennya-ponyattya-sutnist-vidi/> (дата звернення 21.09.2023 р.)
9. Постанова Верховного Суду від 10.04.2023р (справа № 190/829/2 провадження № 51-4239 км 22) URL: <https://opendatobot.ua/court/110144396-8ce1b9da35dede6f8f5013c2a2190e56> (дата звернення: 21.09.2023.)

10. Постанова Верховного суду від 14.03.2023р (справа №441/766/20 провадження №51-5978 км21). URL: <https://opendatobot.ua/court/109747674-ad9a37d0212abd1cb3a5e7e12dbc62af> (дата звернення: 21.09.2023.)

Makoda V.Ye. THEORETICAL, LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION: ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE

In the study, the author raises the question under what circumstances, checking the court, in particular, the complaint against the investigator's decision to close the criminal proceedings in accordance with the requirements of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter the CPC of Ukraine) may come to the conclusion that during the pre-trial investigation, the investigator did not conduct it effectively, which was the result of the cancellation of the decision. Also, the author draws attention, guided by the analysis of his own judicial practice during 2020–2023. notes that, in most cases, investigators make decisions to close criminal proceedings without conducting any investigative (search) actions, in particular investigators, do not conduct interrogation as a witness of the applicant or victim, investigator (or prosecutor), if the pre-trial investigation is carried out, in particular under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code of Ukraine) – non-fulfillment by the investigator (prosecutor) of the court decision (or decisions), in particular, the decisions of the investigating judges, which were made by them in accordance with the requirements of Articles 220, 303–304 of the CPC of Ukraine. A problematic issue is the fact that during the appeal in court of the investigator's decisions on the closure of criminal proceedings, the pre-trial investigation body (investigator, prosecutor) at the request of the court, materials of criminal proceedings are not sent (not provided) to the court on the basis of which the investigator's decision to close the criminal proceedings, which is the subject of consideration, was appealed by the person. In this regard, the author emphasizes that during the consideration of such cases, reasonable terms for consideration of such complaints are violated, which are provided for by Article 28,309 of the CPC of Ukraine.

Also, the author of the study, notes that there are cases when the investigator does not send by mail (e-mail) or does not handle the applicant or the victim a copy of the decision to close the criminal proceedings, which actually violates their rights and interests, equality and adversarial parties in criminal proceedings. In addition, the author draws attention to the fact that the investigator (prosecutor), when making a decision to close criminal proceedings, does not comply with the requirements of Article 110 of the CPC of Ukraine. Thus, in accordance with Part 5 of Art. 110 of the CPC of Ukraine, the decision of the investigator, prosecutor consists of: 1) the introductory part, which should contain information about: the place and time of the decision; surname, name, patronymic, position of the person who made the decision; 2) the motivational part, which should contain information about: the content of the circumstances that are the grounds for the adoption of the resolution; motives for adoption of the resolution, their justification and reference to the provisions of this Code; 3) the operative part, which should contain information about: the content of the adopted procedural decision; place and time (terms) of its implementation; the person to whom the resolution is to be executed; the possibility and procedure for appealing the decision. The closure of criminal proceedings is one of the ways of its final resolution, and therefore the proceedings can be closed only after a comprehensive, complete and objective study of the circumstances of the case and the investigator's assessment of all collected and verified evidence (Articles 2, 284 of the CPC of Ukraine).

The investigator's decision to close the criminal proceedings should be motivated, its content should correspond to the actual circumstances established by the case materials on the basis of appropriate and admissible evidence, in particular, it should set out the essence of the statement of the person who applied in order to protect his rights, and answers to all the questions posed by him, which in particular were indicated in the message (application) for criminal enforcement, which exclude the proceedings in the case and stipulate its closure, which is one of the guarantees of the rights and legitimate interests of the participants in the process (Article 110 of the CPC of Ukraine).

Key words: criminal proceedings, ruling, accused, pre-trial investigation, subject, law, investigator, court, criminal proceedings, resolution, terms.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/19>

Ольшак М.В.

Міжнародний гуманітарний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ЄС ЩОДО РФ

У статті аналізується ефективність економічних санкцій у сучасному світі, на прикладі запровадження останніх в ЄС по відношенню до країни-агресора.

Наголошується на тому, що «ефективність» виступає інструментом та показником результативності дії санкцій, їх результативності. Мета санкцій – зупинення неправомірної дії. Правопорушниками можуть бути як і суб'єкти міжнародного права, так і конкретні особи. З іншого боку, застосовувати санкції можуть тільки суб'єкти міжнародного права, серед яких держави та міжнародні міжурядові організації.

Зазначено, що одним з важливих принципів міжнародно-правових санкцій, є те, що такі санкції застосовуються незалежно від організаційних форм їх застосування, інтенсивності тільки у відповідь на міжнародне правопорушення. Важливою передумовою виникнення та застосування санкцій є саме порушення миру та безпеки (наприклад в рамках ООН), наслідком якого є колективне накладення санкцій за попереднім санкціонуванням (наприклад, накладення санкцій Радою Безпеки ООН).

Також підкреслено, що цілі застосування економічних санкцій є комплексними, тобто примусові заходи можуть бути введені з різних причин, наприклад, щоб покарати або послабити державу, виказати несхвалення, викликати зміни в політиці або домогтися зміни режиму, як спроба уникнути збройного конфлікту або ескалації конфлікту та ін.

Також в роботі звертається увага на суб'єктивні передумови ефективності міжнародно-правових санкцій, які залежать від політичної волі суб'єктів міжнародного права, від вибору відповідної правової позиції, від волі держави-правопорушника, яка вирішуватиме, підкоритись вимогам міжнародної спільноти й виконати вимоги санкційної резолюції чи відмовитись від їх виконання.

Проаналізовано сутність санкцій з точки їх правового змісту в законодавстві ЄС, а також позначено аспекти ефективності та неефективності таких обмежувальних заходів. Так, ЄС з початку повномасштабного вторгнення РФ, прийняв сторону України, засуджуючи агресію Росії. Сьогодні вже прийнято II пакетів санкцій, які направлені на: різні сектори економіки та на окремих фізичних осіб. Тим не менш, залишається відкритим питання легітимності обходу санкцій.

Ключові слова: санкції, економічні санкції, ефективність, примус, ООН, безпека, політика ЄС.

Постановка проблеми. Інститут санкцій в науці та практиці міжнародного права вже склався та ефективно застосовується, але на порядку денному залишається питання «ефективності» застосовуваних заходів. Цінність категорії «ефективність» багато в чому полягає в оціночній функції результатів діяльності суб'єктів міжнародного права, що дозволяє відстежити наслідки впливу санкцій на державу-порушницю. Крім того, термін «ефективність» виступає важливим

інструментом та показником результативності дії санкцій, їх результативності, що робить ці категорії взаємозалежними.

Багато в чому свою популярність такий інструмент, як міжнародні санкції отримав за результатами ефективності. Але водночас санкції показують свою неспроможність, дорожнечу та неефективність, що спонукає наукову спільноту дискутувати навколо інституту міжнародних санкцій та говорить про актуальність запро-

вадження такого інституту, його ефективність, вплив на права людини та виявляти закономірності розвитку цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню економічних санкцій та їх суті присвячена увага у дослідженнях таких науковців, як: Р.А. Абдуллаєв, В.А. Василенко, К.М. Левандовські, А.В. Левандовські, Ю.В. Малишева, В.О. Пахіль та ін.

Метою статті є дослідження ефективності економічних санкцій, які запровадило та запроваджує ЄС щодо рф.

Виклад основного матеріалу. Санкції являють собою самостійний інструмент, який, за допомогою примусових заходів, направлено саме на правопорушника міжнародного правопорядку та має на меті – зупинення неправомірної дію. Серед правопорушників можуть бути як і суб'єкти міжнародного права, так і конкретні особи. Застосовувати санкції можуть суб'єкти міжнародного права, серед яких: держави та міжнародні міжурядові організації.

У своєму дослідженні Р. Абдуллаєв визначив, що санкції необхідно розглядати як заходи примусу до держави-порушниці, які наступають у разі, якщо така держава відмовляється добровільно нести міжнародно-правову відповідальність, або несла її не повною мірою. При цьому санкції виступають заходом примусу держави-порушниці до правомірної поведінки та міжнародно-правової відповідальності [1, с. 35].

К. М. Левандовські та А. В. Левандовські зазначають, що сучасна доктрина трактує економічні санкції як інструмент примусу до зміни поведінки держави-об'єкта санкцій, що приймає форму відмови від доведення розпочатого правопорушення. Тим самим відбувається спроба відійти від колишнього сприйняття економічних санкцій як складової частини військового інструменту [2, с. 135].

В. Василенко позначає, що це дозволенні міжнародним правом та такі, що мають процесуальний характер примусові заходи, які застосовуються суб'єктами міжнародного права для охорони та підтримки міжнародного правопорядку у випадку, якщо суб'єкт-правопорушник відмовляється зупинити міжнародне правопорушення [3, с. 38].

Своє відображення, міжнародні санкції знаходять у міжнародних актах, договорах та в інших міжнародних угодах, що говорить про суттєве та вже звичне використання такого міжнародного інструменту.

В одному з найвідоміших кодифікованих джерел міжнародного права, який дав поштовх сучасному міжнародному праву, а саме у Статуті Організації Об'єднаних Націй передбачено механізм застосування санкцій, що є правовою основою застосування такого інституту принаймні для 193 учасників такого міжнародного акту.

Главою VII Статуту ООН, передбачено примусові заходи щодо держави, яка не тільки продовжує порушувати свої міжнародні зобов'язання та Статут ООН, але і відмовляється виконувати рішення Ради Безпеки. Ці заходи можуть магі лише політичний, дипломатичний або економічний характер застосування збройних сил. Тобто Рада Безпеки може вимагати від членів Організації застосування заходів, які включають повний або частковий розрив економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин. У випадку, якщо Рада Безпеки ООН вирішить, що вищевказані заходи незбройного характеру можуть виявитися недостатніми, або уже виявилися недостатніми, вона вдається до таких дій повітряними, морськими або сухопутними силами, які виявляться необхідними для підтримання або поновлення міжнародного миру та безпеки. Такі дії можуть включати демонстрацію, блокаду і інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів ООН [4].

Стаття 43 Статуту ООН також зазначає, що для цього необхідно, щоб всі члени ООН в знак внесення своїх вкладів у справу підтримання міжнародного миру та безпеки були готові і надали у розпорядження Ради Безпеки за її вимогою і у відповідності із особливою угодою або угодами збройні сили, допомогу і відповідні засоби обслуговування, які є необхідними для підтримання міжнародного миру та безпеки.

У свою чергу цінність такого інструменту, як міжнародні санкції полягає в ізолюванні порушника від економічних, дипломатичних, фінансових та інших відносин, не застосовуючи воєнної інтервенції, що у наслідку спричиняє розрив економічних стосунків з іншими державами, спричиняючи величезні збитки економічного, гуманітарного, інфраструктурного та іншого характеру в залежності від ступеня, розміру та солідарності колективного застосування санкції [5, с. 208–211].

Не варто забувати, про важливий принцип пропорційності санкцій. У цьому контексті держава, що накладає санкції, хоча і не зобов'язана надавати пряму гуманітарну допомогу країні, що

знаходиться під санкціями, однак, в свою чергу, державу, що накладає та застосовує санкції, не може бути звільнено від відповідальності, якщо вона обмежує свої дії простим включенням текстуральних відмов від гуманітарних товарів до своїх санкційних програм. Відсутність чітких процедур для вилучень гуманітарних товарів з санкційних списків та пов'язаних з ними платежів – все це відіграє роль у посиленні сили програми санкцій і, отже, впливає на ввезення гуманітарних товарів до країни, на яку поширюються санкції.

Слід зазначити, що дійсно існують випадки, коли цілі застосування економічних санкцій є комплексними і необов'язково є покаранням за правопорушення. Санкції можуть бути введені з різних причин, у тому числі, щоб покарати або послабити державу, виказати несхвалення, викликати зміни в політиці або домогтися зміни режиму. Вони можуть бути введені, щоб спробувати уникнути війни або прокласти шлях до війни. Усередині країни вони можуть бути спрямовані на заспокоєння внутрішніх груп тиску або надання громадськості враження прийняття рішучих дій, але без будь-яких очікувань, що держава понесе значні витрати або змінить свою поведінку. На практиці держави, що застосовують санкції, часто мають декілька цілей, хоча одна з них, як правило, є домінантною [6, 181–185].

У будь-якому випадку, накладення санкцій на державу не надає будь-яких переваг, навпаки, будь-яка санкція накладена на правопорушника має важкий економічний та гуманітарний характер по відношенню до держави.

Суб'єктивні передумови ефективності міжнародно-правових санкцій залежать від політичної волі суб'єктів міжнародного права, вибору відповідної правової позиції, яка зумовлюватиме запуск та функціонування механізму примусу, а також від волі держави-правопорушника, яка вирішуватиме, підкоритись вимогам міжнародної спільноти й виконати вимоги санкційної резолюції чи відмовитись від їх виконання. З огляду на національні, релігійні, історичні й інші об'єктивні та суб'єктивні умови, особливості поведінки національних еліт, взаємовідносини із сусідніми державами, своєрідні уявлення про справедливість і правопорядок кожна держава вибудовує власні стратегічні пріоритети. Нерідко ці пріоритети через зазначені особливості входять у конфлікт із загально визнаними нормами міжнародного права. У таких умовах національні пріоритети цих держав, від реалізації яких залежить збереження правлячого режиму, територіальної цілісності,

власної національної або релігійної ідентичності, ставляться вище інтересів регіональної і світової безпеки й розглядаються правлячим режимом як непорушний принцип національного самозбереження. Відстоюючи такі пріоритети держави не схильні відмовлятися або корегувати державну політику, навіть під тиском колективних санкцій, а тому держави-порушники будуть схильні до вчинення комплексу заходів направлених до мінімізації економічної шкоди, аж доки санкційний пакет стане неефективним [7, с. 168–169].

Такі заходи можуть мати доволі різні форми та види, починаючи від зміни економічної форми, проведення заходів пов'язаних з маніпулюванням капіталовкладеннями, проведенням імпортозаміщення, закінчуючи – схилянням інших суб'єктів міжнародного права допомогти оминати заборони, накладені санкціями. Яскравий приклад обходу санкцій з схилянням до співробітництва демонструє росія, починаючи з початку повномасштабного вторгнення до України.

Європейський Союз, з початку повномасштабного вторгнення РФ, прийняв сторону України, засуджуючи вторгнення росії, а тому перестав продавати до росії технологічні товари та компоненти, необхідні для обслуговування воєнної інфраструктури. У ЄС діють три типи санкційних режимів. По-перше, є санкції, прийняті ООН, які ЄС транспонує в законодавство ЄС («санкції ООН»). По-друге, ЄС може посилити санкції ООН, застосувавши більш жорсткі та додаткові заходи («змішані санкційні режими»). Нарешті, ЄС може також запроваджувати санкції за власною ініціативою («автономні режими санкцій ЄС»).

В даний час діє понад 40 режимів санкцій ЄС. Більшість з них мають географічний масштаб, тобто (наприклад, Сирія, Іран або Північна Корея). ЄС також прийняв горизонтальні режими, спрямовані проти тероризму, кібератак, розповсюдження та використання хімічної зброї, а також серйозних порушень прав людини.

Обмежувальні заходи (або «санкції») є інструментом Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, за допомогою якого ЄС може втручатися, де це необхідно, для запобігання конфліктам або реагування на нові або поточні кризи, а також для сприяння миру, демократії, повазі до верховенства права, прав людини та міжнародного права [8, с. 107].

Санкції ЄС спрямовані на тих, хто несе відповідальність за політику або дії, на які ЄС хоче вплинути, при цьому максимально зменшуючи

будь-які ненавмисні наслідки. Санкції ЄС можуть бути націлені на уряди країн, що не входять в ЄС, недержавні організації, а також компанії, групи, організації або окремих осіб за допомогою різних заходів, включаючи ембарго на постачання зброї, обмеження на допуск перерахованих осіб (заборона на поїздки), заморожування активів та інші економічні заходи, такі як обмеження на імпорт та експорт.

Рішення, що стосуються санкцій, приймаються Радою Європейського Союзу консенсусом, як правило, на основі пропозицій Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки (Високого представника) та після обговорення у відповідних робочих групах Ради.

Починаючи з 2014 року, а саме з анексією АР Крим, щодо рф почали діяти автономні режими санкцій, введені ЄС власною волею, розуміючи порушення норм міжнародного права. Проте, тільки починаючи з 24 лютого 2022 року ЄС почав вводити безпрецедентні пакети санкцій направлені на послаблення економічної стабільності рф.

Так, 10-й пакет санкцій ЄС, був прийнятий у лютому 2023 року, і він розширив правила санкцій, додавши нові списки санкцій, торговельні та фінансові санкції, включаючи додаткові заборони на експорт, на суму понад 11 мільярдів євро. Він також наголосив на заходах проти обходу санкцій, звернувшись до третіх країн, «щоб забезпечити суворе виконання санкцій і запобігти їх обходу». Однак ніяких конкретних заходів не було заявлено.

У зв'язку з цим, станом на 3 квартал 2023 року було введено 11 пакетів санкцій, які направлені на: фінансовий сектор; енергетичний та транспортний сектор; товари подвійного значення; експортний контроль та експортне фінансування; візова політика; додаткові санкції проти росіян; нові критерії лістингу; заборона прольоту повітряного простору ЄС; зупинку мовлення телеканалів Sputnik та Russia Today [9].

Не дивлячись на те, що Європа перестала купувати російські нафто- та газопродукти, такі продукти все одно потрапляють на європейський ринок, за рахунок посередника у такому продажі. Теж саме стосується інших технологій та товарів подвійного значення, які безперешкодно потрапляють до рф. Якщо експортний об'єм транспортних засобів до рф знизився на 78%, у той же час експорт автомобілів до Казахстану виріс на 268%. Імпорт російської нафти до Індії збільшився з 1.7 млн бар\міс, у січні

2022 року, до 63.3 млн бар\міс. У відсотковому значенні показники складають на початок вторгнення 0,2%, а на сьогодні ці показники досягають 36,4%. Тобто Індія та Китай імпортують все більше російської нафти з моменту встановлення граничного значення ціни на нафту «Великої сімки» у кінці 2022 року, акцентуючи на тому, що імпорт сировини робиться із значною знижкою.

Так само із Індії росте рівень експорту продуктів нафтопереробки, наприклад, паливо для реактивних двигунів та дизельного палива до ЄС з січня 2022 року по травень 2023 року – з 1.1 млн бар. до 7.4 млн бар. Ідея в тому, що до нафтопереробки, така нафта залишається російською, на яку поширюються санкції, але вже після переробки, така нафта стає вже паливом індійського виробництва і перестає підпадати під обмежувальні заходи. Стає зрозуміло, що на практиці це все підриває дії обмежувальних заходів Європейського Союзу. За своєю суттю, ЄС все ж купує ту ж російську нафту, не дивлячись на накладені санкції, що є обходом накладених примусових заходів і водночас є дійсною проблемою, оскільки на Індію не розповсюджується законодавство ЄС, яке могло б посприяти обмеженню експорту нафтопродуктів [10].

Тим не менш, залишається відкритим питання легітимності обходу санкцій. Важко говорити про якийсь сталий понятійно-категоріальний апарат терміну «обхід санкцій», проте під таким виразом мається на увазі проведення певних маніпуляцій, метою яких є цілеспрямоване оминання накладених примусових заходів на відповідного правопорушника.

Держава, по відношенню до якої застосовуються міжнародні санкції, що мають економічний характер, має декілька варіантів виходу з під економічної ізоляції: правомірний – припинення правопорушення та виконання вимог міжнародної спільноти чи неправомірний – знаходження шляхів обходу економічних санкцій.

Щодо санкції, прийняті ООН, та транспоновані в законодавство ЄС – то такі санкції не є актуальними з огляду на те, що у Раді Безпеки накладається вето на будь-яку спробу накладення обмежень. Таке вето накладається рф щоразу, коли мова йде про засудження чи спробу накладення обмежень. Така прогалина в структурі ООН є окремою актуальною темою для дослідження. Тому ЄС залишається лише вводити автономні санкції розуміючи небезпеку, яку становить воєнна агресія рф.

Висновки. Щоб вирішити проблему зростаючого обходу санкцій ЄС, ЄС вирішив і надалі зміцнювати двосторонню та багатосторонню співпрацю з третіми країнами, а також надання технічної допомоги.

Лише в тих випадках, коли співпраця не принесе очікуваних результатів, ЄС вживатиме швидких, пропорційних і цілеспрямованих дій, які спрямовані виключно на те, щоб позбавити росію ресурсів, які дозволяють їй продовжувати її агресивну війну проти України у формі відповідні індивідуальні заходи щодо залучення операторів третіх країн до сприяння обходу. Європейський Союз відновить конструктивний діалог із третьою

країною, про яку йдеться, після прийняття таких індивідуальних заходів.

У випадку, якщо, незважаючи на індивідуальні санкції та подальшу участь, обхід залишатиметься суттєвим і системним, ЄС матиме можливість вжити виняткових, крайніх заходів, що підвищить ефективність застосування накладених санкцій. У цьому випадку Рада може одностайно прийняти рішення про обмеження продажу, постачання, передачі або експорту товарів і технологій, експорт яких до росії вже заборонено, зокрема продуктів і технологій для бойових дій, до третіх країн, юрисдикція яких, як доведено, триває й особливо високий ризик використання для обходу.

Список літератури:

1. Абдуллаєв Р.А. Правове регулювання санкцій у праві Європейського Союзу. Одеса. 2022. 198 с.
2. Левандовські К.М., Левандовські А.В. Економічні санкції в міжнародному публічному праві. Частина I: історико-правовий огляд. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 131–141.
3. Василенко В.А. Міжнародно-правові санкції. Київ: Головне видавництво «Вища школа», 1982. 230 с.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. Київ, 2008. 38 с. URL: <http://surl.li/dndtn> (дата звернення: 09.09.2023).
5. Пахіль В.О., Правові основи застосування санкцій ООН *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1998. Вип. 1. С. 201–216.
6. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія та практика: монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.
7. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2016. 253 с.
8. Качурінер В.Л. Міжнародне право та економічні санкції: концептуальні засади. *Ампаро*. 2023. № 2. С. 104–109.
9. EU sanctions against Russia explained. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> (дата звернення: 09.09.2023).
10. EU restrictive measures against Russia over Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> (дата звернення: 09.09.2023).

Olshak M.V. EFFECTIVENESS OF EU ECONOMIC SANCTIONS REGARDING RUSSIA

The article analyzes the effectiveness of economic sanctions in the modern world, using the example of the introduction of the latter in the EU in relation to the aggressor country.

It is emphasized that “efficiency” acts as a tool and an indicator of the effectiveness of sanctions, their effectiveness. The purpose of sanctions is to stop wrongdoing. Offenders can be both subjects of international law and specific individuals. On the other hand, only subjects of international law, including states and international intergovernmental organizations, can apply sanctions.

It is noted that one of the important principles of international legal sanctions is that such sanctions are applied regardless of the organizational forms of their application, intensity only in response to an international offense.

It is also emphasized that the objectives of economic sanctions are complex, meaning that coercive measures can be imposed for various reasons, such as to punish or weaken a state, to express disapproval, to induce policy change or to achieve regime change, as an attempt to avoid armed conflict or the escalation of conflict, and others

The work also draws attention to the subjective prerequisites for the effectiveness of international legal sanctions, which depend on the political will of the subjects of international law, on the choice of the appropriate legal position, on the will of the offending state, which will decide to obey the requirements of the international community and fulfill the requirements of the sanctions resolutions or refuse their implementation.

The essence of sanctions is analyzed from the point of view of their legal content in EU legislation, and the aspects of effectiveness and ineffectiveness of such restrictive measures are also indicated. Thus, from the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, the EU took the side of Ukraine, condemning Russia's aggression. Today, 11 packages of sanctions have already been adopted, which are aimed at: various sectors of the economy and at individual individuals. Nevertheless, the question of the legitimacy of circumventing sanctions remains open.

Key words: *sanctions, economic sanctions, effectiveness, enforcement, UN, security, EU policy.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.95:35.086

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/20>

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Рядінська В.О.

Державний науково-дослідний інститут МВС України

ORCID ID: 0000-0002-2210-5933

Гаврилюк Л.В.

Державний науково-дослідний інститут МВС України

ORCID ID: 0000-0002-9441-4037

Анотація. В статті проаналізовано нормативно-правові акти, в яких закріплюються способи визначення доброчесності відносно окремих категорій публічних службовців, що працюють у державних органах, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку в державі, а саме – Національної поліції України, прокуратури, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань. Досліджено механізми способів визначення доброчесності (для прокурорів – перевірки на доброчесність, для працівників НАБУ – перевірки на доброчесність, моделювання ситуацій, у яких можлива недоброчесна поведінка працівника НАБУ, моніторинг способу життя, для працівників ДБР – перевірки на доброчесність, моніторинг способу життя, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа). Виявлено наявні в них проблеми, які негативно впливатимуть на формування єдиних критеріїв доброчесності публічних службовців (відсутність правових підстав застосування способів визначення доброчесності працівників НПУ, підхід до формування критеріїв визначення доброчесності відносно різних категорій публічних службовців суттєво різниться). Вказано, що формування єдиних критеріїв доброчесності для таким категорій публічних службовців як співробітники органів правопорядку та прокуратури можливо лише після нормативного врегулювання способів визначення доброчесності працівників поліції; формування єдиного підходу до застосування способів визначення доброчесності для всіх категорій публічних службовців, що розглядаються; розроблення Типового порядку застосування способів визначення доброчесності публічних службовців, яким би встановлювався зрозумілий та прозорий механізм застосування способів визначення доброчесності для публічних службовців, що передбачав би такі аспекти, як підстави їх застосування, суб'єкти, уповноважені на їх застосування, повноваження таких суб'єктів, процедуру, періодичність, правові наслідки, порядок оскарження. Констатовано, що до критеріїв доброчесності публічних службовців можуть бути віднесені дотримання норм профільних законів України, антикорупційного законодавства, Етичних кодексів/правил, відповідність рівня життя наявному майну та одержаним легальним доходам.

Ключові слова. Публічна служба, публічні службовці, органи правопорядку, прокуратура, Національна поліція України, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, критерії, доброчесність, перевірка, моніторинг, адміністративно-правове регулювання.

Вступ. У Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки», затвердженому Указом Президента України № 273/2023 від 11 травня 2023 року [1]

як один із заходів реформування органів правопорядку визначається застосування єдиних критеріїв доброчесності для перевірки співробітників усіх органів правопорядку та прокуратури.

Проте застосування єдиних критеріїв перед-

бачає їх попереднє формування, оскільки на сучасному етапі для різних категорій публічних службовців передбачаються різні критерії доброчесності, які визначаються, переважно, у внутрішньовідомчих нормативно-правових актах і мають свої особливості.

На необхідності формування єдиних критеріїв доброчесності для публічних службовців на сучасному етапі зверталася увага в роботах В. Писанця [2], Т. Семкіна [3, с. 14], В. Бігун [4, с. 23], В. Рядінської, О. Карпушевої [5, с. 55], Н. Сорокіної [6], О. Браверман [7], О. Дрозда, Л. Гаврилюк, С. Брателя [8, с. 6] та інших науковців, проте до сьогодні ситуація ніяк не змінилася. Однією з причин цього є наявні проблеми у визначенні критеріїв доброчесності публічних службовців у різних нормативно-правових актах, в яких передбачається застосування способів визначення їх доброчесності, без усунення яких неможливо сформувати єдиних критеріїв доброчесності для перевірки співробітників усіх органів правопорядку та прокуратури.

Тому **метою** нашого дослідження є аналіз нормативно-правових актів, в яких закріплюються способи визначення доброчесності відносно окремих категорій публічних службовців, дослідження механізму цих способів, виявлення наявних в них проблем, які негативно впливатимуть на формування єдиних критеріїв доброчесності публічних службовців та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно пункту 17 частини першої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України, публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [9]. Виходячи з визначення, закріпленого у зазначеному вище нормативному акті, зазначимо, що до публічних службовців належить велике коло суб'єктів. Підходи щодо того, які саме види діяльності відносяться до публічної служби, є дискусійним. Так, на думку М. Цуркана, публічними службовцями є особи, що здійснюють політичну службу, державну службу, військову службу, службу на посаді судді [10]. О. Петренко вважає, що публічна служба – це служба в апараті центральних та місцевих органів виконавчої влади, в апараті органів прокуратури, діяльність

неатестованих працівників апарату органів внутрішніх справ та військових формувань; діяльність з надання публічних послуг населенню в публічних корпораціях, місцевих органах влади [11, с. 14]. О. Стрільців, В. Костюк, Л. Гаврилюк зазначають, що публічними службовцями є всі особи, що працюють в органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування [12, с. 16] і т.ін.

З огляду на невизначеність кола суб'єктів, що відносяться до публічних службовців, і того, що розгляд цього питання не охоплюється метою нашого дослідження, ми зосередимо увагу на публічних службовцях, що працюють у державних органах, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку в державі, а саме – Національної поліції України (далі – НПУ), прокуратури, Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ), Державного бюро розслідувань (далі – ДБР).

Правове регулювання способів визначення доброчесності працівників вищевказаних органів здійснюється на підставі різних нормативно-правових актів.

Визначення доброчесності працівників поліції законодавством не передбачено, хоча НПУ є одним з основних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку в державі.

Єдиним способом визначення доброчесності прокурорів є перевірка їх на доброчесність. Проведення перевірок на доброчесність прокурорів передбачається в абзаці першому частини п'ятої статті 19 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII, де зазначається, що *«прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності»* [13]. Механізм таємної перевірки доброчесності прокурорів Генеральної прокуратури України, регіональних і місцевих прокуратур та слідчих прокуратури визначено в Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів, який затверджено Наказом Генеральної прокуратури України від 29.12.2022 № 293 [14]. Відповідно цього відомчого акту, проходження таємної перевірки доброчесності полягає у щорічному поданні прокурором Декларації, в якій зазначаються:

1) твердження про вчинення чи не вчинення прокурором:

– дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури;

– корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, в тому числі надходження пропозицій щодо неправомірної вигоди або не передбаченого чинним законодавством подарунка та розголошення або використання в інший спосіб в своїх інтересах чи в інтересах третьої особи інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням ним службових повноважень;

2) відомості про дотримання вимог законодавства щодо:

– фінансового контролю, визначені Законом України «Про запобігання корупції», у тому числі у встановлені законодавством строки подано декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в якій зазначено достовірні відомості;

– прийняття рішень в умовах конфлікту інтересів;

– невикористання статусу займаної посади та пов'язаних з цим можливості у своїх приватних інтересах чи в інтересах третіх осіб;

3) відомості про наявність в декларанта інформації щодо:

– складення стосовно нього уповноваженим органом протоколів, інших документів, передбачених законодавством, в яких міститься інформація про можливе вчинення ним корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, а також про наявність судових рішень за результатами розгляду таких справ;

– повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, складання стосовно нього обвинувальних актів, клопотань про звільнення його від кримінальної відповідальності, перебування у провадження суду та ухвалення рішень про результати судового розгляду у таких справах;

– складення стосовно нього уповноваженим органом протоколів про перебування у стані сп'яніння під час керування транспортними засобами або про відмову від огляду з метою виявлення такого стану, а також про наявність судових рішень за результатами розгляду таких справ;

– прийняття рішень про наявність у його діяч дисциплінарного проступку, притягнення до дисциплінарної відповідальності [14].

Відповідно до абзацу 2 пункту 3 Порядку проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів, який затверджено Наказом Генеральної прокуратури України від 29.12.2022 № 293, Декларація прокурора підлягає оприлюдненню на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. За наявності підстав відносно прокурора

може бути проведено службове розслідування, під час якого перевіряється інформація, подана в вищевказаній Декларації.

Підстави для призначення службового розслідування визначаються в пункті 3 розділу II Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів, затвердженій Наказом офісу Генерального прокурора від 16.06.2021 № 202. Спираючись на аналіз цих норм, до підстав призначення службового розслідування для перевірки на доброчесність, можна віднести:

втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів;

допущення витоку мовної та видової інформації на об'єктах інформаційної діяльності органів прокуратури, розголошення конфіденційної, службової інформації або інформації, яка містить таємницю, що охороняється законом (крім державної таємниці), втрату, пошкодження службових документів і матеріалів, печаток, штампів, іншого майна прокуратури, порушення пропускового режиму до службових приміщень прокуратури;

порушення, допущене посадовими особами органів прокуратури, що призвело чи могло призвести до нецільового використання бюджетних коштів та втрат;

подію, яка сталася за участі прокурора та викликала негативний суспільний резонанс;

використання прокурором своїх службових повноважень або службового статусу та пов'язаних із цим можливостей на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб;

вчинення прокурором дій, що містять ознаки кримінальних правопорушень, у тому числі корупційних, або правопорушень, пов'язаних з корупцією;

керування прокурором транспортним засобом у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або відмову від проходження огляду з метою виявлення стану сп'яніння;

подання в анкеті доброчесності прокурора недостовірних (у тому числі неповних) тверджень;

порушення прокурором вимог, заборон або обмежень, встановлених Законами України «Про запобігання корупції», «Про прокуратуру»;

вчинення прокурором інших дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів

у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури» [15].

Приводами для призначення службового розслідування відповідно до пункту 1 розділу II Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів, затвердженій Наказом офісу Генерального прокурора від 16.06.2021 № 202 є:

звернення (скарги, заяви) і повідомлення громадян, народних депутатів України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від підпорядкування і форм власності, об'єднань громадян та засобів масової інформації, які містять фактичні дані, що можуть бути перевірені;

доручення посадових осіб, уповноважених на призначення службових розслідувань;

подання спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції або припис Національного агентства з питань запобігання корупції;

письмовий запит члена відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, яким у ході дисциплінарного провадження здійснюється перевірка за дисциплінарною скаргою (заявою);

рапорт прокурора, в тому числі щодо ініціювання проведення службового розслідування для спростування безпідставних звинувачень або підозр стосовно нього;

повідомлення Генеральної інспекції Офісу Генерального прокурора [15].

Виходячи з цього, констатуємо, що механізм перевірки на доброчесність прокурорів передбачає: 1) заповнення прокурором Декларації, в якій зазначаються твердження про вчинення чи не вчинення прокурором певних дій, відомості про дотримання вимог законодавства, відомості про наявність в декларанта певної інформації; 2) оприлюднення Декларації на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора; 3) виникнення/не виникнення підстав для проведення службового розслідування відносно прокурора. У випадку, якщо підстав для проведення службового розслідування відносно прокурора протягом року не виникло, прокурор вважається доброчесним. У випадку, якщо підстави для проведення службового розслідування виникли, то проводиться службове розслідування, за результатами якого робиться висновок про доброчесність/не доброчесність прокурора; 4) прокурор має право оскаржити рішення, прийняте за результатами службового розслідування в порядку, визначеному законодавством.

ному законодавством.

Внутрівідомчі нормативно-правові акти, в яких закріплюється механізм перевірки на доброчесність стосовно прокурорів, критеріїв доброчесності не містять. Водночас, можна вказати, що визначені у пункті 3 розділу II Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів, затвердженій Наказом офісу Генерального прокурора від 16.06.2021 № 202, окремі підстави для призначення службового розслідування можна вважати індикаторами, які вказують на недоброчесність прокурорів.

Спираючись на аналіз зазначених індикаторів, можна констатувати, що відповідно до відомчих нормативно-правових актів, якими врегульовується проведення перевірки на доброчесність прокурорів, до критеріїв доброчесності прокурорів віднесено дотримання ними норм законів України «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції», Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів.

Переходячи до способів визначення доброчесності працівників НАБУ, зазначимо, що в цьому державному органі застосовуються: перевірка на доброчесність, моделювання ситуацій, у яких можлива недоброчесна поведінка працівника НАБУ, моніторинг способу життя.

Правове регулювання перевірок на доброчесність працівників НАБУ забезпечується Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII (далі – Закон № 1698-VII), згідно з пунктом 3 частини другої статті 27 якого передбачено, що підрозділ внутрішнього контролю НАБУ має, зокрема, обов'язок проведення перевірок працівників НАБУ на доброчесність [16].

Механізм перевірки на доброчесність працівників НАБУ закріплюється в Положенні про Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, яке затверджено наказом Директорату НАБУ від 29.11.2019 № 142 (далі – Положення про Управління внутрішнього контролю), в розділі VII якого лише зазначається, що зазначеним Управлінням здійснюється комплекс організаційних та практичних заходів із збирання, аналізу та перевірки даних, які свідчать про моральні, ділові та професійні якості працівників НАБУ. Відповідно норм зазначеного вище Положення, завданням перевірки на доброчесність працівників НАБУ є отримання достовірної інформації про фактичне виконання ними правових норм та обмежень, передбачених законодавством України, яке регулює діяльність НАБУ. Метою перевірок на

добросесність є запобігання недобросесній поведінці працівників НАБУ, яка полягає у порушенні етичних норм і вимог законодавства, що регулює діяльність працівника НАБУ, скоєння вчинків, які можуть зашкодити інтересам національної безпеки України, НАБУ чи негативно вплинути на репутацію працівника. Перевірка на добросесність здійснюється шляхом збирання та обробки даних про працівника НАБУ, які можуть свідчити про його моральні, ділові та професійні якості, зобов'язання, що можуть тією чи іншою мірою вплинути на виконання ним посадових обов'язків, об'єктивності та неупередженості під час прийняття рішень [17].

Виходячи з цього, констатуємо, що механізм перевірки на добросесність працівників НАБУ в відомчих нормативно-правових актах, якими врегульовується перевірка їх на добросесність, виписаний розпливчато і фактично закріплює лише повноваження працівників Управління внутрішнього контролю зі збирання та оброблення даних про працівника НАБУ, які можуть свідчити про його моральні, ділові та професійні якості, зобов'язання, що можуть тією чи іншою мірою вплинути на виконання ним посадових обов'язків, об'єктивності та неупередженості під час прийняття рішень. Підстав, приводів для призначення перевірки на добросесність працівників НАБУ, процедури такої перевірки, реалізації її результатів, механізм оскарження в Положенні про Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України не міститься, критеріїв добросесності для таких працівників не встановлюється.

Спираючись на аналіз зазначеного відомчого нормативно-правового акта, яким врегульовується проведення перевірки на добросесність працівників НАБУ, до критеріїв їх добросесності можна лише опосередковано віднести наявність моральних, ділових та професійних якостей працівників НАБУ (без визначення того, які саме це повинні бути якості), виконання ними правових норм та обмежень, передбачених законодавством України, яке регулює діяльність НАБУ, дотримання етичних норм, не скоєння вчинків, які можуть зашкодити інтересам національної безпеки України, НАБУ чи негативно вплинути на репутацію працівника.

Механізм моделювання ситуацій, у яких можлива недобросесна поведінка працівника НАБУ, регулюється пунктами 7.4–7.5 розділу VII Положення про Управління внутрішнього контролю, де передбачається, що перевірка на добросесність

може проводитися шляхом моделювання ситуацій, у яких можлива недобросесна поведінка працівника НАБУ [17]. Крім цього, в цих нормах закріплюється процедура проведення моделювання (визначення порядку надання дозволу, можливість використання спеціальних речей і документів, можливість залучення працівників підрозділів НАБУ та добровільної допомоги інших осіб тощо), проте дуже узагальнено. Критеріїв, за якими працівник НАБУ, відносно якого проводилося моделювання ситуацій, може бути визнаний недобросесним, не встановлено, і навіть опосередковано немає підстав для висновку, що може бути такими критеріями.

Механізм моніторингу способу життя працівників НАБУ регулюється розділом VI Положення про Управління внутрішнього контролю, де передбачається, що такий моніторинг являє собою комплекс організаційно-правових та пошуково-аналітичних заходів, які здійснюються Управлінням і полягають у встановленні реального рівня життя, наявності та реальної (ринкової) вартості майна (активів) і доходів працівника НАБУ і його членів сім'ї, аналіз і співвідношення рівня життя працівника НАБУ до його доходів і перевірки відповідності між даними моніторингу та інформацією, зазначеною у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за відповідний період [17].

Метою моніторингу способу життя працівника НАБУ є встановлення відповідності рівня життя працівника майну і доходам цього працівника та його членів сім'ї згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається ним відповідно до закону. Підставами проведення моніторингу способу життя працівника НАБУ є: 1) отримання підрозділом внутрішнього контролю інформації про невідповідність рівня життя працівника НАБУ майну і доходам працівника та його членів сім'ї; 2) результати проведення психофізіологічного опитування звикористанням поліграфу; 3) потреба у проведенні моніторингу способу життя працівника НАБУ для виконання завдань, покладених на НАБУ; 4) план проведення моніторингу способу життя працівників НАБУ, який складається з урахуванням вимог до інформації з обмеженим доступом [17].

З метою встановлення рівня життя працівника НАБУ, Управління внутрішнього контролю здійснює комплекс заходів, направлених на встановлення фактичних даних щодо витрат працівника НАБУ, які він здійснює постійно, або здійснив

протягом звітнього періоду, зазначеного у декларації про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, а саме на: 1) придбання та утримання нерухомого майна, автотранспорту і предметів розкоші; 2) утримання та обслуговування рахунків і кредитних зобов'язань; 3) хобі та відпочинок; 4) освіти та ін.

Для встановлення майна та доходів працівника НАБУ і його членів сім'ї Управління внутрішнього контролю здійснює збір даних щодо осіб, з якими працівник НАБУ перебуває у шлюбі, їхніх дітей, батьків, осіб, які перебувають під опікою і піклуванням, інших осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких не мають характеру сімейних), у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

З метою встановлення сукупного доходу та майна, яке перебуває у власності або користуванні, Управлінням внутрішнього контролю здійснюється комплекс заходів спрямованих на встановлення даних щодо доходів за основним місцем роботи працівника НАБУ та його членів сім'ї, інших джерел доходів, банківських рахунків, пільг, нерухомого майна, автотранспорту, предметів розкоші, які знаходяться у власності або користуванні, та іншого майна, яке потребує значних витрат на придбання або утримання. За результатами вивчення рівня життя працівника НАБУ та встановлення майна і доходів цього працівника та його членів сім'ї, працівником Управління внутрішнього контролю здійснюється логічний та арифметичний аналіз отриманих даних, за результатом якого готується висновок про відповідність суми витрат за певний проміжок часу доходам за відповідний період. Після отримання результатів моніторингу способу життя працівника НАБУ працівником Управління внутрішнього контролю здійснюється порівняльний аналіз отриманих даних з інформацією, зазначеною у декларації про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру за відповідний період. Матеріали моніторингу способу життя працівника НАБУ можуть бути підставами для проведення службового розслідування, оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування [17]. Виходячи з аналізу норм відомчих нормативно-правових актів, що врегульовують проведення моніторингу способу життя працівників НАБУ, констатуємо, що критеріїв доброчесності при проведенні такого способу визначення доброчесності не встановлено, до них

можна лише опосередковано віднести відповідність рівня життя наявному майну та одержаним легальним доходам.

Переходячи до способів визначення доброчесності працівників ДБР, зазначимо, що в цьому державному органі застосовуються: перевірка на доброчесність, моніторинг способу життя, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа.

Правове регулювання способів визначення доброчесності працівників ДБР забезпечується Законом України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VII (далі – Закон № 794-VII), згідно з абзацом 6 частини другої статті 15 якого передбачено, що при призначенні на посаду у Державному бюро розслідувань особа повідомляється про можливість проведення щодо неї перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя [18]. Згідно зі статтею 24 зазначеного Закону, з метою запобігання і виявлення правопорушень у діяльності працівників ДБР у складі центрального апарату ДБР та його територіальних управлінь діють підрозділи внутрішнього контролю, до обов'язків яких віднесено і проведення перевірок працівників ДБР на доброчесність та моніторингу способу їх життя, а також покладаються обов'язки з проведення з особами психофізіологічних інтерв'ю із застосуванням поліграфа під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань [18]. Згідно з пунктом 5 частини 4 статті 25 цього ж нормативного акту, до підстав притягнення працівника ДБР до дисциплінарної відповідальності відносяться негативні результати перевірки на доброчесність або моніторингу способу життя працівника. Критеріїв доброчесності для визначення доброчесності працівників ДБР не встановлено, механізм правового регулювання способів визначення доброчесності в нормах Закону 794-VII не передбачається. Відомчі нормативно-правові акти, в яких би закріплювався механізм проведення перевірки на доброчесність, моніторинг способу життя, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа відносно працівників ДБР, з аналізу норм яких хоча б опосередковано можна було б визначити критеріїв доброчесності для цих працівників, відсутні.

Висновки. Таким чином, розробленню єдиних критеріїв доброчесності таких категорій публічних службовців як співробітники органів правопорядку та прокуратури перешкоджатимуть:

1) відсутність правових підстав застосування способів визначення доброчесності працівників

поліції, в той час як НПУ є одним з основних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення правопорядку в державі;

2) відносно різних категорій публічних службовців (співробітників органів правопорядку та прокуратури) встановлено різні способи визначення доброчесності (для прокурорів – перевірка на доброчесність, для працівників НАБУ – перевірка на доброчесність, моделювання ситуацій, у яких можлива недоброчесна поведінка працівника НАБУ, моніторинг способу життя, для працівників ДБР – перевірка на доброчесність, моніторинг способу життя, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа). В силу різновекторності зазначених способів, формування єдиних критеріїв визначення доброчесності суттєво ускладнюється;

3) підхід до формування критеріїв визначення доброчесності відносно різних категорій публічних службовців (співробітників органів правопорядку та прокуратури) суттєво різняться:

– для прокурорів визначено індикатори, які вказують на їх недоброчесність, спираючись на які до критеріїв доброчесності прокурорів може бути віднесено дотримання ними норм законів України «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції», Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів;

– для працівників НАБУ критерії доброчесності не визначені. Спираючись на аналіз адміністративно-правового регулювання порядку проведення перевірки на доброчесність працівників НАБУ, до критеріїв їх доброчесності можна лише опосередковано віднести наявність моральних, ділових та професійних якостей працівників НАБУ (без визначення того, які саме це повинні бути якості), виконання ними правових норм та обмежень, передбачених законодавством України, яке регулює діяльність НАБУ, дотримання етичних норм, не скоєння вчинків, які можуть зашкодити інтересам національної безпеки України, НАБУ чи негативно вплинути на репутацію працівника. Критеріїв, за якими працівник НАБУ, відносно

якого проводилося моделювання ситуацій, може бути визнаний недоброчесним, не встановлено, і навіть опосередковано немає підстав для висновку, що може бути такими критеріями. Критеріїв доброчесності для працівників НАБУ при проведенні такого способу визначення доброчесності не встановлено, до них можна лише опосередковано віднести відповідність рівня життя наявному майну та одержаним легальним доходам.

– критеріїв доброчесності при проведенні перевірки на доброчесність, моніторингу способу життя, проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа відносно працівників ДБР для визначення їх доброчесності не встановлено.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що формування єдиних критеріїв доброчесності для таких категорій публічних службовців як співробітники органів правопорядку та прокуратури можливо лише після:

– адміністративно-правового врегулювання способів визначення доброчесності працівників поліції;

– формування єдиного підходу до застосування способів визначення доброчесності для всіх категорій публічних службовців, що розглядаються;

– розроблення Типового порядку застосування способів визначення доброчесності публічних службовців, яким би встановлювався зрозумілий та прозорий механізм застосування способів визначення доброчесності для публічних службовців, що передбачав би такі аспекти, як підстави їх застосування, суб'єкти, уповноважені на їх застосування та їх повноваження, процедуру, періодичність, правові наслідки, порядок оскарження.

До критеріїв доброчесності публічних службовців можуть бути віднесені:

– дотримання норм профільних законів України, антикорупційного законодавства, Етичних кодексів/правил;

– відповідність рівня життя наявному майну та одержаним легальним доходам.

Література:

1. Про затвердження Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>
2. Писанець В.А. Адміністративно-правове забезпечення доброчесності працівників правоохоронних органів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 201 с.
3. Семкін Т. Впровадження інституту перевірок на доброчесність в законодавство України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 2 (48). 2017. С. 11–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2017_2_4.

4. Бігун В.С. Добросочність як правовий режим і правовідносини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 22. С. 20–24. URL. file:///C:/Users/VTZN/Downloads/48-Article%20Text-91-1-10-20191123.pdf
5. Рядінська В.О., Карпушова О.В. Правові проблеми визначення та застосування категорії «добросочність» в законодавстві України. *Приватне та публічне право*. 2021. № 3. С. 54–60. URL. http://pp-law.in.ua/archive/3_2021/11.pdf DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2021.3.9>
6. Сорокіна Н. Г. Добросочність як необхідний морально-етичний складник діяльності публічного службовця. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. URL. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/5/8.pdf>
7. Браверман О.О. Правове регулювання перевірки на добросочність працівників Національного антикорупційного бюро України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 298 с.
8. Drozd Oleksii, Havryliuk Liudmyla, Bratel Serhii, Dotsenko Oleksandr, Lakiychuk Yaroslava, Testing and of and integrity and of and police and officers: and the and realities and of and today *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(2), pp. 1–8. URL. <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85105120018&origin=resultlist&sort=plf-f&src=s&sid=a6617f95feb7ae12b4f753cd886d6e60&sot=b&sdt=b&s=TITLE-ABS-KEY%28TESTING+OF+INTEGRITY+OF+POLICE+OFFICERS%3A+THE+REALITIES+OF+TODAY%29&sl=31&sessionSearchId=a6617f95feb7ae12b4f753cd886d6e60>
9. Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
10. Цуркан М. Правове регулювання публічної служби в Україні . Особливості судового розгляду спорів : монографія Харків : Право, 2010. 345 с.
11. Петренко О.С. Формування інтегрованого ін-ституту публічної служби в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ.упр. : спец. 25.00.03 «Державна служба». Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
12. Перевірка публічних службовців на добросочність : аналіт. огляд Текст/ [Стрільців О. М., Костюк В. Л., Гаврилюк Л. В. та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 88 с.
13. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
14. Порядок проведення таємної перевірки добросочності прокурорів: Наказ Генеральної прокуратури України від 29.12.2022 № 293. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-22#Text>
15. Інструкція про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів. Наказ офісу Генерального прокурора від 16.06.2021 № 202. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0202905-21#Text>
16. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
17. Положення про Управління внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Наказ Директорату НАБУ від 29.11.2019 № 142. URL. https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/02.12/nakaz_uvk.pdf
18. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

Riadinska V.O. Havryliuk L.V. LEGAL PROBLEMS OF DETERMINING THE INTEGRITY CRITERIA OF PUBLIC OFFICIALS

The article reviews the normative legal acts, which identify the methods of determining integrity in relation to the certain categories of public servants working in state authorities whose activities are aimed at ensuring law and order within the state, namely, the National Police of Ukraine, the Prosecutor's Office, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the State Bureau of Investigation. The mechanisms of methods of integrity's determining were analyzed (integrity checks for prosecutors, integrity checks, lifestyle monitoring, modeling of situations in which NABU employee misconduct is possible for NABU employees, integrity checks, lifestyle monitoring, conducting psychophysiological research with the use of a polygraph for SBI employees).

The existing problems, which will negatively affect the formation of the common criteria for the integrity of public servants were identified (the absence of the legal grounds for the application of methods for determining the integrity of the National Police of Ukraine employees, the approach to the formation of the criteria for determining integrity in relation to different categories of public servants differs significantly). It was specified that the formation of the common criteria of integrity for such categories of public servants as employees of the Law enforcement agencies and the Prosecutor's Office is possible only after the legal regulation of the methods of determining the integrity for the police officers; formation of the common approach to the application of methods of determining integrity for all categories of public servants under consideration; the development of a Standard procedure for the application of methods of determining the integrity of public officials, which would

establish a clear and transparent mechanism for the application of methods of determining the integrity of public officials, which would provide for such aspects as the grounds for their application, subjects authorized to apply them, and the powers of such subjects, procedure, frequency, legal consequences, appeal procedure.

It was defined that compliance with the norms of Ukraine's specific laws, anti-corruption legislation, Codes/rules of ethics, compliance with the standard of living with available property and legal income can be regarded as the criteria of integrity of public servants.

Key words: *Public service, public servants, law enforcement agencies, prosecutor's office, National Police of Ukraine, National Anti-Corruption Bureau, State Bureau of Investigation, criteria, integrity, verification, monitoring, administrative and legal regulation.*

Медвідь А.Б.

Науково-практичний центр дослідження та захисту конституційних прав особи

Львівського торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0000-0001-9044-6505

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ:
ЗА І ПРОТИ**

Медвідь А.Б. До питання про проведення модернізації конституції: за і проти. Дана наукова стаття розглядає проблематику модернізації конституційного фундаменту в контексті альтернативного підходу – модернізації існуючої конституції порівняно з прийняттям нового Основного Закону. Автор аналізує переваги та недоліки обох стратегій, акцентуючи увагу на їхньому впливі на стабільність суспільства, легітимність правової системи та відображенні громадської волі.

У статті розглядається сучасний досвід конституційної модернізації в різних країнах, який надає можливість зрозуміти та оцінити результати таких процесів. Велика увага приділяється дослідженню принципів публічності, гласності та участі громадян у конституційних змінах, що є ключовими в аспекті забезпечення легітимності та широкої підтримки змін серед населення.

Встановлено, мотивами модернізації писаного тексту конституції можуть бути: а) приведення конституції до середовища, в якому діє політична система (включаючи економіку, технології, міжнародні відносини, демографію та зміну цінностей населення); б) обґрунтовані положення, які з часом виявилися застарілими; або в) подальше вдосконалення конституційних прав або зміцнення демократичних інститутів.

У контексті розгляду альтернатив модернізації та прийняття нової конституції, автор висловлює обґрунтовані аргументи та рекомендації, враховуючи сучасні тенденції розвитку держав та глобальних викликів. Окремий акцент робиться на важливості залучення громадян до конституційних процесів через публічні обговорення та електронні форми участі.

Резюмовано, основне завдання модернізації полягає в тому, щоб розробити процес внесення поправок, який: а) дозволяє змінювати конституцію для суспільного блага, коли це необхідно, якщо це підтримується достатнім консенсусом і після ретельного розгляду, але, який разом з тим, б) запобігає його зміні з власних інтересів, сторонніх, деструктивних або короткострокових мотивів.

Наукова стаття пропонує глибокий аналіз існуючих та новаторських підходів до розв'язання питань конституційного розвитку, зокрема укріплення гарантій громадянських прав, розвитку інституту конституційної скарги, та оптимізації системи судоустрою. Автор висловлює свою позицію з підтримки модернізації конституції, аргументуючи її переваги в контексті збереження стабільності та удосконалення демократичних принципів.

Ключові слова: модернізація конституції, конституційний процес, внесення змін до конституції, конституційний контроль, Конституція України, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, що транслиуються у сфері політики, економіки та суспільства, наводять на необхідність перегляду та адаптації конституційних положень до нових реалій.

З одного боку, стоїть питання про необхідність модернізації конституції як інструменту, що обумовлює основні принципи та структури функціонування суспільства. Суттєві зміни в економіці, технологіях, та міжнародних відносинах вимагають відповідних

правових рамок задля забезпечення стабільності та ефективності державного управління.

З іншого боку, необхідно враховувати ризики та виклики, пов'язані з процесом модернізації конституції. Такий крок може викликати дискусії та опозицію, особливо в тих суспільствах, де існують різні погляди на ключові політичні та соціокультурні питання.

Відтак, в контексті обговорення проведення модернізації конституції, важливо проаналізувати

аргументи «за» і «проти», враховуючи потреби сучасного суспільства, вимоги правової стабільності та ризику, що можуть виникнути в результаті таких змін. Підходячи до цієї теми системно та з урахуванням різноманітних точок зору, можна забезпечити збалансований підхід до питання про проведення модернізації конституції, що враховує інтереси та потреби різних груп населення.

В додаток, актуальність дослідження обраної тематики зростає в умовах постійної модернізації суспільного та політичного контексту в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що аналіз проблеми модернізації конституційного законодавства є об'єктом вивчення ряду науковців, що спеціалізуються в галузі конституціоналізму. Зокрема, дослідження щодо юридичної природи механізму внесення змін до конституції отримали вагому участь в працях таких вчених, як М. Баймуратова, Л. Байрачної, М. Баглая, О. Батанова, Н. Вітрука, А. Георгіци, Д. Белова, М. Белової, А. Заяця, Р. Калюжного, М. Кельмана, М. Козіубри, І. Колодія, Т. Кравченко, В. Лазарева, М. Марченко, Л. Наливайка, Н. Пархоменка, В. Погорілка, З. Погорелової, С. Різника, П. Стецюка, В. Тація, М. Тесленко, Ю. Тодики, В. Тихого, О. Фрицького, М. Цвіка, В. Шаповала, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших.

Мета статті. В сучасному світі питання проведення модернізації конституції стає предметом глибокого наукового обговорення та публічної дискусії. З одного боку, актуальні виклики в сферах політики, економіки, технологій та міжнародних відносин вимагають від держав відповідних інструментів адаптації та реформування основного законодавчого документу – конституції. З іншого – процес модернізації викликає серйозні обґрунтовані суперечності, які виникають в контексті правової стабільності, легітимності та гармонії в суспільстві.

Одним із ключових питань, які виникають у зв'язку з можливою модернізацією конституції, є питання обґрунтування необхідності змін, визначення пріоритетних напрямків реформ, визначення механізмів внесення змін та, безумовно, врахування можливих ризиків і негативних наслідків.

Таким чином, дана наукова стаття ставить перед собою завдання систематизації аргументів та контекстуалізації дискусії з приводу необхідності чи необґрунтованості проведення модернізації конституції. Аналізуючи історичний

контекст, сучасні виклики та можливі наслідки, стаття спрямована на виявлення ключових аспектів, які слід враховувати при прийнятті рішення щодо змін у конституційному ландшафті.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов розгортання різноманітних трансформацій у суспільстві та політиці перед країнами постає завдання із активного представлення свого конституційного бачення у відповідності до нових реалій. Питання щодо проведення модернізації конституції стає центральним предметом обговорення, як серед науковців, так і в суспільстві загалом. З одного боку, існує переконання у необхідності адаптації Основного Закону до мінливих умов та викликів. З іншого боку, цей процес неоднозначно сприймається, викликаючи важливі дебати із захисниками стабільності та традиційної легітимності конституційного ладу.

Конституції мають розвиватися «в ногу» з часом, щоб усувати положення, які виявилися застарілими або невідповідними щодо адаптації новим потребам або мінливим суспільним вимогам та відображенню мінливих концепцій прав людини. Жива конституція часто буде оновлюватися органічно через нові політичні домовленості та через судові тлумачення. Однак існує також потреба в конституційних поправках, які формально змінюють зміст конституційного тексту. Положення про конституційні поправки, що регулюють умови та процедури таких офіційних поправок, є майже універсальною рисою сучасних конституцій.

З одного боку, процес внесення поправок до конституції, який є надто жорстким, тобто робить офіційні поправки надто складними, перешкоджатиме проведенню необхідних реформ, що зрештою призведе до того, що конституція втратить як функціональність, так і легітимність. З іншого боку, конституція, яка є надто гнучкою — занадто спрощує внесення офіційних поправок — залишає конституцію, а також права та інститути, які вона встановлює, вразливими до розмивання чинним урядом. З наведеної фабули, конституції потребують положень, які врегульовують процедуру внесення поправок з метою легітимації внесення поправок, коли після широкого обговорення є достатній консенсус для внесення змін, одночасно захищаючи конституцію від недалекоглядних або партійних поправок.

Конституція є вищим законом країни. На відміну від звичайного законодавства, воно втілює фундаментальний вибір, зроблений країною та її народом, який закладає основу для політичного

та соціального життя. Конституції встановлюють систему правління, розподіляють і обмежують владу, захищають права громадян і вирішують різноманітні додаткові питання ідентичності чи основної політики, які вважаються основними в конкретному контексті конкретної країни. Однак, незважаючи на те, що конституції призначені бути основоположними та довговічними, вони не мають на меті бути незмінними. Зазначене, якраз полягає в тому, що якщо останні хочуть витримати, вони повинні бути в змозі реагувати на мінливі потреби та обставини.

Мотиви модернізації писаного тексту конституції можуть бути абсолютно різними, зокрема: а) приведення конституції до середовища, в якому діє політична система (включаючи економіку, технології, міжнародні відносини, демографію та зміну цінностей населення); б) обґрунтовані положення, які з часом виявилися застарілими; або в) подальше вдосконалення конституційних прав або зміцнення демократичних інститутів.

В інших випадках, модернізації можуть бути мотивовані егоїстичними чи партійними цілями. Оскільки конституція встановлює правила «політичної гри», у тих, хто перебуває при владі, може виникнути спокуса змінити правила, щоб продовжити або забезпечити своє перебування на посаді, маргіналізувати опозицію чи меншини або обмежити громадянські та політичні права. Такі зміни можуть послабити або навіть підірвати демократію. Подібним чином конституції мають реагувати на зміни з часом у суспільних звичаях і цінностях, але їх потрібно захищати від короточасних змін або поспішно схвалених без належного обмірковування та розгляду.

Отже, завдання полягає в тому, щоб розробити процес внесення поправок, який: а) дозволяє змінювати конституцію для суспільного блага, коли це необхідно, якщо це підтримується достатнім консенсусом і після ретельного розгляду, але, який разом з тим, б) запобігає його зміні з власних інтересів, сторонніх, деструктивних або короткострокових мотивів.

Так, *конституціоналізм живе на диференціації між конституційним рівнем і рівнем звичаєвого права. Конституція визначає принципи та процедури політичних рішень, які приймаються на основі та в рамках конституції на повсякденній основі та відповідно до вподобань тих, хто виграв вибори. . . Якщо політики можуть вирішувати питання про рамки так само, як їм дозволено діяти в рамках, різниця між створенням конституції та прийняттям законів, а також різниця*

між конституціями для прийняття політичних рішень і самими цими рішеннями зникає. Конституція втрачає свою функцію. . . Таким чином, створення конституції має відрізнятися від законотворчості не лише з точки зору кворуму, але й з точки зору учасників і процедур» [1].

Визначення того, які конституції є гнучкими, а які ні, є важливим питанням. Гнучкість створює умови для конституційної стабільності. Як зазначив Олександр Гамільтон, здатність виправляти недоліки та непередбачені наслідки конституційного тексту може зробити його більш витривалим. Оскільки політична практика змінюється з часом, коригування конституційного тексту забезпечує його узгодження з поточною практикою та допомагає забезпечити його постійну актуальність. Поправки також дають нинішнім громадянам можливість вирішувати, як вони управляються, забезпечуючи механізм для кожного покоління громадян погоджуватися на укази своєї конституції. Така згода породжує знайомство та прихильність до конституції, критичні вимоги до конституції для ефективного обмеження влади. Підсумовуючи, гнучка конституція повинна діяти довше та відігравати важливішу роль в управлінні, ніж негнучка [2].

Зазначимо, що концепція конституційної модернізації в Україні формулює стратегічну спрямованість та обумовлює основні пріоритети. Зокрема, вона націлена на протидію корупції та бюрократизації, зменшення відстані між владою та потребами громадян, реструктуризацію розподілу влади, покращення якості нормативно-правових актів, укріплення законності, правопорядку та демократії у суспільстві. Вирішення цих завдань відображає проблему удосконалення правової політики на основі наукового обґрунтування.

Ідея проведення конституційної модернізації в Україні обумовлюється необхідністю врахування традицій європейської цивілізації та власного досвіду України, враховуючи при цьому європейську перспективу країни. Загалом, основу цих принципів формують принципи діяльності окремих державних органів та їхніх посадових осіб, які відображають юридичні особливості процесуальних форм діяльності, таких як загальні принципи судочинства, закріплені в Конституції, чи принципи виборчого процесу, визначені виборчим законодавством і т.д. Зокрема, як справедливо стверджує О.В. Бондаренко, серед ключових принципів проведення реформ можна виділити:

– *принцип законності модернізації*, що стоїть як один із визначальних у конституційному праві та процесі. Він характеризується відповідністю

суспільних відносин у конституційній сфері чинним конституційним вимогам і законам держави, гарантує конституційні права і свободи громадян, запобігає протиставленню конституційної законності політичній доцільності та передбачає відповідальність за порушення режиму законності і державної дисципліни;

– *принцип верховенства права*, відповідно до якого органи державного управління повинні виконувати свої функції відповідно до законодавства, а функції та процедури прийняття управлінських рішень для здійснення конституційної модернізації визначаються законами;

– *принцип юридичної рівності*, що базується на конституційному принципі рівних прав і свобод громадян перед законом, виключає надання привілеїв або обмежень та передбачає взаємну відповідальність держави і громадянина за додержання вимог законів;

– *принцип публічності*, що передбачає обов'язок владних органів діяти в інтересах держави та за державні кошти, а також проведення публічних обговорень стратегії конституційної реформи з участю громадян, громадських діячів та політиків;

– *принцип об'єктивності*, спрямований на виключення суб'єктивізму та однобічності в аналізі та оцінці дій і фактів суб'єктів, забезпечуючи включення інтересів всього населення України в процес конституційної модернізації;

– *принцип гласності*, обумовлений необхідністю повного інформування суспільства про діяльність державних органів та їхніх посадових осіб в рамках конституційної модернізації, що сприяє уникненню зловживань владою та забезпечує відкритість усіх аспектів законодавчого процесу;

– *принцип науковості конституційної модернізації* визначається необхідністю теоретичного обґрунтування всіх конституційно-правових явищ та наявністю розвиненої конституційно-правової науки, яка ефективно відповідає потребам конституційної практики;

– *принцип наступності модернізації* виражається в історичному та еволюційному характері конституційної реформи, яка триває протягом понад двадцяти років і вимагає подальшого розвитку;

– *програмний принцип конституційної модернізації* передбачає визначення перспектив розвитку суспільних відносин, регульованих конституційним правом, та необхідність програм та стратегій для кожної реформи;

– *принцип інтенсивності перебігу* включає в себе встановлення конкретних строків реаліза-

ції конституційної реформи на законодавчому рівні;

– *принцип послідовності* обумовлює наявність чіткої регламентації черговості дій у проведенні реформи, що є ключовим для динамічності та ефективності конституційного процесу;

– *сутність принципу субсидіарності*, основи функціонування Європейського Союзу, полягає в передачі певних функцій центрального уряду нижчим рівням влади для забезпечення ефективності та раціонального використання ресурсів;

– *принцип гнучкості* дозволяє оперативну реагувати на зміни у внутрішніх і зовнішніх умовах, таких як надзвичайний стан, військовий стан, і т.д.

– *принцип легітимності* є важливим в контексті українських політичних реалій, де існує ризик скасування реформ через недотримання процедурних норм.

– *принцип ефективності* передбачає використання всіх інструментів для успішної реалізації конституційної модернізації, щоб вона стала не лише декларативною, але й реально працюючою на користь держави [3].

Як справедливо відмічає суддя Конституційного Суду України, заслужений юрист України В. Кампо, існують дві форми суспільної модернізації: первинна, яка відбувається в аграрних країнах та спричинена зародженням індустріалізації, та вторинна, що характерна для індустріальних країн, які починають інтегруватися у вже наявну систему модернізованих, постіндустріальних країн. Україна втілює вторинний тип модернізації, який пов'язаний з її включенням у структури європейського та світового рівнів.

За твердженням судді, досвід роботи Конституційного Суду України свідчить про те, що основні труднощі у реалізації його потенціалу щодо модернізації Конституції України пов'язані з певними аспектами механізму його функціонування та взаєминами з іншими органами влади тощо. Серед таких аспектів можна виокремити: а) недосконалість діючого законодавства, що регулює організацію та діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції; б) відсутність ефективного контролю за втручанням судів адміністративної юстиції у виключні повноваження Конституційного Суду України; в) відсутність врегулювання питань компенсації моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам внаслідок визнання Конституційним Судом України актів та їх положень неконституційними; г) невиконання рішень Конституційного Суду України органами влади

та відсутність ефективного контролю за їх виконанням тощо [4].

Так, як справедливо відмічає О.С. Чепік-Трегубенко конституціоналізм представляє собою системно еволюціонуюче явище, яке адаптується до змін у суспільному та державному устрої, включаючи вплив національних та міжнародних обставин, зокрема, безпекової ситуації. У свою чергу, конституційна модернізація повинна відбуватися тільки у випадках об'єктивної потреби, уникати пов'язаності з політичними трансформаціями, корпоративними інтересами тощо, оскільки конституція представляє консолідацію волі та інтересів всього народу. Визначення моделей подальшого розвитку має враховувати сучасні тенденції та установлені вектори розвитку держави.

Подальша конституційна модернізація повинна відбуватися відповідно до принципів публічності, гласності та відкритості, в умовах вільного діалогу та обміну позиціями між науковцями, практиками, громадськістю та експертами різних напрямів. Будь які зміни мають проходити через широке суспільне обговорення, враховуючи попередній історичний досвід та сучасні міжнародні стандарти, при цьому зберігаючи національну ідентичність та особливості розвитку національної правової системи. Оновлення Конституції не може бути якісним, якщо не врахує результати наукових досліджень. Основу конституційних ідей як складника конституціоналізму слід покласти на реальні потреби та запити суспільства, оскільки в іншому випадку, останнє призведе до появи нових «мертвих» теоретичних конструкцій [5].

В Україні конституції досі формуються як результат консенсусу між елітами щодо розподілу влади, відзначаючись відмінністю від європейських конституцій, де основним суб'єктом є громадянин, громадянське суспільство та політична нація. Основною метою нового етапу конституціювання має бути вдосконалення сучасного соціального контракту і закріплення принципів модерної держави. Такий підхід до конституціоналізму іноді називають класичним або європейським. Саме тому конституцію та процес її оновлення слід розглядати в контексті реального конституціоналізму, який визначається ліквідацією пробілу між нормативною структурою держави та фактичними практиками, підпорядковуючи політичний клас не лише нормам, але й суті громадянської держави.

Так, М. Оніщук окреслює наступні напрями конституційної модернізації в аспекті реального конституціоналізму:

– закріплення та гарантування реалізації громадянських прав, нарівні з політичними. Зазначене охоплює особисту свободу та недоторканість кожної особи, захист права на приватну власність, рівність перед законом, свободу слова, право на об'єднання та доступ до публічної інформації, а також право на справедливий суд.

– усунення дуалізму держави та створення інституційного розподілу влади, що передбачає створення автономних гілок влади з ефективними механізмами стримування та балансу, уникнення надмірного впливу президента.

– модернізація правової системи та судово-строю, зокрема за допомогою впровадження конституційних гарантій суду присяжних, виборних мирових суддів та інших реформ.

– економічна реформа та створення масового шару власників для сприяння цивілізованим економічним відносинам.

– розширення прав та компетенції представницьких органів влади, включаючи перехід до двопалатності та консигнатури, а також обмеження повноважень президента.

Як стверджує науковець, загальний імператив нового етапу конституціювання полягає в переході від стабілізаційної Конституції до Конституції розвитку і прогресу, з активною участю громадян. Громадяни повинні виступати як основні агенти будівництва сучасної, заснованої на свободі, правах та справедливості, держави [6].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо власну позицію стосовно підтримки модернізації конституції на противагу прийняття нової конституції, зокрема:

– модернізація існуючої конституції є більш обґрунтованим та прагматичним шляхом до удосконалення правового фундаменту суспільства. Замість радикальної переписки документа, що може викликати значні соціальні і політичні ризики, модернізація дозволяє адаптувати конституцію до нових реалій та викликів, зберігаючи стабільність та легітимність правової системи.

– важливо враховувати, що існуюча конституція може мати важливі принципи та цінності, які вже відображають волю громадян та історичний досвід. Модернізація дозволяє зберегти дані цінності, внести необхідні корективи та адаптувати правовий документ до нових викликів.

– важливим елементом є також залучення громадян до процесу модернізації через публічні обговорення та консультації. Останнє сприяє широкому представленню громадської думки та врахуванню різноманітних поглядів під час внесення змін до конституційного тексту.

Таким чином, представлений підхід є ефективний з позиції економії ресурсів та часу, оскільки останній уникає довгих та витратних процесів розробки та прийняття нового конституційного

акту. Відтак, підтримка модернізації конституції визнає існуючі цінності та забезпечує еволюцію правової системи, враховуючи вимоги сучасності та громадянського суспільства.

Список літератури:

1. Grimm, D., 'Ist das Verfahren der Verfassungsänderung selbst änderungsbedürftig?' *Humboldt Forum Recht*. 2007. № 20. P. 213–21.
2. Hamilton A., Jay J., Madison J. (Ed. By Lodge H.C.). *The Federalist. A commentary on the Constitution of the United States*. The University of Michigan. 586 p.
3. Бондаренко О.В. Принципи проведення конституційної модернізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 36–39.
4. Кампо В. Інститут конституційної модернізації. *Голос України*. 2009. URL: <http://www.golos.com.ua/article/154537>
5. Чепік-Трегубенко О.С. Конституціоналізм та конституційна модернізація в умовах сучасної безпечної ситуації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 58–60.
6. Оніщук М. Конституційна модернізація: прогрес чи стагнація? *Дзеркало тижня*. 2012. URL: https://zn.ua/ukr/internal/konstitutsiyna_modernizatsiya__progres_chi_stagnatsiya.html

Medvid A.B. ON THE ISSUE OF MODERNIZATION OF THE CONSTITUTION: PROS AND CONS

This scientific article examines the issue of modernization of the constitutional foundation in the context of an alternative approach – modernization of the existing constitution compared to the adoption of a new Basic Law. The author analyzes the advantages and disadvantages of both strategies, focusing on their impact on the stability of society, the legitimacy of the legal system, and the reflection of public will.

The article examines the current experience of constitutional modernization in various countries, which provides an opportunity to understand and evaluate the results of such processes. Much attention is paid to researching the principles of publicity, openness and citizen participation in constitutional changes, which are key in terms of ensuring legitimacy and broad support for changes among the population.

It has been established that the motives for modernizing the written text of the constitution can be: a) bringing the constitution to the environment in which the political system operates (including economy, technology, international relations, demography and changing values of the population); b) well-founded provisions that have become obsolete over time; or c) further improvement of constitutional rights or strengthening of democratic institutions.

In the context of consideration of alternatives to modernization and the adoption of a new constitution, the author expresses well-founded arguments and recommendations, taking into account the current trends in the development of states and global challenges. Special emphasis is placed on the importance of involving citizens in constitutional processes through public discussions and electronic forms of participation.

In summary, the main task of modernization is to develop an amendment process that: a) allows the constitution to be changed for the public good when necessary, if supported by sufficient consensus and after careful consideration, but which, at the same time, b) prevents its change due to personal interests, external, destructive or short-term motives.

The scientific article offers an in-depth analysis of existing and innovative approaches to solving issues of constitutional development, in particular, strengthening the guarantees of civil rights, developing the institution of constitutional complaints, and optimizing the judicial system. The author expresses his position in support of the modernization of the constitution, arguing its advantages in the context of maintaining stability and improving democratic principles.

Key words: *modernization of the constitution, constitutional process, amendments to the constitution, constitutional control, the Constitution of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine.*

УДК 342.733

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/22>**Піфко О.О.**

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID ID: 0000-0002-9180-2564

Калинюк С.С.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID ID: 0000-0002-6735-9232

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ТА ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Дана стаття розглядає вплив Болонського процесу на систему вищої освіти в Україні, зосереджуючись на актуалізації та розвитку в умовах зростаючої євроінтеграції. Досліджуються ключові аспекти реформ, проведених від моменту приєднання України до Болонського процесу, включаючи створення національної системи кваліфікацій, нові підходи до організації навчального процесу та інші зміни. Стаття також висвітлює взаємозв'язок між активізацією євроінтеграційних процесів та розвитком вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу.

Встановлено, що впровадження нових педагогічних програм та стандартів у сучасній системі освіти в Україні зазвичай розгортається у кілька етапів, а саме: аналіз і потреби ринку праці; розробка нових методик і стандартів; тестування та адаптація; тренінги та підтримка викладачів; моніторинг і оновлення.

Досліджено, що провадження системи кредитного перетворення здобутої освіти та розробка чіткої системи рейтингування вищих навчальних закладів є важливими етапами для покращення конкурентоспроможності випускників та привабливості українських вищих для студентів. Основні впливи цих заходів включають: оцінку якості освіти; прозорість та відкритість; підвищення конкуренції; підвищення конкурентоспроможності випускників; міжнародна привабливість.

Резюмовано, збільшення фінансування, яке надходить у зв'язку з інтеграцією в європейські освітні структури, створює додаткові можливості для університетів з розширення наукових програм та здійснення якісних досліджень. Зазначений процес також призводить до зміцнення міжнародної співпраці в галузі досліджень. Університети активно взаємодіють з міжнародними науковими установами, залучають іноземних вчених та студентів. Це розширює горизонти досліджень і сприяє обміну ідеями та кращими практиками. За рахунок проаналізованих трансформацій може відбуватися підвищення рівня досліджень українських вищих навчальних закладів, їхнє пристосування до міжнародних стандартів та високих академічних критеріїв. Акцент на міждисциплінарні дослідження і створення наукових ініціатив може сприяти більш глибокому та комплексному розвитку наукової сфери в українських університетах.

Ключові слова: *освіта, право на освіту, конституційно-правове регулювання права на освіту, інтеграція, європейські освітні цінності, Болонський процес.*

Постановка проблеми. У контексті активізації євроінтеграційних процесів, Україна, як країна-кандидат до Європейського Союзу, зобов'язана адаптувати свою систему вищої освіти до вимог та стандартів Європейського освітнього простору, визначених Болонським процесом. Проте, цей перехід ставить перед українською вищою осві-

тою ряд проблем, які потребують глибокого аналізу та розгляду.

По-перше, актуалізація Болонського процесу в Україні вимагає вивчення впливу цього процесу на якість освіти. Як відбувається впровадження нових педагогічних методик та стандартів, і наскільки вони відповідають вимогам сучасного ринку праці?

По-друге, становлення системи кредитного перетворення здобутої освіти та визначення чіткої системи рейтингування вищих навчальних закладів є однією із складних задач. Як це впливає на конкурентоспроможність випускників та привабливість українських вишів для студентів?

По-третє, важливо розглянути, як активізація євроінтеграційних процесів впливає на розвиток дослідницької сфери в українських вищих навчальних закладах. Чи збільшується обсяг досліджень, які відповідають міжнародним стандартам?

Основною метою статті є ретельний аналіз існуючих проблем та визначення стратегій подальшого розвитку вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції, зокрема в контексті виконання вимог Болонського процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує значна кількість наукових праць, які приділяють увагу проблемам, пов'язаним з євроінтеграцією України та її участю в Болонському процесі. Дослідження на цю тему ведуть такі вчені, як: О. Андрієвська, В. Андрейцев, В. Байденко, В. Гуменюк, О. Ельбрехт, Н. Колісниченко, Я. Литвиненко, Є. Майкова, І. Мороз, І. Найдьонов, Г. Поберезька, Г. Семаков, І. Сікорська, М. Степко, Д. Табачник, Т. Цихан, В. Янковий та інші. Більшість дослідників позитивно ставляться до напрямку національної вищої освіти у відношенні до євроінтеграції через участь у Болонському процесі. У своїх дослідженнях вони проводять критичний аналіз всіх аспектів цього процесу, розглядаючи як можливі позитивні, так і негативні наслідки. Серед академіків, які приділяли увагу питанням психології та педагогіки вищої освіти, варто відзначити також: А. Плігіну, М. Буланову-Топоркову, О. Гуменюка тощо.

Метою статті є розгляд Болонського процесу та вищої освіти в Україні крізь призму актуалізації та розвитку в умовах активізації євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. У червні 1999 року в італійському місті Болонья 29 міністрів освіти представили та підписали Декларацію, яка стала визначальним кроком у реалізації Болонського процесу. З того часу цей процес став важливою складовою європейської інтеграції.

Аналізуючи історико-правову градацію впровадження Болонського процесу, можна виділити такі етапи в межах розвитку парадигми:

I. *Болонська декларація* (1999 р.) встановила основні напрямки реформ:

- 1) впровадження двоциклової системи (бакалавр, магістр);
- 2) перехід до Європейської кредитно-трансферної системи;
- 3) підвищення якості вищої освіти;
- 4) формування привабливого іміджу європейської вищої освіти;
- 5) сприяння мобільності студентів і викладачів;
- 6) підтримка працевлаштування випускників на європейському ринку праці [1].

II. *Празьке комюніке* (2001 р.) доповнило цільові орієнтації Болонського процесу:

- 7) неперервність навчання протягом усього життя;
- 8) забезпечення автономності університетів і розвиток студентського самоврядування;
- 9) формування позитивного іміджу Європейського простору вищої освіти [2].

III. *Берлінське комюніке* (2003 р.) внесло пропозицію про введення докторантури як третього циклу навчання [3].

IV. *Бергенське комюніке* (2005 р.) визначило пріоритети розвитку вищої освіти, узгоджені з попередніми цілями Болонського процесу:

- 10) впровадження трициклової системи вищої освіти;
- 11) створення національних систем забезпечення якості освіти, відповідних стандартам Європейської мережі забезпечення якості (ENQA);
- 12) визначення ступенів та періодів навчання, включаючи впровадження додатку до диплома європейського зразка та визнання спільних дипломів [4].

V. *Лондонське комюніке* (2007 р.) акцентувало увагу на питаннях, таких як:

- 13) регулювання імміграції;
- 14) визнання дипломів
- 15) фінансове стимулювання;
- 16) гнучкість механізму виплати допомоги
- 17) упорядкування структури ступенів вищої освіти [5].

VI. *Конференція Міністрів, відповідальних за вищу освіту країн-учасниць Болонського процесу* (2009 р.), оцінила результати впровадження рівнів кваліфікацій, реформ у навчальних планах та результати співпраці у сфері оцінки якості освіти [6].

Разом з тим, з початку 1998 року Європейська спільнота виявляє значний інтерес до реалізації концепції Болонського процесу. Широкий спектр заходів, таких як різноманітні зустрічі, наради та конференції країн-учасниць, призвів до формування дев'яти ключових положень стосовно

впровадження єдиного Європейського освітнього простору, зокрема:

– *впровадження двох циклів освіти*, що передбачає тривалість першого циклу протягом 3–4 років і отримання академічного рівня бакалавра, а другого – отримання ступеня магістра.

– *введення кредитної системи* в усіх національних системах освіти, з використанням технології обліку трудомісткості наукової роботи в кредитах, зокрема за допомогою системи ECTS.

– *створення акредитаційних агентств*, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій, з оцінкою, базованою на знаннях, уміннях і навичках випускників.

– *розвиток мобільності* для студентів і викладачів, що стимулюється виконанням попередніх умов.

– *забезпечення працевлаштування випускників*, орієнтоване на результати.

– *підвищення привабливості європейської системи освіти* за участю студентів з інших регіонів світу.

– *визначення соціального аспекту Болонського процесу*, спрямованого на покращення соціальних характеристик загальноєвропейського простору вищої освіти, включаючи зміцнення соціальних зв'язків та зменшення гендерної нерівності.

– *розширення зв'язків між вищою освітою та дослідницькими системами* кожної з країн-учасниць.

– *збільшення зацікавленості інших країн світу* в розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти [7].

Як справедливо підкреслює В. Волович, на сучасному етапі існують два різних підходи до впровадження Болонського процесу в Україні. З однієї сторони, яку ще можна назвати *соціалістичним підходом*, впливає обурення перед суттєвим впливом на радянську систему освіти. Захисники цього підходу стверджують, що впровадження Болонського процесу може призвести до зниження якості освіти. З іншого боку, *ліберальний підхід* вбачає дану реформу як можливість розширення можливостей для студентів і, в результаті, підвищення якості освіти. Однак, визначити, який із цих підходів є більш логічним та аргументованим, непросто, оскільки обидва мають свої раціональні аспекти [8].

Зокрема, враховуючи концептуальний підхід, Л.О. Рощиної та О.О. Захарова, можемо виділити наступні позитивні та негативні моменти щодо впровадження процедури болонського процесу. Так, перевагою Болонської системи є перехід до

нового підходу вищої освіти, який полягає у зміні відносин між викладачем і студентом. Замість традиційного ставлення «викладач-учень», Болонська система встановлює рівноправні стосунки між студентом і викладачем. Викладач виступає не лише як інструктор, але й як наставник, який сприяє самостійному навчанню студента. У таких відносинах студент отримує знання, навички і уміння, тоді як викладач вдосконалює свою кваліфікацію. Навчальний заклад стимулює студентів до самостійності, а не обмежується суто проведенням занять. У порівнянні з попереднім підходом, де створення нових програм і трансляція їх студентам вважалася основним, нова система передбачає створення середовища для самостійного навчання, систему оцінювання знань на різних етапах курсу і індивідуальну роботу з кожним студентом. В результаті студент отримує кредит, який свідчить про рівень засвоєних знань і стимулює його активну участь у навчальному процесі, пошук і накопичення знань. Разом з тим, за недоліки науковці вважають екзистенцію наступних складових: сучасна система вищої освіти в Україні є гібридом болонських та радянських освітніх систем, що призводить до зниження якості освіти, скорочення аудиторного навантаження та неоднозначного сприйняття ідеї нової системи як студентами, так і викладачами. Виконання ефективної реформи ускладнюється двома факторами, які урядовці намагаються мінімізувати серед численних рекомендацій та змін. *По-перше*, відсутність реальних і адекватних інвестицій у систему освіти не дозволяє компенсувати жодну реформу, навіть найефективнішу. Це призводить до того, що вищі навчальні заклади «збирають» неуспішних студентів для виконання плану набору або утримання контрактників, що платять за навчання. В результаті, отримують дипломи некваліфіковані фахівці, які не конкурентоспроможні не лише на європейському ринку праці, але й у внутрішньому. *По-друге*, структура науково-освітніх рівнів не відповідає стандартам Болонської системи, особливо в контексті двоциклового навчання. Це створює проблему недооцінки рівня бакалавра як для студентів, так і для роботодавців. У західних системах вищої освіти рівень бакалавра вважається повноцінним, в Україні ж цей рівень сприймається як незавершена вища освіта [9].

Зазначимо, що протягом років, що минув після приєднання України до Болонського процесу, здійснено ряд значущих ініціатив, спрямованих на адаптацію національної вищої освіти до європейських стандартів. Зокрема, були розроблені

національні кваліфікаційні рамки для вищої освіти, впроваджена нова інституційна структура та трициклова система, розширено спектр напрямів підготовки вищих фахівців, а також запроваджено додаток до диплома європейського стандарту та інші інновації.

Підкреслимо, що впровадження нових педагогічних методик та стандартів у сучасній системі освіти в Україні зазвичай розгортається у кілька етапів, а саме:

– *аналіз і потреби ринку праці*. Першим кроком є вивчення потреб ринку праці. Аналізуються сучасні вимоги до фахівців, технології, навички та компетенції, які потрібні роботодавцям.

– *розробка нових методик і стандартів*. На основі результатів аналізу розробляються нові педагогічні методики та стандарти, які відповідають потребам ринку праці. Зазначене, може включати в себе перегляд змісту курсів, впровадження інноваційних методів навчання та оцінювання.

– *тестування та адаптація*. Нові методики і стандарти тестуються на практиці. Педагогічний колектив та студенти можуть надавати поверхневий зворотний зв'язок, який використовується для вдосконалення та адаптації підходів.

– *тренінги та підтримка викладачів*. Викладачам надаються необхідні ресурси та тренінги для впровадження нових методик. Забезпечується підтримка з боку адміністрації для забезпечення успішності процесу.

– *моніторинг і оновлення*. Проводиться постійний моніторинг результатів впровадження нових педагогічних методик. При необхідності вносяться корективи та оновлення відповідно до змін на ринку праці.

Разом з тим, впровадження системи кредитного перетворення здобутої освіти та розробка чіткої системи рейтингування вищих навчальних закладів є важливими етапами для покращення конкурентоспроможності випускників та привабливості українських вишів для студентів. Основні впливи цих заходів включають: *оцінку якості освіти* (впровадження системи кредитів дозволяє більш точно вимірювати рівень здобутої освіти студентів. Рейтинг вищих навчальних закладів допомагає визначити якість освіти в цілому. Це стимулює університети до поліпшення навчальних програм та методик); *транспарентність та відкритість* (створення системи рейтингування сприяє більшій транспарентності та відкритості вищих навчальних закладів. Потенційні студенти та їхні батьки можуть об'єктивно оцінити переваги і недоліки конкретного універ-

ситету, що робить процес вибору більш обґрунтованим); *підвищення конкуренції* (рейтингова система спонукає виші до конкуренції за покращення якості освіти та привабливіших умов для студентів. Це може включати розвиток сучасних програм, підвищення кваліфікації викладачів, покращення інфраструктури та надання більше можливостей для практичного навчання); *підвищення конкурентоспроможності випускників* (студенти, які отримали освіту в університетах з високим рейтингом, мають перевагу на ринку праці. Роботодавці довіряють вишам з високим рейтингом, що підвищує шанси випускників знайти якісну роботу та розвиватися у своїй галузі); *міжнародна привабливість* (якщо рейтингова система відповідає міжнародним стандартам, українські виші стають привабливішими для іноземних студентів. Це розширює можливості для міжнародного обміну та співпраці з іншими університетами).

Разом з тим, необхідно підкреслити той факт, що 23 червня, лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС, останнє знаною мірою впливає на активізацію євроінтеграційних процесів в Україні в українських вищих навчальних закладах. Збільшення фінансування, яке надходить у зв'язку з інтеграцією в європейські освітні структури, створює додаткові можливості для університетів з розширення наукових програм та здійснення якісних досліджень. Зазначений процес також призводить до зміцнення міжнародної співпраці в галузі досліджень. Університети активно взаємодіють з міжнародними науковими установами, залучають іноземних вчених та студентів. Це розширює горизонти досліджень і сприяє обміну ідеями та кращими практиками. За рахунок проаналізованих трансформацій може відбуватися підвищення рівня досліджень українських вищих навчальних закладів, їхнє пристосування до міжнародних стандартів та високих академічних критеріїв. Акцент на міждисциплінарні дослідження і створення наукових ініціатив може сприяти більш глибокому та комплексному розвитку наукової сфери в українських університетах.

Висновки. Таким чином, в контексті активізації євроінтеграційних процесів в Україні, Болонський процес виявляє значущий вплив на розвиток вищої освіти. Реалізація цієї ініціативи в країні відзначається рядом позитивних та спірних моментів, які стали об'єктом уваги даної статті.

По-перше, важливо відзначити впровадження трициклової системи освіти та створення національної системи кваліфікацій, що сприяє адаптації вищої освіти до європейських стандартів. Це дозволяє українським вишам взаємодіяти з іноземними партнерами та підвищує мобільність студентів та викладачів.

По-друге, акцент на якість освіти, впровадження кредитно-трансферної системи та створення механізмів забезпечення якості вищої освіти є суттєвими факторами, що впливають на розвиток академічної сфери. Це стимулює університети до удосконалення навчальних програм та підвищення ефективності освітнього процесу.

Попри позитивні зрушення, стаття також вказує на виклики, такі як неоднозначність у розумінні та впровадженні окремих аспектів Болонського процесу, а також потребу в подальших зусиллях щодо адаптації системи до вимог сучасного ринку праці.

У загальному, аналізуючи актуалізацію та розвиток вищої освіти в умовах активізації євроінтеграційних процесів, можна зробити висновок, що Болонський процес виступає важливим інструментом для підвищення якості та конкурентоспроможності української вищої освіти на міжнародному рівні.

Список літератури:

1. The Bologna Declaration of 19 June 1999. URL: https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/Ministerial_conferences/02/8/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf (дата звернення: 10.11.2023 р.).
2. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf (дата звернення: 10.11.2023 р.).
3. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2003_Berlin/28/4/2003_Berlin_Communique_English_577284.pdf (дата звернення: 10.11.2023 р.).
4. Комюніке конференції Європейських Міністрів освіти «Загальноєвропейський простір освіти – досягнення мети». URL: <https://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/bergenske-komyunike.html> (дата звернення: 10.11.2023 р.).
5. Комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за сферу вищої освіти «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації». URL: <https://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/londonske-komyunike.html> (дата звернення: 10.11.2023 р.).
6. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_09_675 (дата звернення: 10.11.2023 р.).
7. Вища освіта в Україні і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В.Г. Кременя. К. : Освіта, 2004. 384 с.
8. Волович В. Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні. *Соціологія: теорія, метод, маркетинг*. 2004. № 4. С. 189–199.
9. Рощина Л.О., Захаров О.О. Болонський процес та його вплив на самореалізацію студента. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 1. С. 89–93.

Pifko O.O., Kalyniuk S.S. THE BOLOGNA PROCESS AND HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: ACTUALIZATION AND DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE ACTIVATION OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

This article examines the impact of the Bologna Process on the system of higher education in Ukraine, focusing on its actualization and development in the context of growing European integration. Key aspects of the reforms carried out since Ukraine joined the Bologna process, including the creation of a national system of qualifications, new approaches to the organization of the educational process, and other changes, are studied. The article also highlights the relationship between the activation of European integration processes and the development of higher education in Ukraine in the context of the Bologna process.

It was established that the introduction of new pedagogical programs and standards in the modern education system in Ukraine usually unfolds in several stages, namely: analysis and needs of the labor market; development of new methods and standards; testing and adaptation; trainings and support of teachers; monitoring and updating.

It has been investigated that the implementation of the system of credit conversion of acquired education and the development of a clear system of rating higher educational institutions are important stages for improving the competitiveness of graduates and the attractiveness of Ukrainian higher education institutions for students. The main impacts of these measures include: assessment of the quality of education; transparency and openness; increasing competition; increasing the competitiveness of graduates; international appeal.

In summary, the increase in funding that comes in connection with integration into European educational structures creates additional opportunities for universities to expand scientific programs and conduct qualitative research. The mentioned process also leads to the strengthening of international cooperation in the field of research. Universities actively interact with international scientific institutions, attract foreign scientists and students. This broadens the horizons of research and facilitates the exchange of ideas and best practices. Due to the analyzed transformations, the level of research in Ukrainian higher education institutions may increase, their adaptation to international standards and high academic criteria. Emphasis on interdisciplinary research and the creation of scientific initiatives can contribute to deeper and comprehensive development of the scientific sphere in Ukrainian universities.

Key words: *education, right to education, constitutional and legal regulation of the right to education, integration, European educational values, Bologna process.*

Янковий М.О.

Одеський державний університет внутрішніх справ

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВИЯВЛЕННЯ

Анотація. У статті з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики досліджено слідову картину злочинів, які вчиняються у сфері земельних відносин, акцентовано увагу на місці слідової картини в структурі криміналістичної характеристики злочинів. Відмічено наявність обов'язкового відображення в навколишній обстановці наслідків дії злочинців у формі слідів. Зазначено про існування постійного попиту на вивчення і дослідження слідів злочину при розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення і злочинів у сфері земельних відносин зокрема. Підкреслено фундаментальність криміналістичного вчення про сліди в науковій теорії криміналістики. Відмічено особливу значущість для Української держави і суспільства сфери земельних відносин, наявність багатьох викликів та загроз, одним із яких є земельні кримінальні правопорушення.

Автором підкреслюється, що в залежності від характеру злочинів, скоєних у сфері земельних відносин, способів їх вчинення, застосованих знарядь, на місці події залишаються різні сліди і речові докази, які у свою чергу утворюють слідову картину вчиненого злочину. Виявлення їх, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють побудувати картину події, сформуувати уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити сліди приховування злочину тощо. Вказується на значення криміналістичного дослідження документообігу у сфері земельних відносин з метою виявлення слідів протиправного впливу зацікавлених осіб; розглядаються можливість та особливості використання слідчим так званих віртуальних слідів, шляхи їх виявлення та перевірки. Акцентується увага на необхідності подальшого дослідження слідової картини злочинів у сфері земельних відносин як підґрунтя підготовки відповідних методичних рекомендацій для підрозділів Національної поліції, залучених в орбіту боротьби з правопорушеннями у земельній сфері.

Ключові слова: земельні відносини, криміналістична характеристика, слідова картина, віртуальні сліди злочину, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, спеціальні знання, експертиза

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 14 Конституція України визначила і закріпила статус землі і визнає її основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14) [1]. Щороку 800 тис. фізичних та юридичних осіб оформлюють в Україні близько 1 млн. земельних ділянок із земель державної та комунальної власності. При цьому законодавство прописано таким чином, що оформити ділянку без порушень майже неможливо, а процедура – корупційна, заплутана, непрозора і довготривала [3]. Попри те, що земельна реформа в країні триває більше 30-ти років і кількість законодавчих прогалин дещо зменшилась, сама процедура оформлення земельної ділянки суттєво ускладнилась. Кількість інструментів регулю-

вання у сфері збільшилась і вони дублюють один одного, що створює підґрунтя для численних зловживань, які почасти прямо підпадають під дію кримінального закону.

За експертними оцінками, 3 млн. сформованих земельних ділянок – або 14% від їх загальної кількості – взагалі не внесені до Державного земельного кадастру. При цьому недобросовісні набувачі земельних ділянок мають можливість заплутати «сліди» неправомірних дій із землями через поділ чи об'єднання земельних ділянок, багаторазову передачу між різними фізичними та юридичними особами [3]. В умовах цифрової трансформації визначення слідів, як матеріально-фіксованих об'єктів, поступово розширюється. Цілком природно, що під час вчинення злочинів

у сфері земельних відносин все частіше ділове спілкування відбувається через соціальні мережі, ведеться електронне листування, функціонують сайти відкритої інформації про особливості документообігу при оформленні права власності на земельну ділянку тощо. Все це суттєво впливає на сучасне розуміння слідів злочину та потребує додаткового дослідження.

Отже, існують різні визначення поняття слідів злочину, але як раніше, так і зараз це питання залишається дискусійним. Разом з тим необхідно зазначити, що питання щодо класифікації слідів у сфері земельних відносин залишилось до кінця невизначеним. Криміналістами був зроблений акцент на уявні і матеріальні сліди та їх різновиди. Причому, останні вважалися більш вагомими у зв'язку із їх більшою стійкістю.

Однак зміни сучасного суспільства, які відбуваються під впливом інформаційних перетворень, обумовлюють необхідність вироблення нових прогресивних підходів до ефективного залучення усіх можливостей цифрової трансформації. Тому цілком природно, що останнім часом все більше уваги приділяють віртуальним слідам (комп'ютерним, цифровим, електронним тощо), хоча деякі автори заперечують їх існування, обґрунтовуючи специфіку їх походження з точки зору фізики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання елементів криміналістичної характеристики злочинів, в т. ч. слідова картина, були неодноразово досліджені відомими вітчизняними вченими-криміналістами, серед яких А. Вінберг, А. Волобуєв, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Лисиченко, Г. Матусовський, М. Погорецький, М. Салтевський, М. Сегай, Р. Степанюк, С. Чернявський, В. Шепітько, М. Щербаковський та інші. Безперечно, вчені зробили вагомий внесок за вказаними напрямками, але питання визначення сучасних слідів, що притаманні злочинам у сфері земельних відносин, мають певну специфіку, а тому потребують додаткового дослідження, що обумовлено стрімким розвитком науки, зміною законодавства та вимогами правоохоронної практики.

Як правило, вчені-криміналісти під час вивчення слідової картини злочинів у сфері земельних відносин акцентують увагу на документах. Вважаємо, що сучасний підхід до різновидів зазначених слідів повинен бути значно розширений, враховуючи наукові здобутки попередників.

Мета статті. Враховуючи викладене, а також досягнення суміжних галузей знань (кримінальне

право, кримінальний процес, психологія, логіка тощо), ми поставили мету – з урахуванням змін у законодавстві щодо сфери земельних відносин проаналізувати слідову картину злочинів у цій сфері, дослідити їх особливості, з'ясувати можливості виявлення та дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Як відомо, одним із ключових структурних елементів науково обґрунтованої методики розслідування злочинів є їх криміналістична характеристика, котра цілком справедливо становить не лише предмет досліджень науковців, а й досить активно використовується у практичній діяльності органів досудового розслідування, оскільки слугує базою для побудови і перевірки слідчих версій, визначення кола, характеру, послідовності і тактики слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних і організаційних заходів під час досудового розслідування.

Справа в тому, що будь-яка подія злочину, як справедливо зазначається у відповідній криміналістичній літературі, залишає зміни в навколишньому середовищі та неминуче супроводжується виникненням слідової картини, яка її відображає. Тому слідову картину (або типові сліди злочину) відносять до одного з основних елементів криміналістичної характеристики злочину, оскільки її дослідження має важливе значення для розслідування будь-якого злочину через зв'язок з іншими елементами криміналістичної характеристики – особою злочинця, способом вчинення злочину, предметом злочину тощо [4, с. 83].

Слідова картина як результат кримінально-протиправних дій відповідних суб'єктів, що зазіхають на суспільні відносини, які складаються під час розслідування правопорушень у земельній сфері, з більшим чи меншим ступенем вірогідності вказують на подію злочину даного виду, винних осіб, час, місце, спосіб та інші обставини, що мають значення для виявлення, розслідування і попередження таких діянь. Тому, як справедливо зазначає Г. Мудрецька, метою доказування при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є збір доказів, достатніх для обґрунтування процесуальних рішень, які можуть бути прийняті прокурором за результатами досудового розслідування по даній категорії кримінальних проваджень [5, с. 169–170].

Як уже зазначалося, скоєння особою протиправних дій у сфері земельних відносин тягне за собою виникнення певної кількості слідів у тому числі і специфічних, притаманних лише зазначеній категорії кримінальних правопорушень. вико-

ристання цих інформаційних даних при розслідуванні злочинів є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального правопорушення. Злочин завжди матеріальний і викликає сукупність пов'язаних з ним змін, що відбуваються в органічній та неорганічній природі. Такі відображення поділяються на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів), та ідеальні (суб'єктивні образи об'єктивної дійсності, відображені в пам'яті людини). Як справедливо зазначав автор терміну «слідова картина» М Салтевський, саме інформація, відображена матеріальними та ідеальними слідами, дозволяє побудувати версії про вид події, її кримінально-правову кваліфікацію, ознаки і властивості [6, с. 76].

Дослідження специфіки слідової картини злочинів у сфері земельних відносин варто починати з аналізу кримінальних проваджень та опитування респондентів, які показали, що основу слідової картини складають різнопланові документи, а саме:

а) розпорядчі документи – рішення, розпорядження, погодження, акти, протоколи, постанови та інші документи правозастосовного характеру;

б) правовстановлюючі документи на землю – державні акти на право власності на земельні ділянки, державні акти на право постійного користування землею, договори оренди, купівлі-продажу, дарування земельних ділянок, а також довіреності на вчинення різноманітних дій тощо;

в) документація із землеустрою – схеми, проекти, робочі проекти або технічна документація;

г) документація з оцінки земель – технічна документація з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок, а також звіти про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок

д) інші документи (паспорт громадянина України, ідентифікаційний код, заяви у різноманітні інстанції тощо).

Як бачимо, особливе місце серед матеріальних слідів злочинів у сфері земельних відносин займають документи. А. Волобуєв справедливо зазначає, що з криміналістичної точки зору документи розглядаються, перш за все, як ефективний слідосприймаючий матеріал, котрий має велике значення, оскільки виступає джерелом доказів під час розслідування [7, с. 115].

Таким чином, документ – це матеріальний носій інформації, в якому зафіксовані відомості про обставини кримінально-протиправної

події. Ця інформація має відповідний смисловий зміст та може бути зафіксована як у вербальній (у вигляді письмових повідомлень, звукозапису), так і наглядно-образній формі (у вигляді графічних, схематичних, фотографічних зображень). Необхідно відмітити, що у письмових документах сліди залишаються у вигляді підписів, рукописів, відбитках печаток та штампів, друкованому тексті тощо. Безсумнівно, все це матеріальні сліди. Проте слід також підкреслити, що велика кількість зазначених слідів відображається і в електронному форматі, здебільшого в Державних реєстрах та електронних носіях. У зазначеному контексті не слід випускати з поля зору ті обставини, що зазначені сліди можуть залишатися в комп'ютерній техніці у вигляді проектів документів, електронній переписці, в електронних гаджетах, сайтах відкритої інформації, що використовуються для спілкування між співучасниками за допомогою месенджерів, IP-телефонії тощо. Мова йде про відносно новий різновид слідів: так звані віртуальні сліди, які іноді називають цифровими або електронними. Термін «віртуальні» сліди впливає із основних понять, які надає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», зокрема кіберпростір або віртуальний простір як середовище, яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [2]. Тому ми вважаємо доцільним вживання терміну «віртуальні» сліди попри усі суперечності, які існують щодо цього виду слідів, оскільки вони широко застосовуються при розслідуванні значної кількості кримінальних правопорушень і, наразі, не є предметом нашого дослідження.

Доречно додати, що віртуальними слідами також можна вважати наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення. Залучення спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення під час досудового розслідування, зокрема огляду місця події, допоможе їх виявити.

Висновок. Таким чином, підводячи підсумки, слід констатувати, що під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин залишається

специфічна слідова картина, чітке розуміння якої у сукупності з іншими елементами криміналістичної характеристики буде слугувати підґрунтям для планування розслідування, проведення подальших слідчих (розшукових) дій, залучення обізнаних осіб з певних напрямів. Знання основних елементів криміналістичної характеристики

цього виду злочинів, без сумніву, стане у нагоді слідчим. Проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням правопорушень у земельній сфері, залишається багато, тому, зважаючи на зміни в законодавстві та появу нових способів вчинення зазначеної категорії злочинів, подальші наукові дослідження в цьому напрямі є перспективними.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. UKR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Подолати корупцію в земельних відносинах допоможе зменшення інструментів регулювання і переведення їх в електронній формат. URL: <https://brdo.com.ua/top/podolaty-koruptsiyu-v-zemelnyh-vidnosynah-dopomozhe-zmenschennya-instrumentiv-regulyuvannya-perevedennya-yih-v-elektronnyj-oromat/>
4. Лилик В.А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу із відходами : дис. канд... юрид. наук: 12.00.09 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 239.
5. Мудрецька Г.В. Особливості доказування у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. *Право та державне управління*. 2023. № 3. С. 165–171.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. 588 с.
7. Волобуєв А. Ф. *Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва* : дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.09. Х., 2001. 426 с.

Yankovyi M.O. INVESTIGATION SCENE AS AN ELEMENT OF FORENSIC CHARACTERISTICS OF CRIMES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS: FEATURES AND WAYS OF DETECTION

In the article, taking into account the current state of development of forensic science and law enforcement practice, the trace pattern of crimes committed in the field of land relations is investigated, attention is focused on the place of the trace pattern in the structure of the forensic characteristics of crimes. It is noted that there is a mandatory reflection in the surrounding environment of the consequences of the actions of criminals in the form of traces. It is noted that there is a constant demand for the study and research of traces of crime in the investigation of any criminal offense and crimes in the field of land relations in particular. The fundamentality of the forensic science of traces in the scientific theory of forensics is emphasized. The special significance of the sphere of land relations for the Ukrainian state and society, the presence of many challenges and threats, one of which is land criminal offenses, was noted. The author emphasizes that depending on the nature of the crimes committed in the field of land relations, the methods of their commission, the tools used, various traces and physical evidence remain at the scene of the incident, which in turn form a trace picture of the committed crime. Their identification, analysis, establishment of causal relationships allow to build a picture of the event, to form imaginary or actual models of the crime, the mechanism of its commission. The study of such traces and material evidence can indicate the identity of the criminal, the identity of the victim and the circumstances of the event, reveal traces of the concealment of the crime, etc.

It is pointed out the importance of forensic investigation of document circulation in the field of land relations in order to identify traces of illegal influence of interested persons; the possibility and features of the investigator's use of so-called virtual traces, ways of their detection and verification are considered. Attention is focused on the need for further research into the trace pattern of crimes in the field of land relations as a basis for the preparation of relevant methodological recommendations for the units of the National Police involved in the orbit of combating offenses in the land field.

Key words: *land relations, forensic characteristics, trace picture, virtual traces of a crime, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative situation, investigative (search) action, special knowledge, expertise.*

Діденко Л. В.

Міжнародний гуманітарний університет

РАННІЙ РОЗВИТОК ТРАСТУ В ЗАГАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуто ранній етап розвитку трасту в англійському (загальному) праві. При цьому досліджується природа та ключові особливості інституту трасту в історичній перспективі. Історія розвитку трасту у загальному праві переплітається з історією справедливості, оскільки вона, що важливо, сформувалася навколо концепції «розщеплення» власності, яка допускається у справедливості.

Траст, що виник із попереднього «use», – це угода, за якою майно передавалося одній особі в користування іншій. Користування має важливу центральну характеристику сучасного трасту, а саме те, що контроль над майном відокремлений від права користуватися вигодами, що випливають із нього. Широке розповсюдження цього користування та подальші його негативні наслідки для королівської скарбниці призвели до прийняття в 1535 році Статуту користування (користування), покликаною покласти йому край.

Трастову форму врятували від зникнення завдяки винахідливості юристів, які знайшли спосіб обійти Статут користування. Цей закон не поширювався на види використання, у яких довіритель виконував активні обов'язки, такі як збір і розподіл доходу або управління майном. Форма use також могла бути збережена за рахунок створення «подвійного користування», так званого «користування за користуванням».

«Користування з користування» (use upon a use) перетворилося на важливий соціальний інструмент, який не обмежувався лише уникненням податків. Наприклад, у другій половині XVI століття траст використовувався для захисту спадщини від марнотратних синів і для того, щоб замісні жінки могли користуватися майном незалежно від своїх чоловіків. В такий спосіб виявилася соціальна корисність інституту трасту.

За результатами дослідження було зроблено висновок, що врахування історичного контексту, в якому виник траст, слугує контекстуалізації його основних принципів, а також сприяє змістовному обговоренню майбутнього розвитку.

Ключові слова: траст, загальне право, континентальне право, довірчий керуючий, use, фідучіарні відносини.

Постановка проблеми. «Траст – це юридичний інститут, в якому особа, яка є довірчим власником, під державним наглядом володіє або управляє майном окремо від свого власного на користь іншої особи або осіб або в благодійних чи інших цілях» [1, с. 77]. Наведене визначення, яким Е. Камерон та ін. відкривають вступний розділ своєї авторитетної праці про трасти, точно відображає суть інституту трасту.

Свого часу Ф. В. Мейтленд заявив, що траст – це «найвидатніше досягнення англійців у галузі юриспруденції» [2]. Історія розвитку трасту у загальному праві переплітається з історією справедливості, оскільки вона, що важливо, сформувалася навколо концепції «розщеплення» власності, яка допускається у справедливості. Деякі автори доходять до того, що прирівнюють історію трастів до історії справедливості [3, с. 2].

Тому теоретичне обґрунтування англійського трасту вимагає короткого пояснення розвитку «справедливості» як юридичного поняття в Англії.

Для континентального юриста термін «справедливість» може означати принцип справедливості чи чесності, і діяти «справедливо» буде синонімом дії «чесної». Однак у контексті англійського права термін «справедливість» позначає особливе зведення законів з окремими правами та засобами захисту, які розвивалися незалежно від інших норм загального права [4, с. 3].

Оксфордський юридичний словник визначає поняття «справедливість» як «частину англійського права, спочатку перебувала у віданні лорда-канцлера та Канцлерського суду, на відміну права, що знаходиться у віданні судів загального права» [5].

Виклад основного матеріалу. Історія справедливості сягає 1066 року і нормандського заво-

ювання Британії Вільгельмом Завойовником. До цього часу в Англії не існувало розвинутого уряду та судової системи, а суспільство було організовано на основі системи «звичаїв», що застосовуються різними органами прийняття рішень – від королівської ради до сільських зборів [8, с. 4].

Звичай варіювалися залежно від географічного положення, і після Нормандського завоювання нормани ввели нову систему права, яка мала стати спільною для всього королівства, а не нерівномірним переплетенням племінних звичаїв, що застосовувалися до цього моменту.

На думку Е. Дженкса, помилково вважати, що нове загальне право було фактично перенесеним нормандським правом [7, с. 17]. У рамках очевидної боротьби за серця та уми своїх нових підданих Вільгельм Завойовник обіцяв поважати «закон землі» та звичаї, які керували англійським суспільством. Проте фрагментарність цієї системи виявилася неприйнятною для високоорганізованих норманів. Е. Дженкс пояснює це так: «Що б ще не зробило Нормандське завоювання, воно назавжди унеможливило колишній безсистемний стан юридичних справ. Незабаром довело неспроможність старих звичаїв; деякий час ніхто не міг сказати, що прийде їм на зміну, врешті-решт виникло нове національне право: частина його ґрунтувалася на давніх звичаях, частина була несвідомо привнесена з іноземної літератури, а частина нав'язана за велінням нової та надзвичайно сильної центральної влади. Точна частка кожного з цих джерел, мабуть, ніколи не буде встановлена» [7, с. 17].

Центром нового загального права стала *Curia Regis*, або Королівський суд, що зміцнило уявлення про те, що правосуддя є прерогативою корони. У 1180-х роках, сер Ранульф де Гланвіль написав трактат про роботу королівського суду і створив «струнку систему англійського права, в якій найвища влада належала королю» [6, с. 13].

На початку свого розвитку судді загального права мали широку свободу дій з відправлення правосуддя, і необхідність у юрисдикції для виправлення недоліків загального права була невелика [4, с. 2]. Свобода дій суддів загального права щодо відправлення правосуддя особливо яскраво виявилася в неформальній процедурі, що характеризується неофіційними «скаргами» або «білями», також званими «керелями» (на відміну від розгляду, розпочатого за судовим наказом), у Генеральному Ейрі. Генеральний Ейр був формою окружного суду, який відвідував різні графства в XII-XIII століттях для відправлення правосуддя. Цих суддів називають «першими людьми,

які почали створювати закон, загальний для всієї Англії». Протягом XIII століття кількість відвідувань суддів Генерального Ейра скоротилася, оскільки функції, що виконують ці суди, все частіше переходили до інших установ. У 1294 році, напередодні початку війни з Францією діяльність Генерального Ейра була припинена на невизначений термін і більше ніколи не відроджувалася в національному масштабі [6, с. 14–16].

Суди загального права, загальної юрисдикції, казначейства та королівської лави до 1234 р. перетворилися з *Curia Regis* на фактичні органи відправлення правосуддя. У цих судах позивач, який бажає порушити справу, мав отримати королівський ордер, який дозволяв розпочати провадження. Позови купували в канцелярії короля, і позивачі могли отримувати нові позови для вирішення нових правових проблем, що вело до подальшого розвитку загального права. Розвиток загального права таким чином було різко зупинено у 1258 р. з проголошенням «Положення Оксфорда», які забороняли видачу нових судових наказів без прямого дозволу Королівської ради. Наслідком цих положень стало обмеження можливості позивачів подавати позови лише в рамках існуючих судових рішень. Таким чином, здатність загального права розробляти ефективні засоби захисту щодо нових видів справ була фактично обмежена, що призвело до його застигання та негнучкості. Саме це «обмеження загального права» і незрозуміле досі зникнення скарг без припису призвело до виникнення справедливості як галузі права. Незважаючи на те, що засоби захисту, доступні в рамках загального права, обмежувалися приписами, що вже існували, і що суди загального права стали відокремлені від *Curia Regis*, все ж таки визнавалося, що здійснення правосуддя належить королю. Відповідно, будь-яка особа, яка не досягла справедливості в судах загального права, могла звернутися до короля за захистом. Ці засоби захисту ґрунтувалися на тому, що представлялося справедливим у обставинах кожної справи, що склалися. З самого початку право надавати справедливі засоби захисту у випадках, коли загальне право не справлялося, було покладено на лорда-канцлера. У міру того як практика звернення до канцлера ставала все більш поширеною, канцлер та його канцелярія неминуче набували рис суду [6, с. 16].

Канцлер розглядав справи на гнучкішій основі і більше дбав про справедливий результат, ніж про жорсткі принципи права. Закон, встановлюваний канцлером, став називатися «справедливістю»

і мав пом'якшити «суворість загального права». Е. Хадсон пояснює, що суди справедливості не обов'язково дотримувалися суворих правових норм, а навпаки, приділяли основну увагу перевірки совісті відповідача. Він наводить як приклад головного судді Фортеस्क'ю, який у 1452 році заявив наступне: «Ми повинні сперечатися тут про совісті, а не про закон» [8, с. 14]. В результаті виникли дві паралельні судові системи, керовані різними судами, та неминуча боротьба за домінування.

Гнучкий підхід лорда-канцлера викликав занепокоєння суддів загального права. Ці побоювання змусили Селдена заявити таке: «Справедливість – це шахрайська річ. Для [загального] права у нас є міра... Справедливість [вирішується] по совісті того, хто є канцлером, і наскільки вона довша або коротша, наскільки і справедливість. Все одно, як якщо б вони зробили зразком міри ногу канцлера» [6, с. 17].

Жарт Селдена відображає сучасну критику, згідно з якою міра справедливості залежить від особистості лорда-канцлера. Е. Хадсон пояснює такий різний підхід, який застосовували різні лорди-канцлери, тим, що вони були насамперед політиками: «Правду кажучи, до того, як Роберт Волпол став першим прем'єр-міністром в 1741 році, саме лорд-канцлер вважався «прем'єр-міністром» корони» [6, с. 17].

Згодом з'явилися загальні принципи справедливості, а юрисдикція, колись гнучка, окостеніла, перетворившись на склепіння прецедентів із незмінними принципами. Розвиток справедливості як паралельної судової системи посилювало протистояння із прихильниками судової системи загального права. Ця боротьба досягла свого апогею під час правління Якова I, коли було підтверджено примат справедливості. У цей час у канцелярських судах стало прийнято виносити так звані «загальні заборони», що наказують сторонам у спорі з загального права або обмежити свої дії, або перешкодити виконанню рішення, винесеного в судах загального права. Відмова підкоритися таким розпорядженням розглядалася як неповага до суду, що загрожує ув'язненням.

Таким чином, «загальні приписи» становили реальну загрозу юрисдикції судів загального права, які дотримувалися підходу, згідно з яким ув'язнення за непокору приписам було незаконним, і наказували звільняти постраждалих. Наступна війна за юрисдикцію була дозволена в 1616 р., коли Яків I видав указ на користь канцелярських судів і загальних приписів.

Ця постанова означала незворотну перевагу справедливості над загальним правом, і, незважаючи на спроби звернути цю тенденцію назад, до кінця XVII століття перевага канцелярських судів була міцно закріплена [8, с. 7].

Акти судоустрою 1873 і 1875 гг. підтвердили примат справедливості. Відповідно до цих актів було проведено реструктуризацію англійської судової системи, внаслідок якої суди загального права та канцелярські суди були об'єднані та злиті в єдиний «Верховний суд» (*Supreme Court of Judicature*). Головною особливістю реформи було те, що всі суди Верховного суду, незалежно від їхньої історії, повинні були мати юрисдикцію як за загальним правом, так і правом справедливості. Закони про судочинство не тільки позбавили права видавати загальні судові заборони, але й підтвердили верховенство справедливості над загальним правом. У цьому відношенні розділ 25 Закону про Верховний суд 1873 року передбачав, що: «Загалом, у всіх питаннях, особливо не згаданих вище, в яких існує будь-який конфлікт або розбіжність між правилами справедливості та нормами загального права щодо того самого питання, правила справедливості мають переважну силу» [8, с. 16].

Таким чином, справедливість була закріплена як «регулювання совісті людини в тих випадках, коли за загальним правом вона могла б діяти недобросовісно» [8, с. 9].

Цей принцип був знову підтверджений у справі *Westdeutsche Landesbank Girozentrale v Islington LBC*, де лорд Браун-Вілкінсон заявив наступне: «Справедливість діє на совість власника законного інтересу. У разі трасту совість законного власника вимагає від нього здійснення тих цілей, заради яких майно було передано йому (явний або дорозумілий траст) або які закон покладає на нього через його недобросовісну поведінку (конструктивний траст)» [9].

Саме на тлі цього уявлення про справедливість як совісті відповідача та противагу суворості загального права слід розглядати зародження інституту трасту в Англії.

Для розуміння розвитку трасту необхідно мати уявлення про феодалну систему землеволодіння, що панувала в Англії у середньовічному періоді.

Оскільки вся земля перебувала у власності короля, окремі особи отримували право володіння землею від лендлорда, який, у свою чергу, отримував право володіння від іншого лендлорда. Таким чином, виникла багаторівнева система володіння землею – піраміда володіння з королем на

вершині. Ця система призвела до виникнення взаємних зобов'язань між землевласником та орендарем. Наприклад, орендар повинен був виконувати певну роботу для або від імені орендодавця, його лорда, який, у свою чергу, був зобов'язаний надати орендарю право користування житлом доти, доки підтримувалась служба.

У той час як землеволодіння визначало умови, на яких земля перебувала у власності, паралельна «доктрина маєтків» визначала тривалість, протягом якої надавалося право володіння. Простий маєток (*fee simple*), наприклад, був безстроковим володінням і в рамках феодалної структури право володіння землею за плату було рівнозначне абсолютному володінню. Аккерманс пояснює це так: «Це найширше право [у простому володінні] мається на увазі як у часі, так і в просторі. Власник *fee simple* може здійснювати своє право на володіння вічно і, в принципі, виключно. Термін «*fee*» відноситься до феодалного пожалування, яке є джерелом виникнення Термін «простий» означає, що майно переходить до спадкоємців власника, а не до певної категорії, як у випадку з *fee tail* або *estate in tail* [10, с. 346].

Після смерті орендаря особа, яка успадкувала право володіння (і зайняла відповідну позицію на феодалних сходах), мала зробити виплату безпосередньому лендлорду. Ці податки на спадщину служили значним джерелом доходу для феодалної системи та, зрештою, для корони.

Саме в рамках феодалного землеволодіння і розвивався траст, однак точне походження трасту залишається незрозумілим.

Очевидно, що траст розвинувся з більш раннього «користування» (*use*) – угоди, відповідно до якої майно передавалося одній особі у користування іншій. Е. Хадсон вказує на те, що джерело *use* знаходиться на Близькому Сході і пов'язане з появою «вакфа». Останній є механізмом, що використовується в мусульманських громадах для забезпечення володіння майном одним членом сім'ї на користь інших членів сім'ї.

Вафке був некорпоративним благодійним трастом та був розроблений з урахуванням ісламських обмежень на передачу майна спадкоємцям [8, с. 38].

Висловлюється думка, що у XII столітті християнські дворяни могли зіткнутися з вакфом під час хрестових походів та привезти цю ідею до Європи. Після повернення на фронт такий лицар передавав свої землі довіреному другу, який керував ними за його відсутності. Зазвичай наказувалося передати землю назад після повернення

лицаря, а разі неповернення – передати її певному бенефіціарю.

Існують, проте, й інші теорії розвитку *use*.

Перша полягає в тому, що це користування виникло на основі римського *fideicommissum*, запровадженого для пом'якшення негнучкості *ius civile*, який забороняв вказувати певних осіб як бенефіціарів за заповітом. За допомогою *fideicommissum* заповідач міг доручити майно іншій особі, яка інакше була б призначена легаторієм, якби не заборона. Л. Альбертус наводить приклад, коли заповідач, враховуючи заборону заповіту неримлянам, заповідав майно особі, здатній його отримати, з проханням передати його зазначеному бенефіціарю, тобто неримлянину [11, с. 268]. Таким чином, майно могло бути передано одній особі, яка мала передати його кінцевому бенефіціарю.

За іншою версією, це *use* виникло на основі *Treuhand*, німецького інституту *Lex Salica*, Цивільного кодексу салійських франків, датованого V ст. *Treuhand* дозволяв третій особі, салману (або «саальману»), виступати посередником при передачі майна третім особам-бенефіціарам. У цьому випадку майно передавалося салману із зобов'язанням передати його вказаному бенефіціарю після смерті первісної особи. Ця теорія підкріплюється доказами того, що елементи салічного права (салічної правди) потрапили до Англії внаслідок нормандських завоювань [12, с. 18].

За іншою версією, слово «*use*» виникло в результаті поєднання римського та німецького впливу. У цьому сенсі висловили припущення, що слово «*use*» походить від латинського слова «*opus*». Слово «*opus*» з'явилося в Англії в IX столітті і простежується в записках ранніх німецьких племен, таких як франки, що зрештою призвело до появи траста [11, с. 273].

Існує ще одна теорія, згідно з якою *use* не має континентальних предків і було просто винайдено англійськими канцелярськими судами для реалізації максими про те, що «справедливість діє по совісті» і пом'якшує суворість загального права.

Дискусії про те, чи походило це *use* від ісламського вакфа, римського *fideicommissum*, німецького *Treuhand* або було початковим розвитком англійської *equity*, можуть залишитися невирішеними. Однак, можливо, цінність цих дебатів полягає не в остаточному з'ясуванні прабатьків *use*, а в тому, що прагнення створити інститут, який «захищає слабких і забезпечує інтереси тих, хто відсутній» [13, с. 849] є універсальною людською потребою, яка долає культурні відмінності.

Яким би не було історичне коріння цього виду користування (*use*), він знайшов своє вираження у канцелярських судах. У найпростішій формі це була конструкція, за якою Х передавав землю Y (який називався «феофісом») «у користування» Z. Суди загального права не визнавали такого «користування» землею і вважали феофіса, якому належало юридичне право, абсолютним власником.

Однак канцелярські суди, керуючись принципом справедливості, були готові забезпечити примусове користування, вимагаючи від феофіса розпоряджатися майном, що належить йому, на користь *cestui que use* (скорочений варіант «*cestui a use le feoffment fait*» перекладається як «особа, на користь якої було скоєно відчуження»). Наслідком такого визнання стало те, що хоча Y став власником землі, він був змушений використовувати її на користь Z і позбавлений можливості використовувати її як особисту власність.

Таким чином, *use* має важливу центральну характеристику сучасного трасту, а саме: контроль над майном відокремлюється від права користуватися вигодами, що впливають з нього.

Спочатку права *cestui que use* розглядалися як особиста вимога до феофіса, при цьому відповідні майнові права переходили до феофіса. Повторювана у праві справедливості думка про те, що обов'язок добросовісності має пріоритет перед суворим юридичним правом, призвела до визнання того, що право *cestui que use* на примусове виконання зобов'язань з боку феофісу «являє собою справедливу власність на майно» [6, с. 14]. Це визнання права власності в руках *cestui que use* вимагало визнання «розщеплення» власності, або «подвійного домініуму», з проведенням відмінності між «законною» та «вигідною» власністю. Деякі англійські юристи розглядали цю відмінність у праві власності як «сутнісну природу трастового устрою» [6, с. 14].

Це користування (*use*) виявилось популярним механізмом передачі дарів благодійним організаціям, які мають можливості володіти власністю. Наприклад, у XIII столітті францисканські ченці, які були пов'язані клятвою бідності і тому не могли володіти землею, заснували в Англії монастирі. У силу того, що вони не могли володіти землею, багатий меценат передавав майно у «користування» ченців місцевій общині. Хоча формально ченці не володіли майном, вони мали право отримувати вигоду з такого володіння.

Ще однією перевагою (і, ймовірно, рушійною силою популярності *use*) було те, що лендлорд міг

уникнути суворих правил спадкування та феодалних повинностей за допомогою механізму, запропонованого *use*. Якщо земля була закріплена за групою феодалів, які ніколи не вмирили як група, то юридичний титул ніколи не мав переходити до спадкоємця, а феодалні податі, що виплачуються при наслідуванні, можна було повністю уникнути.

Широке поширення цього *use* та його подальші негативні наслідки для королівської скарбниці призвели до прийняття в 1535 р. Статуту про користування (*use*), покликаного покласти йому край. У випадках, коли застосовувався цей статут, користування «виконувалося» шляхом позбавлення феофіціалів їхньої законної частки в землі та передачі цієї частки *cestui que use* на додаток до вже наявної у нього частки з права власності. Таким чином, повне право власності на майно переходило до *cestui que use* [6, с. 14].

Форму трасту було врятовано від зникнення завдяки винахідливості юристів, які знайшли спосіб обійти Статут про користування. Цей закон не поширювався на користування, при якому довіритель виконував активні обов'язки, такі як збирання та розподіл прибутку або управління майном. Форма користування могла бути збережена і за рахунок створення «подвійного користування», так званого «*use upon a use*». Відповідно до цієї конструкції земля передавалася «X, у користування Y, у користування Z». Перше користування, у зв'язку з яким земля передавалася X, було виконано, і всі майнові права перейшли до Y, але зобов'язання Y утримувати майно для Z визнано канцелярськими судами. Це друге користування було названо «трастом», щоб відрізнити його від першого, і лягло в основу сучасної термінології [11, с. 270].

«Користування з користування» (*use upon a use*) перетворилося на важливий соціальний інструмент, який не обмежувався лише уникненням податків. Наприклад, у другій половині XVI століття траст використовувався для захисту спадщини від марнотратних синів і для того, щоб заміжні жінки могли користуватися майном незалежно від своїх чоловіків. В такий спосіб виявилася соціальна корисність інституту трасту.

Незалежно від намірів Статуту, безперечним є твердження про те, що він суттєво обмежував користування.

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що розгляд історичного контексту, у якому виник траст, служить контекстуалізації його основних принципів, а також сприяє змістовному обговоренню майбутнього розвитку. Історія розвитку

трасту у загальному праві переплітається з історією справедливості, оскільки вона, що важливо, сформувалася навколо концепції «розщеплення» власності, яка допускається у справедливості.

Такий контекст має особливе значення для розробки теоретичних основ, що пояснюють правову природу трасту, виконуваним ним функції та вимогу незалежності довірчого керуючого.

Список використаних джерел:

1. Cameron E., De Waal M., Solomon P. Honoré's South African Law of Trusts. 6th Edition. 2018. 920 p.
2. Maitland F. W. The unincorporated body. History of Economic Thought Papers. 1902. *McMaster University Archive*. URL: <https://ideas.repec.org/p/hay/hetpap/maitland1902.html>.
3. Sonneveldt F. The trust – an introduction. In: *The Trust: bridge or abyss between common and civil law jurisdictions?* / F. Sonneveldt, Harrie L. van Mens (eds). Kluwer Law and Taxation, Deventer, 1992. 98 p.
4. Pettit Ph. H. Equity and the Law of Trusts/Ph. H. Pettit. Oxford: 1e edition, 2009. 736 p.
5. Martin E. A. A dictionary of law; Edition: 5th ed. Oxford University Press, Oxford [England], 2002. 554 p.
6. Pearce R., Barr W. Pearce & Stevens' Trusts and Equitable Obligations, 8th Edition. Oxford University Press, 2022. 984 p.
7. Jenks E. A Short History of English Law from Earliest Times to End of the Year 1911. Boston: Little, Brown. 1924. 390 p.
8. Hudson A. Equity and Trusts. 9 ed. London: Routledge, 2017. 1251 p.
9. Westdeutsche Landesbank Girozentrale v Islington LBC [1996] UKHL 12, [1996] AC 669 (22 May 1996). URL: <https://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1996/12.html>.
10. Akkermans B. The principle of numerus clausus in European property law. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Maastricht University. 2008. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/1386614/guid-9388e80c-c577-4c74-a99b-0e27439bd792-ASSET1.0.pdf>.
11. Albertus L. Comparing the waqf and the South African trust. *Acta Juridica*. 2014. Vol. 1. P. 268–292.
12. Du Toit, F. Fundamentals of South African trust law / by Francois Du Toit, Bradley Smith, Durban : LexisNexis, 2019. 259 p.
13. Zimmermann R., Visser D. (eds). Southern Cross: Civil Law and Common Law in South Africa. Oxford, 1996. 892 p.

Didenko L. V. EARLY DEVELOPMENT OF TRUST IN COMMON LAW

The article deals with the early stage of trust development in English (common) law. At the same time, the nature and key features of the trust institution are investigated in the historical perspective. The common law history of the trust is intertwined with the history of equity because, importantly, it was formed around the concept of «splitting» of property permitted in equity.

The trust developed from the earlier «use» is an agreement under which property was transferred to one person for the use of another. Use has an important central characteristic of the modern trust, namely that control over the property is separated from the right to enjoy the benefits arising from it. The wide spread of this use and its subsequent negative consequences for the royal treasury led to the adoption in 1535 of the Statute of Use (use), designed to put an end to it.

The trust form was saved from extinction by the ingenuity of lawyers who found a way around the Statute of Uses. This law did not apply to uses in which the principal performed active duties, such as the collection and distribution of income or the administration of property. The form of use could also be preserved due to the creation of «double use», the so-called «use upon a use».

«Use upon a use» turned into an important social tool that was not limited to tax avoidance. For example, in the second half of the 16th century, trusts were used to protect inheritances from prodigal sons and to allow married women to enjoy property independently of their husbands. In this way, the social utility of the trust institution was revealed.

Based on the results of the research, it was concluded that consideration of the historical context in which the trust arose serves to contextualize its main principles, and also contributes to a meaningful discussion of future development. The common law history of the trust is intertwined with the history of equity because, importantly, it was formed around the concept of «splitting» of property permitted in equity. Such a context is of particular importance for the development of theoretical foundations explaining the legal nature of the trust, its functions and the requirement of independence of the trustee.

Key words: trust, common law, continental law, trustee, use, fiduciary relations.

Ізбаш О. О.

Національний університет «Одеська морська академія»

ТРАСТИ В ПРАВІ ШОТЛАНДІЇ ТА ПАР

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз розвитку правого регулювання трастових відносин у Шотландії та Південно-Африканській Республіці. Зазначені юрисдикції часто розглядаються як змішані, оскільки вони зазнали значний вплив як права континентальної цивілістичної традиції, так і загального права. З огляду на це для виявлення ефективного застосування інструментів трасту в українському праві є важливим розгляд питання про те, як змішаний характер зазначених правових систем позначився на фідучіарних відносинах та до формування яких правових конструкцій він привів.

Відмінна риса трасту загального права – поділ власності на законну та бенефіціарну, – є продуктом права справедливості. Ця відмінність невідома у континентальних юрисдикціях, заснованих на цивільних засадах речового права. Однак це не означає, що інститут трасту несумісний із такими системами. Принаймні у двох юрисдикціях з цивільним корінням, зокрема в Шотландії та Південній Африці, трасти не тільки розвивалися або були прийняті, а й процвітали. Як у Шотландії, так і в Південній Африці право власності виникло на основі цивільних принципів, що пояснює відмову від поділу на загальне право та право справедливості.

Траст у розглянутих правопорядках пройшов подібний історичний розвиток, в основі якого знаходиться цивільно-правова традиція, яка зазнала подальшого впливу загального права. У зв'язку з цим траст у Шотландії та ПАР стикається зі схожими проблемами, які не завжди, однак, вирішуються однаково.

В Шотландії трасти існують протягом століть. Вони використовувалися для збереження майна та передачі його наступним поколінням. На сьогодні трасти в Шотландії є потужним інструментом для планування спадщини, захисту майна від кредиторів та забезпечення конфіденційності відносно власності. Після отримання незалежності від Великої Британії в 20-му столітті ЮАР використовувала трасти як інструмент для захисту майна від політичних та соціальних турбулентностей. Зараз трасти в ЮАР використовуються не тільки для планування спадщини, але й для захисту бізнесу, забезпечення стабільності інвестицій та регулювання власності.

Ключові слова: траст, загальне право, континентальне право, фідучіарні відносини, порівняльне правознавство, право Шотландії, право ЮАР.

Постановка питання. Відмінна риса трасту загального права – поділ власності на законну та бенефіціарну, – є продуктом права справедливості.

Ця відмінність невідома у континентальних юрисдикціях, заснованих на цивільних засадах речового права. Однак це не означає, що інститут трасту несумісний із такими системами. Принаймні у двох юрисдикціях з цивільним корінням, зокрема в Шотландії та Південній Африці, трасти не тільки розвивалися або були прийняті, а й процвітали. Як у Шотландії, так і в Південній Африці право власності виникло на основі цивільних принципів, що пояснює відмову від поділу на загальне право та право справедливості.

Мета статті – здійснити порівняльно-правовий аналіз розвитку правого регулювання трастових відносин у Шотландії та Південно-Афри-

канській Республіці. Зазначені юрисдикції часто розглядаються як змішані, оскільки вони зазнали значний вплив як континентальної цивілістичної традиції, так і загального права.

Виклад основного матеріалу. Точне походження трасту у шотландському праві неясно. Зрозуміло лише те, що шотландський траст відповідає концепції роздільного володіння, характерної для англійського трасту [1, с. 480].

Це пояснюється тим, що принцип подвійного права власності відсутній у змішаній юрисдикції, такої як Шотландія, де право власності ґрунтується на цивільних принципах. У Шотландії довірчий власник має абсолютне право власності на трастову власність, а вигодонабувач має лише особисте право проти довірчого власника на належне виконання своїх зобов'язань [2, с. 67].

Дж. Л. Греттон стверджує, що вплив англійського трасту в Шотландії був мінімальним, і заявляє, що цілком можливо, що траст у Шотландії розвивався самостійно [3, с. 485]. На підтримку цього твердження він вказує на те, що інститути, подібні до трасту, існували в Шотландії задовго до XVII століття. В основі цих механізмів лежить концепція, подібна до концепції *depositum*, за винятком, що до депонента переходило не тільки володіння, а й право власності. Якщо депоненту також наказувалося певним чином поводитись з майном, то у справу вступали аспекти *mandatum*. У зв'язку з цим Дж. Л. Греттон зазначає, що коментатори XVII, XVIII та XIX століть описували шотландський траст як заснований на принципах *depositum* та *mandatum* [3, с. 489]. Той факт, що ці інституційні автори намагаються пояснити шотландський траст на основі цивільних принципів на противагу добре відомим на той час принципам загального права про «розщеплення» права власності, на думку Дж. Л. Греттона, свідчить про те, що шотландський траст не був простим англійським імпортом [3, с. 489].

Однак саме нездатність юрисдикцій цивільного права концептуалізувати траст на основі принципу подвійного володіння з права справедливості викликала різку критику в колах загального права щодо справжності цивільного трасту [4, с. 9]. Особливу стурбованість юристів загального права викликає той факт, що, не маючи речових прав на трастове майно, бенефіціари особливо схильні до можливої неспроможності довірчого керуючого. В основі цієї проблеми лежить припущення про те, що через те, що трастове майно переходить лише до довірчого керуючого, кредитори довірчого керуючого зможуть пред'явити вимоги до такого майна, що впливають із зобов'язань, які не мають жодного відношення до управління трастом [4, с. 9].

Дж. Л. Греттон переконливо показав, що ця проблема не є перешкодою для визнання цивільно-правового трасту «належним трастом» [3, с. 490]. Він посилається на дослідження французького вченого П'єра Леполя, який показав, що цивільно-правові (континентальні) традиції завжди мали відповідні концепції для захисту інтересів бенефіціарів, які не вимагають сприйняття принципу подвійного володіння, що розвинувся з принципу справедливості. Посилаючись на Дігести, Дж. Л. Греттон підкреслює, що принцип *patrimony* (або *patrimonium*) був не тільки добре знайомий римському праву, а й дозволяв людині мати більше одного майна [3, с. 491].

Поняття «патримонія» добре відоме у південно-африканському праві, хоча і під назвою «майно», і позначає сукупність активів та зобов'язань людини. Дж. Л. Греттон показує, як П. Леполе, використовуючи концепцію *patrimonium* (чи майна) та розуміння того, що в однієї людини може бути більше одного майна, розробив теорію, яка могла б підтримати існування трасту у цивільному контексті [3, с. 492]. Згідно з цією теорією кожна людина має одне, приватне, майно. Однак у випадку, коли людина призначена довірчим керуючим, виникає друге, особливе майно, відмінне та окреме від першого, – трастове майно. Отже, активи трастового майна відокремлюються від особистого майна довірчого керуючого.

На думку Дж. Л. Греттона, ключ до розуміння континентального трасту лежить у вищезгаданій концепції, яку він пояснює так: «Таким чином, активи спеціальної вотчини відокремлюються від загальної вотчини, і деякою мірою цивільно-правова традиція також допускає поділ зобов'язань. Реальна суброгація є ключем до доктрини *patrimonium*, а *patrimonium* – ключем до трасту. Іншими словами, траст – це особлива патримонією» [3, с. 493].

У випадках, коли довірчих власників кілька, довірчі власники є спільними власниками спеціальної трастової (довірчої) власності. Конкретний тип спільної власності, спільна оренда, пояснює те, що називають «еластичним» характером власності у довірчій власності, оскільки усунення одного довіреного власника не призводить до будь-якої формальної чи прямої передачі права власності [5, с. 90].

Відмінною особливістю шотландського трасту (порівняно з англійським) є те, що вся власність на активи трасту переходить до довірчих власників, хоч і знаходиться в іншому окремому майні. Бенефіціари, таким чином, мають лише особисті права проти довірчих власників, пов'язані з належним керуванням трастом. Слід підкреслити, що зберігання активів трасту в спеціальній нерухомості захищає траст від претензій приватних кредиторів довірчого керуючого, які обмежені задоволенням своїх вимог за рахунок особистої власності довірчого керуючого.

За необхідними наслідками зворотне положення також справедливо. Особисте майно довірчої особи також ізольовано та захищено від претензій кредиторів трасту, які мають право звертатися за відшкодуванням збитків до трастової власності. Таким чином, трасти забезпечують ефект обмеженої відповідальності, що досяга-

ється також шляхом створення окремої юридичної особи, з тією прикметною відмінністю, що траст не є юридичною особою.

Тому зрозуміло, що принцип подвійності патримоніїв (або володіння) є таким же центральним для розуміння цивільного (континентального) трасту, як принцип розділеної власності для розуміння трасту в загальному праві. Таким чином, очевидно, що принцип двоїстості власності займає таке саме центральне місце у розумінні цивільного (континентального) трасту, як і принцип роздільного володіння у розумінні трасту загального права.

Південноафриканський траст і його шотландський аналог називають незаконнонародженими братом і сестрою, проте походження цих двох трастів зовсім різне, ніж англійський траст.

На початку XIX століття англійські поселенці та чиновники привезли траст до Південної Африки «як частину свого юридичного та інтелектуального багажу» [6, с. 850]. Траст був імпортований у південноафриканське громадське життя завдяки використанню слів «траст» та «довірчий власник» у заповітах, дарчих, шлюбних контрактах та земельних переказах, оформлених цими англійськими поселенцями та чиновниками. Протягом майже століття англійський траст проникав у південноафриканське суспільство з його цивільно-правовими засадами, і лише у 1915 р. суди вперше зіткнулися з необхідністю вирішити, чи є траст частиною південноафриканського права, і якщо так, то на якій підставі [6, с. 852].

У справі *Estate Kemp v McDonald's Trustee* («*Kemp*») Апеляційне відділення Верховного суду розглядало заповіт, складений англійським юристом і виражений в англійській термінології. У заповіті спадкодавець заповів майно довірчим керуючим різних трастів, створених для цієї мети. Бенефіціар одного з таких трастів помер неієздатним, і питання полягало в тому, чи може його довірчий керуючий пред'явити претензії на його частку в трастовій власності.

Питання полягало у характері прав бенефіціара на трастову власність. Важливо відзначити, що К. Дж. Іннес ухвалив, що англійське право трастів не є частиною південноафриканського права і що дихотомія роздільного володіння також є чужою для південноафриканського права. Однак це не означає, що «заповідальні розпорядження, сформульовані у формі трастів, не можуть бути повністю прийняті з погляду нашого [південноафриканського] законодавства» [7, с. 259].

Суд постановив, що траст може бути створений на основі цивільно-правового фідейкомісу, зокрема *fideicommissum purum*. Значення рішення про те, що утворена в заповіті угода була фідейкомісом, полягає в тому, що бенефіціари не мали жодних речових прав щодо трастового майна, права яких зводилися до особистих прав проти довірчого власника. Думка про те, що південноафриканський траст є різновидом фідейкомісії, переважала до 1984 року, коли Апеляційний підрозділ переглянув природу південноафриканського трасту у справі *Braun* [8, с. 262].

Ця справа стосувалася заповідального трасту, за умовами якого довірчі власники були наділені дискреційними повноваженнями щодо вибору бенефіціарів з певної групи. Апелянт, дочка спадкодавця, оскаржила дійсність трасту на тій підставі, що наділення довірчих власників дискреційними повноваженнями за призначенням було недійсним і не мав законної сили. У зв'язку з цим апелянт стверджував, що частина майна спадкодавниці, призначена для трасту, повинна була перейти до спадкоємців відповідно до правил спадкування.

Апелянт стверджував, що південноафриканське законодавство не допускає наділення такими дискреційними повноваженнями довірчих власників, які не мають інтересу до трастової власності, оскільки римське право вимагає від заповідачів особистого виконання заповітів.

Суд знову визнав існування в Південній Африці інституту трасту, однак ухвалив, що ототожнювати траст з фідейкомісією історично та юридично неправильно. Натомість траст був охарактеризований як «правовий інститут *sui generis*». Важливо, що суд знову заявив, що дихотомія подвійної власності залишається чужою для південноафриканського права і що бенефіціари мають лише особисті права проти довірчого власника для належного виконання своїх трастових зобов'язань. Суд висловився так: «англійське право трастів з його дихотомією юридичного і справедливого володіння (або «подвійного володіння», згідно з американським правом трастів) не було прийнято в наше право. Наші суди розвивали і продовжують розвивати самостійні правові інститути, кожен із яких має власний набір правових норм, розвиток власного трастового права йшло шляхом адаптації ідеї трасту до принципів нашого власного права» [8, с. 264].

Зрештою суд постановив, що наділення бенефіціарів дискреційними повноваженнями було допустимим, і апеляція відповідно не пройшла.

Справи *Kemp* і *Braun* стосувалися лише заповідальних трастів, і, очевидно, щодо цих трастів південноафриканський траст є інститутом *sui generis*, що розвивається з урахуванням цивільно-правових принципів.

Щодо трастів *inter vivos* південноафриканські суди у низці рішень ухвалили, що такі трасти будуються на цивільній основі *stipulatio alteri* (договір на користь третьої особи). Таким чином, було підтверджено принцип, згідно з яким права бенефіціарів трасту *inter vivos* також мають виключно особистий характер.

Незважаючи на відмінності в історії південноафриканського та шотландського трастів, обидві юрисдикції відмовилися від дихотомії роздільного володіння, характерної для англійського трасту, і віддали перевагу концептуалізації інституту трасту на основі цивільних основ відповідних законів про власність. Таким чином, південноафриканський траст також прийняв принцип подвійного володіння, характерний для шотландського трасту, який служить для захисту бенефіціарів трасту від особистих довірчих кредиторів власника [9, с. 276].

Однак порівняння шотландського та південноафриканського законодавства дозволяє виявити одну помітну відмінність: на відміну від південноафриканського законодавства, шотландське

законодавство як основний принцип вимагає, щоб довірчий власник був власником трастового майна – іншого бути не може.

Висновки. Траст – це юридична структура, яка виникла в Англії в середині XI століття і відіграє важливу роль у правовій системі багатьох країн. Шотландія та ПАР, як колишні частини Британської імперії, зазнали на себе певні правові традиції, зокрема і стосовно трастів.

В Шотландії трасти існують протягом століть. Вони використовувалися для збереження майна та передачі його наступним поколінням. На сьогодні трасти в Шотландії є потужним інструментом для планування спадщини, захисту майна від кредиторів та забезпечення конфіденційності відносно власності. Після отримання незалежності від Великої Британії в 20-му столітті ПАР використовувала трасти як інструмент для захисту майна від політичних та соціальних турбулентностей. Зараз трасти в ПАР використовуються не тільки для планування спадщини, але й для захисту бізнесу, забезпечення стабільності інвестицій та регулювання власності. Трасти в Шотландії та ПАР є актуальними інструментами, які відображають культурну, історичну та економічну спадщину цих країн. Вони продовжують грати ключову роль в правовій системі, забезпечуючи захист майна та стабільність бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Zimmermann R., Kenneth R. A History of Private Law in Scotland. Oxford, 2000. 552 p.
2. Principles of European trust law / edited by D.J. Hayton, S.C.J.J. Kortmann, H.L.E. Verhagen. The Hague : Kluwer Law International ; Deventer, The Netherlands : W.E.J. Tjeenk Willink, 1999. 215 p.
3. Gretton G. Trusts. A History of Private Law in Scotland. Oxford, 2000. P. 480–518.
4. Hayton D. Trusts. In: *Private International Law in Académie de Droit International de La Haye*. Recueil des Cours, CCCLXVI, Leiden, Nijhoff, 2013.
5. Waal, de M. The strange path of trust property at a trustee's death: theory and practice in the law of trusts. *Journal of South African Law / Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg*. 2009. 84 ff.
6. Zimmermann R., Visser D. (eds). Southern Cross: Civil Law and Common Law in South Africa. Oxford, 1996. 892 p.
7. Du Toit F. Jurisprudential milestones in the development of trust law in South Africa's mixed legal system. In: *The Worlds of the Trust*. P. 257–276.
8. Zimmermann R., Visser D., Reid K. Trusts. In: *Mixed Legal Systems in Comparative Perspective: Property and Obligations in Scotland and South Africa* / Reinhard Zimmermann, Kenneth Reid, and Daniel Visser (eds). Oxford, 2005; online edn, Oxford Academic, 22 Mar. 2012. URL: <https://academic.oup.com/book/7188/chapter-abstract/151870897?redirectedFrom=fulltext>.
9. Cameron E., De Waal M., Solomon P. Honoré's South African Law of Trusts. 6th Edition. 2018. 920 p.

Izbash O. O. TRUSTS UNDER THE LAW OF SCOTLAND AND SOUTH AFRICA

The article provides a comparative legal analysis of the development of legal regulation of trust relations in Scotland and the Republic of South Africa. These jurisdictions are often seen as mixed because they have been significantly influenced by both the law of the continental civil tradition and the common law. In view of this, in order to identify the effective application of trust instruments in Ukrainian law, it is important to consider the question of how the mixed nature of the specified legal systems affected fiduciary relations and to which legal structures it led.

A distinctive feature of a common law trust - the division of ownership into legal and beneficial ownership - is a product of equity law. This distinction is unknown in continental jurisdictions based on the civil principles of language law. However, this does not mean that the trust institution is incompatible with such systems. In at least two jurisdictions with civil roots, notably Scotland and South Africa, trusts have not only developed or been adopted, but have also flourished. In both Scotland and South Africa, the right of ownership arose on civil principles, which explains the rejection of the division into common law and equity law.

The trust in the considered legal systems has undergone a similar historical development, which is based on the civil law tradition, which was further influenced by the common law. In this regard, the trust in Scotland and South Africa faces similar problems, which are not always, however, solved in the same way.

Trusts have existed in Scotland for centuries. They were used to preserve property and pass it on to future generations. Today, trusts in Scotland are a powerful tool for estate planning, protecting assets from creditors and ensuring property privacy. After gaining independence from Great Britain in the 20th century, South Africa used trusts as a tool to protect assets from political and social turbulence. Currently, trusts in South Africa are used not only for estate planning, but also for business protection, investment stability and property regulation.

Key words: *trust, common law, continental law, fiduciary relations, comparative jurisprudence, Scottish law, South African law.*

Мануїлова К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ГАЗЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВО, ЩО ЗАСТОСОВУЄТЬСЯ ДО ТРАСТІВ, ТА ЇХ ВИЗНАННЯ

Стаття присвячена розгляду змісту та впливу Гаазької конвенції про право, що застосовується до трастів, та їх визнання 1985 року на регулювання міжнародних трастових відносин.

Траст – правова концепція, що активно застосовується в країнах, що базуються на системі загального права. Проте процеси глобалізації, уніфікації правової системи та розвиток світового капіталові ринку змушують країни континентального права, незнайомі з поняттям трасту, розглядати випадки, пов'язані з визнанням трастів, створених відповідно до законодавства інших держав. Такі процеси послужили підґрунтям для створення міжнародно-правового документу – Гаазької конвенції 1985 року про право, що застосовується до трастів та їх визнання. Однак лише декілька країн, переважно з системи англо-саксонського права, ратифікували цю конвенцію. Відповідно, важливо з'ясувати вплив цього міжнародного документу на країни-учасниці Конвенції та інші європейські держави.

В результаті дослідження було встановлено, що Гаазька конвенція 1985 року є ключовим інструментом для просування та уніфікації трастового законодавства на глобальному рівні, що вимагає розвитку подібних фідучіарних конструкцій в державах, що не ратифікували цю конвенцію. Хоча рівні розвитку таких конструкцій у різних державах можуть відрізнятися, загальна тенденція до впровадження та розвитку фідучіарних структур є безсумнівною.

За результатами дослідження зроблено висновок, що Гаазька конвенція 1985 року є унікальним інструментом для розвитку трастового законодавства, оскільки з її допомогою відбувається глобальна популяризація та уніфікація законодавства в цій сфері, що унеможливує розвиток подібних фідучіарних конструкцій, у тому числі, в державах, які не ратифікували цю Конвенцію.

Ратифікація Гаазької конвенції про трасти може бути корисною для України з погляду її міжнародної репутації, економічного розвитку та оптимізації національного законодавства.

Ключові слова: траст, фідучіарні відносини, довіра, загальне право, континентальне право, уніфікація права, Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та їх визнання 1985 року.

Постановка проблеми. Траст – юридична конструкція, що широко використовується в державах, що належать до системи загального права. Однак тенденції глобалізації та уніфікації законодавства, а також розвиток світового ринку капіталів призводять до ситуації, коли держави континентального права, яким конструкція трасту невідома, все частіше стикаються з випадками, що вимагають визнання трастів, створених відповідно до права іноземної держави. Ці процеси стали підставою для розробки міжнародно-правового інструменту, такого як Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та їх визнання 1985 року [1].

У свою чергу лише обмежена кількість держав, серед яких більшість належать до англо-саксонської правової системи, ратифікували Гаазьку

конвенцію 1985 року. У зв'язку з цим необхідно встановити, який вплив має цей міжнародно-правовий інструмент як на держави, які є учасниками Конвенції, так і на інші держави.

Мета статті – дослідити зміст та вплив Гаазької конвенції про право, що застосовується до трастів, та їх визнання 1985 року на регулювання міжнародних трастових відносин.

Виклад основного матеріалу. Траст є важливим юридичним інститутом, який має широке розповсюдження в різних країнах світу. Кожна держава має свої особливості та норми, що регулюють відносини, пов'язані з трастами. Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та їх визнання 1985 року, створена для уніфікації підходів до регулювання трастових відносин між різними країнами.

Це було історичним моментом, оскільки раніше на міжнародному рівні не існувало визначених колізійних норм щодо трастів. Ця Конвенція розпочала процес визначення міжнародного статусу трасту та визначення права, що застосовується для його створення та визнання чинності. Також це було першим кроком до уніфікації правових наслідків, які виникають, коли одна держава визнає траст, створений згідно з законодавством іншої держави.

Конвенція про трасти відповідає давній позиції Гаазької конференції, що конвенції, які вона приймає, не застосовуються автоматично до складових частин держави з власними правовими системами. Це має важливе значення для федеративних держав, але також стосується і таких держав, як Іспанія та Сполучене Королівство, які, будучи унітарними, мають відмінні правові системи навіть у межах своїх територій.

Однак конвенція не передбачає уніфікації національного законодавства з цього питання. Кожна держава, незалежно від її участі у конвенції, залишає за собою право мати власне трастове законодавство. Головна мета Гаазької конвенції полягає в тому, щоб дозволити державам, які приєдналися до конвенції, визнавати та застосовувати трастові інструменти, створені в інших країнах.

Важливо відзначити, що Великобританія була першою країною, яка ратифікувала цю конвенцію у 1989 році. З 1 січня 1992 року Конвенція набула чинності і зараз застосовується між такими країнами, як Австралія, Великобританія, Канада, Гонконг, Італія, Люксембург, Ліхтенштейн, Мальта, Нідерланди, Сан-Марино та Швейцарія.

На даний момент Конвенцію про трасти ратифікували лише 14 держав. Ця Конвенція відзначається своєю лаконічністю, містить всього 32 статті. З загальних положень Конвенції варто звернути увагу на визначення трасту та його характеристик (ст. 2) і акцент на те, що Конвенція застосовується лише до добровільно створених трастів, які можуть бути підтверджені письмово (ст. 3). Треба підкреслити, що для створення трасту не потрібен документальне підґрунтя, достатньо лише письмового підтвердження. Проте це виключає трасти, установлені усно, рішенням суду або відповідно до закону, хоча держави-учасники мають можливість розширювати сферу застосування Конвенції. Наприклад, Велика Британія своїм Законом 1987 року розширила сферу дії на трасти, створені рішенням суду. Важливо зазначити, що письмове підтвердження не обов'язково має бути підписане учасником трасту.

Особливий інтерес викликають положення про застосовне право. Зокрема, ст. 6 надає можливість учаснику обрати таке право, а якщо він цього не зробив, ст. 7 передбачає право найбільш тісного зв'язку, який встановлюється за чотирма критеріями. Крім того, ст. 8 наводить 10 випадків, що підпадають під це право. Проте ст. 9 допускає можливість застосування різних прав для різних аспектів трасту. Що стосується визнання, ст. 11 Конвенції підкреслює, що траст може бути визнаний, якщо він відповідає її вимогам, а ст. 13 говорить, що держави-учасники не зобов'язані визнавати траст, якщо основні елементи трасту не мають тісного зв'язку з державами, де немає інституту трасту.

Слід зазначити, що текст Конвенції було розроблено за участі як англо-американських, так і континентальних юристів з урахуванням різних правових систем. Тому, можна дійти висновку, що цей текст став дуже прийнятним для українського законодавства. Крім того, ратифікація Конвенції про трасти Україною є досить сприятливою, особливо для захисту прав українських громадян, які можуть постраждати від дій учасників трастових правовідносин. Наприклад, такими особами можуть бути кредитори українського засновника трасту, його спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку.

В 2006 році в Європейському Союзі були створені дві робочі групи для «Загальних рамок референції» (Common Frame of Reference). Одна з цих груп, відома як *Acquis Group*, серед інших завдань, займалась уніфікацією права трастів. У 2009 році вони опублікували проект, в якому десята книга (Book X) була присвячена трастам [2]. Хоча в літературі вказують на технічні недоліки (багато положень просто скопійовано з англійського права трастів із його недоліками, відсутність необхідного зв'язку з європейським контрактним правом через використання іншої методології тощо), загалом така уніфікація щодо трастів є важливим кроком у наближенні національних правових систем Європи до оптимального регулювання відносин.

Активно вносить свій вклад у розвиток трастових відносин Міжнародна торгова палата (ІСС). З 2006 року робоча група МТП працювала над арбітражними процедурами та формами застережень для вирішення спорів, які впливають з трастових відносин. Ця робота була завершена лише в 2011 році, а відповідні положення були включені до нових «Правил арбітражного та альтернативного вирішення спорів», опублікованих МТП у 2012 році [3].

Під час дослідження робоча група прийшла до висновку, що немає потреби в розробці спеціальної арбітражної процедури для учасників трастових відносин. Однак вони розробили типову форму арбітражного застереження для включення до трастових договорів, враховуючи специфіку таких спорів. У своїх роз'ясненнях група також зазначила, що, хоча арбітражне вирішення може мати свої переваги, у деяких випадках вирішення спорів у судах може бути більш перспективним. Це обумовлено особливостями деяких категорій спорів, можливістю участі у них осіб, які не підписували трастовий договір (наприклад, бенефіціарів, які ще не народилися на момент укладення договору або не знали про його існування), а також інших причин [4, с. 329].

Конвенцією про трасти встановлено, що траст підпорядковується праву, вибраному його учасником (засновником). Вибір застосовного права повинен бути оформлений у письмовому вигляді і міститися або у самому трасті, або в інших документах, що підтверджують легітимність трасту. Формулювання про вибір застосовного права повинно інтерпретуватися з урахуванням конкретних обставин створення та функціонування трасту, що знову ж таки надає учаснику трасту певну свободу. У випадках, коли застосовне право не було вибрано або обране право не вважається судом ефективним, до трасту застосовується право згідно з принципом найбільш тісного зв'язку. Визначення застосовного права до трасту за принципом найбільш тісного зв'язку відбувається з урахуванням: місця управління трастом, визначеного учасником трасту; місця розташування майна трасту; місця діяльності трасту; об'єктів трасту та місця їх виконання. Слід зауважити, що вищезазначені колізійні критерії мають загальну назву «місце розташування трасту», або «доміциль трасту».

Застосовне право визначає дійсність трасту, його структуру, правові наслідки його утворення, а також повноваження з управління трастом. Зокрема, це право регулює питання про дійсність трасту, його тлумачення, наслідки його створення та питання, пов'язані з управлінням майном трасту.

Вичерпний перелік регульованих питань вказаний в ст. 8 Конвенції про трасти: призначення, відставка та звільнення довірених осіб, здатність діяти як довірчий управитель і передача повноважень довірчого управителя; права та обов'язки піклувальників між собою; право піклувальників делегувати, повністю або частково, виконання

своїх обов'язків або здійснення своїх повноважень; повноваження довірчих керуючих для управління активами трасту або розпорядження ними, створення забезпечувальних інтересів в активах трасту або для придбання нових активів; повноваження щодо інвестування довірчих керуючих; обмеження терміну дії трасту та можливості накопичувати дохід трасту; відносини між довірчими керуючими та бенефіціарами, включаючи особисту відповідальність довірених осіб перед бенефіціарами; зміна і припинення довірчого управління; розподіл активів трасту; обов'язок довірчих власників звітувати за своє управління.

Отже, застосовне право забезпечує той самий правовий порядок, що регулює всі елементи трасту на основі розробленого Конвенцією єдиного підходу. Проте варто відзначити, що можлива ситуація, коли окремі елементи трасту регулюються іншим законом, ніж той, що регулює сутність трастових відносин. Це зумовлено тим, що трастові відносини досить багатогранні. Наприклад, відносини щодо зміни трасту будуть регулюватися правом країни, де знаходиться орган управління трастом. Паралельно з цим особистий закон засновника трасту буде регулювати розширення кола бенефіціарів (наприклад, при усиновленні). Така ситуація може бути передбачена волевиявленням основателя трасту, і при створенні трасту йому можуть бути визначені кілька правових порядків, які застосовуються до різних елементів трасту.

Незважаючи на визначені Конвенцією про трасти особливості та обмеження порівняно з класичним інститутом трасту, що існує у англосаксонській правовій системі, мета регулювання була досягнута, і одноманітний підхід до визначення та визнання трасту був створений. З практики останніх років можна зробити висновок, що положення Конвенції про трасти, великою мірою завдяки її диспозитивності, не тільки не обмежили обіг та популярність трастів, а навпаки, повноцінно запровадив цю концепцію на арену континентальної Європи. Положення Конвенції про трасти внесли ясність у визначення основних характеристик трасту, його видів, суттєвих елементів та сформулювали критерії застосовуваного до трастів права. Що стосується того факту, що дія Конвенції про трасти щодо деяких видів трастів формально обмежена, це не заважає судовій практиці враховувати її положення як основних принципів регулювання всіх трастових відносин.

На практиці положення Конвенції активно використовуються як судами держав загального права, так і судами держав романо-германської

системи права. За винятком правопорядків держав англосаксонського права, в які гармонійно вписується такий унікальний правовий інститут, мікродержав-офшорів, які приваблюють капітали та не представляють наукової цікавості, а також держав, які механічно відтворили норми Конвенції про трасти через приєднання до неї Великої Британії (англійські протекторати та колонії — Гібралтар, Кіпр, Гонконг), не можна оминати увагою дуже яскравий приклад рецепції інституту трасту континентальною європейською державою. Цією державою є Італія, один з найяскравіших представників романо-германської системи права, яка запропонувала ефективну конструкцію введення інституту трасту в свою правову систему в рамках Конвенції про трасти.

Спочатку в Італії сформувалося доктринальне ставлення до Конвенції про трасти як до нормативного правового акту, що регулює «іноземні трасти». Конвенція про трасти була визначена як акт міжнародного приватного права і, відповідно, застосовувалася до правовідносин, ускладнених іноземним елементом [4, с. 330].

Траст, без сумніву, можна вважати однією з найбільш значущих досягнень англійської правової системи. Суть «чистої» конструкції трасту, розробленої у загальному праві, полягає в тому, що особа, яка є юридичним власником майна (довірена особа), має обов'язок діяти з доброю вірою у відносинах з цим майном на користь іншої особи (бенефіціара), яка має свій інтерес в отриманні вигоди від такого майна. Траст отримав широке поширення в країнах романо-германського права, переважно через те, що конструкція трасту дозволяє приховати фігури засновників та бенефіціарів за фігурою довіреної особи, зберігаючи при цьому індивідуалістичний принцип. Крім того, траст є ефективним інструментом управління майном, оптимізації оподаткування та передачі майна за спадщиною. Однак інкорпорація «чистої» англійської конструкції трасту у країнах з континентальною правовою системою є проблематичною.

На сьогодні в Україні неможливе створення «внутрішнього» трасту. Однак визнання зарубіжних трастів в Україні можливе, якщо таке визнання не порушує жорстких норм українського законодавства або публічного порядку. У разі порушення зарубіжним трастом таких норм, його існування, можливо, не буде визнане судом у тій мірі, в якій воно порушує зазначені норми. Проте важко передбачити, як суди діятимуть у справах, які стосуються зарубіжних трастів, оскільки

судова практика за цим питанням ще не розроблена.

Згідно з нормами Закону України «Про міжнародне приватне право», український суд, що стикається з необхідністю застосування зарубіжного права, повинен встановити зміст його норм відповідно до офіційного тлумачення, практики застосування та доктрини [5]. У такій ситуації суд може звертатися до органів міністерства юстиції України, інших компетентних органів чи організацій або залучати експертів. Якщо зміст норм зарубіжного права не буде встановлено у розумні терміни, до застосування допускається українське право. Тому сторони повинні мати інтерес до збору та надання інформації, що стосується зарубіжного траста та застосованого до нього права.

Висновки. За результатами дослідження можна дійти висновку, що Гаазька конвенція 1985 року є унікальним інструментом для розвитку трастового законодавства, оскільки з її допомогою відбувається глобальна популяризація та уніфікація законодавства в цій сфері, що унеможлиблює розвиток подібних фідучіарних конструкцій, у тому числі, в державах, які не ратифікували цю Конвенцію. Безумовно, кожна держава знаходиться на індивідуальному рівні розвитку подібних конструкцій, проте загальносвітова тенденція щодо імплементації фідучіарних конструкцій або подальшого розвитку вже є загальновизнаною – і траст є одним з найбільш популярних фідучіарних інститутів.

Ратифікація Гаазької конвенції про право, що застосовується до трасту, та його визнання 1985 року дозволить Україні укріпити свої міжнародні зв'язки у сфері цивільного та комерційного права з країнами-учасницями конвенції та сприятиме підвищенню довіри та прозорості у міжнародних бізнес-відносинах. Ратифікація конвенції може послужити приводом для перегляду та модернізації вітчизняного законодавства України у частині регулювання трастових відносин. Якщо Україна буде застосовувати міжнародні стандарти трастового права, це може стати додатковим стимулом для іноземних інвесторів. За допомогою уніфікованого підходу, запропонованого конвенцією, Україна може уникнути непотрібних адміністративних та юридичних ускладнень у відносинах з іншими державами.

Таким чином, ратифікація Гаазької конвенції про трасти може бути корисною для України з погляду її міжнародної репутації, економічного розвитку та оптимізації національного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Гаазька конвенція про право, що застосовується до трасту, і визнання трастів від 1 липня 1985 р. URL: <http://www.hcch.net/upload/conventions/txt30en.pdf>.
2. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.
3. ICC Arbitration and ADR Rules 2012. URL: <https://arbitrationlaw.com/library/international-court-arbitration-icc-2012-arbitration-and-adr-rules>.
4. Braun A. Trusts in the Draft Common Frame of Reference: The ‘Best Solution’ for Europe? *Cambridge Law Journal*. 2011. Vol. 70. P. 327–352.
5. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

Manuilova K. V. THE HAGUE CONVENTION ON THE LAW APPLICABLE TO TRUSTS AND THEIR RECOGNITION

The article is devoted to the consideration of the content and influence of the Hague Convention on the Law Applicable to Trusts and their recognition in 1985 on the regulation of international trust relations.

Trust is a legal concept that is actively used in countries based on the common law system. However, the processes of globalization, unification of the legal system and the development of the world capital market force continental law countries, unfamiliar with the concept of trust, to consider cases related to the recognition of trusts created in accordance with the legislation of other states. Such processes served as the basis for the creation of an international legal document – the Hague Convention of 1985 on the law applicable to trusts and their recognition. However, only a few countries, mainly from the system of Anglo-Saxon law, have ratified this convention. Accordingly, it is important to find out the impact of this international document on the member states of the Convention and other European states.

As a result of the study, it was established that the Hague Convention of 1985 is a key tool for the promotion and unification of trust legislation at the global level, which requires the development of similar fiduciary structures in states that have not ratified this convention. Although the levels of development of such structures may differ in different states, the general trend towards the introduction and development of fiduciary structures is unmistakable.

Based on the results of the study, it was concluded that the Hague Convention of 1985 is a unique tool for the development of trust legislation, as it helps global popularization and unification of legislation in this area, which makes it impossible to develop similar fiduciary structures, including in states that have not ratified this Convention.

The ratification of the Hague Convention on the Law Applicable to Trusts and its recognition in 1985 will allow Ukraine to strengthen its international relations in the field of civil and commercial law with the countries participating in the convention and will contribute to increasing trust and transparency in international business relations. Thus, the ratification of the Hague Convention on Trusts can be useful for Ukraine from the point of view of its international reputation, economic development and optimization of national legislation.

Key words: *trust, fiduciary relationship, trust, common law, continental law, unification of law, Hague Convention on the Law Applicable to Trusts and Their Recognition of 1985.*

Цибульська О.Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ТРАСТУ

У сучасному світі, де довіра відіграє ключову роль у взаємодії між людьми, організаціями та системами, поняття «трасту» набуває особливої вагомості. Траст є фундаментом для стабільності в бізнесі, політиці, соціальних відносинах та багатьох інших сферах. Отже, дослідження трастів та їхніх основних елементів є актуальними для побудови глибоких та довготривалих взаємин.

Основні елементи трасту включають в себе довіру, співпрацю, відповідальність, відкритість та прозорість. Розуміння цих елементів дозволяє ефективно будувати та підтримувати трасти у різних сферах життя. Отже, вивчення трастів та їхніх основних елементів є не лише актуальним, але й необхідним для сучасного суспільства, щоб забезпечити стабільний розвиток та взаємодію між його членами.

В статті на підставі порівняльно-правового аналізу розкриваються основні елементи трасту, які повинні бути присутніми, щоб угода могла бути кваліфікована як траст.

Історичний розвиток трасту свідчить про загальне прагнення людини до створення правового інституту, за допомогою якого інші могли б захищати інтереси тих, хто не може зробити це сам. Це досягається за рахунок функціонального поділу контролю та вигоди. В результаті різних історичних подій такий функціональний поділ досягається по-різному в юрисдикціях з режимом власності, заснованим на загальному праві, та в юрисдикціях з режимом власності, що ґрунтується на цивільному (континентальному) праві.

Загальне право визнає роздільне володіння трастовими активами: юридичне право власності належить довірчим власникам, а бенефіціарне – бенефіціарам. Це забезпечує основу, на якій контроль над трастовими активами покладається на довірчих власників, а також гарантує, що всі вигоди, що виникають, переходять до бенефіціарів.

У країнах цивільного права не визнається роздільна власність, властива трастам загального права, і вся власність на трастове майно переходить до довірчого управляючого. Відділення трастової власності від особистої власності довірчого керуючого призводить до того, що остання захищена від особистих кредиторів довірчого керуючого, що також є механізмом, що дозволяє досягти ізолюючого ефекту окремої юридичної особи у корпоративному праві. Існує чотири основні елементи трасту, а саме: (i) довірче управління; (ii) розподіл майна; (iii) реальна суброгація; та (iv) траст як посада.

Ключові слова: траст, загальне право, континентальне право, фідучіарні відносини, право Шотландії, право ПАР, бенефіціар.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де довіра відіграє ключову роль у взаємодії між людьми, організаціями та системами, поняття «трасту» набуває особливої вагомості. Траст є фундаментом для стабільності в бізнесі, політиці, соціальних відносинах та багатьох інших сферах. Отже, дослідження трастів та їхніх основних елементів є актуальними для побудови глибоких та довготривалих взаємин.

Основні елементи трасту включають в себе довіру, співпрацю, відповідальність, відкритість та прозорість. Розуміння цих елементів дозволяє ефективно будувати та підтримувати трасти у різних сферах життя. Отже, вивчення трастів та їхніх

основних елементів є не лише актуальним, але й необхідним для сучасного суспільства, щоб забезпечити стабільний розвиток та взаємодію між його членами.

Мета статті – на підставі порівняльно-правового аналізу розкрити основні елементи трасту, які повинні бути присутніми, щоб угода могла бути кваліфікована як траст.

Виклад основного матеріалу. Траст є відомим юридичним інструментом, який в основному має свої корені в англо-американській правовій системі. Однак ідеї, схожі на траст, можна знайти і в континентальних правових системах. Зокрема, існування та процвітання південноафриканських

та шотландських трастів спростовує твердження про те, що розщеплення власності є обов'язковою умовою для створення трасту.

Тому можна стверджувати, що траст, як юридична конструкція, відіграє важливу роль у багатьох правових системах світу. Елементи трасту визначаються його основними характеристиками та структурними компонентами.

На цьому фоні М. де Вааль спробував визначити основні елементи трасту і після порівняльного аналізу англійських, шотландських та південноафриканських трастів прийшов до чотирьох основних елементів, які повинні бути присутніми, щоб угода могла бути кваліфікована як траст. До них належать: (i) фідучіарне становище довірчого власника; (ii) поділ майна; (iii) реальна суброгація; та (iv) траст як посада.

Ці основні елементи підкреслюють відокремлення контролю з боку довірчих власників від вигоди, що отримується бенефіціарами, що є характерною рисою розвитку трасту.

М. де Вааль вказує, що терміни «траст» і «довірчий керуючий» передбачає очевидну і фундаментальну істину: становище довірчого керуючого є положенням довіри. щоб підкреслити, що основним елементом трасту є те, що довірчий керуючий займає фідучіарне становище щодо бенефіціарів. В Англії та Шотландії закон вимагає від довірчого керуючого при управлінні трастом виявляти «ту ж ступінь обачності, яку людина зі звичайною розсудливістю виявила би при управлінні своїми власними справами» [1, с. 13].

Ф. Дю Тойт описує обов'язок сучасного південноафриканського довірчого керуючого, який, по суті, полягає в тому, що «довірчий керуючий повинен здійснювати управління трастом добросовісно, виявляючи необхідну турботу, старанність та вміння, щоб найкращим чином відповідати інтересам бенефіціарів трасту» [2, с. 4].

Однак, незважаючи на концепцію роздільного володіння, можна стверджувати, що вирішальне значення має саме наслідок розподілу майна. М. де Вааль показує, як захист від кредиторів, що надається бенефіціарам в англійському праві, пояснюється з точки зору «постійного справедливого зобов'язання щодо майна», яке довірчий керуючий має бенефіціару. Зокрема, де Вааль вказує на використання терміну «*patrimony*» у наступному поясненні, запропонованому Хайтоном: «Еквівалентні права власності бенефіціарів на трастове майно не дозволяють цьому майну стати частиною надбання довірчого власника, тому права бенефіціарів не торкаються у разі

неспроможності, розлучення або смерті довірчого власника» [1, с. 14].

Тому видається, що саме це необхідне слідство, а не сам поділ власності є джерелом захисту бенефіціарів трасту в англійському праві, оскільки активи трасту не є частиною приватної власності довірчого власника.

Аналогічним чином, поділ приватної власності довірчого керуючого та спеціальної трастової власності у цивільному праві забезпечує захист від неплатоспроможності, розлучення чи смерті довірчого керуючого. Поділ приватної та трастової власності в Південній Африці також отримав законодавче закріплення в Законі про контроль над довірчою власністю 1988 року, розділ 12 якого містить наступне: «Трастова власність не є частиною особистої власності довірчого власника, за винятком випадків, коли він як бенефіціар трасту має право на трастову власність» [3].

Ще одним основним елементом трасту є здійснення «реальної суброгації». Під реальною суброгацією розуміється концепція, за якою оборот трастових активів залишається у межах трастової власності.

Де Вааль пояснює це так: «Якщо визнати наявність двох окремих майнових комплексів, то необхідно передбачити механізм для вирішення очевидної проблеми заміни (або обороту) активів у трастовій нерухомості. Таким механізмом є концепція реальної суброгації. Реальна суброгація означає, що виручка від трастового активу (якщо актив було продано) або актив, що замінює його (якщо виручені кошти були використані для покупки чогось іншого) також будуть предметом трасту. Можна також сказати, що виручені кошти або їхній замінник, залежно від ситуації, будуть частиною трастової власності. Таким чином, реальна суброгація забезпечує безперервність трастової власності» [1, с. 16].

З погляду південноафриканського законодавства, вищезгаданий принцип не викликає труднощів: оборот чи зростання активів, що перебувають у довірчій власності, нараховується на цю власність. Це пояснюється тим, що у Південній Африці реальна суброгація поширюється лише на законні угоди. Коли принцип реальної суброгації поширюється на незаконні угоди, ситуація стає набагато складнішою.

Концепція трасту як посади приписується А. Оноре [2, с. 25]. Саме розуміння того, що довірчий керуючий займає квазіпублічну «посаду», відрізняє його від інституту суто приватного права. Опис трасту як посади означає, що дові-

рчий керуючий керує трастом в офіційній, а не приватній якості. Це означає, що хоча траст не є юридичною особою, і трастове майно може бути пов'язане лише поведінкою піклувальників, всі дії піклувальників відбуваються через траст. Тут доречна метафора плаща. Посада довірчого управителя – це плащ, яким наповнена особа довірчого управителя і який дає йому право діяти. Саме через цей «плащ», прикріплений до трастового договору, відбуваються повноваження та обов'язки довірчого управителя – лише особи, які займають посаду довірчого управителя, мають право діяти і змушені виконувати пов'язані з цією посадою обов'язки [2, с. 27].

Найбільш значущим проявом інституту трасту є наглядова роль, яку грають, зокрема, суди на відміну інших приватноправових механізмів. У справі *Genesis Medical Aid Scheme v Registrar, Medical Aid Schemes* Конституційний суд визнав важливість цього факту так: «Після створення трасту виникає правове ставлення фідучіарного обов'язку довірчого власника стосовно бенефіціара. Отже, навіть у консенсуальному трасті довірчий керуючий є не просто контрагентом, а обіймає посаду, що підлягає судовому нагляду та громадському контролю, як це не робить жоден контрагент».

Нагляд за діяльністю довірчого керуючого здійснюється як за загальним правом, так і за законом. За загальним правом суд має право усунути довірчого керуючого з посади, якщо таке усунення відповідає інтересам бенефіціарів, або призначити заміну довірчого керуючого в обставинах, коли посада стала вакантною (наприклад, внаслідок смерті чи відставки).

Закон ПАР про контроль над довірчою власністю 1988 року також містить ряд положень, що підкреслюють публічний характер трасту, наприклад: вимога про реєстрацію трастів; положення про те, що особа може виступати трасті тільки в тому випадку, якщо вона уповноважена на це; положення про надання забезпечення; повноваження судів змінювати положення трасту та припиняти трасти; право вимагати від трасті звіту, а також можливість усунути трасті з посади.

А. Оноре резюмує цю позицію так: «Суд в останній інстанції не просто простежить за тим, щоб у разі порушення трасту були надані засоби правового захисту, як це було б у разі порушення звичайних договорів, а й за тим, щоб було вжито необхідних заходів для здійснення трасту відповідно до його умов, чого він не зробить за звичайними договорами» [1, с. 19].

Ці наглядові повноваження відрізняють траст від будь-якого іншого приватно-правового інституту. Якщо розглядати ситуацію в ширшому контексті, то неможливо уявити, щоб суд міг (або хотів) усунути учасника приватної угоди у зв'язку з її порушенням, замінити його іншим учасником або в односторонньому порядку змінити умови угоди для реалізації її мети.

Мабуть, найзначнішим судовим коментарем до південноафриканського трасту та принципів, що лежать у його основі, є рішення, написане Дж. Камероном у справі *Land Bank v Parker* [2, с. 77].

Це рішення має велике значення, оскільки воно підтверджує функціональний поділ між контролем над благами та користуванням ними як «основне поняття трастового права», з якого має виходити його подальший розвиток. Крім того, воно дає цінні вказівки щодо значення трастового договору, правила спільної дії, а також небезпек, пов'язаних зі зловживанням трастом у сімейних та ділових угодах. З цих причин короткий огляд справи *Land Bank v Parker* є необхідною умовою для будь-якого змістовного обговорення подальшого розвитку та теоретичних принципів, що лежать в основі трасту.

Справа стосувалася можливості виконання договору поруки, укладеного між піклувальниками трасту *Jacky Parker Trust* («траст») і Земельним і сільськогосподарським банком Південної Африки («банк»).

Траст відносився до сімейних трастів, заснованих в 1992 р. фермером Д. У. Паркером (Паркер-старший) на користь себе і своєї дружини, на честь якої був названий траст, та їхніх нащадків. Першими піклувальниками були Паркери та їхній сімейний адвокат Сенекал, який пішов у відставку 1996 р.

У трастовому договорі містилося положення про те, що в трасті завжди повинно бути не менше трьох піклувальників і що піклувальники, що залишилися, у цьому випадку будуть уповноважені призначити заміну піклувальнику. Незважаючи на ці положення, Паркери протягом майже двох років після відставки Сенекалу не робили жодних дій і лише у червні 1998 р. повідомили про це.

У період із квітня по жовтень 1998 р. Паркери, діючи поодиночі, мали намір пов'язати траст порукою і участю як основного боржника у низці угод, відповідно до яких підприємства, пов'язані з фермерським господарством, отримували від банку значні кредити. На момент укладання останньої

з цих угод Паркери призначили свого сина, Д. Г. Паркера (Паркер-молодший) як запасного довірчого керуючого за вказівкою Майстра. Як показали докази, Паркер-молодший не брав жодної участі в укладанні цієї останньої угоди, яка передбачала отримання кредиту від банку у розмірі 30 млн. рандів.

У результаті справи пішли не так, як планувалося, і банк розпочав процедуру секвестру щодо Паркерів та трасту. У вересні 2000 року він отримав попередні постанови про секвестр щодо трасту та Паркеру-старшого, які були підтверджено 27 жовтня 2000 р. Оскільки пункт трастового договору передбачав, що у разі неспроможності довірчого керуючого його повноваження автоматично припиняються 171, Паркер-старший перестав бути довірчим керівником після його секвестру. Однак він продовжував діяти як довірчий керуючий і звернувся за дозволом на подання апеляції як від свого імені, так і від імені трасту, в чому йому було відмовлено судом першої інстанції. Після цього було подано апеляцію до Повної колегії суду.

Основним аргументом від імені трасту в суді було те, що Паркери самі по собі не мали повноважень обтяжувати трастову власність під час укладання договорів поруки з банком. Ця позиція була підтримана на тій підставі, що за відсутності трьох піклувальників, як того вимагає трастовий договір, піклувальники не мали повноважень діяти.

Фактична картина вимагає проведення різниці між сценарієм, що передував призначенню Паркера-молодшого, та сценарієм після його призначення. До призначення Паркера-молодшого банк спирався на загальне твердження, що всі чинні піклувальники, діючи спільно, могли пов'язувати траст зобов'язаннями. Щодо положення після призначення Паркера-молодшого, то банк стверджував, що оскільки трастовий документ дозволяв приймати рішення більшістю голосів, Паркери, які представляли більшість членів трасту, могли пов'язувати траст зобов'язаннями без співпраці зі своїм сином.

Відхиляючи аргументи банку, суд роз'яснив правильний підхід до питань правоздатності довірчого керуючого. Перший принцип полягає в тому, що траст не має окремої правосуб'єктності, а являє собою сукупність активів та зобов'язань, об'єднаних у майно. Тому для того, щоб майно було пов'язане, потрібні дії довірчих власників. Однак, оскільки повноваження довірчих власників впливають і з положень трастового договору,

який характеризується як «установчий статут» трасту, траст не може бути пов'язаний поза його положень [4, с. 7].

Таким чином, якщо трастовий договір вимагав наявності мінімальної кількості діючих піклувальників, це була так звана «визначальна дієздатність» умова, без якої траст не може бути чинним. З цього випливало, що поки Паркери були єдиними піклувальниками, орган піклувальників страждав від недієздатності, і тому угоди, нібито укладені ними в цей період, були недійсними.

Після призначення Паркера-молодшого цю недієздатність було усунено. Тим не менш, основним правилом трастового права є те, що довірчі власники повинні діяти спільно. Оскільки Паркери ніяк не залучали Паркера-молодшого до укладання відповідних угод після його призначення, ці угоди були визнані недійсними через відсутність спільних дій піклувальників.

Аргумент банку про те, що Паркери становили більшість піклувальників і, отже, могли пов'язувати траст зобов'язаннями без згоди сина, було відхилено. Центральним моментом у відхиленні цього аргументу був принцип, згідно з яким більшість піклувальників складає лише частину цілого. Тому, хоча більшість могла змусити довірчих власників діяти певним чином через положення трастового договору, це не давало їм права діяти самостійно.

Виходячи з цих зауважень, випливало, що основні аргументи банку мали зазнати невдачі. Однак існував єдиний альтернативний аргумент – що умови в цьому конкретному випадку заслуговують на те, щоб «зайти за спину» трасту. Можливо, саме при обговоренні цієї альтернативи суд дав найбільш важливий напрямок майбутньому розвитку трастового права в Південній Африці. Суд підтвердив, що: «Основна ідея трасту полягає у відділенні права власності (або контролю) від права користування. Хоча довірчий власник може бути і бенефіціаром, основна ідея полягає в тому, що особа, якій довірено контроль, здійснює його від імені та на користь іншої особи» [4, с. 14]. далі: «Основне поняття трастового права, з якого має виходити подальший розвиток трасту, полягає в тому, що користування та контроль повинні бути функціонально розділені. З цього принципу випливають обов'язки, що покладаються на довірчих власників, і стандарт турботи, що пред'являється до них» [4, с. 14].

Однак, зрештою, цей аргумент не був підтриманий, оскільки банк не розглядав цей випадок. Банк спирався на аргумент про те, що Паркери,

діючи самостійно, могли пов'язувати трастову масу, і не отримав належного результату.

Однак, незважаючи на те, що доводи довірительів були прийняті, відбувся іронічний, але справедливий поворот. В силу принципу, згідно з яким довірчі власники могли діяти лише за наявності трьох довірчих власників, з'ясувалося, що клопотання про дозвіл на подання апеляції до Повної колегії було неправомірним. Це сталося тому, що Паркер-старший автоматично перестав бути довірчим власником після свого усунення. Нездатність місіс Паркер і Паркера-молодшого негайно призначити заміну довірчому керуючому призвела до того, що довірчі керуючі не були уповноважені подавати апеляцію до Повної колегії. У результаті траст так і не був представлений на розгляд Повної колегії та її рішення повинно бути скасовано. Таким чином (строго кажучи, неправильне) рішення суду першої інстанції мало бути відновлено.

У результаті траст був визнаний відповідальним за борги перед банком завдяки послідовному застосуванню його аргументів.

Висновки. Історичний розвиток трасту свідчить про загальне прагнення людини до створення правового інституту, за допомогою якого інші могли б захищати інтереси тих, хто не може

зробити це сам. Це досягається за рахунок функціонального поділу контролю та вигоди.

В результаті різних історичних подій такий функціональний поділ досягається по-різному в юрисдикціях з режимом власності, заснованим на загальному праві, та в юрисдикціях з режимом власності, що ґрунтується на цивільному (континентальному) праві.

Загальне право визнає роздільне володіння трастовими активами: юридичне право власності належить довірчим власникам, а бенефіціарне – бенефіціарам. Це забезпечує основу, на якій контроль над трастовими активами покладається на довірчих власників, а також гарантує, що всі вигоди, що виникають, переходять до бенефіціарів.

У країнах цивільного права не визнається роздільна власність, властива трастам загального права, і вся власність на трастове майно переходить до довірчого управляючого. Відділення трастової власності від особистої власності довірчого керуючого призводить до того, що остання захищена від особистих кредиторів довірчого керуючого, що також є механізмом, що дозволяє досягти ізолюючого ефекту окремої юридичної особи у корпоративному праві. Існує чотири основні елементи трасту, а саме: (i) довірче управління; (ii) розподіл майна; (iii) реальна суброгація; та (iv) траст як посада.

Список використаних джерел:

1. Cameron E., De Waal M., Solomon P. Honoré's South African Law of Trusts. 6th Edition. 2018. 920 p.
2. Du Toit, F. Fundamentals of South African trust law / by Francois Du Toit, Bradley Smith, Durban : LexisNexis, 2019. 259 p.
3. Trust Property Control Act 57 of 1988. URL: <https://www.gov.za/documents/trust-property-control-act-18-may-2015-1117#:~:text=The%20Trust%20Property%20Control%20Act,provide%20for%20matters%20connected%20therewith>.
4. Hyland S.A., Smith B.S. Abuse of the trust figure in South Africa: An analysis of a number of recent developments. Journal for Estate Planning Law. 2006. Vol. 1. URL: <https://journals.co.za/doi/pdf/10.10520/EJC51199>.

Tsybul'ska O. Yu. MAIN ELEMENTS OF THE TRUST

In today's world, where trust successfully plays a key role in the interaction between people, organizations and systems, the concept of "trust" acquires special importance. Trust is the foundation for stability in business, politics, social relations and many other areas. Therefore, the study of trusts and their main elements is relevant for building deep and long-lasting relationships.

The main elements of trust include trust, cooperation, responsibility, openness and transparency. Understanding these elements allows you to effectively build and maintain spending in various areas of life. Therefore, the study of features and their main elements is not only relevant, but also necessary for modern society to ensure stable development and interaction between its members.

The article, on the basis of a comparative legal analysis, reveals the main elements of a trust that must be present in order for the agreement to be qualified as a trust.

The historical development of the trust conflict about the general desire of man to create a legal institution, with the help of which others could protect the interests of those who cannot do it themselves. This is achieved through the control and benefit functional division. As a result of various historical events, such a functional

separation is achieved differently in jurisdictions with a common law ownership regime and in jurisdictions with a civil (continental) ownership regime.

Common law defines the division of ownership of trust assets: legal ownership belongs to the trust owners and beneficial ownership to the beneficiaries. This provides the basis on which control of the trust assets is vested in the trust owners and ensures that all benefits that flow pass to the beneficiaries.

Common law countries do not recognize the separate ownership inherent in common law trusts, and all ownership of the trust property passes to the trustee. The separation of trust property from the trustee's personal property provides that the latter is protected from the trustee's personal creditors, which is also a mechanism to achieve isolation of the effect of a separate legal entity in corporate law. There are four main elements of a trust, namely: (i) trust management; (ii) distribution of property; (iii) real subrogation; and (iv) the trust as a position.

Key words: *trust, common law, continental law, fiduciary relations, law of Scotland, law of South Africa, beneficiary.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/28>**Буга Г.С.**Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-3957-7387**Кузьменко С.Г.**Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-5325-9433

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано правове регулювання патронатної служби в Україні. Основними нормативно-правовими актами, що забезпечували перебування на посадах патронатних службовців, донедавна були Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перебування на державній службі працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій» від 19 травня 1999 року № 851 та Наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців» від 13 вересня 2011 року № 11. Ці нормативно-правові акти, з огляду на зміни законодавства, що відбулися на підставі Концепції адміністративної реформи в Україні 1998 року, втратили чинність. Доводиться, що згідно з положеннями Закону України «Про державну службу» 1993 року, патронатна служба (патронатні службовці) прирівнювалась до державної служби (державних службовців), за винятком певних особливостей, визначених законом, наприклад, це стосувалося припинення державної служби патронатними службовцями у разі зміни керівників або складу державних органів відповідно до ч. 3 ст. 30 Закону України «Про державну службу» 1993 року. Також у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державну службу» 1993 року було вказано, що посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Здійснення «консультативно-дорадчих функцій», зокрема, і покладалося на патронатну службу. Визначено, що на сьогоднішній день правові засади діяльності патронатної служби в Україні визначаються в таких нормативно-правових актах, а саме: ст.92 Закону України «Про державну службу», ст. 12 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», Указом Президента України від 26 липня 2021 р. було оновлено «Положення про Радника Президента України», ст. 34 Закону України «Про статус народного депутата України». Вивчивши деякі аспекти правового регулювання патронатної служби України, маємо констатувати, що норми законів та підзаконних нормативно-правових актів потребують узгодження та подальшого вдосконалення. На законодавчому рівні має бути чітко визначено поняття патронатної служби.

Ключові слова: патронатна служба, публічна служба, публічний службовець.

Постановка проблеми. Значущим стратегічним напрямом розвитку Української держави є розбудова функціонально та інституційно спроможної системи публічної служби. Важливим її компонентом є патронатна служба, поява якої об'єктивно зумовлена прагненням забезпечити належні умови для виконання посадових обов'язків керівниками окремих органів публічної влади/окремими категоріями публічних службовців. Патронатна служба не є усталеним соціально-правовим феноменом, оскільки донині

зберігається необхідність з'ясування її правової природи, визначення співвідношення патронатної служби з державною, уточнення її змісту і спрямування, виокремлення видів патронатної служби, визначення правового статусу патронатних службовців, коригування їх функцій і повноважень тощо [1, с. 26].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правове регулювання патронатної служби були предметом наукових досліджень Коломоєць Т.О., Колпаков В.К., Приймаченко Д.В.,

Приймаченко Д.Д., Стратієнко Г.Д. та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів правового регулювання патронатної служби, потребують додаткового опрацювання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення правового регулювання патронатної служби.

Виклад основного матеріалу. Патронатна служба (англ. *patroning service*; від лат. *patronus* – покровитель) – сукупність осіб, яких самостійно добирають та приймають на посади згідно зі штатним розписом та категорією керівники державних органів та органів місцевого самоврядування [2, с. 309]. За визначенням О.Д. Лазор і О.Я. Лазор, патронатні посади – це посади помічників, радників, консультантів, пресекретарів та інші посади, передбачені штатним розписом для організаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності членів Кабінету Міністрів України та керівників органів державної влади [3, с. 95]. На думку В.П. Тимошука та А.М. Школика, патронатною службою слід було б вважати лише службу при керівникові [4, с. 33]. Публічний службовець політичної (особистої) відданості – це публічний службовець, прийнятий на посаду на термін повноважень державного політика або колегіальної державної інституції, що його найняла [4, с. 25; 5, с. 113].

Невирішеність на концептуальному рівні зазначених вище проблем зумовлює існування чисельних лакун і колізій у сфері правового регулювання патронатної служби в Україні. Так, зберігається нагальна необхідність формування цілісної концепції розвитку патронатної служби, підготовки спеціального родового закону про патронатну службу, розробки та легального закріплення відповідного понятійнокатегоріального апарату, вичерпного регулювання правового статусу патронатних службовців, визначення засад рекрутингу патронатних службовців, формування каталогу критеріїв визначення ефективності їх діяльності, запровадження спеціальної процедури притягнення патронатних службовців до дисциплінарної відповідальності тощо. Належне правове врегулювання та інституційне забезпечення патронатної служби в Україні можливо шляхом формування науково обґрунтованої та соціально акцептованої концепції патронатної служби [1, с. 26].

Основними нормативно-правовими актами, що забезпечували перебування на посадах патронатних службовців, донедавна були Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року

№ 3723-ХІІ, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку перебування на державній службі працівників патронатної служби членів Кабінету Міністрів України та голів місцевих державних адміністрацій» від 19 травня 1999 року № 851 та Наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про Довідник типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців» від 13 вересня 2011 року № 11. Ці нормативно-правові акти, з огляду на зміни законодавства, що відбулися на підставі Концепції адміністративної реформи в Україні 1998 року, втратили чинність. Значні зміни стосувалися й патронатної служби, яка була виведена зі складу державної служби. Нині патронатна служба – це вид публічної служби, діяльність працівників якої спрямована на здійснення консультативно-дорадчих, аналітичних і комунікаційних функцій із метою забезпечення діяльності керівних працівників державних органів та органів місцевого самоврядування [6, с. 221].

Згідно з положеннями Закону України «Про державну службу» 1993 року [7], патронатна служба (патронатні службовці) прирівнювалась до державної служби (державних службовців), за винятком певних особливостей, визначених законом, наприклад, це стосувалося припинення державної служби патронатними службовцями у разі зміни керівників або складу державних органів відповідно до ч. 3 ст. 30 Закон України «Про державну службу» 1993 року. Також у ч. 2 ст. 2 Закон України «Про державну службу» 1993 року було вказано, що посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Здійснення «консультативно-дорадчих функцій», зокрема, і покладалося на патронатну службу [8, с. 47].

Як зазначає Коломоєць Т.О та Колпаков В.К., питання патронатної служби знайшли відображення у Концепції адміністративної реформи в Україні, яка була впроваджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» (далі – Концепція) Концепція містила тлумачення повноважень патронатної служби. В її тексті зазначено, що Міністр має право формувати власну патронатну службу. Патронатна служба міністра як його особистий

апарат має бути спрямована на підготовку необхідних матеріалів для міністра, організацію його контактів з громадськістю та засобами масової інформації. Водночас вона повинна виконувати роль сполучної ланки між міністром і колективом службовців апарату міністерства, а також між певним міністром та іншими міністрами. Крім цього, пропонувалися критерії розмежування політичних, адміністративних і патронатних посад. Зокрема, була висловлена думка, що для більш чіткого визначення і розмежування статусу державних службовців необхідна оновлена класифікація посад, які вони займають у державному апараті. В її основу має бути покладена класифікація державних органів, а відповідно до неї законодавчо визначені посади – політичні, адміністративні, патронатні та ін. За баченням авторів Концепції, на основі такої класифікації адміністративні та патронатні посади в державних органах доцільно віднести до державної служби. Працівники на цих посадах є державними службовцями і беруть участь у здійсненні завдань та функцій державної влади, займаються державною управлінською діяльністю (керують, організують, виконують) в органах трьох гілок влади. Ці працівники мають державно-владні повноваження, несуть відповідальність за посадою, отримують від держави винагороду за свою працю [9, с. 88–89].

На сьогоднішній день правові засади діяльності патронатної служби в Україні визначаються в таких нормативно-правових актах, а саме:

По-перше, ст. 92 Закону України «Про державну службу», до посад патронатної служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, працівників секретаріатів Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, працівників патронатних служб Прем'єр-міністра України та інших членів Кабінету Міністрів України, помічників-консультантів народних депутатів України, помічників та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України, помічників суддів, а також посади патронатних служб в інших державних органах. Працівник патронатної служби призначається на посаду на строк повноважень особи або на час діяльності депутатської фракції (депутатської групи) у Верховній Раді України, працівником патронатної служби якої він призначений. Трудові відносини з працівником патронатної служби припиняються

в день припинення повноважень особи або припинення діяльності депутатської фракції (депутатської групи) у Верховній Раді України, працівником патронатної служби якої він призначений. Акт про звільнення приймається керівником державної служби. Працівник патронатної служби може бути достроково звільнений з посади за ініціативою особи або голови депутатської фракції (депутатської групи) у Верховній Раді України, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби. На працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім статей 39⁻¹, 41-43⁻¹, 49⁻² та частини третьої статті 184 Кодексу законів про працю України. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів. Час роботи на посадах патронатної служби зараховується до стажу державної служби та враховується при присвоєнні державному службовцю рангу в межах відповідної категорії посад, якщо до призначення на посаду патронатної служби він перебував на державній службі та після звільнення з посади патронатної служби повернувся на державну службу. Працівник патронатної служби, який виявив бажання вступити або повернутися на державну службу, реалізує таке право у порядку, визначеному цим Законом для осіб, які вперше вступають на державну службу, з обов'язковим проведенням конкурсу [10].

По-друге, в ст. 12 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», Міністр має право на формування патронатної служби міністра у межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і витрат, передбачених на утримання міністерства. Чисельність патронатної служби міністра становить не більше десяти осіб. Патронатна служба міністра здійснює консультування міністра, підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, медіа, а також виконує інші доручення міністра. Міністр самостійно визначає персональний склад патронатної служби міністра. Працівники патронатної служби міністра призначаються на посаду та звільняються з посади державним секретарем міністерства за поданням міністра, а також у зв'язку із звільненням міністра. Працівники патронатної служби міністра не мають права давати доручення державним

службовцям та працівникам міністерства. На працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю з особливостями, встановленими законом [11].

По-третє, Указом Президента України від 26 липня 2021 р. було оновлено «Положення про Радника Президента України» [6]. Відповідно до цього Указу в діяльності патронатної служби Президента України передбачаються посади Радника Президента України та радників – уповноважених Президента України. Радник Президента України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України та підпорядковується безпосередньо Президенту України. Він призначається на строк повноважень Президента України і здійснює свої обов'язки на постійній основі або на громадських засадах (поза штатом Офісу Президента України). Повноваження Радника Президента України припиняються за двох основних підстав: – за власним бажанням, – за рішенням Президента України, в тому числі у зв'язку із закінченням повноважень Президента України. Основними завданнями Радника Президента України є розроблення та внесення в установленому порядку пропозицій Президенту України щодо здійснення повноважень глави держави у відповідній сфері [6, с. 222].

По-четверте, відповідно до ст. 34 Закону України «Про статус народного депутата України», народний депутат може мати до тридцяти одного помічника-консультанта, правовий статус і умови діяльності яких визначаються цим та іншими законами та прийнятим відповідно до них Положенням про помічника-консультанта народного депутата, яке затверджується Верховною Радою України. Помічники-консультанти народного депутата працюють за строковим трудовим договором (на постійній основі чи за сумісництвом)

або на громадських засадах. Народний депутат самостійно визначає кількість помічників-консультантів, які працюють за строковим трудовим договором на постійній основі, за сумісництвом і на громадських засадах у межах загального фонду, який встановлюється йому для оплати праці помічників-консультантів Постановою Верховної Ради України; здійснює їх підбір, розподіляє обов'язки між ними та здійснює особисто розподіл місячного фонду заробітної плати помічників-консультантів [12].

Як зазначає Коломоєць Т.О. та Колпаков В.К., на жаль, закони України «Про державну службу» 1993, 2011 і 2015 рр. не містять нормативного визначення поняття «патронатна служба». Воно міститься лише у Довіднику типових професійних характеристик посад державних службовців, який оголошено наказом Головного управління державної служби України від 1 вересня 1999 р. № 65 (втратив чинність). У цьому документі було наведено таке визначення патронатної служби: патронатна служба – сукупність працівників державного органу, які самостійно приймаються на посади членами Кабінету Міністрів України, головами місцевих державних адміністрацій згідно із штатним розписом і категорією, що відповідає посаді. Патронатна служба може складатися з помічника, радника, керівника прес-служби або інших посад, передбачених штатним розписом. Чисельність служби та її структура затверджуються керівником [9, с. 91–92].

Висновки. Вивчивши деякі аспекти правового регулювання патронатної служби України, маємо констатувати, що норми законів та підзаконних нормативно-правових актів потребують узгодження та подальшого вдосконалення. На законодавчому рівні має бути чітко визначено поняття патронатної служби.

Список використаних джерел

1. Крамський К.С. Концептуально-правові засади патронатної служби в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2022. № 100. С. 26–39.
2. Енциклопедія державного управління у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук. ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т.6: Державна служба / Наук. ред. колегія: С.М. Серьогін (співголова), В.М. Сороко (співголова) та ін. 2011. 524 с.
3. Лазор О.Д. Державна служба в Україні: навч. посіб. / О.Д. Лазор, О.Я. Лазор. вид. 3-тє, допов. і перероб. К.: Дакор, 2009. 560 с.
4. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. К.: Конус Ю, 2007. 735 с.
5. Стратієнко Г.Д. Правові аспекти та особливості патронатної служби в Україні. *Економіка та держава*. 2012. № 7. С. 113–115.
6. Шермет О.С. Правове регулювання організації діяльності патронатної служби в окремих органах влади України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №1. С. 221–223.

7. Про державну службу : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3723-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 52. Ст. 490. (втратив чинність).
8. Приймаченко Д.В., Приймаченко Д.Д. Генеза правового регулювання патронатної служби в Україні. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 45–52.
9. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Правова природа патронатної служби. *Право України*. 2019. № 5. С. 80–100.
10. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.
11. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
12. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

Buha H.S., Kuzmenko S.H. LEGAL REGULATION OF PATRON SERVICE IN UKRAINE

The article analyzes the legal regulation of foster care services in Ukraine. The main regulatory legal acts ensuring the tenure of patronage employees in positions were recently the Law of Ukraine «On Civil Service» dated December 16, 1993 No. 3723-XII, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for holding patronage service employees in the civil service of members of the Cabinet of Ministers of Ukraine and heads of local state administrations» dated May 19, 1999 No. 851 and Order of the National Agency of Ukraine for Civil Service Affairs «On the Directory of Standard Professional Qualification Characteristics of Civil Servant Positions» dated September 13, 2011 No. 11. These normative legal acts, Taking into account changes in legislation that occurred on the basis of the Concept of Administrative Reform in Ukraine in 1998 have become invalid. It is proved that, according to the provisions of the Law of Ukraine «On Civil Service» of 1993, the patronage service (patronage employees) was equated to the civil service (civil servants), with the exception of certain features determined by law, for example, this concerned the termination of civil service by patronage employees in the event of a change managers or members of government bodies in accordance with Part 3 of Art. 30 Law of Ukraine «On Civil Service» of 1993. Also in Part 2 of Art. 2 of the Law of Ukraine «On Civil Service» of 1993, it was stated that officials in accordance with this Law are considered to be heads and deputy heads of state bodies and their apparatus, other civil servants who are entrusted by laws or other regulations with the implementation of organizational, administrative and consultative and advisory functions. The implementation of «consultative and advisory functions», in particular, was assigned to the patronage service. It has been determined that today the legal basis for the activities of the patronage service in Ukraine is determined in the following regulatory legal acts, namely: Article 92 of the Law of Ukraine «On Civil Service», Art. 12 of the Law of Ukraine «On Central Executive Bodies», by the Decree of the President of Ukraine dated July 26, 2021, the «Regulations on the Advisor to the President of Ukraine» were updated, art. 34 of the Law of Ukraine «On the status of the People's Deputy of Ukraine». Having studied some aspects of the legal regulation of the patronage service in Ukraine, it should be noted that the norms of laws and by-laws require coordination and further improvement. At the legislative level, the concept of patronage service must be clearly defined.

Key words: *patronage service, public service, public servant.*

Корнієнко М.В.

Одеський державний університет внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0002-6420-6169

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА, ЯК ЗАХИСНИКА В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В ДЕРЖАВІ

Обґрунтовано, що важливе значення для розвитку демократії в державі, громадянського суспільства та механізму захисту прав і свобод людини має незалежна адвокатура та адвокати-правозахисники. Визначено, що в системі правосуддя тоталітарних режимів адвокатура може виступати частиною репресивної системи, також, адвокати-правозахисники переслідуються з боку державної влади. Розкрито, що адвокати-правозахисники здійснюють представництво у суді, надають консультації та правову допомогу, готують юридичні документи, лобіюють правозахисні законопроекти, беруть участь у інформаційно-просвітницьких заходах та ін. Визначено, що у своїй діяльності адвокати-правозахисники спрямовують на боротьбу із тоталітарними режимами, злочинами геноциду, переслідування представників окремих націй та релігій тощо. А також, розкрито, що особливості діяльності адвокатів-правозахисників в умовах тоталітарного режиму характеризується наступним: вони обмежуються у праві надавати правовий захист та захищати права клієнтів; стикаються із політичним тиском, переслідуванням та репресіями; здійснюють самоцензуру у виборі справ та вираженні своїх поглядів; можуть обрати співпрацю з тоталітарною системою, щоб забезпечити свою власну безпеку чи отримати певні пільги.

Зауважено, що на території анексованого АР Криму та тимчасово окупованих рф українських територій відмічається застосування репресивних заходів до адвокатів-правозахисників, які виражаються у позбавленні адвокатського статусу, накладанні штрафів, адміністративних арештів та відкритті кримінальних справ за сфальсифікованими доказами, примусовій еміграції та ін. Здійснено висновок, що державна влада рф застосовує ті ж самі методи впливу на адвокатів, які використовував тоталітарний радянський режим, що в свою чергу призводить до конформістської поведінки адвокатів та їх активної участі у діяльності репресивного механізму путінського тоталітарного режиму. Факти утиску та переслідування адвокатів-правозахисників фіксуються і в пострадянських країнах, в т.ч. і в Україні. Обґрунтовано, що з метою покращення стану адвокатів-правозахисників слід вживати ряд заходів, зокрема: реалізація міжнародних стандартів адвокатської діяльності, захист прав адвокатів, дотримання принципу незалежності адвокатів, гарантуванні імунітету адвокатів, забезпечення доступу адвокатів до клієнта та захист конфіденційності адвокатської таємниці.

Ключові слова: адвокатура, адвокат-правозахисник, тоталітарний режим

Постановка проблеми. Розвиток держави як фундаментального інструменту забезпечення універсальних потреб людини зумовлює становлення і позадержавних інститутів покликаних задовольняти такі потреби, в т.ч. і потреби у захисті прав і інтересів громадян та їх об'єднань. Важливою складовою у системі таких інститутів виступає адвокатура, основною метою діяльності якої є надання правової допомоги та забезпечення права на захист від обвинувачення. Правове статус адвокатури в державі, її незалежність від державних органів є важливим індикатором розвитку демократії та її фундаментальних принципів

в державі, станом людини в державі та суспільстві, захистом її прав та свобод. Адвокатура у своїй діяльності взаємодіє з державою та водночас опонує їй в сфері захисту прав людини і громадянина. Адвокат, як важливий елемент справедливого суду, знаходиться під протекторатом міжнародного права. Основний принцип незалежності адвокатів, що визначений Радою з прав людини Генеральної асамблеї ООН, наголошує, що держави повинні забезпечити створення незалежних закладів чи органів з надання юридичної допомоги та їх незалежність від державного, політичного чи судового втручання [2].

Слід зауважити, що жодний тоталітарний режим у країні не зацікавлений у незалежній адвокатурі, оскільки саме адвокати, як незалежні правозахисники, мають обґрунтовану законодавством можливість критикувати владу керуючись законом. Формальна роль адвокатури в тоталітарній державі часто зумовлює те, що вона стає частиною репресивної системи, і для «галочки» імітує функцію захисту без реального захисту прав клієнта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій даної теми дозволяє зробити висновок, що питання діяльності адвокатів-правозахисників досліджується в аспекті історії української адвокатури, зокрема, в працях таких науковців, як: В. Брославський (концептуальні підходи до досліджень з історії української адвокатури), О. Козлов (незалежність адвокатів як гарантія професійної діяльності), А.Меланчук (порівняльно-правовий аналіз адвокатури в російській імперії і сучасній Україні), В. Гусєва, Л.Крупник, І. Семенюк, (статус адвокатури в умовах тоталітарного радянського режиму) та ін.

Також, в статті використовувалися публіцистичні статті щодо переслідувань адвокатів-правозахисників окупаційною владою на території анексованого АР Крим та тимчасово окупованих територіях України.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей діяльності адвокатів-правозахисників в умовах тоталітарного режиму в державі.

Виклад основного матеріалу. Адвокатура за своєю суттю характеризується наступними ключовими ознаками:

- виступає носієм публічного інтересу, який виражається в пріоритетному захисті прав громадян та їх об'єднань;

- служить правосуддю та надає юридичну допомогу клієнтам;

- здійснює свою діяльність з дотриманням високих етичних стандартів [1, с. 186].

Адвокат-правозахисник – це юрист, чия діяльність спрямована на захист та відстоювання прав людини, які порушені або обмежені, його правовий статус та функції можуть залежати від специфіки конкретних правових систем та законодавства країни. Адвокати-правозахисники здійснюють представництво у суді, надають консультації та правову допомогу, готують юридичні документи, лобюють правозахисні законопроекти, беруть участь у інформаційно-просвітницьких заходах тощо.

Також, можна виділити такі загальні аспекти діяльності адвоката-правозахисника:

- 1) адвокат-правозахисник повинен мати адвокатське свідоцтво, що засвідчує його кваліфікацію та право на практику відстоювання інтересів клієнтів у суді та інших органах, установах і організаціях;

- 2) адвокат-правозахисник може мати спеціалізовану практику в області прав людини, здійснювати адвокатську діяльність у сфері громадянських та політичних прав, працювати на благо громадянського суспільства в державі;

- 3) адвокати-правозахисники співпрацюють з неприбутковими правозахисними організаціями або самостійно відстоюють права людини у суді чи перед державними органами;

- 4) адвокати-правозахисники часто можуть вести активне соціальне життя та здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу, зокрема, публікувати наукові на публіцистичні статті, писати у соціальних мережах, виступати у ЗМІ з метою увагу до конкретних правозахисних питань;

- 5) адвокати-правозахисники можуть брати участь у міжнародних правозахисних ініціативах, співпрацювати з міжнародними організаціями та подавати справи до міжнародних судових органів тощо.

У своїй діяльності адвокати-правозахисники спрямовують свої зусилля не тільки на захист порушених прав та інтересів окремих осіб, але й на боротьбу із тоталітарними режимами, злочинами геноциду, переслідування представників окремих націй та релігій тощо.

Наприклад:

- 1) Нельсон Мандела (1918–2013 р.р.) є одним із найвідоміших адвокатів-правозахисників в історії, адже він відіграв ключову роль у боротьбі проти системи апартеїду в Південній Африці та став першим чорношкірим президентом країни після здобуття свободи;

- 2) Ратко Латинович (1925–2009 р.р., югославський адвокат і правозахисник) зіграв ключову роль у створенні Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії (ICTY) та виступав у ролі прокурора у перших справах даного трибуналу.

В умовах тоталітарного режиму права людини часто суттєво обмежуються через систематичні заходи контролю та репресій з боку держави. Зокрема, обмеження стосуються права на свободу слова та права на інформацію, права на мирні зібрання та обмеження, обмеження права на справедливий суд, а в окремих випадках і на свободу віросповідання, політичні переконання та ін. Діяльність адвокатів-правозахисників в умовах

тоталітарного режиму характеризується наступним:

– адвокати-правозахисники можуть бути обмежені у праві надавати правовий захист та захищати права клієнтів;

– адвокати-правозахисники, які виступають проти політики тоталітарного режиму чи його політичних лідерів, можуть стикатися з політичним тиском, переслідуванням та навіть репресіями;

– в умовах тоталітарного режиму адвокати-правозахисники можуть відчувати потребу у самоцензурі, тобто обмеженні у виборі справ, які вони приймають та обмеженні у вираженні своїх поглядів;

– деякі адвокати-правозахисники можуть вибирати співпрацю з тоталітарною системою, щоб забезпечити свою власну безпеку чи отримати певні пільги.

Серед відомих адвокатів-правозахисників, які діють в умовах тоталітарних режимів окремих країн можна відзначити наступних:

1. Амаль Клонг – іранська правозахисниця та адвоката, виступає за права жінок, свободу висловлення та права меншин;

2. Лейла Юнес – білоруська адвокатка і правозахисниця, яка активно виступає проти режиму О. Лукашенка в Білорусі;

3. Гауарі Боулман – м'янмська адвокатка, яка грає ключову роль у захисті прав релігійних та етнічних меншин, зокрема розслідування справи про геноцид етносу Рохінджа в М'янмі;

4. Гауденсіо Москосо – адвокат і правозахисник з Куби, який працює у галузі прав людини та свободи слова;

5. Курбедінов Еміль – український і російський адвокат-правозахисник у політичних справах, лауреат Міжнародної правозахисної премії Front Line Defenders;

6. Наргес Мохаммаді – іранська правозахисниця, лауреатка Нобелівської премії миру 2023 р., яка бореться за свободу та права жінок (зокрема, проти політики «обов'язкового хіджабу» для іранських жінок) та ін.

Підтримку, захист та необхідні ресурси адвокатам-правозахисникам надають такі міжнародні урядові та неурядові організації, як: Amnesty International, International Bar Association's Human Rights Institute, Front Line Defenders, Lawyers for Lawyers, Human Rights Watch та ін. Наприклад, правозахисники та активісти Amnesty International вимагають у політичній владі Ірану відпустити іранську адвокату Насрін Сотуде, яку було засу-

джено до побиття батогами та 33 роки позбавлення волі за діяльність в сфері захисту прав людини в Ірані.

В умовах тимчасової окупації РФ АР Крим, частини Луганської і Донецьких областей у 2014 р. та повномасштабного вторгнення на територію України у 2022 р. часто саме адвокати разом із проукраїнськими активістами зазнавали переслідувань з боку окупаційної влади. Зокрема, адвокатів позбавляють адвокатського статусу, накладають штрафи, адміністративні арешти та відкривають кримінальні справи за сфальсифікованими доказами.

Наприклад, зазнав переслідувань відомий адвокат Миколай Полозов, який виступав захисником кримськотатарських активістів, ветерана кримськотатарського руху В.Кашки, українських моряків, яких взяли у полон представники окупаційних військ у Керченській протоці. Так, по відношенню до нього у 2016 р. було відкрито кримінальне провадження у справі «неповаги до суду та образи прокурора».

Також, переслідуються російською владою такі адвокати-правозахисники, як:

– О. Ладін (виступає захисником кримських політв'язнів, кримських татар обвинувачених у екстремізмі та тероризмі, українських військово-полонених та викрадених на окупованих територіях українців – О.Назімова, Г. Алієва, Є.Бекірова, О.Кисельова, К.Бранника та ін., на правозахисника накладено адміністративний арешт);

– М. Беньяш (арештували за «напад» на поліцейських, які завдали йому тілесних ушкоджень та за «перешкоду правосуддю»);

– І. Новіков (захищав українського політв'язня О.Сенцова, українських моряків, яких взяли у полон представники окупаційних військ у Керченській протоці – позбавлений адвокатської ліцензії, визнаний «іноземним агентом» та звинувачується російською владою у «державній зраді») [6];

– Л.Гемеджи, Р. Камілев, Н. Шейхмамбетов (позбавлені адвокатської ліцензії);

– Е. Авамільева, А.Азаматов, Н. Шейхмамбетов, Е.Семедляев та Е.Курбедінов (було накладено таке адміністративне стягнення як адміністративний арешт) та ін. [2].

Державна влада РФ застосовує ті ж самі методи впливу на адвокатів, які використовував тоталітарний радянський режим, що в свою чергу призводить до конформістської поведінки адвокатів та їх активної участі у діяльності репресивного механізму путінського тоталітарного режиму. Зокрема, підтвердженими є факти відмови адвокатів брати

участь у політичних процесах та факти участі російських адвокатів у тортурах та катуваннях затриманих активістів у Криму та українських військовополонених [3]. Також, за часи окупації АР Криму на півострів незаконно перемістили більше ста російських адвокатів, що складає біля 10% від загальної кількості діючих адвокатів на території Криму. Даний факт підтверджує прагнення окупаційної влади вплинути на систему правосуддя та мати лояльних владі адвокатів на території окупованої АР Крим, а також порушення норм міжнародного гуманітарного права, щодо заборони переміщення цільних осіб на окуповані території з території країни-агресора. Окрім того, окремі кримські адвокати співпрацюють з окупаційною владою, не виконують функцію захисту та погіршують стан свої підзахисних [4].

Переслідування окупаційною владою правозахисників здійснюється і на інших тимчасово окупованих українських територіях, також і у випадках, коли вони потрапляють у полон як українські військовослужбовці. За даними Центру ZMINA за період повномасштабного вторгнення та станом на червень 2023 р. російська влада незаконно затримала понад 560 українських активістів, з них 16 мертві, 309 перебувають під вартою або їх доля не відома, 235 повернулися додому [2]. Наприклад, у березні 2023 р. на території окупованої Луганської області було засуджено до 13 років колонії українського правозахисника та журналіста Максима Буткевича, який потрапив у полон до російських військових.

Слід зауважити, що не тільки в тоталітарних режимах у адвокати та правозахисники зазнають утиску, стають об'єктами переслідування і гонінь, зокрема в ряді пострадянських країн відмічають порушення прав адвокатів (наприклад, в результаті критики системи адвокатури в Україні неправомірно позбавили статусу адвоката А.Вишневецького. На думку Міжнародної комісії юристів даний факт свідчить про втручання в можливість виконувати функції адвоката та порушує право на вираження поглядів і участі адвоката у публічних дебатах [5]).

З метою покращення стану адвокатів-правозахисників в країнах з тоталітарною системою та пострадянських країнах слід вживати наступних заходів:

- забезпечувати гарантії та захист міжнародних професійних стандартів адвокатської діяльності;

- підвищувати рівень захисту прав адвокатів-правозахисників, враховуючи особливості

їх діяльності в сфері резонансних політичних та соціально-гострих справ;

- неухильно дотримуватися принципу незалежності адвокатів та органів їх самоврядування, допустимість порушення даного принципу повинна бути законною та спрямованою на забезпечення професійних та етичних стандартів професії;

- забезпечувати доступ адвокатів-правозахисників до клієнта та захищати конфіденційність адвокатської таємниці;

- гарантувати імунітет адвокатів з метою запобігання їх переслідування у зв'язку із здійсненням професійної діяльності та ін.

Висновки. Важливе значення для розвитку демократії в державі, громадянського суспільства та механізму захисту прав і свобод людини має незалежна адвокатура та адвокати-правозахисники. В системі правосуддя тоталітарних режимів адвокатура може виступати частиною репресивної системи, також, адвокати-правозахисники переслідуються з боку державної влади. Адвокати-правозахисники здійснюють представництво у суді, надають консультації та правову допомогу, готують юридичні документи, лобіюють правозахисні законопроекти, беруть участь у інформаційно-просвітницьких заходах та ін. У своїй діяльності адвокати-правозахисники спрямовують свої зусилля не тільки на захист порушених прав та інтересів окремих осіб, але й на боротьбу із тоталітарними режимами, злочинами геноциду, переслідування представників окремих націй та релігій тощо. Особливості діяльності адвокатів-правозахисників в умовах тоталітарного режиму характеризується наступним: вони обмежуються у праві надавати правовий захист та захищати права клієнтів; стикаються із політичним тиском, переслідуванням та репресіями; здійснюють самоцензуру у виборі справ та вираженні своїх поглядів; можуть обрати співпрацю з тоталітарною системою, щоб забезпечити свою власну безпеку чи отримати певні пільги.

На території анексованого АР Криму та тимчасово окупованих рф українських територій відмічається застосування репресивних заходів до адвокатів-правозахисників, які виражаються у позбавленні адвокатського статусу, накладанні штрафів, адміністративних арештів та відкритті кримінальних справ за сфальсифікованими доказами, примусовій еміграції та ін. Державна влада рф застосовує ті ж самі методи впливу на адвокатів, які використовував тоталітарний радянський режим, що в свою чергу призводить до конформістської поведінки адвокатів та їх активної

участі у діяльності репресивного механізму путінського тоталітарного режиму. Факти утиску та переслідування адвокатів-правозахисників фіксуються і в пострадянських країнах, в т.ч. і в Україні. З метою покращення стану адвокатів-правозахисників слід вживати ряд заходів, зокрема:

реалізація міжнародних стандартів адвокатської діяльності, захист прав адвокатів, дотримання принципу незалежності адвокатів, гарантуванні імунітету адвокатів, забезпечення доступу адвокатів до клієнта та захист конфіденційності адвокатської таємниці.

Список використаних джерел:

1. Корнієнко П.С. Адвокатура як суб'єкт правозахисної діяльності в Україні. *НУ «ОЮА»*, 2022. С. 184–187 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle> (дата звернення: 20.10.23)
2. Веселова В. «Незручній російській системі». Історія адвоката Олексія Ладіна, заарештованого у Криму. *Крим.Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-advokat-oleksiy-ladin-istoria-aresht/32642702.html> (дата звернення: 21.10.23)
3. Барвіненко К. Без права на право: як у Росії поховали Феміду. *Freedom*. URL: <https://uatv.ua/uk/bez-prava-na-pravo-yak-u-rosiyi-pohovaly-femidu/> (дата звернення: 01.11.23)
4. Присяжнюк В. 102 російських адвокатів незаконно перемістили до Криму за час окупації. *Суспільне. Новини*. URL: <https://susplne.media/599665-102-rosijskih-advokativ-nezakonno-peremistili-do-krimu-za-cas-okupacii/> (дата звернення: 20.10.23)
5. Україна: адвокат Андрій Вишневський неправомірно позбавлений статусу адвоката за здійснення свободи вираження поглядів. *International Commission of Jurists*. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/10/Ukraine-Lawyer-Vishnevsky-statement-News-web-story-2015-UKR.pdf> (дата звернення: 27.10.23)

Korniienko M.V. FEATURES OF THE ACTIVITIES OF LAWYERS-HUMAN RIGHTS DEFENDERS IN THE CONDITIONS OF THE TOTALITARIAN REGIME IN THE STATE

It is substantiated that independent advocacy and human rights lawyers are important for the development of democracy in the state, civil society and the mechanism of protection of human rights and freedoms. It was determined that in the justice system of totalitarian regimes, the legal profession can act as part of a repressive system, also, lawyers-human rights defenders are persecuted by the state authorities. It was revealed that human rights lawyers provide representation in court, provide consultations and legal assistance, prepare legal documents, lobby for human rights bills, participate in informational and educational events, etc. It was determined that in their activities human rights lawyers direct the fight against totalitarian regimes, crimes of genocide, persecution of representatives of certain nations and religions, etc. And also, it was revealed that the peculiarities of the activities of human rights lawyers under the totalitarian regime are characterized by the following: they are limited to the right to provide legal protection and protect the rights of clients; face political pressure, persecution and repression; exercise self-censorship in choosing cases and expressing their views; may choose to cooperate with a totalitarian system in order to ensure their own security or gain certain benefits. It is noted that on the territory of the annexed Autonomous Republic of Crimea and the Ukrainian territories temporarily occupied by the Russian Federation, the use of repressive measures against human rights lawyers is noted, which is manifested in the deprivation of legal status, the imposition of fines, administrative arrests and the opening of criminal cases based on falsified evidence, forced emigration, etc. It was concluded that the state authorities of the Russian Federation apply the same methods of influencing lawyers that were used by the totalitarian Soviet regime, which in turn leads to the conformist behavior of lawyers and their active participation in the activities of the repressive mechanism of Putin's totalitarian regime. The facts of oppression and persecution of human rights lawyers are also recorded in post-Soviet countries, including and in Ukraine. It is substantiated that in order to improve the condition of lawyers-human rights defenders, a number of measures should be taken, in particular: implementation of international standards of advocacy, protection of the rights of lawyers, observance of the principle of independence of lawyers, guaranteeing the immunity of lawyers, ensuring access of lawyers to the client and protecting the confidentiality of the lawyer's secret.

Key words: *advocacy, lawyer-human rights defender, totalitarian regime.*

Шопіна І.М.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3334-7548

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ЕКСПЕРТИЗИ БЛАГОДІЙНИМИ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Метою статті є визначення особливостей проведення громадської експертизи благодійними та волонтерськими організаціями.

Констатовано відсутність правового алгоритму дій при проведенні громадської експертизи означеними суб'єктами. Акцентовано увагу на необхідності активного використання можливостей, пов'язаних з проведенням громадської експертизи, як доцільної та необхідної форми діяльності благодійних організацій. Це дозволить більш продуктивно використовувати існуючі в останніх можливості, попереджувати нераціональне використання благодійної допомоги, застосовувати індивідуальний підхід до розвитку окремих ділянок діяльності органу публічної влади.

З'ясовано, що громадська експертиза уявляє собою потенційно ефективну форму контролю за діяльністю органів публічної влади з боку інститутів громадянського суспільства. Завдання, які може вирішити громадська експертиза під час повномасштабної російської збройної агресії, полягають у зниженні впливу корупційних ризиків в системі публічної влади, попередженні нераціонального або неправомірного використання органами влади людських, матеріальних, часових та інших ресурсів, у тому числі й наданих в якості благодійної допомоги, розвитку прогресивних форм та методів публічного адміністрування.

Зроблено висновок, що правові прогалини, які характеризують статус благодійних та волонтерських організацій в якості суб'єктів громадської експертизи, гальмують використання цієї дієвої форми громадського контролю в Україні. Вказане потребує доповнення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею, в якій визначалися б процедури участі вказаних організацій у проведенні громадської експертизи, зокрема, особливості схвалення внутрішнього рішення про її проведення, порядок відбору експертів, алгоритм затвердження експертних висновків та особливості вирішення розбіжностей при їх складанні. При цьому доцільно розповсюдити дію запропонованих нами законодавчих новел на діяльність волонтерських організацій.

Ключові слова: громадська експертиза, громадський контроль, благодійні організації, благодійна діяльність, волонтерські організації, волонтерська діяльність, цивільно-військова взаємодія, органи публічної влади.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна належить до демократичних країн з розвинутим громадянським суспільством. У часи важких випробувань громадяни завдяки високому рівню самоорганізації неодноразово приходили на допомогу органам влади, беручи на себе низку необхідних для забезпечення національної безпеки та сталості суспільних відносин функцій. Взаємодія неурядових організацій з державою нині має багато різноманітних форм, однією з яких виступає громадська експертиза.

З початком у 2014 році російської збройної агресії проти України співпраця органів виконавчої влади з благодійними та волонтерськими орга-

нізаціями набула нових рис та ознак. На сьогоднішній день відпрацьовано механізм партнерства, побудований на принципах добровільної участі, рівноправності сторін, систематичності та транспарентності. Однак правовий механізм громадської експертизи як одного із важливих елементів участі громадянського суспільства в управлінні державою досліджено ще недостатньо. Якщо діяльність громадських рад при органах виконавчої влади вже була предметом окремих наукових розвідок, то проблеми здійснення громадської експертизи благодійними та волонтерськими організаціями ще очікують на своїх дослідників. У поєднанні з прогалинами правового регулювання статусу благодійних та волонтерських орга-

нізацій вказане обумовлює актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання визначеної проблеми. Питання проведення громадської експертизи в органах виконавчої влади привертає увагу українських вчених вже друге десятиліття. Так, В. Купрій та Л. Паливода розглянули проведення громадської експертизи в контексті реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, акцентувавши увагу на принципі підзвітності органів влади як основі загальносуспільного врядування [1]. В. Нестерович, дослідивши конституційно-правове врегулювання проведення громадської експертизи діяльності органів публічної влади, робить висновок, що це загальносвітова демократична тенденція, яка детермінована посиленням та ускладненням взаємодії органів публічної влади та громадськості. Легітимація цієї конституційно-правової форми впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів спрямована передусім на створення ефективних конструктивних механізмів взаємодії громадськості з органами публічної влади щодо вирішення державних та суспільних справ [2]. І. Яцків розглядає громадську експертизу проєктів та чинних нормативно-правових актів як формально обумовлену оцінку інститутами громадянського суспільства цих актів щодо їх відповідності суспільним потребам і законодавчим вимогам, та надання відповідних пропозицій щодо їх удосконалення [3].

Разом з тим проблемам розвитку правового статусу благодійних та волонтерських організацій як суб'єктів проведення громадської експертизи у теоретико-методологічних працях ще не приділялося достатньо уваги.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей проведення громадської експертизи благодійними та волонтерськими організаціями.

Виклад основного матеріалу. Здійснення інститутами громадянського суспільства діяльності, пов'язаної із взаємодією з органами виконавчої влади, відбувається відповідно до кола прав та обов'язків обох сторін взаємодії, що знаходить своє відображення у правових актах, які регулюють їх правовий статус. Не є виключенням громадська експертиза, яка може здійснюватися не всіма суб'єктами суспільних відносин, а лише деякими з них за умови дотримання певних правил і процедур.

Відповідно до пункту 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади інститутами громадянського суспільства, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976, громадська експертиза може проводитися громадськими радами і інститутами громадянського суспільства, до яких нормотворцем віднесено громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні медіа та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [4]. Правовий статус благодійних організацій, визначений у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», передбачає наявність наступних ознак: а) наявність статусу юридичної особи; б) належність до кола осіб приватного права; в) закріплення у статутних документах як обов'язкової ознаки організації мети здійснення благодійної діяльності в одній чи кількох сферах (до останніх законодавець відносить такі сфери, як освіта; охорона здоров'я; екологія, охорона довкілля та захист тварин; запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; наука і наукові дослідження; спорт і фізична культура; права людини і громадянина та основоположні свободи; розвиток територіальних громад; розвиток міжнародної співпраці України; стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні; сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану) [5]. Для розуміння належності громадської експертизи до однієї з визначених вище сфер благодійної діяльності звернемося до визначення поняття останньої: законодавець трактує її як добровільну особисту та/або майнову допомогу для досягнення визначених цим Законом

цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Відповідно, метою означеного виду діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у наведених нами вище сферах благодійної діяльності, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах [5].

Отже, хоча у самому Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» проведення громадської експертизи не згадано, право вказаних суб'єктів на її проведення можна трактувати як обумовлене метою благодійних організацій в аспекті розвитку і підтримки у суспільних інтересах сфер освіти, охорони здоров'я, сприяння обороноздатності тощо (відповідно до положень ч.2 ст.3 означеного Закону). Отже, закріплене у пункті 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади інститутами громадянського суспільства, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [4], право благодійних організацій на проведення громадської експертизи, не знайшло свого відображення у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Наслідками такої ситуації є відсутність правового алгоритму дій при проведенні громадської експертизи означеними суб'єктами. Зокрема, залишається незрозумілим, хто саме (загальні збори учасників, виконавчий орган благодійної організації чи її наглядова рада) приймає рішення про проведення досліджуваного нами виду експертизи, яким є порядок звітності перед органами управління організації, хто саме має затверджувати експертні пропозиції, а також порядок дій у разі виникнення розбіжностей у експертів при підготовці вказаних пропозицій.

Аналіз статутів благодійних організацій, положення яких могли б заповнити означену правову лауну, свідчить про обережний підхід до визначення правового порядку участі вказаних суб'єктів у проведенні громадської експертизи: у переважній більшості випадків в цих локальних документах міститься згадування про вказану форму роботи, але без конкретизації правового алгоритму. Наприклад, передбачається «Участь у дорадчих органах, громадських обговореннях, консультаціях, експертизі нормативно-правових актів, а також заходах з моніторингу та оцінки, що стосуються мети і цілей Фонду» [6].

Вважається, що з початком повномасштабної війни кількість благодійних організацій в Укра-

їні зростає на 74%, станом на початок грудня 2023 року їх нараховується 20 671 [7]. Функціонування держави і суспільства в умовах правового режиму воєнного стану поставило на порядок денний багато питань, пов'язаних із необхідністю систематичного контролю за діяльністю органів виконавчої влади. Однак в силу прогалин у законодавстві, яке визначає особливості проведення громадської експертизи благодійними організаціями, вказана форма громадського контролю залишається недостатньо реалізованою. Враховуючи, що нині благодійні організації надають надзвичайно потужну допомогу публічному сектору, активне використання можливостей, пов'язаних з оцінкою діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі [5] слід визнати доцільною та необхідною формою діяльності благодійних організацій. Це дозволить більш продуктивно використовувати існуючі в останніх можливості, попереджувати нераціональне використання благодійної допомоги, застосовувати індивідуальний підхід до розвитку окремих ділянок діяльності органу публічної влади.

Аналіз особливостей правового статусу волонтерських організацій в аспекті можливості проведення ними громадської експертизи свідчить про існування не меншої кількості проблем, обумовлених прогалинами правого регулювання. Як відомо, Закон України «Про волонтерську діяльність» [8] було прийнято в 2011 році, в очікуванні і для забезпечення проведення в Україні футбольного чемпіонату Євро-2012. Відповідно, мета законодавця при прийнятті вказаного правового акту полягала насамперед у створенні правових рамок для організації допомоги глядачам та туристам під час проведення спортивних і розважальних заходів. Це обумовило структуру і зміст вказаного правового акту, який, навіть після змін, внесених 12 законами, залишився еkleктичним і недостатньо застосовним для взаємодії військових та цивільних в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. Тому не є дивним, що волонтерські організації навіть не визнано суб'єктами контролю (для порівняння: благодійник або уповноважений ним особи мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб [5]). Право волонтерських організацій на участь у проведенні громадської

експертизи потребує доктринального тлумачення ч.3 ст.1 Закону України «Про волонтерську діяльність». Відповідно до цієї норми волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [8], отже, можна зробити висновок, що на суб'єктів, які здійснюють цю волонтерську і одночасно благодійну діяльність, розповсюджується право, закріплене у пункті 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади інститутами громадянського суспільства [4]. Однак такий складний порядок з'ясування права волонтерських організацій на участь у проведенні громадської експертизи суперечить, на нашу думку, принципу правової визначеності як невід'ємної складової принципу верховенства права. Правозастосовна діяльність не має перетворюватися на процес постійного доктринального тлумачення правових приписів та пошуку шляхів заповнення правових прогалин. Особливо важливими вказані положення є для сфери взаємодії між сектором безпеки і оборони та інститутами громадянського суспільства в умовах правового режиму воєнного стану.

Висновки на підставі проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Громадська експертиза уявляє собою потенційно ефективну форму контролю за діяльністю органів публічної влади з боку

інститутів громадянського суспільства. Завдання, які може вирішити громадська експертиза під час повномасштабної російської збройної агресії, полягають у зниженні впливу корупційних ризиків в системі публічної влади, попередженні нераціонального або неправомірного використання органами влади людських, матеріальних, часових та інших ресурсів, у тому числі й наданих в якості благодійної допомоги, розвитку прогресивних форм та методів публічного адміністрування.

Правові прогалини, які характеризують статус благодійних та волонтерських організацій в якості суб'єктів громадської експертизи, гальмують використання цієї дієвої форми громадського контролю в Україні. Вказане потребує доповнення Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» окремою статтею, в якій визначалися б процедури участі вказаних організацій у проведенні громадської експертизи, зокрема, особливості схвалення внутрішнього рішення про її проведення, порядок відбору експертів, алгоритм затвердження експертних висновків та особливості вирішення розбіжностей при їх складанні. При цьому, враховуючи органічний зв'язок між благодійними та волонтерськими організаціями, доцільно розповсюдити дію запропонованих нами законодавчих новел і на діяльність волонтерських організацій.

Список використаних джерел

1. Купрій В., Паливода Л. Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посіб. Київ: Макрос, 2011. 192 с.
2. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2018. № 2 (2). С. 67–76. DOI: 10.32689/2617-9660-2018-2-2-67-76
3. Яцків І. Я. Громадська експертиза проектів та чинних нормативно-правових актів органів публічного управління України як засіб забезпечення їх ефективності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. С. 125–131. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.18.125
4. Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади інститутами громадянського суспільства: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF#Text>
5. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
6. Статут благодійної організації «Благодійний фонд «Маркус фондейшн». URL: <https://markusfoundation.com/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%91%D0%A4%20MARCUS%20FOUNDATION.pdf>
7. З початку війни в Україні стався бум благодійних організацій – Опендатабот. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/11/707535/>
8. Про волонтерську діяльність: Закон України 19 квітня 2011 року № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

Shopina I.M. FEATURES OF PUBLIC EXAMINATION BY CHARITY AND VOLUNTEER ORGANIZATIONS

The purpose of the article is to determine the specifics of conducting public expertise by charitable and volunteer organizations.

The article states the absence of a legal algorithm of actions when conducting a public examination by the specified entities. Attention is focused on the need to actively use the opportunities associated with conducting public expertise, as an appropriate and necessary form of activity of charitable organizations. This will make it possible to use existing opportunities more productively, to prevent the irrational use of charitable assistance, to apply an individual approach to the development of individual areas of activity of the public authority.

It is argued that public expertise is a potentially effective form of control over the activities of public authorities by civil society institutions. The tasks that public expertise can solve during a full-scale Russian armed aggression are to reduce the influence of corruption risks in the system of public power, to prevent the irrational or improper use by authorities of human, material, time and other resources, including those provided as charitable assistance, development of progressive forms and methods of public administration.

It was concluded that the legal gaps that characterize the status of charitable and volunteer organizations as subjects of public expertise inhibit the use of this effective form of public control in Ukraine. This requires supplementing the Law of Ukraine "On Charitable Activities and Charitable Organizations" with a separate article, which would define the procedures for the participation of the specified organizations in the conduct of public expertise, in particular, the specifics of the approval of the internal decision on its conduct, the procedure for selecting experts, the algorithm for approving expert opinions and the specifics of the decision disagreements during their compilation. At the same time, it is expedient to extend the effect of the proposed legislative amendments to the activities of volunteer organizations.

Key words: *public expertise, public control, charitable organizations, charitable activities, volunteer organizations, volunteer activities, civil-military interaction, public authorities.*

Денисова А.В.

Одеський державний університет внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0001-5551-9297

СУТНІСТЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність, роль та місце громадського контролю в Україні, обґрунтовано, що має відповідати принципам становлення та утвердження соціально-правової держави, якому відведена роль ефективного інструменту у виявленні, запобіганні та усуненні причин порушень прав і свобод громадян, оскільки він є засобом забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виступає свого роду соціально детермінованим механізмом підтримання соціальної рівноваги, сприяє розвитку позитивних соціальних змін у суспільстві.

Визначено, що суспільні перетворення, спричинені глобальними тенденціями і європейського, і світового розвитку, вимагають розроблення концептуальних засад оновленого правового осмислення громадського контролю і його ефективних організаційних форм на сучасному етапі державотворення України та проведення громадського діалогу. Тому існує зумовлена часом нагальна потреба в новітніх підходах до удосконалення функціонування громадського контролю, від якого великою мірою залежить стабільність функціонування суспільства, перспективи його демократичного, соціального та правового розвитку, що визначає значущість та актуальність вирішення цієї проблематики.

Досліджено конституційно-правове утвердження громадської експертизи діяльності органів публічної влади та визначено, що це загальносвітова тенденція, яка детермінована посиленням взаємодії органів публічної влади та громадськості. Громадська експертиза є одним із інструментів громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади в державі. Громадські експертизи спрямовані на подолання закритості та бюрократичності державних органів, на виявлення правопорушень. Громадська експертиза дозволяє громадськості оцінити рівень прозорості органу виконавчої влади та дотримання ним законодавства.

Констатовано, що всі фізичні та юридичні особи мають право здійснювати контроль за діяльністю органів влади, посадових і службових осіб, яких вони обирали безпосередньо, а також тих органів і осіб, що були обрані або призначені відповідно до Конституції і законів України.

Ключові слова: громадський контроль, громадська експертиза, громадський діалог, конституційні повноваження, громадянське суспільство, Конституція.

Сьогодні в Україні на сучасному етапі її державотворення, враховуючи суспільні реалії та динаміку змін, вибрано орієнтир на створення якісно продуктивної концепції і громадського контролю, що має відповідати принципам становлення та утвердження соціально-правової держави, якому відведена роль ефективного інструменту у виявленні, запобіганні та усуненні причин порушень прав і свобод громадян, оскільки він є засобом забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виступає свого роду соціально детермінованим механізмом підтримання соціальної рівноваги, сприяє розвитку позитивних соціальних змін у суспільстві. Отже, громадський контроль є одним із найважливіших

та основоположних елементів розбудови європейського, демократичного, правового простору на теренах держави України.

Відповідно до статті 5 Конституції України єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування [1].

Народ в установленому Конституцією та відповідними законами України порядку обирає Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад, сільських, селищних та міських голів.

Зазначені органи та посадові особи відповідно до їх повноважень в подальшому згідно із зако-

ном формують виконавчу та судові гілки влади, а також призначають на посади та звільняють з посади посадових осіб органів місцевого самоврядування.

С. Стеценко під громадським контролем пропонує розуміти різновид контролю, за якого останній здійснюється громадськими організаціями чи окремими громадянами. Поряд із цим автор суб'єктами громадського контролю називає також і органи місцевого самоврядування [2; 3, с. 206]. Слід зауважити, що наведені визначення є дещо неточними, з огляду на те, що парламент та органи місцевого самоврядування є органами публічної влади та наділені владними повноваженнями. Відмінними рисами громадського контролю є відсутність владних повноважень, не обов'язковість та, як правило, рекомендаційний характер рішень його суб'єктів.

Переслідуючи свої політичні, соціально-економічні та інші законні інтереси, громадяни та їх об'єднання мають ефективно контролювати діяльність публічної влади та бути незалежними від них [4].

Громадський контроль виникає у ході ретроспективного розвитку демократичного суспільства та історичної диференціації основних видів державного регулювання суспільних відносин. На думку Є. Захарова громадський контроль є публічною перевіркою громадянським суспільством діяльності держави на відповідність проголошеним нею цілям, їх коригування, підпорядкування політики держави, діяльності її органів і посадових осіб інтересам суспільства, а також нагляд громадянського суспільства за діяльністю органів публічної влади, спрямованою на захист й забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини [5]. Сфера громадського контролю є сферою публічного простору, оскільки суб'єкти, які здійснюють контроль за діяльністю органів влади, діють не як приватні особи з власними інтересами, вимогами, а як представники громадянського суспільства [4].

С. Кушнір громадський контроль розглядає у статичному (система правових та інших засобів контролю громадськості за діяльністю органів публічної влади з метою забезпечення точного і неухильного дотримання законності, прав і свобод людини всіма суб'єктами підконтрольної діяльності) та динамічному (процес спостереження представників громадськості за діяльністю органів публічної влади, проведення перевірок, процес співставлення належного і фактичного у повсякденній діяльності посадових

осіб у контексті дотримання законності взагалі, і прав та свобод кожної людини зокрема) аспектах [6, с. 92]. Оскільки суспільство постійно змінюється, динаміка зміни інститутів громадського контролю у суспільному розвитку відіграє домінуючу роль. Громадський контроль виступає як гарант виконання соціальних норм і зобов'язань.

Деякі науковці наголошують, що весь спектр можливих дій з реалізації громадського контролю може бути представлений, у загальному вигляді, двома складовими: а) багатосторонньою системою постійного громадського моніторингу; б) активними діями щодо попередження та усунення виявлених порушень.

Законодавець пропонує в Проекті Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» визначити громадський контроль, як форму реалізації конституційних повноважень народу, що полягає у безпосередньому, безоплатному контролі громадянами України, зокрема членами політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства (далі - суб'єкти громадянського контролю), за діяльністю органів влади, їх посадових і службових осіб (далі - об'єкти громадянського контролю) з метою нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів громадського контролю на предмет відповідності актам законодавства, та суспільним інтересам з контролю за відповідністю діяльності об'єктів громадського контролю та за дотриманням ними державної дисципліни [7].

Громадський контроль та громадський діалог буде здійснюватися з метою захисту прав і свобод громадян від порушення об'єктами громадського контролю або ініціювання усунення раніше допущених порушень актів законодавства, законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Саме оцінка діяльності органів виконавчої влади, реалізація форм публічного адміністрування, створення рекомендацій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі, все це є громадською експертизою, яка є формою громадського контролю і вважається важливим ресурсом для органів державної влади. Вони отримують додатковий консультативний ресурс, а також волонтерів серед неурядових організацій [8, с. 132]. У міжнародній практиці, громадська експертиза як форма громадського контролю є результативною, але порядок її здійснення в Україні недостатньо опрацьований, а законодавче забезпечення недосконале.

Правовою основою громадської експертизи як форми громадського контролю є: Конституція України (ч. 2 ст. 3, ч. 1. ст. 36, ч. 2, 3 ст. 34, ст. 40) [1]; Закони України «Про інформацію» (ст. ст. 3, 6) [9]; «Про громадські об'єднання» [10] та ін. Правове підґрунтя проведення громадської експертизи передбачене також галузевими законами. ст. 55 Закону України «Про запобігання корупції» [11] регулює громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів.

За ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб може проводитися громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів.

Проведення громадської антикорупційної експертизи чинних нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, а також оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб або інших джерел, не заборонених законодавством.

Відповідно Постанови Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» Громадська рада має право:

1) утворювати постійні та тимчасові робочі органи (правління, секретаріат, комітети, комісії, експертні групи тощо);

2) залучати до своєї роботи працівників центральних та місцевих органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування, представників підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності (за згодою їх керівників), а також окремих фахівців (за згодою);

3) організувати і проводити семінари, конференції, засідання за круглим столом та інші публічні заходи;

4) отримувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для забезпечення діяльності ради;

5) отримувати від органу виконавчої влади проекти нормативно-правових актів з питань, що потребують проведення консультацій з громадськістю;

6) проводити відповідно до законодавства громадську експертизу діяльності органу виконавчої влади та громадську антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади [12].

Члени громадської ради мають право доступу в установленому порядку до приміщень, в яких розміщений орган виконавчої влади.

Отже, цілком очевидно, що народ, тобто фізичні і юридичні особи, як єдине джерело влади, мають право здійснювати контроль за діяльністю органів влади, посадових і службових осіб, яких вони обирали безпосередньо, а також тих органів і осіб, що були обрані або призначені відповідно до Конституції і законів України.

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K?an=827574>
2. Сквірський І. О. Громадський контроль у публічному управлінні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: дис. ... д-ра. юрид. наук.: 12.00.07 / Сквірський Ілля Олегович. Запоріжжя, 2013. 413 с.
3. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : навч. посібник / С. Г. Стеценко. – 3-тє вид., перероб. та доп. К.: Атіка, 2011. 624 с.
4. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. К.: «Хай-Тек Прес», 2017. 276 с.
5. Захаров Є Громадський контроль і права людей. URL: <http://khp.org/index.php?id=1261552395>
6. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кушнір Сергій Миколайович. Запоріжжя, 2011. 247 с
7. Проект Закону України «Про правові та організаційні засади громадського контролю та громадського діалогу в Україні» від 30.04.2021 № 5458 URL <https://ips.ligazakon.net/document/J105053A?an=8>.
8. Рогатіна Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Рогатіна Ліда Петрівна. О., 2011. 202 с.
9. Про інформацію: Закон України від 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
10. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>.
12. Постанова Кабінету Міністрів Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики від 3 листопада 2010 р. № 996 Київ.

Denysova A.V. THE ESSENCE OF PUBLIC CONTROL IN UKRAINE

The article examines the essence, role and place of public control in Ukraine, it is substantiated that it should correspond to the fundamental principles of the establishment and establishment of a social and legal state, which is assigned the role of an effective tool in identifying, preventing and eliminating the causes of violations of the rights and freedoms of citizens, as it is a means ensuring legality in the activities of state authorities and local self-government bodies, acts as a kind of socially determined mechanism for maintaining social balance, promotes the development of positive social changes in society.

It was determined that social transformations caused by global trends of both European and world development require the development of the conceptual foundations of an updated legal understanding of public control and its effective organizational forms at the current stage of Ukraine's state formation and public dialogue. Therefore, there is an urgent need for new approaches to improving the functioning of public control, which largely depends on the stability of the functioning of society, the prospects of its democratic, social and legal development, which determines the significance and urgency of solving this problem.

The constitutional and legal approval of the public examination of the activities of public authorities was studied and it was determined that this is a global trend determined by the strengthening of the interaction between public authorities and the public. Public examination is one of the tools of public control over the activities of executive authorities in the state. Public examinations are aimed at overcoming the closedness and bureaucracy of state bodies, and at detecting offenses. Public examination allows the public to assess the level of transparency of the executive authority and its compliance with legislation.

It was established that all individuals and legal entities have the right to exercise control over the activities of authorities, officials and officials whom they directly elected, as well as those bodies and persons who were elected or appointed in accordance with the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: *public control, public expertise, public dialogue, constitutional powers, civil society, the Constitution.*

Віхляєв М.Ю.

Ужгородський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-1906-5176

СУБСИДАРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ

У законодавстві Європейського Союзу підкреслюється притаманна природі принципу субсидіарності еволюційність та динамічність шляхів його застосування у світлі обставин, що змінюються. Матеріально-правові гарантії дотримання субсидіарності включають, зокрема, необхідність докладного та доказового обґрунтування вибору рівня нормативно-правового регулювання, а також обов'язок адаптувати його форми для максимізації свободи розсуду нижчого рівня системи публічного адміністрування у виборі засобів та способів виконання заходів, визначених інституцією вищого рівня (зокрема, передбачаючи альтернативні шляхи їх досягнення заходів), а також закріплення важливості урахування правових та інших особливостей місцевого середовища публічного адміністрування нижчого рівня. Дотримання цих вимог принципу субсидіарності забезпечується надісланням усіх законодавчих пропозицій інституції Європейського Союзу національним парламентам та наданням їм права використати превентивний механізм контролю. За цими процедурами за умови, коли парламенти третини держав-членів Європейського Союзу вважають законодавчу пропозицією такою, що не відповідає вимогам принципу субсидіарності, вона має бути повторно розглянута Європейською комісією (жовта картка). Якщо ж проти відповідності проекту нормативно-правового акта Європейського Союзу заперечує більшість національних парламентів, він повертається Європейській комісії на повторний розгляд та за умови, якщо він не був нею відкликаний, відповідний проект нормативно-правового акта Європейського Союзу спрямовується Раді Європейського Союзу і Європейському парламенту для прийняття рішення з можливістю звернення до Європейської комісії за додатковою інформацією та/або додатковим аналітичним обґрунтування її пропозиції (помаранчева картка). Крім того, нормативно-правовий акт Європейського Союзу може бути оскаржений його державою-членом до Суду справедливості Європейського Союзу.

Ключові слова: вимоги принципу субсидіарності, гарантії дотримання принципу субсидіарності, процедури жовтої та помаранчевої картки, субсидіарність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Доленосне зрушення до набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі обумовлює необхідність наукового опрацювання принципів функціонування цього багаторівневого міждержавного економічного та політичного міждержавного утворення. Одним із основних цих принципів є субсидіарність, яка передбачатиме докорінні перетворення у конституційному ладі держави та системі публічного адміністрування. У світлі цього, осмислення передумов формування принципу субсидіарності як основи побудови відносин між інституціями європейського співтовариства та його державами-членами, одержання чіткого уявлення про його

вимоги та механізми забезпечення функціонування цього принципу є нагальним науковим завданням. Його виконання потребуватиме, насамперед, визначення сутності та шляху розвитку принципу субсидіарності як всеосяжного та багатоаспектного принципу архітектури європейського співтовариства, опрацювання його правових джерел, у яких визначаються його конкретні вимоги та його гарантії матеріального-правового, процедурного та процесуального характеру, а також дослідження аналітичних публікацій, у яких окреслюється проблематика дотримання та забезпечення виконання приписів принципу субсидіарності у рамках Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор у яких розглядають цю про-

блему і підходи її розв'язання. Ознайомившись із науковою літературою, у якій окреслюються контури сутності субсидіарності як фундаментального принципу організації та діяльності європейського співтовариства, можемо констатувати, що стан наукового опрацювання його конкретних вимог, так само як й правових та інституційних гарантій дотримання цього принципу має бути покращений. Водночас, значний внесок у формування значного масиву якісних наукових знань про принцип субсидіарності як наріжний камінь європейського співтовариства зробили, зокрема, В. Д. Барвіненко, І. О. Дробот, Н. М. Колісниченко, Е. Паві, Р. І. Панчишин, С. Є. Саханенко [1; 2; 3; 4].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є визначення змісту та гарантій дотримання субсидіарності як принципу функціонування Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи дослідження, звернемось до офіційних публікацій, у яких викладається сутність, еволюційний шлях та поточна законодавча регламентація питань, пов'язаних із реалізацією принципу субсидіарності у межах Європейського Союзу.

За визначенням, викладеним у публікації Міністерства закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Сполученого Королівства, у найбільш загальному значенні субсидіарність розуміється як принцип, який регулює питання вибору виконавця заходів у ситуаціях, у яких потенційно декілька осіб мають можливість (повноваження) діяти [5]. Широко поширеною є думка про те, що загальна мета принципу субсидіарності полягає в тому, щоб гарантувати певний ступінь незалежності для нижчого рівня управління відносно суб'єктів вищого рівня управління або для місцевих органів влади відносно центрального (федерального) уряду [4].

Субсидіарність принцип, який визначає критерій розподілу повноважень між інституціями європейського співтовариства та його державами-членами, зароджувався та вперше формалізувався у європейських законодавчих актах у сфері охорони навколишнього природного середовища та у положеннях Єдиного європейського акту 1987 р., після чого він був утверджений Маастрихтському договорі, який набрав чинності у 1993 р. Амстердамський договір (1999 р.) включав Протокол № 2 (рівнозначним з правовим статусом) про застосування принципів субсидіарності та пропорційності. Найбільш сучасна євро-

пейська міжнародно-правова угода – Договір про Європейський Союз та Договір про заснування Європейського Співтовариства від 17 грудня 2007 р. (Лісабонська угода) найбільш докладно закріпила принцип субсидіарності [5].

Ознайомившись із приписами цього міжнародного документа, зазначимо, що приписами ст. 5 Договору про заснування Європейського Співтовариства встановлено, що у сферах, що не належать до її виключної компетенції, спільнота діє згідно з принципом субсидіарності лише тоді й у такому обсязі, коли держави-члени не можуть належним чином досягти мети запланованого заходу, натомість це краще здійснити на рівні спільноти з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів [6]. Таким чином, передумовами, для прийняття інституціями Європейського Союзу рішення щодо законодавчого регулювання тих чи інших відносин, формування та забезпечення реалізації політики у тій чи іншій сфері є: 1) належність відповідного питання до виключних повноважень Європейського Союзу; або 2) неможливість досягнення цілей регуляторними заходами повною мірою у випадку їх запровадження на рівні держав-членів європейського співтовариства; через що 3) відповідний захід у світлі його масштабу та наслідків може бути більш ефективно реалізований на рівні Європейського Союзу.

Із зазначеного випливає, що найбільш сталим контуром принципу субсидіарності, який за конкретними параметрами закріплює публічно-владні повноваження за найвищою інституційною ланкою європейського співтовариства, є їх належність до виключних повноважень Європейського Союзу. Звернувшись до аналітичних матеріалів, присвячених моделі поділу повноважень між його інституціями та державами-членами, зауважимо, що ці повноваження поділяються на:

1) виключні повноваження Європейського Союзу – у сферах, у яких лише Європейський Союз може приймати нормативно-правові акти (держави-члени не мають жодних законодавчих повноважень) та які включають:

- митний союз;
- встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку;
- монетарна політика для країн єврозони;
- збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної рибальської політики;
- спільна комерційна політика;

2) спільні повноваження – у сферах, у яких держави-члени можуть приймати нормативно-

правові акти за умови, що Європейський Союз не виконував правотворчу функцію або прийняв рішення не здійснювати регулювання на його рівні, та які включають, зокрема: внутрішній ринок, соціальну політику, довкілля, транспорт, сільське господарство та рибальство, енергетику, сферу свободи, безпеки та правосуддя тощо;

3) повноваження підтримки – які передбачають можливість втручання з боку Європейського Союзу для координації та доповнення заходів держав-членів без встановлення обов'язку гармонізації їх законодавства (у сферах охорони здоров'я, промисловості, культури, туризму, освіти, молоді та спорту, цивільного захисту та адміністративного співробітництва) [7].

Переходячи до більш ґрунтовного дослідження критеріїв розмежування повноважень між інституціями Європейського Союзу та державами-членами, які набувають значення, якщо предмет регулювання лежить поза межами виключних повноважень Європейського Союзу, слід вказати на те, що критерії визначення відповідності рішень інституцій європейського співтовариства принципу субсидіарності деталізуються у Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності від 2 жовтня 1997 р. Цей документ покладає на кожну інституцію, під час виконання наданих їй повноважень, забезпечувати дотримання принципу субсидіарності. Одночасно визнається, що субсидіарність є динамічною концепцією і її належить застосовувати з огляду на цілі, сформульовані в договорі. Це дає спільноті змогу в межах її повноважень розширити свої дії, коли цього вимагають обставини, чи навпаки, обмежити або припинити їх, якщо їх здійснення більше не є виправданим. Конкретні обов'язки інституцій європейського співтовариства, спрямовані на виконання вимог принципу субсидіарності, за змістом цього міжнародного документа включають, насамперед:

– наведення у будь-яких пропозиціях правових актів спільноти причин того, що цілей спільноти можна краще досягнути на рівні спільноти, а дії держав-членів в рамках їхніх національних конституційних систем будь недостатніми з огляду на масштаби чи результати цих дій (із обґрунтуванням цих обставин кількісними чи, якщо можливо, якісними показниками);

– прийняття правових актів лише в разі потреби з наданням переваги директивам щодо регламентів та рамковим директивам щодо докладних заходів, які залишають національній владі цілковиту свободу вибирати форму та засоби досягнення

визначених ними результатів (зокрема, передбачаючи альтернативні шляхи досягнення цілей заходів);

– залишення простору для національних рішень такою мірою, якою це можливо за умови збереження мети заходу та з урахуванням усталених національних правил, а також структури та способу функціонування правових систем держав-членів [8].

Таким чином, на законодавчому рівні підкреслюється притаманна природі принципу субсидіарності еволюційність та динамічність шляхів його застосування у світлі обставин, що змінюються. Матеріально-правові гарантії дотримання субсидіарності включають, зокрема, необхідність докладного та доказового обґрунтування вибору рівня нормативно-правового регулювання, а також обов'язок адаптувати його форми для максимізації свободи розсуду нижчого рівня системи публічного адміністрування у виборі засобів та способів виконання заходів, визначених інституцією вищого рівня (зокрема, передбачаючи альтернативні шляхи їх досягнення заходів), а також закріплення важливості урахування правових та інших особливостей місцевого середовища публічного адміністрування нижчого рівня.

Дотримання цих вимог принципу субсидіарності забезпечується спеціальними процедурними та процесуальними гарантіями, що покликані сприяти добровільному виконанню принципу субсидіарності у зоні спільних повноважень Європейського Союзу та держав-членів, а також слугувати інструментарієм примусового приведення їх діяльності у відповідність до принципу субсидіарності.

Насамперед, йдеться про превентивний механізм контролю дотримання субсидіарності, що включає процедури, які прийнято називати жовтою карткою та помаранчевою карткою та які покликані зміцнити позиції національних парламентів в інституційній архітектурі Європейського Союзу.

У положеннях Протоколу № 1 про роль національних парламентів від 25 березня 1957 р. до Консолідованої редакції Договору про функціонування Європейського Союзу заохочує національні парламенти до участі в діяльності Європейського Союзу і вимагає, щоб документи та законодавчі пропозиції інституцій Європейського Союзу негайно надсилалися національним парламентам, щоб вони могли їх вивчити до прийняття рішення [9]. За законодавством Європейського Союзу будь-який національний парла-

мент або будь-яка палата національного парламенту має 8 тижнів з дати направлення проекту законодавчого акта, щоб надіслати Президентам Європейського Парламенту, Ради та Комісії обґрунтований висновок із зазначенням, чому він вважає, що проект, про який йде мова, не відповідає принципу субсидіарності, наприклад, регулюючи ті чи інші суспільні відносини, які можна було б більш ефективно регулювати на національному, регіональному або місцевому рівні. Якщо половина національних парламентів (55% голосів) висуває заперечення, Європейська комісія має повторно розглянути пропозицію. Це зазвичай називають «помаранчевою картою», оскільки Європейській комісії дається строк на прийняття рішення, чи відкликає вона пропозицію, чи залишить її недоторканою або змінить її. Якщо Європейська комісія залишає законодавчу пропозицію, в її початковій або змінній версії, вона має надати докладне пояснення щодо того, чому вона вважає, що субсидіарність дотримується в пропозиції. Зважаючи на це, Рада Європейського Союзу і Європейський парламент голосують щодо того, чи можна на основі пропозиції започаткувати законодавчу процедуру або чи має вона бути відхиленою. Водночас, до остаточного відкликання Рада Європейського Союзу і Європейський парламент можуть також попросити Європейську комісію надати додаткову інформацію та/або додаткове аналітичне обґрунтування пропозиції [10].

Натомість, якщо лише одна третина національних парламентів висуне заперечення, Європейська комісія має повторно розглянути пропозицію з урахуванням цих заперечень та має прийняти рішення щодо того, чи вона відкликає пропозицію, чи залишить чи внесе зміни до пропозиції (жовта карта). Для проектів актів, що стосуються поліцейського співробітництва чи судової співпраці у кримінальних справах, поріг нижчий (1/4 голосів) [10].

Як зазначає Е. Паві за підсумками аналізу практики застосування цих спеціальних процедур призупинення стандартного законодавчого процесу та розгляду відповідних законодавчих пропозицій в особливому порядку, станом на 2023 рік процедуру «жовтої картки» запускали тричі, тоді як процедурою «помаранчевої картки» жодного разу не послуговувались. У травні 2012 р. було видано першу «жовту карту» щодо пропозиції Європейської Комісії щодо регламенту стосовно реалізації права на ведення колективних трудових спорів (конфліктів) в контексті свободи підприєм-

ництва. Загалом 12 із 40 національних парламентів чи їхніх палат визнали, що зміст пропозиції не відповідає принципу субсидіарності. Зрештою, Європейська Комісія відкликала свою пропозицію, хоча вважала, що принцип субсидіарності не було порушено. У жовтні 2013 р. 14 палат національних парламентів в 11 державах-членах видали ще одну «жовту карту» щодо пропозиції стосовно регламенту про створення законопроекту про заснування Офісу публічного обвинувача Європейського Союзу. Після вивчення обґрунтованих висновків, отриманих від національних парламентів, Європейська Комісія вирішила тимчасово відкликати цю пропозицію, все ж схилившись до думки про те, що вона сама по собі відповідає принципу субсидіарності. У травні 2016 р. 14 палат в 11 державах-членах видали третю «жовту карту» проти пропозиції щодо перегляду директиви щодо відрядження працівників. Європейська Комісія надала численні аргументи для її підтримки, враховуючи, що вона не порушує принципу субсидіарності, оскільки відрядження працівників є, за визначенням, транснаціональним питанням [4].

Таким чином, маємо підстави констатувати, що дотримання принципу субсидіарності забезпечується надісланням усіх законодавчих пропозицій інституціям Європейського Союзу національним парламентам та наданням їм права використати превентивний механізм контролю. За цими процедурами за умови, коли парламенти третини держав-членів Європейського Союзу вважають законодавчу пропозицію такою, що не відповідає вимогам принципу субсидіарності, вона має бути повторно розглянута Європейською комісією (жовта карта). Якщо ж проти відповідності проекту нормативно-правового акта Європейського Союзу заперечує більшість національних парламентів, він повертається Європейській комісії на повторний розгляд та за умови, якщо він не був нею відкликаний, відповідний проект нормативно-правового акта Європейського Союзу спрямовується Раді Європейського Союзу і Європейському парламенту для прийняття рішення з можливістю звернення до Європейської комісії за додатковою інформацією та/або додатковим аналітичним обґрунтуванням її пропозиції (помаранчева карта).

Поруч із механізмом превентивного контролю дотримання субсидіарності, передбачається й можливість судового оскарження правового акту Європейського Союзу для його перевірки на відповідність принципу субсидіарності.

У рамках ретроспективного контролю дотримання принципу субсидіарності держава-член можуть подати до Суду справедливості Європейського Союзу позов про визнання нечинним законодавчого акту на підставі порушення принципу субсидіарності від імені свого національного парламенту або його палати з урахуванням особливостей, притаманних правилам представництва її правової системи. Європейський комітет регіонів також може подавати такі позови проти законодавчих актів, якщо Договір про функціонування Європейського Союзу передбачає необхідність проведення консультацій з ним [4]. У практиці розгляду справ цієї категорії Суд справедливості Європейського Союзу, зокрема, наголосив на тому, що він повинен перевірити, чи законодавець на рівні Європейського Союзу мав право вважати, на основі його належного обґрунтування, що мета запропонованих заходів може бути краще досягнута на рівні Європейського Союзу. Особлива увага приділяється з'ясуванню факту дотримання процедурних гарантій, у тому числі обов'язку викласти аргументи щодо відповідності проекту нормативно-правового акту вимогам принципу субсидіарності. Суд у цьому зв'язку підкреслив, що виконання цього обов'язку слід оцінювати не лише за формулюванням оскаржуваного акту, але також з урахуванням контексту його розробки й прийняття та інших обставин справи, що мають значення [1]. Керуючись цими та іншими міркуваннями, пов'язаним із принципом субсидіарності, Суд справедливості Європейського Союзу, зокрема, визначив, що усунення відмінностей у виробництві, публічній презентації та продажу тютюнових виробів, забезпечуючи при цьому високий рівень захисту здоров'я, відповідає принципу субсидіарності [12].

Висновки з дослідження. У законодавстві Європейського Союзу підкреслюється притаманна природі принципу субсидіарності еволюційність

та динамічність шляхів його застосування у світли обставин, що змінюються. Матеріально-правові гарантії дотримання субсидіарності включають, зокрема, необхідність докладного та доказового обґрунтування вибору рівня нормативно-правового регулювання, а також обов'язок адаптувати його форми для максимізації свободи розсуду нижчого рівня системи публічного адміністрування у виборі засобів та способів виконання заходів, визначених інституцією вищого рівня (зокрема, передбачаючи альтернативні шляхи їх досягнення заходів), а також закріплення важливості урахування правових та інших особливостей місцевого середовища публічного адміністрування нижчого рівня. Дотримання цих вимог принципу субсидіарності забезпечується надісланням усіх законодавчих пропозицій інституцій Європейського Союзу національним парламентам та наданням їм права використати превентивний механізм контролю. За цими процедурами за умови, коли парламенти третини держав-членів Європейського Союзу вважають законодавчу пропозицією такою, що не відповідає вимогам принципу субсидіарності, вона має бути повторно розглянута Європейською комісією (жовта картка). Якщо ж проти відповідності проекту нормативно-правового акта Європейського Союзу заперечує більшість національних парламентів, він повертається Європейській комісії на повторний розгляд та за умови, якщо він не був нею відкликаний, відповідний проект нормативно-правового акта Європейського Союзу спрямовується Раді Європейського Союзу і Європейському парламенту для прийняття рішення з можливістю звернення до Європейської комісії за додатковою інформацією та/або додатковим аналітичним обґрунтування її пропозиції (помаранчева картка). Крім того, нормативно-правовий акт Європейського Союзу може бути оскаржений його державою-членом до Суду справедливості Європейського Союзу.

Список літератури

1. Барвіненко В. Д. Роль принципу субсидіарності у захисті прав людини в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022. № 58. С. 8–10. DOI: 10.32841/2307-1745.2022.58.2.
2. Панчишин Р. І. Конституювання реформи децентралізації: проблемні питання та шляхи вирішення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право.* 2019. Т. 1. Вип. 55. С. 91–93.
3. Саханенко С. Є., Колісніченко Н. М., Дробот І. О. Засади регіонального самоврядування відповідно до рамкових рекомендацій Ради Європи. *Актуальні проблеми державного управління.* 2022. № 2 (61). С. 85–103. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2022-2-06>.
4. Pavy E. The principle of subsidiarity. Fact Sheets on the European Union. 2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/7/the-principle-of-subsidiarity>.

5. United Kingdom Foreign and Commonwealth Office. Call for Evidence on the Government's Review of the Balance of Competences between the United Kingdom and the European Union. Semester 4. Subsidiarity and Proportionality. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7e0cbeed915d74e33efba7/Call_for_Evidence_Sub subsidiarity_and_Proportionality_FINAL_26_3_14.pdf.

6. Договір про заснування Європейської Спільноти: міжнародний документ Європейського співтовариства від 25 березня 1957 року (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017/conv#Text.

7. Publications Office of the European Union. Division of competences within the European Union. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/division-of-competences-within-the-european-union.html>.

8. Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності: міжнародний документ Європейського Союзу від 2 жовтня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_641/conv#Text.

9. Protocol (No 1) on the role of national parliaments in the European Union of 26 March 1957 to the Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016E%2FPRO%2F01>.

10. Orange card (subsidiary control mechanism). eumonitor.eu. URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vio3okw0mozv>.

11. Court of Justice of the European Union. Judgment of 4 May 2016. Philip Morris Brands SARL and Others v Secretary of State for Health. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62014CJ0547>.

12. Court of Justice of the European Union. Judgment of 10 December 2002 in the case C-491/01 British American Tobacco (Investments) and Imperial Tobacco. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=47582&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3233899>.

Vikhliaiev M.Yu. SUBSIDIARITY AS A PRINCIPLE OF FUNCTIONING OF THE EUROPEAN UNION: CONTENT AND MAIN GUARANTEES OF COMPLIANCE

The legislation of the European Union emphasizes the evolutionary and dynamic nature of the ways of application of the principle of subsidiarity as an overarching and multifaceted principle of European community architecture. Substantive safeguards of the principle of subsidiarity include, in particular, the need for detailed and evidentiary justification of the choice of the level of regulation by the European Commission, as well as the obligation to adapt forms of regulation so as to maximize the freedom of discretion of the lower level of the public administration system in choosing the means and methods of carrying out measures determined by the higher institution level (in particular, providing for alternative ways of achieving their objectives), as well as establishing the necessity of taking into account the legal and other features of the local environment of lower levels of the public administration system. Compliance with the requirements of the principle of subsidiarity is ensured by sending all legislative proposals of the institutions of the European Union to national parliaments and giving them the right to use a special preventive mechanism. According to the rules of these procedures, in the event of the parliaments of a third of the member states of the European Union considering a legislative proposal as not meeting the requirements of the principle of subsidiarity, it must be reviewed by the European Commission (yellow card procedure). In addition, if a majority of national parliaments object to the compliance of a draft legal act of the European Union, it is returned to the European Commission for reconsideration and, provided that it has not been withdrawn by it, the respective draft legal act of the European Union is sent to the Council of the European Union and the European Parliament for making a decision with the possibility of turning to the European Commission for additional information and/or extra analytical justification of its proposal (orange card procedure). In addition, a legal act of the European Union can be appealed against by a member countries to the Court of Justice of the European Union.

Key words: *safeguards of the principle of subsidiarity, requirements of the principle of subsidiarity, subsidiarity, yellow and orange card procedures.*

Відомості про авторів

Буга Г.С. – доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Донецький державний університет внутрішніх справ

Булкат М.С. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач сектору претензійно-позовної роботи департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду; доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Інституту права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

Віхляєв М.Ю. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету

Волошкевич Г.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Гаврилюк Л. В. – кандидат юридичних наук, старший дослідник начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційно забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут МВС України

Голодник Ю.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінальної юстиції Державного податкового університету України

Денисова А.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеський державний університет внутрішніх справ

Діденко Л. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права та процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Дмитришин В.С. – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Державної наукової установи «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» Державного управління справами

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Загуменна Ю.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Івашко С.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби

Ізбаш О. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Одеська морська академія»

Калинюк С.С. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права, юридичного факультету, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Карпичков В.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Корнієнко М.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративної діяльності поліції Одеський державний університет внутрішніх справ

Кошманов М.О. – кандидат технічних наук, старший викладач Національної академії Служби безпеки України

Кузьменко С.Г. – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального захисту факультету № 4 Донецький державний університет внутрішніх справ

Кухарєв О.Є. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Леусенко І.В. – аспірант кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету

Луценко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Макода В.Є. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мануїлова К. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національний університет «Одеська юридична академія»

Медвідь А.Б. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права, директор Науково-практичного центру дослідження та захисту конституційних прав особи, Львівський торговельно-економічний університет

Ольшак М.В. – здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету

Петруненко Я.В. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

Піфко О.О. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, юридичного факультету, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Руденко М.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Рядінська В.О. – доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут МВС України

Сошников А.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»; член правління Офісу аналітики та консультацій із питань сталого розвитку

Тагієв С.Р. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби

Тополя Р.В. – кандидат юридичних наук, доцент, головний судовий експерт Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України

Цибульська О.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права Національний університет «Одеська юридична академія»

Шопіна І.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Інституту права Львівський державний університет внутрішніх справ

Янковий М.О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики, Одеський державний університет внутрішніх справ

Яроцький В.О. – аспірант кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 34 (73) № 4 2023

Коректура • Н. Славогородська

Комп'ютерна верстка • О. Молодецька

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,70. Ум. друк. арк. 15,81. Зам. № 1023/619

Підписано до друку 03.11.2023. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.